ARTUR EVERS

DEN SVENSKA BRÄNNVINS-LAGSTIFTNINGENS HISTORIA

UNDER FRIHETSTIDEN TILL HATTVÄLDETS FALL

GLEERUPSKA UNIVERSITETSBOKHANDELN
LUND

Class_____ Book_____

The Academy of the New Church

Library

DEN SVENSKA BRÄNNVINS-LAGSTIFTNINGENS HISTORIA

UNDER FRIHETSTIDEN TILL HATTVÄLDETS FALL

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFIE DOKTORSGRAD KOMMER ATT TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLAS Å LÄROSAL N:R 4 TORSDAGEN DEN 24 MAJ 1923 KL. 10 F. M.

AV

ARTUR EVERS

FILOSOFIE LICENTIAT
AV GÖTEBORGS NATIONSFÖRENING

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1923

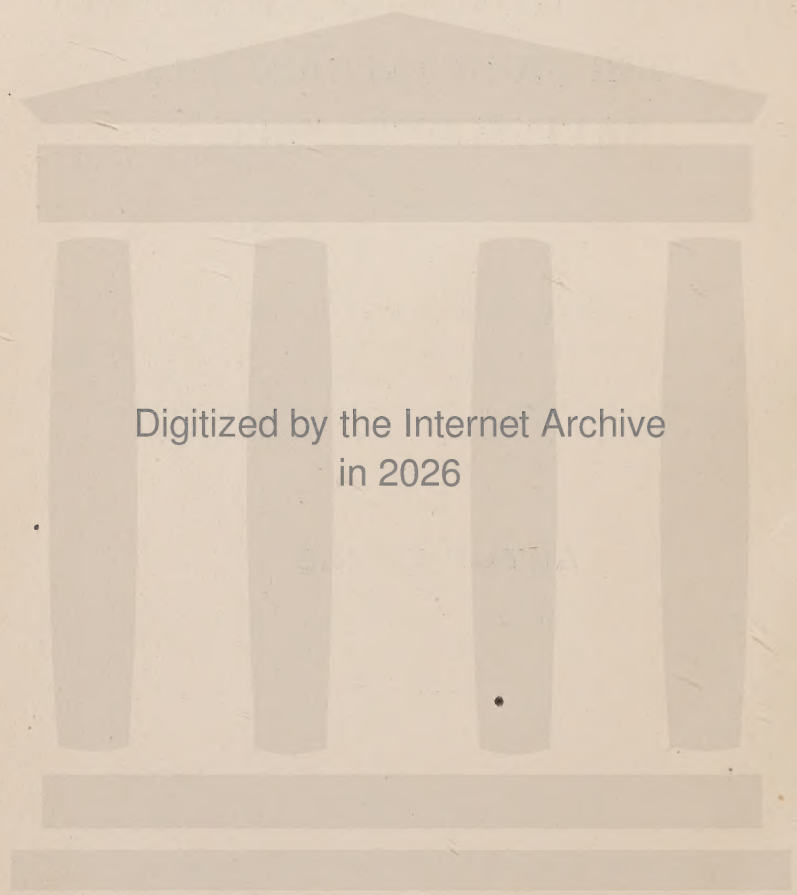
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/densvenskabrnnvi0000artu

DEN SVENSKA BRÄNNVINS-LAGSTIFTNINGENS HISTORIA

UNDER FRIHETSTIDEN TILL HATTVÄLDETS FALL

AKADEMISK AVHANDLING

AV

ARTUR EVERS

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1923

HD
9393
.E93
1923

ACADEMY LIBRARY
BRYN ATHYN PA

FÖRORD.

En skildring av den svenska brännvinslagstiftningens historia under äldre tid erbjuder ett särskilt intresse. Intet av grannländerna torde för ifrågavarande period ha så rika källor för sin inre historia som Sverige. Särskilt erbjuda frihetstidens vidlyftiga riksdagsförhandlingar ett enastående tillfälle att lära känna de olika samhällsklassernas ställning till här behandlade frågor — en möjlighet som ej kan föreligga i länder, där en riksförsamling vid denna tid ännu ej fanns. För en tillfredsställande kunskap om brännvinslagstiftningens utveckling är det tydligen av största vikt att äga kännedom icke blott om själva förordningarna utan också om den diskussion, som föregått förordningarnas utfärdande. Ingenstädes torde möjligheten därtill under nämnda tidsskede vara större än i vårt land.

Oaktat brännvinsfrågan länge i alla länder intagit en framskjuten ställning, har — så vitt förf. känner — ingen utförligare framställning av dess äldre historia sett dagen, varken inom- eller utomlands. Vad Sverige beträffar föreligga endast en del kortfattade populära framställningar t. ex. Wieselgrens och Bergmans bekanta arbeten jämte en och annan översikt i kommittébetänkanden samt i tidskriften Mimer, det speciella organet för alkoholforskningen i vårt land. Frihetstidens ekonomiska litteratur berör brännvinsfrågan endast tämligen flyktigt. Ett utforskande av brännvinslagstiftningens historiska förutsättningar torde dock i många fall vara av värde för en riktig uppfattning av spörsmålet. Författaren har härmed velat lämna ett första bidrag till brännvinsfrågans historia. På grund av materialets vidlyftighet har undersökningen måst begränsas till att endast omfatta tiden till hattväldets fall, vilket skede likväl obestridligen är det mest givande för kännedomen om brännvinsfrågan under frihetstiden.

75144

Huvudvikten i föreliggande undersökning har lagts på skildringen av de ekonomiska och politiska faktorer, som betingat brännvinslagstiftningen. Här stå länge tvenne uppfattningar skarpt emot varandra. Å ena sidan stod Hattarnas på merkantilistisk grund fotade övertygelse om statens rätt och plikt att reglera brännvinsbränningen likaväl som andra grenar av det ekonomiska livet. Gent emot denna åskådning hävdade Mössorna från en liberalare uppfattning av näringslivets villkor i allmänhet, att brännvinsbränningen på grund av dess samband med jordbruksnäringen skulle fritt få utövas av de jordbrukande klasserna i den omfattning var och en fann för sig fördelaktigt, varemot de önskade inskränka städernas salubränning, vilken ju ej stod i jordbrukets tjänst. Under striden mellan dessa båda åskådningar framställes från hattarnas sida ett flertal förslag till brännvinsfrågans lösning. Det radikalaste av dessa var det, som förordade ett totalförbud. Anhängarna av denna tanke voro kanhända ej så särdeles talrika. Säkert är, att den stora massan stod mycket oförstående inför en dylik tanke. Då alltså förbudsvägen ej visade sig framkomlig, togo Hattarna sin tillflykt till ett restriktionssystem, varigenom de hoppades att kunna förebygga de vådligaste följderna av den fria bränningen. Men Hattarnas benägenhet för statsreglering av det ekonomiska livet förde dem snart till förslaget att låta staten övertaga brännvinsbränningen, vartill de även lockades genom utsikten, att ett brännvinsregale skulle göra slut på deras ständiga penningbekymmer. Omkring århundradets mitt kämpade hattpartiet med stor energi för sin regaleplan. Denna plan, som Hattarna på övertygelsens väg ej *kunde* och med maktspråk ej *vågade* genomföra, upptogs och genomfördes sedermera under gynnsammare politiska förutsättningar av Gustav III. — Mössorna bekämpade alla dessa planer med stor seghet. Vid utgången av här behandlade period äro deras idéer i brännvinslagstiftningen de allmännast omfattade. Därmed var den fria husbehovsbränningen tryggad för en tid framåt, helst det yngre mösspartiets anhängare till stor del voro att finna inom lantadeln, lantprästerskapet och bondeståndet, alltså de jordbruksidkande klasserna.

Knappast någonstädes synes bränningsfriheten ha varit så vidsträckt som i Sverige. Bränningen var i vårt land allmän även på

landsbygden. Detta berodde säkerligen mycket på stadsväsendets svaga utveckling i Sverige. På kontinenten, där städerna voro folkrikare och lågo tätare, hade man lyckats koncentrera bränningen (liksom förut bryggningen) till städerna, och lantbefolkningen köpte sitt brännvin från städerna eller på de privilegierade krogarna på landet. En så vidsträckt frihet till husbehovsbränning som i Sverige synes allmogen ej haft i våra grannländer.

I Danmark förbjödos bönderna 1689 att bränna. I Brandenburg-Preussen har bondeklassen icke heller ägt rätt till husbehovsbränning. I Ryssland var brännvinsbränningen ett statsmonopol, i det att de adelsmän, som så önskade, slöto kontrakt med kronan att för visst pris leverera ett bestämt kvantum brännvin till staten, som sedan lät försälja detta genom försäljningsförpaktare. Att det svenska bondestandet sålunda hade en större frihet även i fråga om brännvinstillverkningen, har givetvis främst berott på den starka politiska ställning, som Sveriges bönder intogo i jämförelse med grannländernas. Vid samma tid som de danska bönderna förbjödos att tillverka brännvin, var det även i Sverige fråga om att upphäva husbehovsbränningsrätten och i stället koncentrera bränningen i större brännerier. Men man vågade icke vidtaga en sådan reform utan att höra bönderna, och dessa vägrade bestämt att uppgiva bränningsrätten. Samma ståndpunkt intogo de sedan allt framgent.

Ett studium av brännvinsfrågan under detta tidsskede fängslar genom den stora idérikedom, som utmärkte debatterna. Utom de genomförda förslagen föreligga flerfaldiga andra. Vid periodens slut är brännvinsfrågan ett för sin tid väl genomdebaterat problem. Särskilt är detta fallet med förslaget om statens övertagande av brännvinsbränningen, vilket allt starkare utdömts av den allmänna meningen, även om denna tanke ännu har en del anhängare.

Det tillfälle, som här erbjudes, vill jag begagna för att till min vördade lärare prof. Ludvig Stavenow framföra ett varmt tack för studiearen vid Göteborgs Högskola samt för det välvilliga intresse, som även sedan kommit mig till del beträffande mitt arbete.

I särskild tacksamhetsskuld står jag till kuratorerna för Kungl. och Hvitfeldtska stipendiefonden för beviljadt anslag till mina arkivforskningar.

Till tjänstemännen vid de arkiv och bibliotek, som jag besökt, ber jag få uttala mitt tack för städse visat tillmötesgående. Särskilt riktar jag detta tack till förste arkivarien i riksarkivet d:r E. Naumann för beredvillig hjälp och värdefulla upplysningar.

Malmö i april 1923.

FÖRFATTAREN.

Innehåll.

		Förord	III
		Källor och litteratur	IX
		Använda förkortningar	XV
Kap.	I.	Översikt av brännvinslagstiftningen i Sverige före frihetstiden	1
»	II.	Brännvinsfrågan under frihetstidens första årtionde	22
»	III.	Tillkomsten av 1731 års brännvinsförordning	34
»	IV.	Upphävandet av 1731 års förordning	62
»	V.	Försök att i reviderad form återinföra 1731 års förordning	69
»	VI.	Brännvinsfrågan vid 1740—41 års riksdag. Brännvinsförbud. Strid om dess fortbestånd. Tillkomsten av 1741 års brännvinsförordning	81
»	VII.	Upphävandet av 1741 års brännvinsförordning	120
»	VIII.	Brännvinsfrågan mellan riksdagarna 1742—43 och 1746—47	128
»	IX.	Nya förbudsstrider. Första försöket att införa kronobränning. 1747 års brännvinsförordning	135
»	X.	Brännvinskommissionens verksamhet (1747—56). De första kronobrännerierna	187
»	XI.	Fortsatta strider om brännvinsregalet. 1752 års brännvinsförordning	210
»	XII.	Växlande nya förslag i brännvinsfrågan. Missväxt tvingar till förbud	233
»	XIII.	Brännvinsförbudet 1756—60	261
»	XIV.	Brännvinsförbudets upphävande. Städernas bränningsrätt starkt hotad. 1762 års brännvinsförordning	281
»	XV.	Lagstiftning mot fylleri. — Eftergift av straff vid brott mot brännvinsförordningarna	321
»	XVI.	Utskänkning av brännvin	330
»	XVII.	Upplysningsverksamhet rörande brännvinsmissbrukets skadliga följder	344
»	XVIII.	Import av spritdrycker (brännvin och vin). Några huvuddrag av importpolitiken	355
		Bilagor	363

Källor och litteratur.

Otryckta källor.

1. *Riksarkivet,* Huvudarkivet (R. A.).
   - Riksregistraturet (Reg.), inrikes civilexpeditionens.
   - Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden. [Rådsprotokoll].
   - Rådsprotokoll i justitieärenden.
   - Kammarkollegii skrivelser till K. Maj:t.
   - Kommerskollegii » » » »
   - Statskontorets » » » »
   - Sammansatta kollegiers utlåtanden till K. Maj:t.
   - Ofrälse ståndens riksdagsprotokoll:
     - Prästeståndets protokoll och handlingar.
     - Borgarståndets » »
     - Bondeståndets » »
   - Allegater till adelns protokoll 1719—1747.
   - Utskottshandlingar [Utskottshandl.]:
     - Sekreta utskottets [SU.] (jämte stora (SSD.) och större sekreta deputationens)
     - Statsdeputationens [StD.]
     - Sekreta handels- och manufakturdeputationens
     - Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens [KEKD]
     - Kammar- och ekonomiutskottets
     - Justitiedeputationens [JD.]
     - Bevillningsdeputationens [BD.], då sådan fanns.
     - Expeditionsdeputationens [ED.] protokoll, betänkanden och handlingar.
   - Riksens ständers och sekreta utskottets brev i civila ärenden samt i justitieärenden.
   - Journal de la diète de Suède, commencée le 16 sept. 1751. (Avskrift i R. A.)
   - Riksdagsjournal från Dresden för riksdagen 1756. (Avskrift i R. A.)
   - Abregé en forme de Journal de ce qui s'est passé de plus remarquable dans les Plenis de l'État de la Noblesse â la Diète de Suède tenue en l'année 1755 â Stockholm. (Rigsarkivet i Köpenhamn, avskrift i R. A.)

Kungl. kommissioners protokoll, betänkanden och handlingar:
Kommissionen angående överflödighetens hämmande (1745—46). [Sparsamhetskommissionen.]
Kommissionen angående brännvinsaccisinrättningen (1747—56). [Brännvinskommissionen (Brvskomm.)]

2. *Justitiekanslerns arkiv* (i R. A.).
Registratur.
Skrivelser från landshövdingarne.
Fiskalers förteckningar över upptagna mål.

3. *Riddarhusarkivet.*
Ridderskapets och adelns pleniprotokoll jämte allegater för riksdagarna 1751—52, 1755—56 och 1760—62.

4. *Kammararkivet.*
Tull- och licentkontorets handlingar sign. Brännvinsaccis (ett 20-tal buntar oordnade handlingar innehållande landshövdingarnas berättelser rör. accistaxeringar m. m.)

5. *Statistiska centralbyråns arkiv.*
Länstabeller rör. folkmängd m. m. 1751—1766.

Källpublikationer.

Cederschöld, P. G., Sv. riksdagarna mellan åren 1719 och 1772. Första riksd. år 1719 [Bihang] (1825).

Svenska prästeståndets protokoll från år 1719 utg. av C. G. Wahrenberg, I 1719—20, II 1723. Uppsala 1921—22.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll Ser. 2 (1719—52). Sthlm 1875—1911.

Svenska riksrådets protokoll (1621—53) I—XV.

Svenska riksdagsakter Ser. 2. 1719—1800 I—III (1719—34). Sthlm 1909—22.

Handlingar rör. Sveriges historia Ser. I Gustav I:s registratur. Sthlm 1861—1916.

Sveriges traktater utg. av Rydberg, del 5: 2. Sthlm 1903.

Kongl. placater, resolutioner, förordningar och påbud samt andre publique handlingar etc. (Årstrycket.)

Modée, R. G., Utdrag utur alla ifrån den 7 dec. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar etc. Sthlm 1742—1829. [Modée.]

v. Stiernman, A. A., Alla riksdagars och mötens besluth etc. I—III. Sthlm 1728—33. [Stiernman, Riksdagsbeslut.]

— —, Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar etc. angående Sveriges rikes commerce, politie och œconomie uti gemen I—VI. Sthlm 1747—75. [Stiernman.]

Riksdagstidningar.

Officiella betänkanden.

Underdånigt betänkande angående tillverkning och försäljning af brännvin afgifvet af dertill förordnade komiterade 1878. Sthlm 1879.

Skatteregleringskommittens betänkande. Bilaga: Det svenska skatteväsendets utveckling af H. L. Rydin. Sthlm 1882.

Litteratur.

A. Samtida tryck.

Berch, A., Inledning til allmänna hushålningen. Sthlm 1747.

Berchelt, Simon, Om Pestilentzien och hennes Orsaker 1589.

Brahe, Per d. ä., Oeconomia eller Hussholdsbook för ungt adelsfolk 1585.

Brauner, Jan, Kort afhandling rör. allmänna hushållningen, landets och stadens inbördes skyldigheter samt brännvinets nytta i gemen til landets förkofring. Sthlm 1761.

Browallius, J., Tankar om svenska folkbristen. Åbo 1756.

Cederhielm, J., Tankar om spannmåls brist och dyrhet. Sthlm 1757.

Christeligit och wälbetänkt afskjedstagande af det land- och folkförderfveliga brännvinet. u. o. 1757.

Ciegler, Georg, Speculum mundi etc. Övers. av A. Laurentii. Sthlm 1620.

Colerus, Joh., J. Coleri grundelige betänkiande om thet wederstyggelige och fördömlige Fylleriet. Ånyo tryckt. Sthlm 1620.

Deckberg, Olaus, Klar och tydlig beskrivning, huru et hälsosamt vin i Sverige lätt kan tilvärckas etc. Sthlm 1755.

Ekman, Carl, Dryckenskaps falska Loflighet men thess rätta Fördömelighet. Välment föreställdt af en Christelig och Enfaldig Guds ords tienare åhr 1744. Sthlm 1746.

En redelig Patriots Tanckar öfwer förbudet på Brännwinsbrännande hwilken dock genom samma Förbud något ansenligit Åhrligen Förlorar. Sthlm 1741.

Faggot, J, Svenska landtbrukets hinder och hielp. Sthlm 1746.

— —, Systematiskt Begrepp Om Almänna Hushållningens Brister och Botemedel. Sthlm 1763.

Fernander, Olaus Laur. Theatrum tragicum ebriosorum. Sthlm 1695.

Fischerström, J., Påminnelser wid Sweriges Allmänna och enskylta Hushållning. Sthlm 1761.

Förslag til Bränwins-Consumtions-Accisens inrättande i riket på en jämnare och säkrare fot hädanefter. Sthlm den 11 okt. 1751.

Halenius, E., Utrönte Hushållspåminnelser, huru man bl. a. af en tunna säd må få 18 å 20 kannor bränwin. (Med företal av Linné.) Sthlm 1748.

Hales, Stephan, Förmaning til Bränwinsupare. Övers. från 4:de eng. uplagan och tryckt på Coll. medici censur. Sthlm 1754.

Hiärne, Urban, Een kort Berättelse om Mediwij Suurbrunn. 1679 och 1680.

Knöppel, Kristofer, Bacchi Bränwinsförsvar. u. o. 1741.

Kort Samtal emellan bönderna Håkan och Jan angående Bränwinsbränningen och dyra tiden samt medel och utvägar, huru sädesbristen lättast förekommes och ett jämkat spannmålspris til aderton daler kopparmynt tunnan inom rikets gränser kan erhållas med mera som härmed gemenskap hafwer. Sthlm 1757.

Andra Samtalet emellan bönderna Håkan och Jan ang. Bränwinsbränningen och dyra tiden etc. Sthlm 1757.

Leuhusen, C., Tankar Om De rätta och sanskyldiga Medel Till Sweriges Wälmåga. Sthlm Del 1 1761, Del 2 1763.

Liktornskuren eller Samtal mellan Jan Santesson och Karl Isaksson om det skadeliga brännvinet, som botar liktornar, hållit på barnsölet i Stora Gården den 20 sept. 1758 och uptecknat af Jesper Aronsson i samma by. Sthlm 1761.

Linné, Carl, Anmärkningar om Brännwin (Almanack 1748).

Lärda Tidningar 1756 (den 9 dec.) Sthlm.

Minerve Wederläggning emot Bacchi Brännwinsförsvar u. o. 1741.

Märg i benen den första Maj 1758. Sthlm 1758.

Oförgripelige påminnelser öfver svaret på Vetenskapsakademiens fråga: Hvad kan vara orsaken att sådan myckenhet svenskt folk flytter ur landet? Och genom hvilka författningar kan det bäst förekommas? Yttrade af en svensk bonde Jösta Olsson. Sthlm 1764.

Paulinus Gothus, L., Loimoscopia eller Pestilentz Speghel. Strängnäs 1623.

Petri, Laurentius, Emoot dryckenskap. Aff tydzkon uthsatt på svensko. Sthlm 1557.

Philadelphus uptäcker och föreställer några Oråd wid den swenska Hushållningen. Sthlm 1741.

[Preuss, J. H.] Twenne olika sinnens Samtal upsatt af den som det i Hast Påhördt. Sthlm 1741.

Retzius, Anders, Berättelse om hvad som funnits vid öpningen efter döden på en brännvinssupare. (Vet. akad. handl. 1753.)

Salander, E., Salus Patriæ Eller Sweriges Wälfärd etc. Sthlm 1741.

Schrick, Michael, »Hienach steen verzeichnet die ausgeprannten Wasser» etc. Augsburg 1483.

Skytte, Carl, Rön at utaf Potatoes bränna Brännevin. (Vet. akad. handl. 1747.)

Sparman, Andreas, Sundhetzens Speghel. Sthlm 1642.

Tankar öfver år 1756 och dessa tiders öfverflöd i synnerhet brännvin. Sthlm 1756.

Underrättelse om Brännwins nytta och skada samt then ålagde Consumtions-accisens oumgängelighet. Sthlm 1747.

Westerdahl, Frans, Underrättelse Om Hälsans bevarande (utgifven med Kongl. Coll. Medici samtycke). Upsala 1764, 1768.

Wexell, S. D., Grafskrift öfver det landsförvista svenska öfwerflödet. Sthlm 1757.

B. Annan litteratur.

Allen, K. F., De tre nordiske Rigers Historie. Köpenhamn 1864—72.

Arnberg, J. W., Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi I. Uppsala 1868.

Bergman, J., Den svenska nykterhetsrörelsens historia. Östersund 1893. 2 uppl. 1898, 3 uppl. 1918.

— —, Nykterhetslagstiftningen under frihetstiden. (Mimer 1917.)

Bergquist, O., Ur den svenska rusdryckslagstiftningens historia. (Mimer 1907.)

Bergsten, N., Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar. Uppsala 1906.

v. Beskow, B., Minne av Urban Hiärne. (Svenska akad. handl. del 29.)

Cantzler, J. G., Nachrichten zur genauern Kenntniss der Geschichte, Staatsvervaltung und ökonomischen Verfassung des Königreichs Schweden. Dresden 1778.

Carlson, F. F., Sveriges historia under konungarne av pfalziska huset. Sthlm 1883—85.

Clason, S., Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden. (Historisk tidskrift 1903.)

Cronholm, A., Sveriges historia under Gustav II Adolfs regering. Sthlm 1857—72.

Ekman, E., Undersökning om årsväxtens förhållande och i synnerhet missväxtåren i Sverige från år 1523 till år 1781. Saml. av rön och avhandlingar rörande landtbruket, utg. av K. Vet. akad. IV. Sthlm 1783.

Fischerström, J., Nya svenska economiska dictionnairen. Del III. Sthlm 1781.

Forssell, H., Sveriges inre historia från Gustaf I. Del II. Sthlm 1869—75.

Gahn, H., Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige (Mimer 1916, häft 3.)

Grönstedt, J., Bordets nöjen i Vasakonungarnes tid. Sthlm 1915.

Hallenberg, J., Svea rikes historia under kon. Gustaf Adolfs den stores regering. Sthlm 1790—96.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften 3. Auflage art. Brantweinsteuer.

Key-Åberg, K., Stockholms utskänkningsaktiebolag, dess organisation och tjugofemåriga verksamhet. Sthlm 1902. (Innehållande en översikt av brännvinslagstiftningens historia.)

Laves, Theodor, Die Entwicklung der Brennerei und der Brantweinbesteuerung in Deutschland. Leipzig 1887.

Linde, L. G., Sveriges ekonomirätt. Sthlm 1888.

— —, Sveriges finansrätt. Sthlm 1887.

Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från kon. Karl XII:s död till statsvälvningen 1772, I—VI. 2 uppl. Sthlm 1893—1901.

Millquist, V., Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866. Sthlm 1911.

Modéer, A., Försök til en allmän historia om Svea rikes handel. Del II. Sthlm 1770.

Murberg, Historiska anmärkningar om brännvinets ålder i Sverige (VHAA:s handl. IV) samt Anmärkningar om krutets ålder i Sverige (ibidem).

Odhner, C. T., Sveriges inre historia under drottn. Kristinas förmyndare. Sthlm 1865.

Olàn, E., Svenska brännvinets historia från Sten Stures dagar till husbehovsbränningens slut. Sthlm 1922.

Petander, K., De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen I, 1718—65. Sthlm 1912.

Pettersson, J., Till rusdrycksslagstiftningens historik i Sverige. (Mimer 1917.)

Rogind, S., Brændevin, Øl og Vin i de nordiske Landes lovgivning. Köpenhamn 1921.

Sjöstrand, E., Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—64. Uppsala 1908.

Scheel, L. V., Brændevinsbrændingen i Danmark. Köpenhamn 1877.

Stavenow, L., i E. Hildebrand Sveriges historia intill 20:de seklet, del VII. Sthlm 1903.

— —, Frihetstiden, dess epoker och kulturliv. 2 uppl. Göteborg 1907.

Titz, C. A., Bidrag till historien om riksdagen 1686. Sthlm 1857.

Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede.

Wermcrantz, E., Nils Gubbs liv och verksamhet. Uppsala 1906.

Wieselgren, P., Historik över svenska brännvinslagstiftningen under 200 år. Lund 1840.

Wohlin, N., Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900. Emigrationsutredningen, bil. IX. Sthlm 1909.

— —, Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena jämte en översikt av jordstyckningens inverkan på bondeklassens besuttenhetsförhållanden. Sthlm 1912.

Wolf, J., Die Brantweinsteuer. Tübingen 1884.

Åmark, K., Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830. Sthlm 1915.

Övriga arbeten anföras i noterna. En del svensk och utländsk litteratur, som använts i orienteringssyfte, har här ej upptagits.

Använda förkortningar.

Ad. = Ridderskapet och adeln.
Alleg. = Allegater till adelns pleniprotokoll.
Bet. = Betänkande.
BD. = Bevillningsdeputationen.
Bondest. = Bondeståndet.
Borgarst. = Borgarståndet.
Brvkomm. = Brännvinskommissionen.
ED. = Expeditionsdeputationen.
EKD. = Ekonomi- och kommersdeputationen.
JD. = Justitiedeputationen.
KED. = Kammar- och ekonomideputationen.
KEKD. = Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen.
Landsh. = Landshövding.
Mem. = Memorial.
Prop. = Proposition.
Prot. = Protokoll.
Prot.-utdrag = Protokollsutdrag.
Prästest. = Prästeståndet.
R. A. = Riksarkivet.
Reg. = Riksregistraturet.
RSt. = Riksens ständer.
SSD. = Stora sekreta deputationen.
StD. = Statsdeputationen.
SU. = Sekreta utskottet.
Utskottshandl. = Utskottshandlingar.

Övriga förkortningar torde förstås utan förklaring.

Några i detta arbete förekommande äldre rymdmått.

A. *För våta varor:*

1 pipa = 2 oxhuvud = 180 kannor.
1 oxhuvud = 90 kannor.
1 åhm = 60 kannor.
1 halvåhm = 30 kannor.
1 ankare = 15 kannor.
1 kanna = 8 kvarter = 32 jungfrur (1 kanna = 2,6 liter).

B. *För torra varor:*

1 tunna [spannmål] = 56 kannor = 32 kappar.

(Enl. kungl. förordningen om mått, mål och vikt den 27 maj 1737.)

Angående myntförhållandena må erinras, att 1 d. smt (= 32 öre) var = 3 d. kmt samt att 1 rdlr sp. motsvarade 3 d. smt.

KAP. I.

Översikt av brännvinslagstiftningen i Sverige före frihetstiden.

Tidpunkten, då brännvinet först började framställas, kan icke med full exakthet angivas. Konsten att bereda svagare alkoholhaltiga drycker är allmän och urgammal. Men brännvinet — som skiljer sig från andra alkoholhaltiga drycker genom sin större alkoholmängd — kunde man tillverka, först då man genom destillering förmådde koncentrera alkoholhalten. Destilleringskonsten synes visserligen vara mycket gammal: redan egyptierna pastas ha känt den, och den skall ytterligare ha utvecklats av greker och araber. Men det dröjde dock mycket länge, innan det blev fraga om destillation av vin. Det antages, att araberna uppfunnit denna konst. I arabiska skrifter omtalas »bränt vin» redan omkring 1100 e. Kr. Av araberna i Italien lärde under medeltiden de västerländska folken konsten att framställa brännvin. I början brändes brännvinet endast av vin och kallades därför också »bränt wyn» eller »brendvijn» (ty. gebranter Wein). Namnet aqua vitae uppgives först vara använt på 1200-talet. Det betecknade det ur vin erhallna destillatet, som innehåller den finaste beståndsdelen i vinet, vilken ansågs förlänga livet. Brännvin begagnades i början uteslutande som läkemedel. I Västerlandet omtalas brännvin i medicinska skrifter i mitten av 1200-talet. Brännvinets medicinska egenskaper voro högt skattade, och det användes mycket mot svåra, i synnerhet smittosamma sjukdomar. Men även mot andra sjukdomar än pesten trodde man brännvin vara ett tillförlitligt skyddsmedel. Så t. ex. skrev en läkare i Augsburg, Michael Schrick, 1483 en bok, däri han rekommenderade brännvin mot en

mängd sjukdomar[1]. Hur stark hans tro på brännvin var, framgår av en sats som denna: »Wer alle morgen trinckt gepranten Win ain halbe löfel vol, der wirt nymer krank»[2]. Med sådana rekommendationer är det klart, att brännvinsbruket snart skulle utbreda sig i allt vidare kretsar. Icke minst skedde detta i farsotstider.

Steget från brännvinets användning som läkemedel till dess användning som njutningsmedel var icke långt. Så länge brännvin framställdes enbart genom destillering av vin, var det huvudsakligen inskränkt till de vinproducerande länderna och alltför dyrt för att finna allmän användning. Först sedan man lärt sig att framställa brännvin av spannmål, kunde brännvinskonsumtionen bli allmän även inom de lägre folkklasserna. Redan mot slutet av medeltiden synes brännvin ha blivit ett njutningsmedel något varstans i Europa. I Ryssland var brännvinsdrickandet mycket gammalt. I Frankrike och England tycks det ha varit vanligt vid tiden omkr. 1500. I Tyskland uppgives brännvinskonsumtionen vara allmän mot slutet av 1400-talet. I en visa från 1493 heter det:

»Nach dem und nun schier yedermann
Gemainicklichen sich nymet an,
Zu trinken den gebrandten Wein...»

Under förra hälften av 1500-talet träffas upprepade förordningar mot brännvinsmissbruket i olika tyska stater.

På grund av de livliga förbindelserna mellan Norden och Tyskland under medeltiden har kännedomen om brännvinet med all säkerhet kommit till de nordiska länderna genom tyskarna. Egendomligt nog synes Sverige ha urkundliga bevis för äldre bekantskap med brännvinet än Danmark, som dock låg Tyskland närmare[3]. De tidigaste underrättelserna

---

[1] Michæl Schrick, »Hienach steen verzeichnet die ausgeprannten Wasser» etc. Sista avdelningen av boken heter: Von dem geprannten Wein. Augsburg 1483.

[2] Laves a. a. sid. 7.

[3] Allen, De tre nordiske Rigers Historie IV, s. 237 (som stöder sig på Murberg Hist. anm. om brännvinets ålder i Sverige i VHAA:s Handl. Del IV 1795, s. 308 ff. Allen uppgiver, att det knappt finns något spår av brännvinets förekomst i Danmark tidigare än 1528. I Norge skulle det ungefär samtidigt (1531) blivit bevisligen bekant. (Allen a. a., Illustr.

om brännvinets förekomst i vårt land finnas såvitt bekant i Stockholms medeltida stadsböcker, av vilka även framgår, att brännvinet på denna tid använts vid kruttillverkningen. I Räkenskapsboken för 1469—70 upptages näml. en utgiftspost på 4 örtugar till stadens pulvermakare, mäster Berend, för »brandwyn til krudh» [4]. Inhemsk brännvinstillverkning är konstaterad första gången 1494. Nämnda år i februari månad blevo (enligt årets Liber memorialis) trenne namngivna personer, därav en kvinna, uppkallade inför slottsfogden och magistraten på radhuset och på riksföreståndarens befallning allvarligen förbudna »at brenne eller selje nakot brenthwyn her i stadhin». De skulle väl äga frihet, om de ville att »brenne helom tunnom til pulffuer behöffuer, oc them withe, som them thz affköpe»; men annars skulle de icke »brenne eller her selje vidh hvarstheres XII marker, uten alle nade» [5]. 1498 infördes ett brännvinsmonopol i huvudstaden. Då lämnade nämligen magistraten hela tillverknings- och försäljningsrätten av brännvin åt en enda person mot viss avgift till staden. Ifrågavarande person, Cort Flaskedragare [6], fick ensam frihet »at hålla och skänka brent vin, medh swa skel, at han skulle göra rättoghet til Stadhins pulverhus, så mycket och så ofta därav gjordes behoff». Kämnärerna fingo tillika befallning att noga tillse, »det ingen i staden, utom nämnda Cort måtte skenke eller brenne wyn»; och att förbjuda »en var av dem som härtill thet brukat oc uppehållit, att vidare selje eller skenke brenth wyn, vidh hvarstheres III marker» [7]. Enligt Murberg har detta monopol bibehallits i en tid framåt åtminstone beträffande försäljningsrättigheten. 1507 fick

---

Norsk Konvers.-leksikon art. Brændevinslovgivning). Tydligen får man dock ge A. rätt i hans förmodan, att brännvinet nog långt före den här angivna tidpunkten varit känt i Danmark, om det nämligen varit oundgängligt för kruttillverkningen, vilken torde vara minst lika gammal i Danmark som i Sverige. (Murberg, Anm. om krutets ålder i Sverige, VHAA:s Handl. Del IV, s. 329 ff.).

[4] Murberg, Brännvinets ålder i Sverige, s. 310—311.

[5] Murberg, Brännvinets ålder i Sverige, s. 311.

[6] Flaskedragare = kypare, källarsven.

[7] Murberg a. a. s. 312.

Cort swarfware »wellet at selia brenthwyn»[8]. Men huru länge det ägt bestand eller hur förhållandena sedan gestaltat sig, vet man icke, ty om en tid upphör brännvin att vidare omnämnas i stadens tänkeböcker.

Under nu avhandlade tid liksom därefter har brännvinet med all sannolikhet tillverkats endast i (de större) städerna men däremot ej på landsbygden[9]. Vad ovan sagts om brännvinet i Sverige gäller uteslutande Stockholm; för de övriga svenska städerna sakna vi underrättelser.

Liksom på kontinenten användes brännvinet även i Norden i början endast såsom medicin[10]. Att tron på dess nytta här var lika stark som annorstädes, visa flerfaldiga uttalanden. Så skriver den danske adelsmannen Esge Bilde i ett brev 1531, vilket han bifogade sändningen av en flaska brännvin till den norske ärkebiskopen: »Värdes Eders Nåde veta, att... hjälper samma aqua vitae för allehanda sjukdomar, som en människa kan ha invärtes»[11]. Isynnerhet ansågs brännvinet som ett verksamt läkemedel vid epidemiska sjukdomar. Under en farsot på Johan III:s tid uppfann själva konungen ett särskilt, med många egendomliga ingredienser blandat aqua vitae mot pesten. Vid samma tillfälle skrev apotekaren i Stockholm, Simon Berchelt en bok med råd och anvisningar mot epidemien. Han föreskriver här, att man skulle taga »ett gott aqua vitae, medh godhe Krydder eller örter distileret, eller late bränne Wijn uthaff Enebär, hwilket skal bättre be-

---

[8] Grönstedt, Bordets nöjen, s. 57.

[9] Murberg a. a. s. 313; F. F. Carlson, Sveriges Historia under kon. av Pfalziska huset. Del I s. 52 not. 1.

[10] Ett mycket tidigt vittnesbörd om brännvins medicinska användning i vårt land föreligger i en liten skrift från slutet av medeltiden. Denna skrift, som är tryckt såsom bilaga till Svenska Fornskriftssällskapets årsmöte 1913, är här avtryckt som bil. A. Den finnes även bevarad i en med någon frihet gjord översättning till danska från början av 1500-talet (i Linköpings stiftsbibliotek den s. k. Codex Grensholmensis).

. I nämnda skrift redogöres utförligt för brännvinets nytta vid allehanda ut- och invärtes sjukdomar — den fullständigaste avhandling härom från denna tid, som förf. påträffat. Observeras må, att ingenting nämnes om brännvin såsom njutningsmedel.

[11] Allen a. st.

komma än thet luchtande Brännewijn, som the på Gatorne haffue til at Sälia» [12]. Men icke blott mot pesten utan även mot en mångfald andra sjukdomar anser denne författare brännvinet användbart.

Som medel mot pesten synas dylika brännvinsmixturer, vunnit stort förtroende. 1623 rekommenderar ärkebiskop Petrus Paulinius Gothus »aqua vitæ» i dylikt syfte. »För Pestilentzisk Fucht kan Man sigh wäl förwahre medh godt starckt Brennewijn aff Enebär» (eller andra nämnda sorter) [13]. Den store Urban Hiärne rekommenderade också brännvin såsom medicin. De som ej hade råd att dricka vin, skulle »uppå Maten betiena sigh aff en Suup eller twa gott Brenwijn, intet för starckt». Bäst anser han rhenskt eller franskt brännvin vara »sampt the theraff giorde allahanda kryddade Magwatn aff Mynta, Kumin, Anis etc.» »Enbärs Brenwijn är ock intet sämbre.» »Then Spiritus som aff Rönbär — — destilleras, är ock intet obehagelig, såsom ock aff åthskillige andra slagz Fruchter och Bäär». »Sådant är widt bättre än Rog- eller Kornbrenwijn, thet i sigh sielfft intet är sa synnerligen sundt». Mot den tilltagande brännvinsbränningen av säd varnar Hiärne av ekonomiska och sanitära grunder [14].

Tron på brännvinet såsom ett verkligt universalläkemedel kom att slå mycket djupa rötter, särskilt bland de breda samhällslagren och fortlevde, som vi skola se, långt fram genom tiden. »Brännvinet är bondens endaste medicament», är ett ofta hört yttrande av bönderna. Klart är, att denna uppfattning i hög grad skulle gynna brännvinsbrukets utbredning. En och annan läkare varnade väl för de allt påtagligare överdrifterna. Men alla dylika varnande röster förklingade nog ganska opåaktade.

Smaken för brännvin vann endast långsamt insteg, och det synes uteslutande ha använts såsom medicin. Under hela 1500-talet är brännvin mycket sällsynt i vårt land [15]. Fler-

---

[12] Simon Berchelt, Om Pestilentzien och hennes Orsaker, Stockholm anno 1589, cap. 5.

[13] Loimoscopia eller Pestilentz Speghel sid. 73.

[14] Urban Hiärne a. a. s. 66—67.

[15] Som bevis för svenskarnas obekantskap med brännvin under denna

faldiga av den tidens källor vittna samstämmigt härom. I Gustav I registratur, med dess goda upplysningar om det dåtida Sveriges inre tillstånd, finnes ingenting nämnt om brännvin [16]. Hushållsräkenskaper — även detaljerade sådana — från konungens och adelns slott upptaga ej denna artikel. Den för kännedomen om ett större svenskt lanthushåll under senare delen av 1500-talet synnerligen värdefulla Per Brahe d. ä:s Oeconomia eller Hussholds-book för ungt adelsfolk, som skrevs 1585, nämner heller icke ett ord om brännvin. — Att brännvin använts för krigsfolket i fält har man vid några tillfällen upplysning om. Under ryska kriget gav Gustav Vasa befälhavaren order att ge soldaterna brännvin före stridens början för att öka deras mod. Annars synes brännvin huvudsakligen ha använts för att skydda soldaterna mot sjukdom [17]. Brännvinets användning i pesttider

---

tid anföres av åtskilliga författare, att ständerna som skäl till Erik XIV:s avsättning bl. a. anförde, att han låtit plåga Sturarnas tjänare med brännvin. (En part aff theres tienare bleffue ther iemmerligen marterede oc plågedhe medh brennewijn oc andre nyie plåger) för att få dem att bekänna, varvid man antagit, att dessa personer tvingats att dricka brännvin. Emellertid är detta, som redan Wieselgren anmärkt ett missförstånd. Tortyren bestod icke i brännvinsdrickande utan däri, att brännvin antändes på delinkventens bara kropp. (Wieselgren a. a. s. VII. Handl. rör. Skand. hist. IV s. 124; jfr Geijer Sv. folkets hist. II s. 346 not 5.)

[16] Däremot förmanar konungen flera gånger till måttlighet ifråga om »mat oc öll». »Ligger stor macht opå, att then öffuerflödighet och svalg medt öll och matt, som allestedz uti Sverige brukes pläger, besynnerligen uti städerne, motte bliffue affskaffet» (Reg. d. $^{16}/_{2}$ 1556; o. s. v.). Dalin säger, att Gustaf I 1550 förbjöd »allt överflöd i *drycker, som utifrån infördes*». »Därunder begreps isynnerhet brännvin, som nu småningom började komma hos oss i bruk». (Dalin, Svea rikes hist. del. III s. 427). Detta D:s yttrande synes ha givit anledning till det i litteraturen stundom förekommande påståendet, att Gustaf I detta år »förbjudit brännvins*bränning*».

[17] Under danska kriget pålade Johan III senhösten 1569 städerna »en liten hjelp till at utgöra i brennevijn (Jönköping skulle giva en fjärding brennevijn) på det soldaterna af köld, så ock af andre orsaker icke måtte fara illa». Allt det brännvin, som de kunde åstadkomma för penningar skulle de i lika måtto föra till fältlägret (Wieselgren, De la Gardieska Ark. Del X s. 204—205). Rikshuvudboken för 1573 upptar under rubriken »Hielpepartzeler»: Brenneviin 24 kannor. (Sv. Hist. Handl. 12, s. 13). Detta synes ju icke tyda på någon överflödigare tillgång på

bidrog givetvis i hög grad att utbreda smaken därför. Under krigen mot ryssarna, vilka redan länge varit hemfallna åt omåttligt brännvinsdrickande, lärde de svenska soldaterna alltmera använda denna dryck. Ännu under 1600-talets första decennier synes dock brännvinskonsumtionen varit relativt obetydlig i Sverige [18]. Men sedan växer den hastigare. Med all sannolikhet har den langvariga och intima beröringen med utlandet under de då pagaende stora krigen medverkat härtill. Sedan förra hälften av 1600-talet, då brännvin börjar omnämnas i skjutsfärds- och gästgiveriförordningarna [19], torde det ha förekommit även på landsbygden, om det ock ännu så länge kanhända ej där tillverkades utan inköptes från städerna. Efter hand lärde emellertid även lantbefolkningen att bränna. Efter mitten av århundradet ser man av flera källor, att brännvinsbruket var vanligt på landsbygden. Så t. ex. förbjudes 1664 legofolket att driva öl- och brännvinsförsäljning som binäring »som en part på landsbygden härtill gjort

---

brännvin. 1609 omnämnes brännvin som en nödvändig artikel för krigsfolket. »Item att krigzfolket blifwer wäl uppehållet med öhl, brennewijn och god mat» (Placat ang. en skrift kallad: Et godt råd i Sverige d. 20 maj 1609, Stiernman, Riksdagsbeslut, bihang s. 266).

[18] Jfr t. ex. följ. räkenskaper från Gustaf Adolfs tid, av intresse såsom tillika belysande förhållandet mellan brännvin- samt vin- och ölkonsumtionen.

1613 (till en av kon. anordnad fest vid Kopparberget m. m.)

40 kannor	brännvin	1 åm	franskt vin
24 »	ättika	65 tunnor	herreöl
44 »	malvasir	12 »	fogdeöl

(Cronholm IV s. 161).

1620 (vid Gustaf Adolfs förmälning).

1/2 åm	rhenskt brännvin	177 åmar	rhenskt vin
42 läster	Rostocköl	70 piper	franskt »
102 »	Sundskt öl (från Stralsund)	15 »	spanskt »

(Hallenberg IV s. 905).

[19] T. ex. Plakat om skiutsfärd och taverner 1615: »Finnes ock någon som... tvingar bonden till ööl, brännewin, penningar e. dyl. (Stiernman I s. 635).

hava»[20]. Vid tjänstefolks bröllop skulle öl och brännvin utskänkas säger en förordning av samma år[21].

Först på 1680-talet ha vi dock mera ingående upplysningar om brännvinsbränning pa landet. 1683 skriver guvernören över Norrland Jöran Sperling till K. Maj:t: »Icke mindre oreda föder dhet myckna och ovanliga brennewijns brennerijet uppa Landet af sigh, i thy at icke allenast hvar bonde slår sigh dhertill, uthan och när Gudh vällsignar landet medh godhe åhr, griper alt inhyses och annat ledigt folck till samme skadelige nähring, drijfvandes den till een sadan excess, att alt dhet, som i landet vijstas, både Soldater och bönder, dragas till brennevijnsdrickande, och saledes förtära både hällsa och medell, och försumma både cultur och tjenst; till at förtijga hwadh slagsmal, drap och andre olägenheeter dheraf flyta. Fördenskull hafver jag icke sadant kunnat förbijga, medh mindre Eders K. Maj:t jag i djupaste underdånigheet uptäckia skulle, bijfogandes dher hoos mine underdånigste och oförgrijpelige tankar häröver; Att jag nembligen intet seer, huru dhette förderfvelige oväsendet pa annat sätt skall kunna förekommas, än om Eders K. Maj:t täcktes förordna, att antingen, uthom Presterskapet, inge flere på landet än giestgifvare finge bruka brennevijnspannor eller ock att alle dhe, som dhem nyttia ville, skulle obligeras att uthgifva till Eders K. Maj:t något erkleckeligit dherföre om åhret. Imedlertijdh

[20] Stadga om tjänstefolk och legohjon 1664 § 7: »skal intet Legohion hafwa macht at hola Öhl- och Brännewijns sälgningh brede widh des Löhn, som en part på Landsbygden här til icke uthan Bondens och Landzens stoora skadha så ock annan olägenheet giordt hafwa» (Stiernman III s. 246).

[21] Stadga och påbud öfwer åtskilliga oordningars afskaffande wid prästerskapets trolovningar etc. 1664 § 12 »wid alla bröllop skal man befflita sig om att godt svenskt öl framför annat fremmande brukas och bespare win, det mesta som ske kan. Men på det likväl någon åtskillnad må vara ibland folket, så hålla wi skäligt at på Tienste-Folcks, som äre Drängers och Pijgors och theres wederlijkers bröllop allena skänkes swenskt Öhl, Brännewin, om Gästerne icke med Öhl benöjes. Äre ock Brudfolcket aff medelmåtigt Stånd ock wilkor, tå må them ther hoos tillåtas främmande Ööl, men icke win, utan Brännewijn. Men äre de av förnämt Stånd, så måge de däröver skänka win». En liknande förordning utfärdades samma år även för borgerskapet.

och till dess Eders K. Maj:ts nådigste resolution här öfver inkommer, har jagh befallt Befallningsmennen, att dhe vidh alle pantninger och executioner alltijd först skulle angrijpa brennevijnspannorne, dher igenom i något att skillja bonden vidh dhet som honom så insensiblement skadar och ruinerar» [22].

Av debatterna vid riksdagen 1686 får man ytterligare bekräftelse på, att brännvinskonsumtionen vid denna tid var allmän i vårt land. I prästeståndet säges, att brännvin allmänt brukades av var man till överflöd [23]. Brännvinsbränningen var av stor betydelse för städerna. »Vår näring består till en god del däri», säger borgarskapet vid ett tillfälle [24]. Framför allt var denna industri högt uppdriven i Stockholm. Brännvinsbränningen i huvudstaden »var en stark näring, som födde mången», enligt vad stadens borgmästare yttrade. Finge man tro kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen, Mattias Iser, skulle över 100,000 tunnor spannmål arligen ha åtgått till brännvinsbränningen i Stockholm [25]. Detta är nog för högt tilltaget. Enligt en uppgift fick ar 1686 bryggareämbetet i Stockholm tillåtelse att bränna 20,000 tr spannmål arligen, bryggareämbetet i Göteborg 1,200 tr och i Karlskrona 600 tr. (Wieselgren, De la Gardieska ark. X, s. 207). — Lantbefolkningen köpte mestadels sitt brännvin i städerna [26]. Men även på landet brände man nu allmänt. I varje socken funnos åtskilliga brännvinspannor. De, som icke ägde egna pannor, lånade eller hyrde sådana. — Följderna av ett så allmänt brännvinsbruk hade redan framträtt med all tydlighet. Biskop Spegel uttryckte sin avsky för »det vederstyggliga svalg och förargliga söleri», som brännvinet förorsakade. Lantmarskalken in-

---

[22] Wieselgren, De la Gardieska Ark. X s. 206.

[23] Prästest. prot. d. 22 sept. 1686.

[24] SU:s prot. d. 24 sept.

[25] Prästest. prot. d. 22 sept. I ett brev från kyrkoherde Ekman i Falun till landshövding Nils Gripenhielm heter det ang. brännvinsbränningen i Stockholm: »Jag vet, att i Stockholm 1697 accisades till brännvinsbrännande till 70,000 tunnor spannmål, då dock det året var missväxt, som han berättade, som hade inspektionen över accisen förutan det som intet accisades före och stals fram». De la Gardieska Ark. X s. 207.

[26] SU:s prot. d. 1 okt.

stämde: »Vad för ett otidigt leverne de många krogar och brännvinsdrycken förorsakar, se vi dagligen. Det är att beklaga».

Redan ganska tidigt har man i skilda länder i brännvinet funnit ett ur många synpunkter lämpligt skatteobjekt. Då brännvinet i stort sett är en överflödsvara, som vid allmännare bruk medför de vådligaste följder för folkhälsan liksom i sedligt och nationalekonomiskt hänseende, men på samma gång till följd av sin stora begärlighet ej alltför mycket avtager i konsumtion vid mattlig beskattning, är det helt naturligt, att det redan snart nog efter sitt framträdande tilldragit sig statsmännens blickar.

Formerna för brännvinsbeskattningen ha varit flerfaldiga. Man har belagt det med avgifter vid införsel, tillverkning, utminutering o. s. v. Även de särskilda beskattningsformerna var för sig ha varit underkastade åtskilliga växlingar.

En av de älsta formerna för brännvinets beskattning var införselsaccisen. Dylik accis hade 1572 efter tyskt mönster lagts på import av vin, öl m. fl. främmande drycker av den med ständigt finansiellt betryck kämpande Johan III. I början nämnes icke brännvin bland de utländska drycker, som skulle erlägga accis, tydligen emedan brännvinsimporten var mycket obetydlig under 1500-talet. Första gången brännvin särskilt omnämnes bland de accispliktiga främmande dryckerna är 1591 [27]. Accisen bestämdes d. å. till 10 mark »av ett åm eller oxhofvd brendvijn». 1607 stadgades, att både säljare och köpare skulle erlägga accisen, den förre dubbelt mot den senare. Avgiften per åm, som 1607 var för säljaren 2 1/2 och för köparen 1 1/4 daler [28], ändrades 1611 till resp. 10 och 5 mark [29]. Den nu nämnda föreskriften om tullens erläggande av både säljare och köpare bortfaller efter denna tid; de båda avgifterna sammanslogos samt erlades av importören ensam. Tullen på utländskt brännvin undergick täta förändringar. Så fastställdes den 1613 till 3 3/4 rdlr., 1614 till 5 rdlr. per åm men

[27] Accisordn. 1591 Stiernman I s. 373.
[28] Växel-, tull- och accisordn. 1607 (Stiernman I s. 537).
[29] Stiernman I s. 563.

nedsattes 1637 till 4 rdlr [30]. När differentialtullar infördes, varigenom de svenska köpmännen gynnades i tullen gent emot de främmande, tillämpades denna tullnedsättning i början ej på tullen för utländska dryckesvaror (bl. a. brännvin). »Accisen av fremmende drycker skall vara lika hög för alle, thet vare sigh inbyggare eller fremmende, som them införa», heter det 1591 och 1613. Och anmärkningsvärt är, att då i Knäredfreden 1613 ömsesidig tullfrihet stadgades mellan den svenska och den dansk-norska staten, undantogs från denna tullfrihet utländska dryckesvaror [31]. Denna tullpolitik har tydligen förestavats därav, att man betraktade de utländska spritdryckerna som överflödsvaror, vilkas import skadade genom att draga reda penningar ur landet. Denna syn på importen av utländska dryckesvaror gjorde sig med tiden allt starkare gällande.

Hittills hade som nämnts för importerat brännvin lika hög tull erlagts av alla köpmän oberoende av nationaliteten. Men genom tullordningen 1638 kom differentialtullsystemet att tillämpas även på brännvinsinförseln. Nyssnämnda tullordning bestämde tullen på utländskt brännvin till 4 rdlr per åm, då det infördes på inländskt och till 6 rdlr., då det inkom på främmande skepp [32].

För att fylla statens under de stora krigen alltmer växande finansiella behov utvecklade man under 1600-talets förra hälvt med synbar förkärlek ett omfattande system av indirekta skatter: inre tullar, tillverknings- och konsumtionsavgifter m. m. Den främste målsmanen för denna skattepolitik, Axel Oxenstierna, har flerfaldiga gånger framhållit sina åsikter om de

---

[30] Stiernman I s. 581; I s. 609; II s. 90. Sistnämnda tullordning daterades av Stiernman till d. 25 febr. 1637. Odhner (Drottning Kristinas förmyndarestyr. sid. 287) säger, att den utfärdades d. 19 dec. 1636.

[31] »Dock hafve wii oss på bådhe sidhor förbeholditt, at af fremmende drycker, som föres i riikerne, skall gifves acciss, som andre riikers inbyggere göre.» (Rydberg, Sveriges Traktater V s. 215).

[32] Tullordning 1638 (Stiernman II s. 80) samt tullordn. 1643 (Stiernman II s. 356). Stora sjötullstaxan 1667, 15 dec. (Stiernman III s. 605) bestämde följ. tullsatser för resp. helfri, halvfri och ofri tull för rhenskt och franskt brännvin: 5 rdlr 36 öre, 7 rdlr 9 öre, 8 rdlr 30 öre (per åm).

indirekta skatternas rättvisa. De voro, yttrade han, »Gud behagelige, ingom skadelige och ingen revolte förorsakande». — Även brännvinet fick naturligen i sin mån känning av de nämnda skatterna, vilka till största delen vanligen pläga benämnas acciser.

Av ständerna beviljades 1622 lilla tullen, som skulle erläggas för »alle ätlige, slitlige och förnötelige varor», vilka infördes i stad till försäljning, och vilka ej till samma stad blivit utrikes ifrån införda. Avgiften av brännvin i lilla tullen bestämdes 1622 till $^1/_2$ öre för kannan. Den företer sedan vissa fluktuationer. Så fastställdes den 1631 till 1 $^1/_4$ öre, 1633 $^1/_2$ öre, 1638 18 penningar, 1658 $^4/_5$ öre smt.

Tillverkningsavgift på brännvin infördes i Sverige första gången 1638, da samtidigt bestämd skillnad i beskattningen gjordes mellan husbehovs- och salubränning. Skatten utgick i form av accis på den till bränning använda spannmålen och var för husbehovsbränning blott $^2/_3$ av salubränningsaccisen. Avgiftens storlek var 1638:

vid husbehovsbränning				vid salubränning
av 1	tunna	malt	4 öre	6 öre
» 1	»	vete	8 »	12 »
» 1	»	mjöl	8 »	12 »
» 1	»	drank	2 »	3 »

På riksdagen 1650 fördubblades denna accis. Och 1686, då förslaget om en beskattning av brännvinstillverkningen även pa landet strandat pa böndernas motstånd, beslöts slutligen en tredubbling av den gamla husbehovs- och saluaccisen i städerna. — På landsbygden var bränningen obeskattad ända till 1731. Den enda avgiften var den nyssnämnda lilla tullen vid införsel till stad. Något hinder för bonden att sälja av sin tillverkning fanns icke. För uppbörden av accisen funnos i städerna acciskamrar och för kontrollen över tillverkningen särskilda accisbetjänter. Som brännvinsbränningen länge huvudsakligen var inskränkt till stad, ha förordningarna om tillverkningsaccisen haft giltighet endast för städerna. För landsbygden, där sträng kontroll över tillverkningen var svar att åvägabringa, var ifrågavarande skattemetod ej lämplig. Icke

ens i städerna var kontrollen lätt. Klagomål över underslev med avseende på accisen höras ofta.

Avgift av utminuteringen av såväl främmande som inhemska drycker infördes i vårt land på 1500-talet efter mönster från utlandet. Den troligtvis första allmänna förordningen härom utkom 1572. Därförut har avgift på utminutering av öl, de s. k. ölpenningarna, varit pålagd åtminstone i huvudstaden. För grosshandel med utländska spritdrycker synes ingen annan avgift ha erlagts än importtullen.

I Stockholm finnes redan vid mitten av 1500-talet bland statens inkomster en post, som benämnes »brännvinspengar». Troligen ha dessa liksom »ölpenningarna» varit en avgift på minutförsäljning. Denna inkomsttitel, är ännu till sin storlek obetydlig.

En dylik saluaccis på brännvin finnes allmänt i städerna på 1600-talet. — T. o. m. manglerskor, som utminuterade brännvin, voro underkastade viss skatt för sin rörelse.

* * *

Den föregående framställningen har sökt ådagalägga, hurusom brännvinet vid mitten av 1600-talet blivit en ganska vanlig dryck bland såväl stads- som lantbefolkningen. Detta faktum föranledde naturligt nog, att brännvinsfrågan vida mer än förut tilldrog sig statsmakternas likaväl som enskildas uppmärksamhet. Redan under 1600-talets sista och 1700-talets första decennier möter man, mer eller mindre utbildade, åtskilliga tankar i fråga om brännvinslagstiftningen, vilka först långt senare och då ofta i förändrad form skulle komma att genomföras .

Riksdagen 1686 är av särskilt intresse i brännvinslagstiftningens historia. Ständerna uppta då för första gången brännvinsfrågan till en mera ingående behandling. Märkligt är, att redan vid denna tidpunkt finna grunddragen av den tankegång i fråga om brännvinslagstiftningen, som sedan närmare kom

---

[33] Forssell, Sveriges inr. historia under Gustaf I:s regering s. 74 och 77.

att utvecklas under frihetstiden. Redan nu möta vi spörsmålet, hur den överhandentagande brännvinsbränningen skulle kunna hämmas, vidare planer på dess kraftiga beskattning av statsfinansiella skäl; t. o. m. tanken på att införa ett brännvinsarrende uppdyker vid denna riksdag, mer än 50 år innan den stora striden om brännvinsregalet under frihetstiden börjar.

Svårigheten att finna tillräckliga medel att fylla statsverkets stora behov föranledde vid 1686 års riksdag ett förslag om beskattning av den då redan betydande brännvinsbränningen. Det var fråga om beskattning av bränningen även på landsbygden samt om nya former för tillverkningen både i stad och på land. Av intresse är, att utländska förebilder understundom åberopas [34].

I SU., där bevillningsfrågorna förbereddes, framhöll lantmarskalken, att brännvinsbränningen ej borde få alldeles ohejdat utövas utan en lämplig inskränkning däri företagas. Vissa personer i städerna och i socknarna på landet kunde givas privilegium att bränna och för denna rättighet betala ett visst arrende årligen till kronan. Han hänvisade därvid till utländska exempel. I Tyskland, framhöll han sålunda, var öltillverkningen och -försäljningen i flera stater ett statsmonopol, varpå regeringen beviljade vissa personer privilegium, mot att de erlade en årlig arrendeavgift. Han påvisade, hurusom bonden ruinerades genom brännvinsbränningen, enär han ofta lade sin enda spannmål i brännvinspannan. Därför skulle det vara till böndernas nytta, om endast en person i varje socken brände brännvin. På folkets moral och hälsa hade brännvinsdrickandet ett alltför beklagligt inflytande. Av ett brännvinsarrende kunde kronan draga en betydande inkomst. Enligt vad lantmarskalken beräknade skulle det inbringa 1 à 2 tunnor guld årligen.

Bondeståndet, som ej liksom de övriga stånden hade ordinarie säte och stämma i SU. utan endast i särskilda fall hördes, fick nu en mycket förstående förespråkare för sina in-

---

[34] I prästeståndet höll man före, att en viss förordning ang. brännvinsbränningen borde göras »som storfursten i Ryssland och kurfursten i Bayern hava gjort». (Prästest. prot. d. 22 sept. 1686).

tressen i själve ärkebiskopen, Olov Svebilius. Den ståndpunkt, som denne härvid intog, är densamma som sedan under frihetstiden i allmänhet kan sägas vara den för prästeståndet karaktäristiska. Han ansag det naturligt nog »högnödigt, att alla de missbruk, vartill brännvinet givit anledning, avskaffades». Men det framställda förslaget om bortarrendering av brännvinsbränningen ansåg han ogenomförbart. Liksom bröd ej kunde av en allena försäljas, så kunde, menade han, ej heller brännvinshandeln bindas till vissa personer. Brännvinet vore en för bonden »högnödig dryck och ibland medicin». Att betala accis därför skulle falla allmogen alltför svårt.

Ett annat förslag till brännvinsbeskattning framställdes av Lindhielm, vilken föreslog en panneskatt: erläggande av 1 rdl. årligen till kronan för varje brännvinspanna. Men Rosenhane påpekade, att ett dylikt skattesystem kunde bli i hög grad ineffektivt. Det kunde leda till, att man i varje socken komme att behålla endast 1 à 2 brännvinspannor, vilka komme att gå till låns bland sockenborna. Lantmarskalken fann också, att arrendeprojektet var fördelaktigare. Ingen borde kunna ogilla detta, ansåg han, enär det vore nyttigt både för riket och för var och en enskild. Beträffande sättet för förslagets genomförande framhöll Cronskiöld, att fragan »dependerade av K. Maj:t att göra efter sitt behag». Häri instämde samtliga ledamöter av adeln och beslöto, att ärendet skulle hänskjutas till K. Maj:t. Detta fanns vara bäst, enär »inrättningen fordrade både tid och långt betänkande efter var orts beskaffenhet» [35]. Adelns iver för brännvinsarrendet dikterades åtminstone hos en del av ståndet av hänsyn till egen fördel. Adeln hade bl. a. förmåner också rätt att hålla krogar. Men den allmänna brännvinsbränningen på landsbygden minskade givetvis avsättningen på krogarna. »Om bonden får utan åtskillnad bränna brännvin, så kan ingen hålla någon krog mer!», utbrast Axel Wachtmeister. Lichton betonade, att en eventuell reform icke finge beröva adeln dess rätt att hålla krogar. — Samtliga ståndens deputerade enades

[35] SU:s prot. d. 24 sept. 1686.

om, att en viss avgift skulle erläggas för tillverkning och försäljning av brännvin såväl på landet som i städerna. Om de närmare bestämmelserna härvid skulle sedermera överläggas.

De tre högre stånden hade alltså överenskommit om brännvinsbeskattningen, och det gällde nu att erhalla bondestandets samtycke. Lantmarskalken gjorde sitt allra bästa för att övertala bönderna. Han visade utförligt, »vad för en skadlig dryck brännvin är, som förorsakar mycket otidigt leverne, fördärvar hälsan och gör mången fattig». Men bondeståndets talman förklarade, att det vore ett alltför stort intrång i böndernas frihet, om de skulle mista rätten att bränna brännvin. Det vore för svårt, om de för allt det besvär, de hade, ej skulle få utan gravation dricka en dryck brännvin. De ville förbliva vid sin gamla frihet och trodde, att ingen skulle missunna dem denna. Lantmarskalken replikerade, att avsikten visst icke vore att förbjuda bönderna att dricka brännvin. Meningen vore endast att förekomma överflöd och »odygd» och därjämte skaffa K. Maj:t en välbehövlig ökning i statsinkomsterna. Lantmarskalken sökte förtydliga förslaget för bönderna. I varje socken skulle finnas ett visst antal pannor, för vilka avgift skulle erläggas. »Sedan ma de bränna, hur de vela». Men bönderna stodo ej att övertala. »Nog må vi få behålla denna lilla friheten», menade de. »Om någon fördärvar sin hälsa, så har han själv värst därav». Ett försök att förma allmogen att hellre påtaga sig brännvinsavgift än en föreslagen ökning av mantalspengarna misslyckades också. Bondeståndets talman förklarade rent ut. »Denna brännvinstaxan vela vi intet veta av. Vi unna gärna adeln deras pannor, allenast vi ock få behålla våra». Det enda, de ville medgiva, var en beskattning av krogarna på landsbygden. Hur livligt intresserade bönderna voro av bränningsfrihetens bibehållande framgår därav, att de uppvaktade konungen och bådo, att bli förskonta från all avgift på brännvin[36]. Det gick också efter deras önskan. Någon beskattning av bränn-

[36] Bondeståndets talman vid denna riksdag, Per Olsson från Gladhammar i Småland, synes ha åtnjutit konungens särskilda ynnest.

vinsbränningen på landsbygden kom ej till stånd[37]. — I städerna skedde en förhöjning av accisen till 1/3. Accisordningen av 1686 innehöll alltsa 3 ganger sa höga avgifter för bränning till salu och husbehov som accisordningen av 1638. 1686 års accisordning kom att gälla långt fram genom tiden. Till den återgick man ständigt, då senare gjorda brännvinsförordningar trädde ur kraft.

Sedan brännvinsbränningen nått en sådan omfattning, att därtill förbrukades ansenligare mängder spannmål har i tider av missväxt regeringens ingripande blivit nödvändigt till förhindrande av sädesprisens ytterligare stegring genom ohämmad bränning. Då städerna voro de egentliga centra för brännvinstillverkningen, blev det i huvudsak bränningen därstädes, man sökte inskränka, främst i Stockholm, där denna tillverkning var ojämförligt störst. Vanligen nöjde sig regeringen med att förbjuda brännvinsbränning av de sädesslag, som förnämligast användes till bröd och lät bränning av till föda mindre anlitade spannmålssorter förbliva fri. Men man ville heller icke något principiellt förbud mot all brännvinstillverkning. Regeringens motiv voro härvidlag av rent nationalekonomisk natur. Också blevo förbuden endast temporära och upphävdes, så snart de förhållanden, som föranlett dem, upphörde.

Under den ovanligt svåra och långvariga missväxt, som inträffade pa 1690-talet, utfärdades ett par förordningar i ovan angivet syfte. 1696 förbjöds all brännvinsbränning av råg i Stockholm »til förekommande av den onödiga consumtion, som vid närvarande dyra tid sker här i staden medelst det överflödiga brännvinsbränneriet»[38]. Liknande skäl föranledde förordningen 1698 mot salubränning av såväl råg som vete i huvudstaden[39]. Men man sökte nu även genom föreskrifter av rent teknisk natur förhindra onödig spannmals-

[37] SU:s prot. d. 1 okt. 1686.

[38] Stiernman V s. 625.

[39] K. förordn. d. 18 febr. 1698 (Stiernman V s. 693). Det uppgives, att Urban Hiärnes inflytande skulle ha bidragit till denna inskränkning i brännvinsbränningen, (Minne av Urban Hiärne av B. v. Beskow, Sv. akad:s handl. del 29).

konsumtion. Berörda förordning stadgade nämligen »at brännvinsbränneriet intet bör vara från brygg- och mälteriet avsöndrat utan sadant allt tillsammans under ett ämbete idkas och drivas helst emedan den ene hanteringen kan av den andra med rene sädens märkelige besparing hjälpas och understödjas» varjämte även kronans accisrättighet kunde bättre bevakas. Ingen utom bryggareämbetet finge idka salubränning. Bröte någon häremot, skulle han första gången hava förverkat pannan och varan samt därtill plikta 40 mark smt.; vid förnyad förseelse fördubblades straffet. Samma vite stadgades, om någon av bryggareämbetet vid sin bränning använde råg eller vete.

Den 1709 inträffade missväxten förmådde rådet att i okt. s. a. utfärda en förordning »angående förbud på brännvinsbrännande av varjehanda spannmalssorter». Förbudet ägde bestånd ungefär ett år. Genom rådsbeslut den 8 nov. 1710 förklarades det tills vidare vilande »på grund av borgerskapets lamentationer, som föregavo sin oförmögenhet till att kunna utbetala de förordnade kontributionerne, där de från detta sitt näringsmedel blevo avstängde sasom ock att brännevinets måttlige bruk tillika med witlök uti desse sjuklige tider kunde tjäna till läkedom» [40].

En synnerligen långtgaende inskränkning i rätten att bränna skedde genom den märkliga förordning, som tillkom mot slutet av Karl XII:s levnad. Däri åsyftades ingenting mindre än en fullständig omläggning av hela brännvinstillverkningen. Tanken är i mycket densamma som den, vilken låg till grund för det ovan nämnda projektet av 1686, endast mera konsekvent genomförd. Avsikten i 1718 års förordning var att med upphävande av all husbehovsbränning saväl i stad som på land koncentrera tillverkningen av brännvin på inom bestämda distrikt upprättade brännerier. Strävan att koncentrera även brännerihanteringen hade nått ännu längre utomlands än i Sverige, där bränningen fått utveckla sig mera fritt. Under inverkan av merkantilismens idéer var det en självklar sak, att regeringarna sökte ordna bränningen så,

[40] Stiernman VI s. 27.

att statens övervakning underlättades. Goertz försöker nu något liknande i Sverige, varvid han gick till väga med stor konsekvens. — Vi skola i det följande finna, att frihetstidens rättrogna merkantilister upptogo denna plan, och med iver arbetade på dess förverkligande. Det dröjde dock länge, innan de tankar, Goertz här framställt, blevo realiserade. — Den reglering av brännvinsbränningen, som nu företogs åsyftade sasom man ocksa säger, att i möjligaste matto spara spannmål. Detta var vid denna tidpunkt en trängande nödvändighet. Både 1717 och 1718 inträffade missväxt.

Idén till brännvinsförordningen av 1718 synes ursprungligen ha kommit från konungen [41]. Därpå har planen närmare utvecklats av Goertz i en skrivelse till kammarkollegium [42]; hans projekt har sedan i något ändrade ordalag publicerats såsom kungl. förordning den 29 juli 1718.

I ingressen angives avsikten vara att genom bännvinsbränningens reglering förekomma ytterligare dyrhet och brist på spannmal. Man måste »för nödtorftens skull» tillse, att den redan högt uppstegrade spannmålen ej onödigtvis förbrukades, isynnerhet i görligaste måtto sparades vid bryggning och brännvinsbränning. Detta kunde ej ske i önskad grad, så länge var och en hade frihet att bränna, vilken frihet därjämte också berövade städerna, »vilka sådant värv och hantering egentligen tillkommer och till en del deras utskylder där-

[41] Vid ransakningen inför den kungl. kommissionen över Goertz förklarade denne nämligen, då hans här ifrågavarande projekt till förordning om bryggerier och brännerier förelästes, »att Hans Maj:t nog brytt honom med denna förordning, hvarpå Hans Maj:t förfallit, eftersom han, vid dess resa genom landet, funnit bönderna dricka deras tunnkannor, då de bryggt, då Hans Maj:t sagt, att de därmedelst försumma sig». (Cederschiöld. Riksdagen 1719, Bihang. Kongl. Commissionens prot. d. 16 jan. 1719 s. 190—191).

[42] Goertz till sekret. Cederström d. 14 juli 1718: »Äntligen översänder jag nu mina oförgripliga tankar, huru bryggerier och brännvinsbrännerier kunde, enl. Kungl. Maj:ts nådiga avsikt, inrättas. Jag har ställt dem i form av en skrivelse till kungl. kammarkollegium, vilken Tit. täckas vid tillfälle föredraga och däröver inhämta Hans Maj:ts nådiga gottfinnande samt mig därom benäget underrätta». (Cederschiöld Riksdagen 1719. Bihang, bil. till Actors klagopunkter Lit. C n:r 8 a s. 90. Goertz projekt därsammastädes Lit. C n:r 8 b s. 91—94).

före utgöra», en god del av deras näring och konservationsmedel.

Förordningens innehåll är i huvudsak följande. Husbehovsbränningen upphäves fullständigt. På landet finge ingen utan vederbörligt tillstånd av kammarkollegium bränna brännvin. Varje bränneri skulle få sig tilldelat ett visst distrikt. I landsorterna skulle utbjudas, »vilka sådane brännerier utan nagon avgift sig ataga vilja». Rätt att driva dylika brännerier ägde en var »så av adel som oadel», ej ens prästerskapet uteslutet, dock med företräde för posthallare och gästgivare. För utminuteringen skulle förordnas vissa krögare, »som tillika kunna vara bönder». Dessa ägde dock ej rätt att bränna utan skulle taga brännvinet från distriktets bränneri. Krogarna skulle så anläggas, »att alle i orten boende ej allt för långt måge avhämta deras brännvin». — I städerna var meningen, att allmänna brännerihus skulle inrättas. Där detta ej skedde, »kunde några invånare emot viss avgift sammansätta sig likasom uti ett kompani eller gille» i syfte att förse staden med dess behov av brännvin. Befolkningen på landsbygden närmast staden skulle vara skyldig att därifrån hämta sitt brännvin. Från stadsbrännerierna fick brännvin endast säljas i parti, nämligen ej mindre än $^1/_4$ ankare. Rätten att försälja brännvin i minut skulle uppdragas åt vissa tillförordnade krögare. Inkomsterna av stadens allmänna brännerier skulle tillfalla stadens allmänna kassa. Sträng kontroll över tillverkningens godhet stadgades. Tillverkare eller försäljare av underhaltig vara var underkastad visst straff, varjämte allt odugligt brännvin skulle konfiskeras. Det var vid straff förbjudet för envar att köpa brännvin annorstädes än i det distrikt, där han bodde.

Denna förordning föll med sina upphovsmän. Bland »varjehanda uppkomna nyheter», som man efter konungens död skyndade sig att avskaffa, var även den nya inrättningen av brännvinsbränningen. Den hade naturligtvis väckt mycket missnöje i landet — ett missnöje, som ej minskats därav, att brännvinspannorna för att göra förbudet mot husbehovsbränning effektivt blivit tagna i publikt förvar. En av landshövdingarna inkom nu till den nya regeringen med hemställan,

att förbudet måtte upphävas, och pannorna återställas. Vid behandlingen i rådet av detta ärende yttrades dock vissa betänkligheter härvid. Man befarade, att den redan förut svåra spannmalsbristen därigenom skulle förvärras, och Cronhielm erinrade, att brännvinsbränning alltid förbjudits, då dyr tid varit för handen. Horn medgav att så skett 1709, dock hade man då ej tagit bort pannorna. Han tog för givet, att ständerna skulle begära, att allmogen finge sin egendom igen och ansåg det vara klokt att gå deras önskan i förväg, »på det ständerna må se, huru hennes Maj:t sörjt för dem». Horns åsikt segrade. Husbehovsbränningen blev åter fri; pannorna återlämnades med en åtvarning till ägarne, att icke missbruka dem [43]. Häröver ålades landshövdingarna att hava inseende.

[43] Rådsprot. d. 8 jan. 1719. K. Maj:ts brev till landshövd:na s. d. (Reg.)

KAP. II.

Brännvinsfrågan under frihetstidens första årtionde.

Frihetstiden med dess allmänna och livliga intresse för samhällsfrågor av skilda slag har även at brännvinslagstiftningen ägnat en synnerlig uppmärksamhet. Först med denna epok börjar i egentlig mening den svenska brännvinslagstiftningens historia. Brännvinsfrågan blir nu alltmer en av samhällets stora frågor. Att söka finna en tillfredsställande lösning av detta problem blir därför en uppgift, som i hög grad tar statsmakternas uppmärksamhet i anspråk. Få frågor ha dock varit svårare att definitivt lösa. Skilda metoder prövas och förkastas under denna tid, och lagstiftningen ändras följaktligen oavbrutet, utan att likväl något slutgiltigt resultat uppnås. — Att följa de växlande idéernas spel har dock ur många synpunkter sitt stora intresse.

Den föregående skildringen har adagalagt, att brännvinsbruket under storhetstidens senare del blivit alltmer utbrett. Talrika uppgifter från frihetstidens första tid överensstämma däri, att husbehovsbränningen vid denna tid allmänt idkades [1]. Också äro klagomålen över det »överhandentagande fylleriet» många och starka, och superiets sorgliga följder i moraliskt hänseende ofta föremål för berättigat bekymmer. I allmänna opinionen var brännvinet högt skattat. »Brännvin är för den gemene man oundgängeligt, såvida det måttligt brukas och tjänar dem både till läkedom och styrka», yttrar sålunda — för att blott anföra ett exempel bland många — justitiedeputationen i ett betänkande vid riksdagen 1723. Men brännvinet användes långt ifrån endast som läkemedel.

[1] Exempelvis JD:s bet. 1723, där det säges, att »de på landet hava mest överallt sina egna brännvinspannor».

En synnerligen ödesdiger omständighet var, att brännvinsbränningen kommit att få ett intimt samband med lanthushållningen, i det att dranken funnit vidsträckt användning vid kratursutfordringen.

Det svenska lantbruket befann sig ännu på ett ganska outvecklat stadium. Särskilt var ängsskötseln fortfarande mycket primitiv, vadan höskördarna blevo både kvantitativt och kvalitativt otillräckliga. Kreaturens utfodring var merendels alltför knapp: svältfodring på vintrarna torde ha varit mycket allmän[2]. I dranken fann man nu ett medel att i viss mån upphjälpa den klena utfodringen, ett medel som blev synnerligen populärt. Om drankens förträfflighet vid boskapsskötseln var man i allmänhet lika livligt övertygad som om brännvinets nytta för människan. Då alltså den tilltatagande smaken för brännvin förenades med den praktiska nyttan av dranken, är det tydligt, att brännvinsbränningen skulle komma att slå mycket djupa rötter, och att den jordbrukande befolkningen med all makt skulle söka att försvara bränningens berättigande.

Vad själva bränningskonsten beträffar var den fortfarande ganska primitiv, särskilt på landsbygden. De pannor, som användes, voro merendels små, omkring 20—30 kannors rymd, enligt vad som allmänt uppgives. Någon yrkesutbildning förekom naturligtvis icke här: att bränna brännvin ansags vem som helst förstå sig på. Resultatet blev också därefter. Sällan synes man ha fått mer än 6 à 8 kannor brännvin efter en tunna säd, oftast mindre, och stundom misslyckades bränningen alldeles. Att under sådana förhållanden mycken spannmål i onödan förstördes, är klart. Men detta tog bonden ej så noga, enär han betraktade brännvin mest som en biprodukt, fastän visserligen en mycket begärlig sådan, och tröstade sig med, att han i alla fall vid sin bränning erhöll drank till boskapen — och uppskattningen av dranken blev med tiden allt högre. Husbehovsbränningen på landet skedde mest höst och vår. Dels ansågs dranken då bäst behövas, dels hade man denna tid tillgång till tillräckligt kallt vatten för

[2] Wohlin, Den svenska jordstyckningspolitiken s. 510.

bränningen (avkylningen). – Bäst utvecklad var bränningsmetoden i de större städerna, framför allt i Stockholm. I städerna drevs bränningen av yrkesutbildat folk, här hade man större pannor och bättre hjälpmedel av alla slag. Pannornas storlek ökas ständigt. I periodens början voro de ännu ganska små. Men vid 1700-talets mitt hade de flesta brännvinsbrännarna i Stockholm pannor av 200—300 kannors rymd. Också fingo dessa tillverkare 2 à 3 gånger så mycket brännvin efter en tunna spannmål som lantbefolkningen. Omkring 18 à 20 kannor synes ha varit det vanliga, vartill väl också bidrog, att bryggarämbetena använde den allra bästa spannmalen vid bränningen, under det bonden, enligt vad som allmänt pastods, ofta använde slö och skämd säd. — Man nöjde sig emellertid icke alltid med vanligt (enkelt) brännvin utan sökte genom omdestillering öka dess styrka. Detta skedde vid särskilda destillationsverk. Dylika funnos redan i början av frihetstiden åtminstone i de större städerna. — För det importerade vinbrännvinet (franskt etc.) hade de bredare folklagren föga smak.

Vi nämnde, att Sveriges jordbruk under nu ifrågavarande tid allt fortfarande befann sig på en relativt låg ståndpunkt. Till följd av de ofullkomliga jordbruksmetoderna blev jordens avkastning rätt ringa[3], och dåliga skördar eller rent av missväxt ganska ofta. Så länge emellertid Sveriges befolkning ännu varit tämligen fåtalig, hade skörden under normala år varit mer än tillräcklig för landets behov. Men förhållandet blev ett annat, då folkmängden med tiden växte, utan att samtidigt spannmalsproduktionen i motsvarande grad ökades. Till jordbrukets efterblivenhet bidrog utom de täta krigen under storhetstiden även den härskande merkantilistiska askadningen, enligt vilken man betraktade lantbruket som en näring av i viss mån underordnad betydelse. Under senare delen av storhetstiden var den inhemska skörden icke längre tillräcklig, utan Sverige måste fylla sitt behov av säd utifrån[4].

---

[3] Åmark, Spannmålshandeln etc. s. 7.

[4] Fabian Wrede yttrar i rådet d. $^{15}/_{9}$ 1704: »Det är så med Sverige, att det kan intet bestå av sig själv med spannmål; Finland, Livland, Estland och Ingermanland äro våra visthus».

Lyckligtvis hade då sädesrika länder erövrats, bland vilka framför allt Östersjöprovinserna för en tid framåt blevo våra kornbodar; härigenom blevo olägenheterna av den otillräckliga spannmålsproduktionen tills vidare mindre framträdande[5]. Men när Sverige vid frihetstidens början måste avträda sina besittningar på andra sidan Östersjön, blev situationen i ifrågavarande hänseende brydsam. Spannmål blev hädanefter en stående importartikel, de flesta år till betydande kvantiteter. Detta förhållande betraktas med mycken oro på grund av dess ogynnsamma inverkan på handelsbalansen. Enligt den rådande merkantilistiska handelsbalansteorien fordrades för en gynnsam handelsbalans, att värdet av ett lands export skulle överstiga dess import. Men nu ansåg man sig på grundvalen av gjorda beräkningar med säkerhet ha konstaterat, att för Sveriges vidkommande importen årligen vida översteg exporten. Till denna vår »undervikt i handelsvågen», vilken i längden ansågs komma att ofelbart alldeles ruinera landet, bidrog tydligen i en mycket betydande grad införseln av utländsk spannmål. Att söka i möjligaste mån reducera denna sädesimport blev sålunda en viktig uppgift för den ekonomiska politiken. Detta mål sökte man nog i viss mån nå genom att i olika hänseenden upphjälpa jordbruket, men man vände sig framför allt med iver mot brännvinsbränningen, vilken man ganska allmänt ansåg för den egentliga anledningen till den starka spannmålsinförseln. Brännvinsbränningens största möjliga inskränkning blev sålunda för tidens ledande män på statshushållningens område ett livligt eftersträvat önskemål. Men mot varje reform i dylik riktning reste sig ett starkt och envist motstånd från den stora massan av jordbrukare, synnerligast från bondeståndet, till följd av de påtagliga fördelar, man på detta håll ansåg sig äga av bränningen. Kampen blev hård och långvarig.

Många år av frihetstiden hade ej förgått, innan brännvinsfragan kom under förberedande behandling hos riksens stän-

[5] Ett mycket svårt hinder för framsteg inom det svenska jordbruket utgjorde det rådande ägostyckningssystemet, vilket liksom fastlåst utvecklingen. Fluktuerande spannmålspris och tunga transportförhållanden m. m. inverkade också ofördelaktigt.

der. Detta skedde redan på riksdagen 1723. Närmaste anledningen till frågans upptagande då var ett till ständerna insänt memorial från en icke riksdagsman, prosten i Umeå Nils Grubb, vilken av flera skäl önskade ett totalförbud, särdeles i hans hemtrakt. Grubb vänder sig i sitt memorial mot brännvinssupandet i allmänhet, vilket vore till stort men för det borgerliga livet, men riktar sig speciellt mot det mycket vanliga oskicket att hålla brännvinskrogar vid kyrkorna, emedan den kyrkobesökande menigheten därigenom förleddes till dryckenskap. Visserligen hade överheten utfärdat förbud mot krögeri vid kyrkorna [6] liksom ock mot utskänkning under tiden från lördags- till söndagsafton [7], men vinstbegäret lockade mangen till brännvinshandel i smyg. Till förekommande av de olägenheter, som brännvinsmissbruket medförde, önskade Grubb, att »allt brännvin borde avskaffas, så att ingen finge det varken hava, sälja eller supa». Genom ett sådant förbud kunde ansenliga fördelar vinnas. Bonden skulle ej supa sig fattig och därigenom samla rest på sig i kronoutskyldernas utgörande, varigenom han understundom bragtes till tiggarstaven; likasa skulle mindre tillfällen till arbetets försummande givas. Dessutom skulle ej förspörjas så dyr tid i landet, särskilt i Norrland, där spannmålsbristen under de ofta inträffande nödåren måste avhjälpas genom från andra orter dyrt köpt säd, »emedan föga mindre uppbrännes till brännvin än nödvändigheten fordrar till bröd» [8].

---

[6] Redan Gustaf Vasa hade förbjudit dylikt krögeri (med öl) vid kyrkorna (i Finland). Sammelunde haffue the mygit for plegseedt, allestedz ther i Finland, ath holle stoor krögerij och ölselningh på kirkebackerne wiid hvar kirke, om höghtiidzdagerne, utaff hvilken ölselningh, föge gott affwexer. Endog wij sådana krögerij och ölszelningh, icke ene gonge, utan wäll M reszer affsagt haffue ... therföre wele wij ath sådana vseder måge platt affstelte bliffua ... (Gustaf I:s Reg. 1541 28 jan. och (upprepat) 13 mars.)

[7] I städerna och på de ordinarie krogarna på landet fick brännvin ej utskänkas från kl. 7 på lördags afton till kl. 4 på söndags afton.

[8] Grubbs mem. av d. 28 mars 1723 refererat hos Wermcrantz, Nils Grubbs liv och verksamhet sid. 80—81. Även KEKD:s bet. av d. 29 juli 1723 är där relaterat sid. 81—84. Grubb var en synnerligen dugande och om sin församlings vård högt förtjänt präst. Hans strävan att höja sina församlingsbors moraliska ståndpunkt försvårades emellertid därav, att

Prosten Grubbs memorial behandlades av KED. I sitt betänkande över frågan visade sig denna deputation i mycket ense med memorialets författare angaende nödvändigheten av brännvinsmissbrukets hämmande. Visserligen ansåg deputationen det vara omöjligt att genomföra ett absolut brännvinsförbud — hur hälsosamt och nyttigt ett dylikt än kunde vara för det allmänna bästa och till spannmålens besparande — i synnerhet som bondeståndet högeligen protesterat mot en sadan atgärd och påmint, att brännvinet vore för dem »det endaste medicament till hälsans conservation», ävensom att dranken utgjorde en stor hjälp vid kreatursutfodringen. Men för att likväl i möjligaste mån råda bot på det överklagade onda föreslog man i deputationen inskränkning av salubränningen, fördyrande av varan, fullständigt förbud mot utskänkning på helgdag m. m.

»Att ett skadeligt förödande övas uppå spannemålen så i städer som på landet genom brännvinsbrännande till salu sådant är allmänt bekant och det beklagligen, fastän missväxtår infalla», säger deputationen. Till förekommande av ett sådant spannmålsödande, förorsakat av omåttlig brännvinsbränning, önskade deputationen först och främst en inskränkning i rätten till salubränning. På landet ville man väl medgiva varje hushåll att bränna till husbehov — dock med iakttagande av sparsamhet — men däremot icke till salu; detta senare skulle endast få ske vid gästgiverier och krogar, vilka voro privilegierade att hålla krögeri. I städerna borde blott ett visst antal brännerier tillåtas i förhållande till varje stads storlek. För Stockholms vidkommande föreslog man 20 dubbla eller 40 enkla brännerier. Då ett dubbelt verk förbrände 2 tunnor och ett enkelt 1 tunna säd om dygnet, skulle den årliga brännvinstillverkningen vid det projekterade an-

---

en krog var anlagd invid Umeå sockenkyrka. (Enligt landshövdingens utlåtande var liknande fallet vid alla sockenkyrkor inom länet). Grubb vände sig redan 1715 till högsta ombudsmannen och sedermera till K. Maj:t med anhållan om nämnda krogs avskaffande. I det ovan anförda mem. hade hans nit mot brännvinsmissbruket fått en vidare syftning än tidigare. Det var nu icke längre frågan endast om hans egen hembygd utan om hela riket.

talet brännerier uppga atminstone till 150.000 kannor, vartill ansågs åtgå minst 10 à 11,000 tunnor säd. Denna kvantitet brännvin borde, tyckte man, vara tillräcklig för Stockholm, »om allenast någon måttelighet observerad bliver». Hittills hade i huvudstaden funnits några och femtio dubbla och över sjuttio enkla verk med en spannmålsförbrukning, vilken enligt vad deputationen erfarit »med säkerhet uppginge till mellan 50 och 60,000 tunnor årligen». — För de övriga städerna skulle av kammarkollegium jämte landshövdingarna och vederbörande magistrater bestämmas det antal brännerier, varje stad alltefter sin storlek borde erhålla. Därjämte skulle pannorna stämplas till förekommande av underslev genom godtycklig förändring av deras storlek.

Jämte inskränkning i salubränningen föreslog deputationen jämväl en stegrad beskattning av densamma. Då brännvinsbrännaren hade en ansenlig vinst av sin hantering, ansåg man billigheten fordra, att kronan finge njuta sin tillbörliga rättighet därav. Det föreslogs alltså nu, att varje brännvinspanna efter dess storlek och tillverkning skulle taxeras till en daglig avgift, vilken man tänkte sig kunna sättas till 4 öre smt kannan för det brännvin, som i genomsnitt ansågs kunna tillverkas vid ett bränneri (så t. ex. vid ett dubbelt bränneri 30 kannor per dygn). Denna avgift skulle endast komma brännvinssuparen till last, enär brännvinet kunde sättas i högre pris, sedan den tilltänkta beskattningen inträtt. Förutom minskning i det stora spannmålsödandet skulle alltså genom deputationens projekt en ansenlig ökning av brännvinsaccisen kunna vinnas. Den hade i Stockholm under den närmast förflutna tiden med dess stora mängd av brännerier utgjort på sin höjd 8 à 9,000 d. smt, men skulle nu enligt beräkningen komma att bli mer än dubbelt så stor, oaktat den tillämnade starka reduceringen av brännerіernas antal.

All införsel av brännvin från landsbygden till städerna liksom ock all import av främmande sädesbrännvin ville deputationen förbjuda vid konfiskation av varan och 2 d. smt böter för var kanna, som mot förbudet bleve införd.

Vad slutligen anginge utminuteringen av brännvin önskade deputationen först och främst, att till det omåttliga su-

periets hämmande krögarne såväl på landet som i städerna skulle förbjudas att sälja brännvin i sadant överflöd, att missbruk därav uppkomme, utan allenast sa mycket som nödvändigheten kunde erfordra »såsom till ett preservativ och hälsans conservation». Beträffande sedan det särskilt överklagade krögeriet vid kyrkorna pa landsbygden ville man vid paföljd av böter och varans konfiskation, att allt dylikt krögeri skulle förbjudas såväl under sön- som vardagar. Över efterlevandet av detta förbud borde kyrkoherden med socknens äldste jämte vederbörande kronobetjänt utöva en sträng och allvarsam uppsikt. Och till förekommande av sabbatens ohelgande genom dryckenskap borde alla krogar, kaffehus och källare vara stängda ifrån lördags afton kl. 6 till måndags morgon kl. 7. Förbrytelse häremot skulle straffas med höga böter; med dylika ville man även belägga den, som överlastade sig med starka drycker på sön- och helgdagar [9].

Detta kammar- och ekonomideputationens betänkande har, så vitt man kan se, ej hunnit föredragas i ståndén [10]. Dess huvudsakliga intresse ligger däri, att det utgör det första, mera betydande och genomtänkta inlägget i den nu begynnande diskussionen rörande brännvinslagstiftningen. Man skymtar redan här konturerna till den lösning av frågan, som efter ett årtiondes förberedelse kom till stånd genom 1731 ars förordning.

Intresset för brännvinsfrågan hölls alltjämt vid liv. Närmast berodde nog detta pa de ogynnsamma skörderesultaten vid mitten av 1720-talet och den därav förorsakade spannmålsbristen, som ytterligare ökades genom brännvinsbränningen. Överhuvudtaget synes årsväxten under frihetstidens första årtionde ha varit tämligen klen. 1719 hade missväxt inträffat. Sedan följde bättre år. Men omkring mitten av årtiondet voro skördeförhållandena åter ogynnsamma, särskilt 1726, som var ett svårt missväxtår. Följden härav blev givetvis en stegrad spannmålsinförsel från utlandet, vilken i sin tur starkt återverkade på handelsbalansen. För att i möjli-

[9] KED:s bet. av d. 29 juli 1723 över prosten Grubbs ingivna memorial. (Utskottshandl. vol. 31).

[10] Samma uppfattning har Malmström (Del. II s. 101, not.).

gaste mån lindra undersåtarnas trångmål förbjöd regeringen all spannmålsutförsel från svenska kronans länder till utlandet; de mest nödlidande understöddes med spannmålslån ur kronans magasiner, och slutligen medgavs för en tid tullfri import av spannmål m. fl. lindringar. Därjämte utfärdades strängt förbud mot brännvinsbränning.

Det är helt naturligt, att den betydande spannmålsimporten under dessa år icke kunde annat än väcka stora bekymmer på alla håll, där man nu med allt större iver arbetade för landets upphjälpande och framåtskridande. Huvudvillkoret för en stats uppblomstring, så som detta villkor av dåtiden fattades, var en gynnsam handelsbalans. Men Sverige ägde vid denna tidpunkt på långt när icke en sådan: vår import var tvärtom större än vår export. Kommerskollegium, vilket var det ämbetsverk, som närmast hade att syssla med frågor rörande handelsbalansen, framhöll i sin relation 1724, att det för avhjälpande av undervikten i handeln vore av största vikt, att de stora summor, som årligen ginge ur landet bl. a. för utländsk spannmål, i möjligaste mån kunde besparas, vilket kollegiet trodde kunna ske, om förbättringar ifråga om jordbruket vidtoges [11]. — K. Maj:t upptog samma fråga i sin prop. till den år 1726 sammanträdande riksdagen [12]. Ständerna funno förklarligt nog denna sak vara av mycken vikt och hänsköto spörsmålet för närmare utredning till EKD.

Vid sin behandling av nämnda fråga fäste denna deputation genast uppmärksamheten på brännvinsbränningen såsom en bidragande orsak till spannmålsbristen [13]. I enlighet med denna sin uppfattning hemställde den därför till ständerna, om icke det överflödiga brännvinsbrännandet, som i riket både i städerna och på landet förövades, borde hämmas till besparande av den myckna spannmål, som årligen onödigtvis förtärdes »hela landet och i synnerhet de fattige till alltför stor olägenhet». Reformen ifråga om brännvinsbränningen

[11] Kommerskoll. rel. ang. handelsbal. 1724 d. 14 mars 1726 (i alleg. t. ad. pleniprot. n:r 47).

[12] K. Maj:ts sekr. prop. ang. rikets hushålln. etc. punkt 5 (tr. i bil. t. ad. prot. 1726—27 s. 566). — SU:s svar på denna d. 4 aug. 1727.

[13] EKD:s bet. d. 15 nov. 1726. (Utskottshandl. vol. 28).

tänkte sig deputationen i huvudsaklig överensstämmelse med det 1723 framställda förslaget. De idéer, som då framkommit i denna fråga, återupptagas nu och utbildas vidare.

Liksom i KED:s betänkande 1723 drages även nu en skarp gräns mellan bränning till salu och bränning till husbehov. *Salu*bränningen, av vad slags säd som helst, skulle endast få idkas av därtill privilegierade personer, vilka för denna hantering borde betala högre accis än dittills. Överståthållaren och landshövdingarne hade att undersöka, huru många brännerier, som oundgängligen behövdes. De borde också söka få till stånd särskilda brännerier i städerna, vilka brännerier för spannmålens största möjliga tillgodogörande borde vara förenade med bryggerierna, så att ingen finge driva bränneri, utan att han tillika hade bryggeri[14]. Brännvin borde säljas för billigt pris, alltefter spannmålspriset i de resp. orterna. Detsamma borde ske med dranken, så att de personer, som hade kreatur att underhålla men icke själva ägde tillstånd att bränna, kunde för skäligt köp erhålla drank. — Brännvinsbränning av vete och råg — den förnämsta brödsäden — skulle förbjudas, när dessa spannmålssorter kostade över 18 d. kmt tunnan. I stället kunde vid så högt spannmålspris till bränning användas korn, blandsäd, bönor, liksom också enbär, oxelbär, rönnbär, lingon etc.

*Husbehovs*bränningen synes man nu liksom 1723 ha velat inskränka enbart till landsbygden. Men icke alla hushåll på landet ville man denna gång medgiva rätt att bränna; sådan rättighet skulle endast tillkomma besuttna bönder, d. v. s. ägare av minst 1/4 hemman (i bergslagen 1/8 hemman). De som innehade mindre hemmantal än de nämnda ävensom en del särskilt uppräknade grupper bland lantbefolkningen, såsom mjölnare, organister, klockare, soldater, båtsmän, inhyseshjon, backstugusittare m. fl. borde vara strängt förbjudna att bränna liksom ock att av andra mottaga brännvin till försäljning. I senare delen av betänkandet kritiserar deputationen ur såväl moralisk och sanitär som sparsamhetssynpunkt samtidens alltför ymniga bruk av brännvin, föranlett

[14] Detta var sedan slutet av 1600-talet stadgat för Stockholm

av den okritiska tron på brännvinets nytta. »Som brännvinssupande», säger deputationen, »i sig själv är mer skadligt än nyttigt, så borde brännvin aldrig överflödigt nyttjas eller barn därtill från vaggan vänjes icke heller någon ungdom, som åtminstone icke fyllt sina 20 år tillåtas att taga eller bruka brännvin». Föräldrar och andra borde ha noga uppsikt med barnen och tillse, att »sådant oskick med brännvinssupande till deras hälsas förfång och annan skadlig påföljd måtte förekommas». Deputationen vänder sig även mot brännvinets alltför flitiga användning i det dagliga kosthållet och vill genom strängt straff få till stånd en större sparsamhet härvidlag. »Alldenstund», säger deputationen, »den inrotade oseden att giva tjänstefolket om morgnarne och till frukost brännvin även är skadlig och onyttig, så kunde jämväl stadgas, att den dräng, som sådant av sin husbonde dristar begära eller påcka, skall på husbondens bevisliga angivande, så snart legotiden är ute, vara förfallen till krigstjänst.»

Att den ledande grundsatsen vid förslagets utarbetande framför allt varit spannmålens besparande får ett oförtydbart uttryck däri, att deputationen till sist lovar att till sitt betänkande foga en del råd och anvisningar åt mindre erfarna brännvinsbrännare på landet angående sättet att erhålla största möjliga kvantum brännvin ur den till bränning använda säden [15]. Spannmålens besparing är ett av reformens huvudsyften. Men för att vinna detta mål måste allmänheten ålägga sig ett måttligare bruk av brännvin än hittills varit fallet. Längre går emellertid deputationen ej. Någon tanke på bränningens totala upphörande finns icke uttalad.

I ständen blev EKD:s betänkande föremål endast för en mycket knapphändig behandling. Det första stånd, som förehade frågan, var prästeståndet. Här gjordes emellertid intet uttalande, utan man uppsköt ärendet i avvaktan på de andra ståndens yttrande [16]. Bondeståndet däremot förklarade genast, »att med denna saken må förbliva vid förra vanlig-

[15] Detta har den även gjort, ty utan tvivel är den »beskrivning huruledes brännvin rätt hanteras bör», som ligger bland övriga aktstycken rörande denna fråga, just de utlovade anvisningarna.

[16] Prästest. prot. d. 19 nov. 1726.

heten [17]. På riddarhuset framställdes ett par anmärkningar: bl. a. ansåg en ledamot, att den föreslagna inskränkningen i brännvinsbränningen gick alltför langt [18]. — Icke heller denna gång medhunno emellertid ständerna att slutbehandla det viktiga ärendet. Mot riksdagens slut beslöts då, att frågan skulle remitteras till regeringens avgörande på det sätt, den prövade bäst och nyttigast [19].

[17] Bondest. prot. d. 23 nov. 1726.

[18] Ad. prot. d. 3 juni och 15 juli 1727.

[19] Ad. prot. d. 8 aug., Prästest. dito, Borgarst. dito, Bondest. d 9 aug 1727. — RSt. brev till K. Maj:t d. 4 aug. 1727. Såsom ytterligare belysande deputationens syn på frågan kan anmärkas, att den önskade större måttlighet icke blott i fråga om brännvinsbruket utan även beträffande användningen av viner m. fl. drycker. Deputationen ansåg visserligen, att »viner voro för oss oumgängliga men en del sådana voro dock helt umbärliga». Därför hemställde den, om icke ungerska och italienska viner jämte champagne, bourgogne m. fl. kunde alldeles förbjudas till import, och endast de av ålder brukliga få införas. Trodde, att därigenom ansenligt kunde besparas. Hänsynen till handelsbalansen är även här bestämmande (EKD:s bet. den 17 juli 1727.) — Bet. gav anledning till utfärdandet av en kungl. förordning den 7 dec. 1727 innehållande förbud mot ovan uppräknade vinsorters införsel.

KAP. III.

Tillkomsten av 1731 års brännvinsförordning.

Efter förberedande behandling på 1720-talets båda senare riksdagar hade brännvinsfrågan, som vi sett, 1727 lagts i regeringens händer. K. Maj:t fann emellertid, att ärendet tarvade ytterligare utredning och infordrade för den skull utlåtande i saken från vederbörande kollegier (kammar- och kommerskollegierna), vilka ännu ej beretts tillfälle att yttra sig [1]. De nämnda kollegierna gåvo sig god tid; först efter nära tre år inkom deras svar. Detta följde i väsentliga delar samma tankegång, som kommit till uttryck i KED:s betänkande vid senaste riksdag [2]. Som frågan var av den natur, att den av ständerna borde handläggas, beslöt regeringen, att ärendet skulle inflyta i K. Maj:ts sekr. prop. till den da omedelbart sammanträdande riksdagen [3]. Pa denna riksdag lyckades man nu äntligen föra frågan till slut.

När brännvinsfrågan 1731 återupptogs, tillkom en ny omständighet, vilken i själva verket blev avgörande för frågans behandling vid detta tillfälle. Denna omständighet var den roll, som brännvinsaccisen kom att spela vid statsregleringen på denna riksdag.

Tanken pa en stegrad beskattning av brännvinet hade enligt vad vi erinra oss framkommit redan under 1720-talet. Men nu blev denna fraga i särskild grad aktuell. Anledningen härtill var den, att det framställda kravet på befrielse från en

[1] Råds.prot. d. 12 dec. 1727. K. Maj:ts brev till Kammar- och Kommerskollegierna s. d.

[2] Kammar- och kommerskollegiernas brev d. 7 okt. 1730.

[3] Rådsprot. d. 8 jan. 1731. K. Maj:ts sekr. prop. i inr. ärenden d. 18 jan. 1731 § 15.

del av de tryckande bevillningar, som man under föregående decennium nödgats palägga endast under den förutsättningen kunde tillmötesgås, att andra inkomster trädde i stället. I spetsen för fordran på skattetryckets minskande gick bondeståndet. Detta stånd hade vid riksdagens början i sina allmänna besvär yrkat på en mycket långtgående skattelindring [4]; även borgarståndet uttalade längre fram önskningar i samma riktning om än mindre vittgående [5]. Dessa önskningar kunde ej tillmötesgås, för så vitt icke statsverket kunde erhålla ersättning för den inkomstminskning, som skulle uppstå, om den sökta skattelindringen beviljades. Därför gällde det att se sig om efter andra skatteobjekt. Ett sådant fann man då bl. a. i brännvinet. Detta låg ju så mycket närmare till hands, som brännvinsfrågan genom K. Maj:ts prop. redan förelagts ständerna. Ett betänkande om brännvinsaccis utarbetades av StD. och översändes för vidare skärskadande till KEKD., dit brännvinsfrågan nu liksom vid de föregående riksdagarna blivit remitterad. I sitt utlåtande betonade StD., att det vore ogörligt att villfara ständernas uttalade önskan om lindring i bevillningen, savida icke till ersättning andra tillgångar för statsverket kunde uttänkas [6]. På detta sätt kom således brännvinsfrågan att intimt förbindas med den livligt åtrådda skattelindringen.

Om det stora intresse, varmed brännvinsfrågan nu omfattades, vittnade ett flertal vidlyftiga förslag, som från olika håll framställdes till dess lösning [7]. Dessa förslag åsyftade i likhet med dem, vilka under föregående tid framkommit, att ur allmän statshushållningssynpunkt hämma det överflödiga brännvinsbrännandet och motverka superiet. Därjämte framträder nu starkt önskan att bereda kronan ökade inkomster av bränningen. Men en förhöjd beskattning av brännvinet borde på

[4] Meniga allmogens allm. besvär 1731 § 1. Här anhålles om befrielse från såväl allm. kontributionen som lön- och betalningsavgiften samt slotts- och landshjälpen.

[5] Borgarståndets prot. d. 10 apr. 1731. Detta stånd gick ej så långt som bönderna utan fordrade endast kontributionens upphörande.

[6] StD:s prot. d. 26 mars och 12 maj 1731. SU:s prot. d. 14 maj 1731.

[7] De här omnämnda projekten bland KEKD:s akter 1731, vol 22.

grund av den därmed följande stegringen i varans pris även kunna väntas medföra en minskad konsumtion åtminstone bland de lägre folklagren.

Den punkt av K. Maj:ts prop. [8], som rörde brännvinsfrågan, hade som nämnts i likhet med föregående praxis remitterats till KEKD. [9], vilken i sin ordning hänskjöt densamma till sitt första utskott [10]. Detta utskott, som i de ovannämnda projekten jämte några äldre akter hade ett rikhaltigt material till sitt förfogande, utarbetade ett omfattande och detaljerat betänkande i frågan. Betänkandet ventilerades därpå av deputationen in pleno, innan det översändes till ständen [11].

Inledningsvis framhåller KEKD. de synpunkter, som för densamma varit bestämmande vid betänkandets utarbetande. Främst hade frågan om ökade statsinkomster kommit i betraktande. »Om accisen av brännvin efter billigheten blir reglerad och riktigt utgår, skall den allmänna statsbristen därigenom finna ett så märkeligt understöd, att undersåtarne efter deras högeliga trängtan och åstundan med kontributionernas utgörande hädanefter kunde bliva lisade». Förutom att bereda kronan nya inkomster angiver deputationen syftet med reformen vara »att det skadeliga och överflödiga missbruk med brännvinssupande må förekommas».

Avgörande för deputationens syn på brännvinsfrågan var vidare å ena sidan önskan att hindra spannmålsödandet och å den andra hänsynen till jordbrukarnes intresse av brännvinsbränningen för de fördelar dranken skänkte. Detta föranledde deputationen att med avseende på bränningen göra en åtskill-

---

[8] K. Maj:ts sekr. prop. i inr. ärenden § 15.

[9] Namnet »kammar-, ekonomi-, kommersdep.» förekommer först vid denna riksdag. Till förklaring av de benämningar, som i det föregående använts, torde följande böra anföras. Vid riksdagarna 1720 och 1723 tillsattes en »kommersdep.» och vid sistnämnda riksdag även en »kammar-ekon.-dep.» Dessa blevo vid riksdagen 1726—27 sammanslagna under benämningen »ekonomi- och kommersdep.». Fr. o. m. 1731 års riksdag kallas den »kammar-ekonomi-kommersdep.».

[10] KEKD. var i regeln delad i 4 utskott. Det första bland dessa benämndes kammar-ekonomi-utskottet.

[11] KEKD:s bet. angående brännvinsbrännerierna i riket d. 21 maj 1731. [Utskottshandl. vol. 21.]

nad mellan jordbrukare och icke jordbrukare. Den roll dranken spelade vid boskapsskötseln gjorde, att man ville medgiva besuttna jordbrukare en större frihet till bränning än andra. Hemmansbrukare och endast dessa skulle äga rätt att bränna till husbehov. Övriga klasser av befolkningen skulle ej själva få bränna sitt brännvin. Deras behov skulle tillgodoses genom salubränningen, vilken skulle vara strängt skild från husbehovsbränningen och reglerad genom särskilda bestämmelser.

För att åstadkomma en inskränkning av den alltför stora brännvinskonsumtionen föreslog deputationen först och främst förbud för alla obesuttna invånare på landsbygden att bränna. Härunder inbegrepos överhuvudtaget alla som innehade mindre än $^1/_4$ hemman, dock med undantag för Bergslagen samt skogstrakterna i Finland och Norrland, där även ägare av mindre hemmansdelar skulle få tillstånd att bränna. Vidare borde den dittillsvarande avgiften för brännvinets tillverkning och försäljning höjas samt för framtiden betalas även av salubrännarna på landsbygden, »vilka acciser som de sedan stanna på själva varan, så kan skäligen förmodas att åtminstone det gemena folket, som sin ringa förtjänst eljest endast behöva till sin nödvändiga mat och drick av brännvinets dyrhet måtte till det ringaste föranlåtas att långt sparsammare än härtills detsamma nyttja» [12]. — Till brännvinskonsumtionens minskande skulle, säger deputationen, i hög grad hava bidragit, om husbehovsbränningen i samtliga städer kunnat fullständigt upphävas. Men på grund av näringsförhållandena i de mindre städerna hade detta ej låtit sig göra.

Deputationen övergår så att behandla frågan om, hur brännvinstillverkningen för framtiden skulle ordnas.

På landsbygden skulle alla ägare av gårdar, vilka utgjorde $^1/_4$ hemman eller mera, ha rätt att bränna till husbehov. Denna rätt tillkom såväl krono-, skatte- som frälsehemman liksom också säterier, prästgårdar, rusthåll, boställen, gästgiverier m. fl. samt slutligen de förut nämnda gårdar i Bergslagen samt i Finlands och Norrlands skogstrakter, som voro mindre än

[12] Man ansåg, att det vore fördelaktigare för dessa folkklasser att använda öl i st. f. brännvin.

$^1/_4$ hemman. — Enahanda bestämmelser som för landsbygden föreslas även ifråga om brännvinsbränningen i småstäderna, »vilka för deras ringa handel och hanterings skull måste söka sin näring av de städerna tillslagna åkerbruk och således till kreaturens underhållande för samma åkerverks skull ej kunna undga att ofta bränna till husbehov». För lantbrukets skull maste alltså husbehovsbränningen vara tillåten även i de mindre städerna. Konsekvent hade således husbehovsbränningen medgivits den verkligt jordbruksidkande befolkningen i småstäderna likaväl som på den rena landsbygden. — Alla de, som ägde rätt till husbehovsbränning, borde strängeligen förbjudas att sälja något av sin tillverkning.

Det återstod att föreslå, på vad sätt den icke jordbrukande befolkningen skulle erhålla sitt behov av brännvin. Hit hörde invånarna i de större städerna ävensom arbetarna vid gruvor, bruk etc. på landsbygden. I de ifrågavarande städerna — stapelstäderna samt de mera betydande uppstäderna — skulle husbehovsbränningen helt och hållet förbjudas. I stället skulle därstädes salubrännerier upprättas. För Stockholm föreslås 100 brännerier; antalet brännerier i de övriga städerna med uteslutande salubränning skulle av myndigheterna bestämmas i förhållande till varje stads behov. Salubränningen skulle i Stockholm idkas av bryggareämbetet, som redan förut ägde uteslutande privilegium därtill. I de andra större städerna kunde den upplåtas åt en societet av borgerskapet. — Vid bruk, gruvor, manufaktorier och faktorier m. m. på landet skulle arbetsgivaren eller annan person äga rätt att tillverka brännvin för arbetarnas räkning. Den obesuttna befolkningen på landsbygden fick köpa sitt brännvin på gästgivargårdar och krogar.

Men deputationen ville motverka »det skadliga och överflödiga brännvinsmissbruket» icke allenast genom att inskränka den hittills alltför fria tillverkningen av brännvin utan också genom att fördyra varan. Brännvinets prisstegring skulle åstadkommas genom att pålägga detsamma högre avgifter vid tillverkning och försäljning. Denna högre beskattning av brännvinet avsag tillika att skaffa staten de inkomster, som den enligt vad vi erfarit var i starkt behov av. Samtidigt föreslog deputa-

tionen även en förändrad metod för brännvinsskattens utgående, asyftande att förebygga de överklagade undersleven och sålunda tillförsäkra kronan dess tillbörliga rätt. Genom införandet av »ett riktigare sätt till accisens utgörande för vad som oundvikligen maste tillverkas skulle kronan för framtiden kunna göra räkning på en mangdubbelt större inkomst av brännvinsaccisen än hittills, oaktat brännvinskonsumtionen förmodligen komme att minskas, när brännvinet stege i pris efter den högre beskattningens inträdande. Den stegrade avgiften ansåg man emellertid »ej komma att lända till andras gravation än deras, som brännvin nyttja, vilka med allt skäl känning därav böra draga».

Avgiften för tillverkning av brännvin hade enligt dittills gällande bestämmelser utgatt pr tunna av den spannmål, som vid bränningen användas. Tillverkningsavgift hade endast varit pålagd i städerna. Vid husbehovsbränning hade avgiften varit lägre än vid salubränning. Den som brände hade själv att uppgiva, huru mycken spannmål han ville använda, samt huruvida han ämnade bränna till husbehov eller till salu även-som vad slags spannmål han komme att avverka vid sin bränning. Men denna metod till avgiftens utgörande hade givit anledning till åtskilligt missbruk. Dels hade olikheten i accisen för de olika raämnen, som användes vid brännvinsbränningen, möjliggjort oegentligheter. Da nämligen accisen pa korn och malt var endast hälften så stor som på råg och vete och detta vid bränning saväl till salu som husbehov, men a andra sidan ragen ansags giva dubbelt sa mycket brännvin i utbyte som en lika kvantitet korn, så blev följden den, att man vid bränningen accisade för korn men faktiskt använde råg. Vidare hade skillnaden mellan husbehovs- och saluaccisen förorsakat, att mangen accisat för husbehovsbränning, under det han i själva verket brände till salu. Ofta hade därjämte mindre spannmalskvantiteter uppgivits av brännvinsbrännaren än han verkligen avverkat. Dylika underslev hade ej kunnat förhindras, fastän särskilda uppsyningsmän, accisbetjänter, anställts för att bevaka kronans rätt. Tydligen var en effektiv kontroll över brännvinsbränningen omöjlig att astadkomma, sa länge var och en ägde rätt att bränna hemma hos sig. Regeringen hade

därför genom stränga och ofta upprepade påbud sökt förmå städernas magistrater att såväl i kronans som städernas eget intresse[13] söka få till stånd särskilda bryggerier och bränn-erier. Men dessa befallningar hade endast på få ställen lett till nagot resultat. Och även om en koncentration av salubränningen på färre händer skett, var ej därmed mycket vunnet. Uppenbara oegentligheter vid accisens erläggande skedde även i sådana städer, där salubränningen till största delen övertagits av ett särskilt ämbete. Med stor enstämmighet hade man i de memorial, som insänts rörande brännvinsfrågan, påvisat de radande missförhallandena vid accisens utgörande. Så uppgavs i ett memorial med stöd av acciskammarhandlingarna, att år 1728 i alla städer i Sverige och Finland, med undantag av Stockholm, salubränningsaccis blivit erlagd endast för 7,408 tr spannmål, vilket i medeltal utgjorde ej fullt 79 tr på var och en av de 94 städerna. Accisen härför hade uppgått blott till 5,521 d. smt[14]. »Härav är nu så mycket ögonskenligare», säger memorialets författare, »att denna revenue till minsta delen influtit, som det är bekant, att en stor del av städernas näringar bestar i öl- och brännvinssäljande till lantmannen och andra[15]». — I Stockholm åter hade saluaccisen under 1720-talet varierat mellan cirka 6 och 9,000 d. smt årligen. Denna ringa summa

---

[13] Genom privilegier hade vissa städer tillförsäkrats andel i accisen (bryggeri-, bageri- m. fl. accistitlar).

[14] Författaren till här åberopade memorial gör ett försök att beräkna, hur mycken spannmål, som verkligen åtgått till salubränning samt den accis, som därav bort utgöras. I vardera av de 94 städerna beräknas finnas i medeltal 10 brännvinspannor. Varje panna anses avverka 4 tr. säd i veckan. Då författaren sätter bränningstiden till 48 veckor, blir alltså resultatet en årlig avverkning av 180,480 tr spannmål, varav hälften råg och hälften korn och malt. Efter dåvarande saluaccis, 1 d. 4 öre smt pr. tunna råg och hälften så mycket av korn och malt, kom den årliga accissumman för nyssnämnda spannmålskvantitet att utgöra 152,280 d. smt. — Samma författare beräknar, att i Sthlm, vid denna tid funnos 150 brännevinsverk (med inalles 450 brännvinspannor). Under f. ö. lika förutsättningar som ovan bleve då avverkningen pr. år i Stockholm 86,400 tr. spannmål och accisen 72,900 d. smt.

[15] »Det är visst nog, att småstäderna ingen annan näring hava än brännvinsbrännande», säger biskop Schröder (KEKD:s prot. den 21 maj 1731).

väcker, säkert icke utan skäl, deputationens stora förundran. Ty på grund såväl av den betydande lokala konsumtionen samt avsättningen till andra orter i riket som ock till följd av det stora antalet brännvinspannor i Stockholm kunde denna stad »bevisas långt större kvantiteter brännvin årligen förbränna än eljest i alla städer i hela riket sker». — Om saluaccisen i Stockholm riktigt influtit för den spannmål, som verkligen där blivit avverkad, borde kronan, enligt vad deputationen beräknade, hava erhållit åtminstone en omkring 3 gånger större summa än som nu faktiskt erlagts [16]. De gjorda beräkningarna visade sålunda, »hur oskäligen kronan uti dess höga tillständiga accisinkomst, besynnerligen av brännvin i Stockholm blivit förfördelad». Och efter vad man ansåg, hade det i allmänhet knappast varit bättre i de andra städerna [17]. Förhållandena voro sådana, att deputationen säger sig »ej utan förundran av accislängderna hava måst erfara, huru litet denna kronans inkomst verkligen härtills importerat». Orsaken därtill fann man förnämligast ligga i själva sättet till accisens uppbärande.

En förbättrad metod för brännvinstillverkningsavgiftens utgörande fann deputationen sålunda av behovet påkallad. Det gällde därvid att finna ett sätt, som, så långt görligt var, uteslöt möjligheten till underslev. Var detta under alla förhållanden önskvärt, så kunde det anses så mycket nödvändigare nu, då

---

[16] Dep. grundade detta uttalande på följande kalkyl. Man beräknade brännerierna i Stockholm till 100 st., fastän man i själva verket ansåg, att »uti Stockholm äro 200 bränneriverk mestadels i jämn och stadig gång». Varje bränneri antogs förbränna åtminstone 5 tr råg i veckan till brännvin; somliga mera. Accisen var för råg 1 d. 4 öre smt pr tunna; den belöpte sig alltså pr bränneri och vecka till 5 d. 20 öre smt. Under förutsättning att bränningen fortgick 40 veckor om året (under den varmaste tiden var det mindre lämpligt att bränna), borde varje verk kunna betala 225 d. smt årligen. På 100 verk skulle detta då ha gjort 22,500 d. smt. — I verkligheten hade accisen, som vi sett, uppgått endast till 6—9,000 d. smt.

[17] Under diskussionen i KEKD. visades genom utdrag ur småtullsräkenskaperna, att år 1728 exempelvis i Skara angivits endast 30 tr och i Norrköping 70 tr spannmål till salubränning. Detta uppkallade borgmästaren i Norrköping, Ekerman, som »ingalunda nekade utan var nogsamt försäkrad, att lurendrägerier kunna hava sig tilldragit i Norrköping såväl som annorstädes».

brännvinsaccisen skulle utgöra ersättning för försvinnande skattetitlar. Den borde då utgå efter sådana grunder, att den utan större rubbningar inflöte till det beräknade beloppet. Att härvidlag deputationens förslag betecknar en betydande förbättring är oförnekligt.

I stället för den gamla metoden, som lett till »så skadliga inconvenientier både för kronan och publico» föreslår deputationen, att brännvinstillverkningsavgiften hädanefter borde vid *husbehovs*bränning utgå med ett visst belopp för varje panna och vid *salu*bränning för den brännvinsmängd, som varje bränneri årligen beräknades kunna tillverka. Panneavgiften skulle på landsbygden utgå efter gårdarnas storlek . — I småstäderna skulle vid husbehovsbränningen panneavgiften vara 2 d. smt och lika för alla. — Vid salubränning åter skulle tillverkningsavgiften utgå med 4 öre smt för varje kanna brännvin, som tillverkades. För bestämmande av den årsavgift, som för varje panna efter denna grund borde betalas, skulle en beräkning ske av varje pannas årliga tillverkningskapacitet. Avgiften skulle erläggas kvartalsvis i förskott. Vad Stockholm beträffade, föreslogs att bryggareämbetet (eller event. andra personer) skulle få idka bränningen därstädes mot en årlig summa av 24,000 d. smt. I de övriga städerna med uteslutande salubränning skulle, sedan det för konsumtionen nödvändiga antalet brännvinspannor av myndigheterna blivit bestämt, varje panna taxeras till en viss årsavgift alltefter storleken av dess tillverkning. Dock borde ingen panna tillåtas, som vore så liten, att den ej kunde betala minst 60 d. smt i årlig accis. — För den salubränning, som för arbetsfolkets räkning skedde vid gruvor, bruk etc. på landsbygden, skulle avgiften utgå efter huvudtal (koppskatt). För varje där anställd arbetare skulle erläggas en daler kmt årligen i brännvinsaccis. Men därjämte hade brännvinsbrännaren också att erlägga en särskild panneavgift nämligen 2 d. smt för varje panna, han använde. I detta fall utgjorde avgifterna på samma gång tillverknings- och försäljningsavgift. Försäljningsrätten var dock begränsad, i det brännvin endast skulle få avyttras till de ifrågavarande arbetarna. För rättighet att sälja även till andra måste en särskild saluaccis betalas.

I jämförelse med den dittillsvarande tillverkningsavgiften för brännvin innebar den nu föreslagna en rätt betydande ökning. Störst är denna ökning av accisen beträffande salubränningen i de större städerna. Av deputationens beräkningar att döma skulle den nya avgiften härvidlag ha inneburit i det närmaste en fördubbling i förhållande till den förra [18]. I de mindre städerna representerades ökningen i tillverkningsaccisen av den nu föreslagna panneavgiften.

En särskild avgift föreslog deputationen för minutförsäljningen av brännvin. Rätt att försälja brännvin i minut skulle tillkomma krögare och gästgivare liksom även innehavare av källare och kaffehus. Salubränning och utminutering voro på landsbygden och i de mindre städerna ej uppdelade på skilda händer, utan där utövades båda dessa näringar av krögaren. Detta var däremot fallet i de städer, där endast salubränning var tillåten. Där skulle tillverkningen ske av brännerisocieteten men utminuteringen av krögarna. Från brännerierna fick brännvinet där endast säljas i parti, d. v. s. lägst $^1/_2$ ankare. Vid beräknande av avgiften för utskänkning av brännvin skulle avsättningens storlek läggas till grund. — På landsbygden hade landshövdingarna att i närvaro av vissa deputerade från varje socken jämte krogägarna själva taxera alla gästgiverier och krogar, vilka efter förordningar och privilegier hade rätt att idka krögerinäringen, till en viss saluavgift. Härvid skulle hänsyn tagas till utskänkningsställenas läge, så att de, som lago vid allmänna vägar, segelleder o. s. v. borde taxeras högre än de mera avlägset liggande, vilka hade mindre avsättning. Krögeriaccisen föreslogs av deputationen till 1 d. smt för varje tunna säd, som kunde anses atga till gästgiveriets eller krogens brännvinskonsumtion. Dessutom skulle naturligtvis stadgad panneavgift erläggas med 1 d. smt pr panna, för den händelse att gästgivaren eller krögaren själv brände. — I småstäderna skulle landshövdingarna tillika med magistraten lata inrätta

[18] Om nämligen, som man ansåg, 1 tunna råg vid bränningen gav 15 kannor brännvin, utgjorde tillverkningsavgiften enligt den gamla taxan, som var 1 d. 4 öre smt pr. tunna råg, följaktligen $2\,^2/_5$ öre smt för varje kanna brännvin. Då avgiften nu skulle bli 4 öre smt pr. kanna, innebar detta alltså icke fullt en fördubbling av tillverkningsaccisen.

så många krögerier, som kunde behövas. Salubränningen skulle i dessa städer utövas av krögarna ensamma, vilka tillika hade utskänkningsrätt. För detta sitt dubbla näringsfång skulle krögaren utom den till 2 d. smt bestämda panneavgiften samt den accis, som han för brännvinets utsäljande »efter förra vanligheten» betalade hädanefter även erlägga en förhöjd krögeriavgift, utgående efter varje krogs näring och belägenhet. Dock borde dylik brännvinsförsäljning ej tillåtas vid sådana krogar, som ej kunde betala minst 10 d. smt i årlig krögeriaccis. Innehavare av källare och kaffehus kunde också få rätt att utminutera brännvin. Tillverkningsrätten tillkom dock krögarna ensamma.

I Stockholm och övriga städer, där endast salubränning var medgiven, skulle utminuteringen av brännvin tillhöra krögarna samt innehavarna av källare och kaffehus. Huru många sådana utminuteringsställen, som för konsumtionen voro erforderliga ävensom huru stor avgift vart och ett ställe hade att erlägga, borde bestämmas i huvudstaden av överstathållaren och magistraten jämte deputerade från kammarkollegium samt i de andra städerna av landshövdingen och magistraten.

Alla de taxeringar, vilka enligt deputationens förslag skulle göras för bestämmande av såväl tillverknings- som utminuteringsavgifterna, borde av vederbörande myndigheter med det snaraste förrättas. Fr. o. m. 1732 års början skulle de nya avgifterna utgå. Dessa skulle vara kronan enskilt förbehållna. Städernas accisavgifter enligt 1686 års taxa, vilka fortfarande skulle utgå i de smärre städerna, skulle däremot uppbäras av generaltullarrendesocieteten för att icke den nya ordningen skulle vålla någon rubbning i arrendekontraktet.

Brännvinsaccisen såväl för salu- som husbehovsbränning hade nämligen liksom acciserna i övrigt samt tullarna sedan 1726 erlagts till generaltullarrendesocieteten enligt ett sagda år ingånget kontrakt mellan nämnda societet och kronan. Att tullarrendesocieteten komme att drabbas av en avsevärd minskning i sin förra inkomst av brännvinsaccisen, ifall deputationens förslag godkändes av ständerna, var uppenbart, alldenstund societeten i så fall ej finge uppbära någon som helst accis i alla de städer, där endast salubränning skulle komma

att tillåtas, enär den gamla accisen där inbegreps under den nu föreslagna saluaccisen. Det blev då nödvändigt att överväga den frågan, huruvida det nämnda kontraktet kunde anses stå hindrande i vägen för genomförandet av det förslag, som deputationen ämnade framlägga. Enligt deputationens mening borde detta ej få bli fallet. Kontraktet med tullarrendesocieteten borde förbli alldeles orubbat. För förlusten av accisen i de större städerna skulle societeten erhålla gottgörelse av kronan med det belopp, vartill accisen i dessa städer under arrendeåren i medeltal uppgått. I småstäderna skulle, som förut är sagt, såväl salu- som husbehovsaccisen bliva »alldeles oförändrad och i sitt förra stånd» och komme följaktligen liksom förut att till societeten erläggas.

Till sist uttalar deputationen som sin mening, »det emot denne nu åtagne nya och ovanliga brännvinsaccisen såväl hemmans som de personelle kontributionerne undantagandes slottshjälpen samt lön- och betalningsavgiften efter bondeståndets gjorde uttryckliga förbehåll maga upphöra intill nästa riksdag».

Utarbetandet av detta förslag hade skett i KEKD:s första utskott. Vid granskningen i deputationen lämnas till en början den intressanta upplysningen, att kammar-ekonomiutskottet »haft i övervägande, om brännvin skulle kunna alldeles förbjudas men funnit, att något sådant ej var möjligt, utan har man genom denna avgiften velat göra det svårt för dem som bruka brännvin till att därmed hämma överflödigheten». — Angående behövligheten av en reform och sättet för dess genomförande voro tankarna i princip icke delade. »Samtliga deputationens herrar ledamöter voro eniga därom att brännvinsssupandet missbrukas och att sådant genom någon pålaga på själva varan bör hämmas». Också godkändes större delen av utskottets betänkande utan svårighet av deputationen. Någon meningsskiljaktighet yppades egentligen först vid frågan om brännvinsbränningen i städerna och avgifterna därför. I denna punkt visades något missnöje med utskottets förslag, enär somliga ansago, att detta för mycket gynnade smastäderna. Borgmästare Ekerman (Norrköping) menade, att det borde ske en jämlikhet städerna emellan, så att de hade lika förmåner och lika gravationer och icke de stora städerna mera graverades än de andra.

Åkerhielm försvarade gent emot detta påstående utskottets förslag. Då man genom utdrag ur småtullsräkenskaperna hade funnit, att accisen ej riktigt erlagts, så hade man ju bort tillse, att detta genom tjänliga medel kunde rättas, men härtill hade utskottet icke kunnat finna något bättre sätt än det nu föreslagna. Borgmästare Ekerman kunde emellertid icke försona sig med utskottets förslag utan tog längre fram ännu en gång till orda. Att de mindre städerna skulle hava frihet att bränna till husbehov, under det att detta var förbjudet för de större, fann han icke vara riktigt. Han föreslog därför, att småstäderna »till en likhets erhållande» för allt vad de brände till husbehov skulle betala saluaccis. Men häremot protesterade rådman Ahlelöf å småstädernas vägnar »på det högsta». Och en annan talare framhöll, att borgarna i slika småstäder »föga annan näring hava än åkerbruk, varemot de alls ingen äng äga». Därav följde då, menade han, att dessa städers invanare ej kunde betagas rätten att bränna till husbehov för de kreatur, som till åkerbruket voro nödiga. Detta skäl blev avgörande. Utskottets förslag gillades. — Därpå kom frågan om avgiften för husbehovsbränningen i småstäderna under debatt. Rådman Ahlelöf protesterade därvid mot den föreslagna avgiften av 2 d. smt per panna. Vid företagen votering tyckte borgarståndets deputerade att 1 d. smt i panneavgift vore »allt nog». Men de tre övriga stånden biföllo utskottets betänkande. — Diskusssion uppstod också rörande brännvinsbränningen i huvudstaden och i synnerhet om arrendesummans storlek. Bryggareämbetet hade omsider bjudit 72,000 d. kmt. Adelns medlemmar i deputationen ansago emellertid, att avgiften kunde bringas »långt högre». Fördenskull borde man ej giva bryggareämbetet ovillkorligt företräde till arrendet, utan ifall ämbetet ej ville gå utöver den redan erbjudna summan, kunde kontrakt slutas med andra av borgerskapet, som voro villiga att bjuda kronan mera. De övriga ståndens deputerade gillade dock ej adelns mening härutinnan. Borgarstandet tyckte, att det gjorda anbudet av 72,000 d. kmt var »ansenligt emot förra tider». Man kunde alltså låta sig nöja med denna summa. Därjämte ansag standet, att endast medlemmar av bryggareämbetet borde få bliva delaktiga i arrendet, emedan stora

summor voro nedlagda i bryggarnas anläggningar och »de i krigstider mycket utstatt». Präste- och bondestånden instämde med borgarne. Adeln yrkade då, att dess mening i denna sak måtte delgivas plena, »på det RSt. måtte se deras nit för det allmänna bästa». Så skedde också, fastän borgarstandet, som ansag ett dylikt förfaringssätt stridande mot RO., protesterade däremot, — Ett för framtiden viktigt tillägg gjordes vid slutet av utskottets projekt av innehåll, att den föreslagna brännvinsaccisen »sträcker sig allenast till nästa riksdag, emedan därmed är endast avseende på kontributionerna, som RSt. vid nästa Riksdag komma anyo att reglera». Däremot uteslöts en mening, däri utskottet stipulerat förbud för tjänstehjon att söka tvinga sig till frukostbrännvin av sina husbönder. — Härmed var KEKD. färdig att överlämna sitt betänkande angående brännvinsfrågan till standens plena.

Adeln enades med anmärkningsvärd lätthet om bifall till KEKD:s betänkande [19], fastän denna bevillning åtogs mot privilegierna. Den svaga opposition, som på sina håll förspordes, nedtystades utan möda. Tydligen har adeln, som i allmänhet hyste förkärlek för konsumtionsavgifter, funnit förslaget för sig fördelaktigt [20].

Vid föredragningen av KEKD:s betänkande hos adeln gällde den första anmärkningen panneavgiften på landsbygden. Denna utlaga fann en talare vara alltför stor. Någon ändring i bet. gjordes dock icke. När man sedan kom till frågan om arrendeavgiften för bränningen i Stockholm, visade det sig, att adeln var av samma mening som dess deputerade i KEKD., att man nämligen borde lämna åt kollegierna att sluta kontrakt med de mestbjudande, ifall bryggareämbetet ej ville giva mer än 72,000 d. kmt. Man tyckte sig med skäl kunna yrka på en högre summa, då man tog i betraktande, att KEKD., beräknat accisen av brännerierna i Stockholm till 112,500 d. kmt. Missnöjet över de ofrälse standens hallning vid arrendefragans behandling i KEKD. kom härvid till uttryck på riddarhuset. »Det är eftertenkeligit», yttrade

[19] Adelns prot. d. 25 och 26 maj 1731.

[20] Jfr adelns debatter vid riksdagarna 1734 och 1738—39.

Hökerstedt, »at de andre Ständen vilia gå ifrån R och A:s mening i Deputation, helst här i Stockholm brännes upp 60 à 70 tusen Tunnor spannemål och således vore det ej mer än 1 Dahler kmt af hvar Tunna». Adeln beslöt, att kammar- och kommerskollegierna skulle få bemyndigande att bortarrendera brännvinsbränningen i Stockholm till den mestbjudande. — Ett intressant inlägg gjordes mot slutet av diskussionen, då frih. Wrede uppträdde och framhöll »at i Finl. ej kan betagas Adeln at bränna bränvijn och sälja i städerna, efter de hafva ondt vid at få försälja sin säd». Detta yttrande föranledde emellertid ingen ändring i adelns beslut. Wrede kände sig därför föranlåten att än en gång begära ordet. »R. och A. har», yttrade han därvid, »behagat fastställa detta Betänkandet angående brännvinsbränneriet, men som det rörer oss för mycket i Finland, så be vij få komma in med vår utlåtelse däröver». Men adeln ville ej tillåta, att frågan finge »studsa på den påminnelsen» utan höll fast vid det redan fattade beslutet i brännvinsfrågan.

Av alla ständen var borgarståndet det, som ägnade KEKD:s bet. den utförligaste kritiken. Denna kritik kom, som naturligt var, i första hand att rikta sig mot bestämmelserna om brännvinsbränningen i städerna. Särskilt blev den nya tillverkningsskatten i stad föremål för ingående överläggningar.

Borgarståndet hade, innan det företog brännvinsfrågan till behandling, uppdragit at borgmästare Stobæus att inkomma med de påminnelser, som voro att göra vid KEKD:s betänkande. Stobæus utarbetade med anledning härav en lång inlaga, för vilken ,vi längre fram få anledning att närmare redogöra. Då denna inlaga föredrogs i ståndet [21], uppstod en långvarig debatt. Det var frågan om accisen, som gav anledning därtill. Man tyckte, att jämlikhetskravet städerna emellan ej var tillräckligt tillgodosett. Stobæus föreslog därför, att samtliga städer såväl större som smärre skulle för allt brännvin, som tillverkades och konsumerades, erlägga saluaccis med 4 öre smt pr kanna. Tillverkningen borde i stapel-

[21] Borgarståndets prot. d. 1 juni 1731. Borgmästare Stobæi »påminnelser över bet. angående brännvinsaccisen» i borgarst:s handl. Tom 1 nr. 221.

städerna lämnas åt bryggarne; uppstäderna däremot kunde, om de så önskade, i stället fördela brännvinstillverkningen emellan samtliga borgerskapet i proportion av varje borgares skatt. Ståndet omfattade emellertid icke alldeles enhälligt detta förslag. Några ledamöter förfäktade den meningen, att alla städerna med undantag av Stockholm borde lämnas frihet att bränna till husbehov mot en avgift av 2 d. smt för varje panna; saluaccisen borde endast erläggas av dem, som önskade bränna till salu. Borgmästare Jernstedt, som ansåg, att deputationens betänkande var välgrundat, hemställde då, om ståndet icke ville enas om ett sådant beslut, att för husbehovsbränningen skulle betalas 2 d. smt i panneavgift och för salubränning erläggas dubbel saluaccis eller mera. Sedan därefter diskussionen ännu en stund pågått, företogs votering, vilken utföll så, att husbehovsaccisen skulle avsägas, och saluaccisen antagas överallt. En rätt betydande minoritet hade emellertid röstat för bifall till deputationens betänkande.

Men frågan om brännvinsaccisen i städerna var ännu icke helt utagerad. Det visade sig följande dag, att skilda meningar funnos om rätta innebörden av det fattade beslutet [22]. En del förklarade sig gilla Stobæi förslag, enligt vilket accisen i alla landets städer skulle komma att utgå med samma belopp per kanna som i Stockholm. Andra åter höllo före, att i städerna med undantag av huvudstaden skulle betalas 1 d. smt för varje tunna spannmål, som förbrändes, oavsett om bränningen skedde till salu eller husbehov. Men mot detta sistnämnda förslag protesterade Stockholms riksdagsmän och yrkade att »en likhet måtte bliva överallt». Häri instämde borgmästare Stobæus, som förklarade, att han ej ginge ifrån sitt förslag utan ämnade ingiva ett särskilt memorial angående denna sak till de andra ståndena. Stockholmsriksdagsmännen gingo så långt, att de förklarade sig ämna vägra att deltaga i eventuell votering i frågan. Ståndets beslut blev omsider, att deputationens betänkande bifölls, dock med den ändring, att i de städer, där brännvinsbränningen ej övertoges av en särskild bränningssocietet, skulle i st. f. den

[22] Borgarståndets prot. d. 2 juni 1731.

projekterade panneavgiften betalas saluaccis med 1 d. smt för varje tunna spannmål (råg, vete, korn, malt etc.), som brändes, antingen det skedde till husbehov eller salu. Genom föreskriften att accisen skulle vara lika för all bränning och all slags spannmal, avsag man att förebygga ett upprepande av de förra undersleven. Kronans inkomst av brännvinsaccisen ansåg man enligt verkställda beräkningar komma att bli »fast högre», ifall den utginge på sätt borgarståndet nu beslutat, än om den erlades enligt KEKD:s förslag.

I ett till medstånden avsänt protokollsutdrag uttalar borgarstandet som sin mening, att all krögeriavgift borde försvinna och beskattningen av salubränningen ske uteslutande i form av en tillverkningsavgift. »Minuteringen», säger ståndet, »såväl med brännvin som öl och andre varor hörer til borgerliga näringen, men accisen är av den natur at den omsider bör stanna och ankomma på konsumtionen och den som förtärer, men ej den som därmed söker sin näring». Ingen särskild accis borde därför erläggas av krögarna, utan dessa skulle endast betala borgerliga utlagor till staden för sin näring. Ej heller borde någon accis erläggas av destillatörer, apotekare etc. På landet borde gästgiverier och säterier [23] för tillverkningen och försäljningen erlägga 1 d. kmt för varje ankare brännvin i stället för den av deputationen föreslagna hemmansavgiften. — Största delen av borgarståndets protokollsutdrag rör bränningen i Stockholm. Borgarstandet visar sig mycket tillmötesgaende mot bryggarämbetet och söker bereda det åtskilliga förmånliga villkor i avseende på arrendet. Den erbjudna arrendesumman accepterades, och ämbetet ansågs böra erhalla ensamrätt till brännvinsbränningen i Stockholm. Brännerierna, vilka bestämmas till 100 st. (vardera bestående av en drank- och en klarpanna) borde fördelas mellan ämbetsbröderna i proportion av deras utlagor och borgerliga besvär. Då rågen var det sädesslag, som vid bränning gav

[23] Adeln hade rätt att hålla vissa fria krogar. Enligt adelsprivilegierna 1723 hade medgivits adeln »att fritt för alla utlagor och besvär behålla deras sätesgårdar samt rå- och rörshemman med de inom deras enskilte bålbys ägor anten nu byggda krogar etc. eller som häretter uppbyggas kunna». Adelns privilegier d. 16 oktober 1723 p. 8.

största brännvinsmängden, borde bryggareämbetet alltid äga tillatelse att använda rag för sin brännvinsbränning. Skulle under inträffande missväxt förbud mot bränning av rag oundgängligen behöva utfärdas, så ansags bryggareämbetet böra njuta en tredjedels lindring i accisen under den tid förbudet räckte. Varje bryggare skulle äga rätt att hålla så många krogar, som behövdes för avsättningen av hans tillverkning samt äga att själva antaga, vem han ville till krögare; dock borde ingen få bli krögare, som ej vore av god frejd. Att brännvinet skulle stiga i pris till följd av den förhöjda beskattningen, fann man självklart. Nagon taxa över brännvinspriset borde dock icke föreskrivas varken för bryggare eller krögare. Endast om krögarna komme att sätta ett alltför högt pris pa brännvinet »till den fattiges förtryck», skulle det aligga magistraten att genom utfärdad taxa reglera brännvinspriset, så att den fattige bleve hulpen. — För att icke brännvinsbrännarna i huvudstaden måtte tillfogas något intrång i sin näring genom införsel av pa annat håll tillverkat brännvin, hade KEKD. föreslagit vissa bestämmelser. Antingen borde, hade deputationen ansett, allt sädesbrännvin såväl in- som utländskt till införsel i Stockholm förbjudas, eller ocksa borde det beläggas med sa hög tull, att därigenom all konkurrens med det inom staden tillverkade omöjliggjordes. I sitt utlåtande uttalade sig borgarstandet bestämt för ett totalförbud mot import av all slags utländskt sädesbrännvin i riket. Därjämte önskade ståndet, att transport av sädesbrännvin ej måtte få äga rum inrikes städer emellan, med undantag endast för sadana smärre brännvinskvantiteter, som resande personer till egen nödtorft medförde. Avsikten med dessa bestämmelser var givetvis att förekomma, att intrang skedde i vederbörande brännvinsbrännares näring. För att åt städerna skaffa en säker kundkrets även från den närmast liggande landsbygden önskade borgarstandet en bestämmelse av innehåll, att pa 1 mils omkrets kring varje stad intet krögeri finge hållas med mindre frälsemanna- eller gästgivarerättighet föranledde undantag.

Till slut förklaras, att städerna förbehålla sig sin rätt till deras genom privilegierna beviljade andelar av acciserna, ävensom att kontributionernas upphörande vore ett oeftergivligt villkor för brännvinsaccisens åtagande.

Sedan sålunda adeln och borgarståndet fattat sitt beslut i brännvinsfragan, sökte vartdera standet med iver draga de bada återstående ständen över på sin sida. Särskilt visade sig borgarstandet verksamt. Dess bearbetningar gällde förnämligast prästestandet, som tydligen ansags lättast att vinna för borgarståndets mening. Prästeståndet hade på borgarnas begäran uppskjutit med fragans behandling i avvaktan pa borgarstandets utlåtande. Sedan detta inkommit, företogs ärendet till avgörande. Prästeståndet biföll därvid i huvudsak KEKD:s bet. I fraga om bränningen i Stockholm ansags, att bryggareämbetet ensamt skulle äga att utöva denna näring, samt att arrendesumman borde bli den av ämbetet erbjudna [24]. Men med detta prästeståndets beslut voro borgarna ingalunda nöjda. En ny deputation avsändes till prästeståndet, vilken förklarade, att borgarstandet funnit prästestandets utlatelse i brännvinsfragan »mycket mörk». En tydligare förklaring begärdes [25]. Prästestandet förmaddes härigenom visserligen att taga saken under förnyad omprövning, men standet fann ingen anledning att franga sitt redan fattade beslut. Det enda resultatet av borgarståndets ansträngningar blev nagra förklarande tillägg, som prästestandet gjorde till sitt första utlatande, varigenom man tillmötesgick en del av borgarstandets fordringar, förnämligast i fråga om bränningen i huvudstaden [26].

Sist bland alla ständen företog bondeståndet brännvinsfrågan till avgörande. Hade borgarstandet huvudsakligast haft sin uppmärksamhet riktad pa de punkter i deputationens betänkande, som rörde städerna, kom bondeståndet, som man kunde vänta, förnämligast att intressera sig för de bestämmelser, som rörde landsbygden. Standet trodde, att vad deputationen föreslagit i fråga om bränningen pa landet »icke så lätteligen och med den för riket därav förmodade nyttan och fördel skulle kunna inrättas samt behörigen i gang och riktighet bringas, besynnerligen som ganska få pa landet äga brännvinspannor». Bönderna voro obenägna att ataga sig nagon brännvinsbeskattning, nu liksom tidigare. De föreslogo därför i stäl-

[24] Prästest. prot. d. 10 och 11 juni
[25] Prästest. prot. d. 12 juni
[26] Prästest. prot. d. 14 juni.

let en hemmanskontribution av 1 d. smt pr helt hemman och i proportion därav för mindre gardar. Detta skulle inneburit, att avgiften blivit allmän, under det att enligt KEKD:s förslag endast den som ville bränna skulle skatta. Därjämte skulle den av bondeståndet föreslagna avgiften blivit lindrigare för de smärre hemmansägarna. — I övrigt gillade bondeståndet de bestämmelser, som KEKD. föreslagit i fråga om landsbygden. — För åtagande av den nu erbjudna avgiften satte bondeståndet ett bestämt villkor. »Därhos», heter det, »reserverar sig bondeståndet på det allra kraftigaste, att ifall denne i st. f. brännvinsaccisen till nästa riksdag erbjudne avgiften på landet fastställd bliver, det alle så personelle som hemmanscontributioner, av vad namn de vara måge, återvända och upphöra» [27].

Med den sålunda beslutade förändringen beträffande avgiften voro dock icke alla ståndets ledamöter nöjda. Detta visade sig, när frågan nästa dag förekom. En mängd reservationer gjordes mot den dagen förut vidtagna förändringen. Hela Finland. Västernorrland och Västerbottens södra kontrakt jämte Bohuslän, Halland och Blekinge »förbehöllo sig, att de uti alla mål förbliva vid betänkandet, emedan detsamma länder till hämmande av brännvinskonsumtionen samt den fattige allmogens lindring uti dess utskylder» [28]. Men dessa reservationer föranledde ingen ändring i bondeståndets beslut [29].

Frukten av ständernas överläggningar blev den av K. Maj:t den 21 juli 1731 utfärdade förordningen rörande brännvinsbränningen, den första stora brännvinsförordningen i vår historia [30]. Till grund för densamma ligger det av KEKD. framlagda förslaget, vilket endast undergått några mindre betydande förändringar.

För översiktens skull meddelas här nedan en resumé av innehållet i 1731 års brännvinsförordning.

Förbud att bränna. Uteslutna från rätt såväl att bränna som sälja brännvin voro följande yrkesgrupper, under förut-

---

[27] Bondest. prot. d. 14 juni.

[28] Bondest. prot. d. 15 juni.

[29] Prästest. prot. d. 21 juni.

[30] RSt. brev till K. Maj:t d. 17 juni 1731. K. förordningen d. 21 juli 1731. (Årstrycket).

sättning att de icke drevo hemmansbruk: klockare, organister, ryttare, dragoner, soldater, båtsmän, mjölnare, smeder, skomakare, skräddare, fiskare, trädgardsmästare m. fl. jämte hantverkare och gärningsmän på landet samt inhyseshjon och backstugusittare, vidare torpare, husmän samt innehavare av mindre gård än $^1/_4$ hemman. Överträdelse av detta förbud straffades med förlust av pannan och 20 d. smts plikt (för den som ej orkade botum förvandlades böterna till kroppsstraff).

I. Husbehovsbränningen.

1) *Landsbygden.* Rätt till husbehovsbränning tillkom besuttna abor, alltså ägare av större än $^1/_4$ hemman. I Bergslagen samt skogstrakterna i Norrland och Finland tillätos dock innehavare av mindre gårdar än $^1/_4$ hemman att bränna. Skatten för husbehovsbränningen utgick som panneavgift och utgjorde 1 d. smt pr helt hemman för varje brännvinspanna, 2 hemman 2 d. o. s. v. Avgiften var dock 1 d. smt även för ägare av mindre än helt hemman. Denna avgift skulle betalas av såväl krono-, skatte- som frälsehemman samt jämväl säterier, prästgårdar, boställen etc. Endast husbehovstillverkning var tillåten; all försäljning av brännvin var förbjuden. För kontrollens skull fingo brännvinspannorna ej utlanas, utan varje hemmansäbo, som ville bränna, skulle ha egen panna.

2) *De mindre städerna.* Invånarna i dessa fingo av samma orsak som den besuttna lantbefolkningen bränna till husbehov. Avgiften var dels den gamla accisen enligt 1686 års förordning, dels en nu tillkommen panneskatt av 2 d. smt pr panna. Salubränning var förbjuden vid pannans konfiskation och 20 d. smts plikt.

II. Salubränningen.

1) *I Stockholm.* Bryggareämbetet fick monopol på bränningen i själva staden samt det område, som låg under stadens jurisdiktion. Endast 100 brännerier tillätos. Alla brännvinspannor borde helst vara lika stora (av $^1/_2$ tunnas mäskrum) samt stämplade. För rättigheten att tillverka brännvin skulle bryggareämbetet erlägga 24.000 d. smt årligen till kronan.

Bryggarna fingo sälja brännvin endast i parti, d. v. s. lägst $^1/_2$ ankare. Utminuteringen tillhörde krögareämbetet (se nedan).

Husbehovsbränningen förbjöds helt och hållet i huvudstaden. Då Stockholm emellertid var av för den tiden betydande omfang och hade den ojämförligt största brännvinsavsättningen bland alla rikets städer, ansag man nödigt att genom stränga straffbestämmelser förhindra olovlig brännvinsbränning. Husbehovsbränningen förbjöds vid straff av pannans konfiskation och 1,000 d. smts böter. Hårt straff drabbade tjänstefolk, som voro behjälpliga vid dylikt brännande. En mansperson avstraffades med 6 par spö och var därjämte förfallen till soldattjänst; en kvinna med 3 par ris samt dessutom 6 års arbete på rasp- och spinnhuset. Apotekare och andra, som innehade sma destillerpannor för tillverkning av medicin och likörer, varnades för att missbruka dessa och voro hemfallna till 500 d. smts böter, om de använde dem till framställning av vanligt brännvin. Bryggareämbetet hade rätt att genom sitt bevakningsmanskap anställa undersökningar för att utröna, om olovlig brännvinsbränning förehades.

All transport av brännvin mellan rikets städer var förbjuden.

Böterna voro för de flesta förseelser 1,000 d. smt, i några fall 500.

2) *I stapel- och större uppstäder.* Husbehovsbränningen var liksom i Stockholm förbjuden. Brännvinsbränningen ordnades så långt möjligt i likhet med huvudstadens. Landshövdingen jämte magistraten hade att bestämma, huru många brännvinspannor, som behövdes, för varje stads konsumtion och sedan utarrendera bränningen till en societet av borgarskapet. Tillverkningsavgiften skulle uträknas efter varje pannas arliga tillverkningskapacitet. Mindre panna tilläts dock icke, än att den kunde betala 60 d. smt i årsavgift. Avgiften utgick med 4 öre smt per kanna. Brännvinstillverkarna fingo sälja brännvin endast i parti (lägst halvankartals). Överträdelse av denna bestämmelse var belagd med 50 d. smts plikt. Minutförsäljningen var förbehallen krogar, källare och kaffehus mot särskild krögeriavgift.

3) *I småstäderna.* I de smärre uppstäderna hade krögarna såväl tillverknings- som minutförsäljningsrätten av brännvin.

Avgifterna voro, förutom den sedan gammalt utgående minutförsäljningsavgiften, en panneskatt på 2 d. smt jämte en nytillkommen krögeriavgift, vilken av myndigheterna skulle bestämmas efter varje krogs beräknade brännvinsavsättning. Källare och kaffehus kunde också erhålla utskänkningsrätt mot särskild avgift.

4) *På landsbygden.* Endast innehavare av legala krogar och gästgiverier ägde rätt att bränna till salu och utminutera brännvin. I avgift erlades 1 d. smt såsom panneskatt samt 1 d. smt i krögeriaccis för varje tunna spannmål, som på krogen brändes till brännvin.

5) *Vid gruvor och industriella anläggningar på landsbygden.* För de vid dylika företag anställda arbetarna, vilka såsom obesuttna ej själva fingo bränna, skulle brännvin tillverkas av företagets ägare eller annan person. De avgifter denne därför hade att erlägga voro dels en koppskatt av 1 d. kmt för varje mantalsskriven person, dels en panneskatt av 2 d. smt per brännvinspanna. Vid 20 d. smts plikt var förbjudet att sälja brännvin annat än till arbetarna, savida ej särskild saluaccis av brännvinsbrännaren erlades.

Böterna för överträdelse av förordningens bestämmelser varierade mellan 20 och 1,000 d. smt, lägst för landsbygden och högst för Stockholm. De skulle alltid tillfalla angivaren, varigenom man åsyftade att stimulera vaksamheten gentemot lagöverträdelser.

Syftemålet med denna förordning angives i inledningen vara, att »ej allenast den överflödige brännvinskonsumtionen, åtminstone ibland löst folk, må kunna förminskas, utan ock riksens inkomster igenom accisens förhöjning märkeligen förökas». Av stor betydelse var den stränga åtskillnad, som nu gjordes, mellan husbehovsbränning och salubränning jämte husbehovsbränningsrättens begränsning därhän, att den endast tillkom verkliga jordbrukare å landet och i småstäderna. De icke jordbrukande klasserna, den obesuttna befolkningen på landsbygden jämte de större städernas invånare, miste däremot nu husbehovsbränningsrätten. Salubränning fick endast utövas av krögare och gästgivare samt därjämte av bryggareämbetet i Stockholm och brännerisocieteterna i de större städerna.

Salubrännerierna skulle till antal och storlek lämpas efter varje orts behov och deras tillverkning fördyrades genom högre beskattning än förut. Även utskänkningsställenas antal skulle av vederbörande myndigheter regleras så, att de ej blevo flera än »nödvändigheten fordrade». För att desto säkrare trygga förordningens efterlevnad voro för brott mot densamma stränga straff bestämda, höga böter och i vissa fall kroppsstraff. Genom alla dessa åtgärder hoppades man kunna förekomma och hämma »det skadliga och syndiga överflöd med brännvins konsumerande, vilket så i städer som på landet allt för mycket över handen tagit».

Som synes hade genom 1731 års förordning icke obetydliga restriktioner vidtagits i fraga om brännvinsbränningen. Man hade nu tagit ett första steg till statens ingripande i den enskildes frihet att efter eget skön använda sin säd till bränning. Asikterna om statens förmynderskap och den enskildes frihet pa ifragavarande omrade hade väl ännu ej nått den utbildning, som de längre fram under frihetstiden fingo. I varje fall märker man föga spår därav under ständernas överläggningar. Men den begränsning av den enskildes frihet i detta fall, som nu ur den allmänna statsnyttans synpunkt faktiskt skett, fick givetvis en stor principiell betydelse för framtiden.

Kampen mot brännvinsmissbruket hade nu börjat, och den första segern var vunnen. Reformen hade genomförts med klok försiktighet. Man hade sökt taga vederbörlig hänsyn till förhandenvarande förhållanden samt undvikit att stöta folkmeningen alltför mycket. De vidtagna åtgärderna väckte icke förty förbittring och motstand pa många håll. För bondeståndet var brännvinsskatten en nyhet och en obehaglig sådan, och även städerna kände sig snart missnöjda. Under sådana förhallanden kunna vi förstå, att 1731 års förordning vilade på svag grund.

För att i behövliga delar komplettera den av ständerna antagna förordningen utfärdades av K. Maj:t (jävensom av magistraten i Stockholm) atskilliga påbud och stadgar, ur vilka följande må anföras. — Vad först Stockholm angår, gjordes den avvikelsen fran ständernas föreskrift, att bryggareämbetet fran-

togs rätten att halla krogar (enl. förordn. § 5 skulle varje bryggare få halla så många krogar som han behövde för sina drankpannor); i stället överlämnades allt krögeri med ensamrätt till krögareämbetet, vilket därför betalade 20,000 d. smt årligen. Som stöd för denna ändring åberopades av K. Maj:t gällande lagar och privilegier, enligt vilka varje ämbete skulle utöva sin bestämda och privilegierade näring men ej gripa in på ett annat ämbetes område (vilket ju blivit fallet, om bryggareämbetet även fått hålla krögeri). — Den uppdelning av städerna i tvänne grupper, som i förordningen gjordes — å ena sidan smärre uppstäder och å den andra större uppstäder och stapelstäder — med ty åtföljande olikhet i brännvinsbränningen, var ju tämligen obestämd och gav anledning till olika uppfattning rörande vad som borde förstås med en »större uppstad». K. Maj:t avgav därför den förklaring, att såsom större uppstäder skulle alla de anses, vilka betalt 800 d. smt och därutöver i kontribution. — Även till förordningens bestämmelser rörande landsbygden gjorde regeringen åtskilliga förklarande tillägg. Så beslöts, att bränningsförbudet för de i § 1 uppräknade klasserna av lantbefolkningen (soldater, smeder etc.) skulle taga sin begynnelse vid förordningens publicerande eller senast den 1 okt. 1731. Härigenom ville man förekomma, att dylika personer brände brännvin och lade på lager, innan förordningen trädde i kraft (1 jan. 1732). Rättigheten att bränna till husbehov utsträcktes något beträffande de minsta jordägarna genom en mera konsekvent tolkning av förordningens bestämmelser. Husbehovsbränningsrätt medgavs sålunda utan någon inskränkning — alltså ej endast i Bergslagen — åt alla innehavare av mindre än $^1/_4$ hemman i alla de fall, då K. Maj:t genom särskilda privilegier tillåtit en längre gående hemmansklyvning än 1684 års förordning bestämde samt vidare sådana $^1/_4$ hemman, som i fråga om indelningen svarade för detta mantal, men vilka under hand blivit förmedlade till mindre; liknande rätt erhöllo också åborna på småhemman vid fiskelägen i skärgårdarna, i den händelse att krögerier vid dessa fiskelägen icke inrättades. Husbehovsbränning tillåts slutligen för officerare och underofficerare, som ej hade boställe utan endast hemkall, vidare kaplaner, som sutto på klockarebostäl-

len eller annan mindre gård, ävenså en del andra ståndspersoner. — Förordningens förbud mot utlåning av brännvinspanna tolkades av regeringen så, att flera åbor kunde få bränna på samma panna, om de blott var för sig erlade panneavgiften.

Genomförandet av den av riksdagen beslutade brännvinsförordningen skedde icke utan svårigheter. Vad landsbygden angår synes man där icke ha stött på några mera avsevärda hinder vid de nya bestämmelsernas tillämpning. Men annorlunda blev förhållandet i många av städerna. En stark opposition mot förordningen kom där på flera håll till synes. Denna opposition hade sin grund i missnöje hos en del städer, som blivit uteslutna från rätt till husbehovsbränning. Som vi veta, var enligt 1731 års förordning husbehovsbränningen tillåten endast i smärre uppstäder men däremot ej i större uppstäder och i stapelstäder. Men när nu brännvinsbränningen skulle inrättas efter nämnda grunder, yrkade icke allenast samtliga uppstäder utan också största delen av stapelstäderna att få bibehålla husbehovsbränningen under påstående, att detta var nödvändigt för deras åkerbruk och boskapssskötsel. Härigenom hindrades eller försvårades förordningens verkställighet. Enligt ständernas beslut skulle de nya bestämmelserna i sin helhet träda i kraft med början av år 1732, men ännu ett par månader efter årsskiftet var saken i många av städerna ej bragt till slut. Kammarkollegium, vars betänkande i detta mål av regeringen infordrats, underkände alldeles de av städerna andragna skälen till husbehovsbränningens bibehållande. Och beträffande städernas yttrade farhågor, att de skulle komma att lida i sin näring, om någon rubbning i de gamla förhållandena med brännvinsbränningen skedde, uttalade kollegium som sin mening, att »borgerskapets näring ej bör bestå i brännvins och öls säljning utan i hantverks och manufaktoriers idkande». Vid ärendets föredragning i rådet yttrade konungen, att man måste förbliva vid ständernas mening och beslut, till vilket beslut ju även städerna genom sina representanter samtyckt. Skulle emellertid städerna finna sig för mycket graverade av den nya ordningen, kunde de såsom varande ett stånd i riket anmäla sådant vid nästa riksdag. Man var i rådet be-

länkt på att vidtaga stränga mått och steg för att få städerna att efterleva förordningen; man uttalade sig t. o. m. för den kraftåtgärden att i värsta fall söka förmå personer utom borgerskapet att flytta in i städerna och åtaga sig brännvinsbränningen, ifall städerna komme att göra ytterligare svårigheter [31]. I ett i skarpa ordalag avfattat brev, som man i samma rådssammanträde beslöt att avsända till samtliga landshövdingar uttalar K. Maj:t sitt ogillande därav, att landshövdingarna tillåtit en del städers borgerskap, att på sätt som skett »efteråt förklara sin vilja ifråga om en sak, som av riksens ständer vid en allmän riksdag förut varit avgjord samt av K. Maj:t fastställd». K. Maj:t försäkrar, att ingen skulle komma att belastas utöver vad själva riksdagsbeslutet innehöll. Men däremot kunde det ej tillåtas somliga städer att göra någon förändring i riksdagsbeslutet, helst de föreburna skälen om boskapens underhåll ej kunde komma i betraktande. Därför fingo landshövdingarna allvarsam befallning att ej tillåta städerna någon vidare motsägelse mot förordningen utan utse så många till brännvinsbrännare, som varje stad erfordrade. En för riket så angelägen sak kunde ingalunda få bero på borgerskapets godtycke. Vid ett vite av 500 d. smt förpliktades städerna att rätta sig efter förordningens bestämmelser [32].

Dessa allvarliga föreställningar från regeringen verkade, och den nya inrättningen med brännvinsbränningen försiggick i enlighet med förordningens föreskrifter. Men när de med den nya ordningen mest missnöjda städerna ej kunde genomdriva sin ursprungliga fordran att få bibehålla rätten till husbehovsbränning, funno de snart nog en annan utväg att mildra sitt öde. En efter annan anhöllo de hos regeringen att få göra en sådan förändring i fråga om sin brännvinstillverkning, att brännvinsbränningen för framtiden icke uteslutande skulle tillkomma den av myndigheterna i enlighet med förordningen tillsatta relativt fåtaliga bränderisocieteten utan att i stället så många av borgarna, som så önskade skulle få bli delaktiga i stadens brännvinsbränning. Medlemmarna av denna sålunda utvidgade societet, som ägde att utöva både bränneri- och krö-

[31] Kammarkoll. skriv. d. 16 febr. 1732. Inr. rådsprot. d. 21 febr. 1732.

[32] K. Maj:ts brev till samtliga landshövdingar d. 24 febr. 1732 (Reg.).

gerinäringen, hade att sinsemellan överenskomma om fördelningen av den summa, som staden i brännvinsaccis skulle till kronan årligen erlägga. Skälet, varmed berörda förändring motiverades, var huvudsakligen det, att de dittillsvarande societeterna ej mäktat driva bränningen i sådan utsträckning, att deras drankproduktion kunnat bli tillräcklig för borgerskapets kreatursbesättningar, vilket förhållande åter förorsakat borgerskapet stort avbräck i dess åkerbruk. Den sökta ändringen bifölls utan svårighet av regeringen; i sin mån har väl härtill medverkat, att städerna självmant erbjödo sig att betala en något högre årlig accissumma till staten än den förut av taxeringsmyndigheterna fastställda. De städer, vilka en dylik förändring i förordningen medgavs, voro: Uppsala, Nyköping, Kalmar, Norrköping, Jönköping, Åbo, Arboga Fredrikshamn, Malmö, Wasa och Halmstad [33]. Klart är, att brännvinsbränningen kom att något ökas i dessa städer, då man till bränneri- och krögerinäringens idkande fick engagera så många intressenter, som ansågs nödigt. Så särskilt stor har kanhända ökningen icke varit; ett korrektiv mot alltför uppdriven brännvinsproduktion låg ju i förordningens generella förbud mot avyttring till andra orter. Tydligen var det klokt av regeringen att något ge efter, helst förordningen i ifrågavarande punkt nog drabbade vissa städer väl hårt.

[33] Inr. rådsprot. och reg. passim för åren 1732—34. Kungl. Maj:t sekr. prop. i inrikes ärenden 1734 § 6.

KAP. IV.

Upphävandet av 1731 års förordning.

Den reform, som 1731 blivit genomförd, skulle icke bli av lång varaktighet. Av den föregående framställningen veta vi, att reformen redan under ståndernas överläggningar 1731 möttes av bestämda protester från bondeståndets sida, och att många bland borgarstandet i flera punkter hyste stora betänkligheter. Att reformen det oaktat gick igenom, berodde som vi sett av statsfinansiella skäl. När det sedan gällde att tillämpa de nya bestämmelserna, hade i atskilliga städer ett starkt missnöje visat sig, vilket regeringen endast med svårighet lyckats stilla. Det är därför icke ägnat att väcka förvåning, att en utbredd ovilja mot den nya brännvinsförordningen kom till synes vid den 1734 sammanträdande riksdagen.

I spetsen för oppositionen gick nu borgarståndet. När frågan en kort tid efter riksdagens början kom under debatt i ståndet, framhölls livligt, »huru svårligen den vid sista riksdagen beviljade brännvinsaccisen en stor del av riksens undersåtare, i synnerhet borgarståndet, trycker». Det var framför allt fallet med de fattiga av borgerskapet, »vilka över näringsmedlet, som dem blivit betagit, högeligen sucka och klaga» [1]. Också sade sig ståndets ledamöter av sina hemmavarande medbröder vara förbjudne att samtycka till brännvinsaccisens fortfarande. På grund härav fann sig ståndet föranlåtet att »alldeles avsäga sig brännvinsaccisen tillika med dess inrättning» [2]. Genom en talrik deputation överlämnade borgarstandet ett protokollsutdrag härom till medstanden [3]. Som ett ytterligare skäl för sitt beslut hade borgarstandet med fyndighet hänvisat till orda-

[1] Prästest. prot. d. 26 juni (Borgarst. prot.-utdrag s. d..)

[2] Borgarst. prot. d. 14 aug.

[3] Borgarst. prot. d. 26 juni.

lydelsen i 1731 års riksdagsbeslut, att brännvinsaccisen »sig ej vidare än till nästa riksdag ma sträcka» samt regeringsformen 1720 § 5, att »de på riksdagarne gjorde bevillningar ej böra ytterligare och till längre tid sträckas än själva bevillningens tydeliga innehåll».

Bondeståndet instämde naturligtvis med glädje i borgarståndets avsägelse av brännvinsaccisen. Även i detta stånd klagades lika bittert som hos borgarne över brännvinsbeskattningen. Jämväl för den menige allmogen hade den varit »till en outsägelig tunga och besvär». Dessutom hade det förekommit allmogen »något främmande», heter det, »att de, som icke halla brännvin till salu, skola för sina egna tillverkningar av jorden, varför de eljest så drygt skattlagde äro, även betala en sådan besvärlig och efter vart och ett hemmans storlek icke lämpad accis». Samtidigt som bönderna avsade sig brännvinsaccisen, förbehöllo de sig på det allra högsta och kraftigaste att hädanefter och i framtiden på sätt och vis som i de förra tider brukligt och den fattiga menige allmogen aldrig varit betagit att själva få bränna så mycket brännvin, som de till deras husbehov och kreaturs födande behöva». Men om man sålunda önskade en friare brännvinsbränning, var man dock icke alldeles blind för de missbruk, som en sådan kunde föranleda. Vad man egentligen visade sig angelägen att förekomma var den brännvinshantering, som av löst folk kunde komma att drivas. För att hindra dylikt yrkade nu därför bondeståndet, att sådana på landet bosatta personer, som ej idkade hemmansbruk, skulle förbjudas att bränna till salu[4].

Borgar- och bondestånden hade sålunda enstämmigt förklarat sig icke längre vilja utgöra brännvinsaccisen. Men saken var ej så lätt avgjord. Statsverkets ställning var ingalunda sådan, att det utan vidare kunde undvara den till över 200,000 d. smt uppgående inkomst, som 1731 års brännvinsbeskattning tillfört detsamma. Nu liksom vid förra riksdagen kom alltså vid brännvinsfrågans behandling den statsfinansiella synpunkten att träda i förgrunden. Övriga synpunkter komma denna gång föga till synes. Någon mera ingående diskussion om even-

[4] Bondest. prot. d. 28 juni och 20 juli.

tuella förbättringar av den gällande förordningen kommer ej till stånd. Försöken därtill stranda på borgar- och bondeståndens starka antipati mot brännvinsförordningen. Vad dessa stånd oeftergivligt åstundade, var, som vi sett, ett fullständigt upphävande av de 1731 beslutade avgifterna för tillverkning och försäljning av brännvin. Men de önskade därjämte även i övrigt en återgång till förutvarande förhållanden.

Hänsynen till statsverkets behov blev bestämmande för den ståndpunkt, som de båda högre ståndén intogo till borgar- och bondeståndens begäran om brännvinsaccisens avskaffande. Prästeståndet ansåg visserligen liksom borgar- och bondestånden, att den på föregående riksdag åtagna förhöjningen i brännvinsaccisen upphörde med utgången av det innevarande året, 1734. Men prästerna ville icke därmed ha bestämt uttalat sig för brännvinsaccisens definitiva upphävande, utan hemställde till medståndens övervägande, huruvida icke möjligen brännvinsaccisen fortfarande kunde utgå, sedan man förut vidtagit sådana modifikationer beträffande densamma, som kunde finnas behövliga.

Vida bestämdare än prästerna uttalade sig adeln. Inom detta stånd var man avgjort av den meningen, att brännvinsaccisen borde bibehållas sådan den sedan 1731 utgått. Då statsverket omöjligen kunde umbära brännvinsaccisen, uttalades på riddarhuset farhågor för, att man, om brännvinsaccisen försvunne, kunde bli nödsakad att påtaga sig en ny kontribution lagd på fast egendom för att fylla bristen i staten. Men en sådan eventualitet ville adeln undvika. Man fann den gamla metoden att vid behov uttaga erforderliga medel genom ökade skatter på den fasta egendomen obillig. I stället önskade man, att »ett jämt kontributionssätt måtte brukas, varav största lasten faller på dem, som mest öda och förtära». Man föreslår därför en konsumtionsaccis såsom synnerligen lämplig. Adeln hoppades härvid, att ett omslag i allmogens tänkesätt beträffande brännvinsaccisen ej vore omöjligt att avägabringa. Landshövding Wrangel hemställde, om icke landshövdingarna kunde tala med allmogens riksdagsmän från sina respektive län och söka förmå dem att närmare betänka sig ifraga om brännvinsaccisen. Han trodde, att bönderna skulle giva med sig, ifall

vissa av dem påyrkade modifikationer i förordningen vidtoges. Samma uppfattning sade sig landshövding Bennet ha fått vid samtal med allmogens fullmäktige från sitt län. Vad dessa därvid fordrat, var endast lindring i fråga om en och annan punkt i den gällande förordningen. Adeln gillade den gjorda hemställan och beslöt, att »herrar landshövdingarne var för sig göra härom tjänlige föreställningar till allmogens fullmäktige från länen». Genom protokollsutdrag till samtliga medstånden förklarades, att adeln för sin del fortfarande och intill nästa riksdag åtoge sig brännvinsaccisen, »oansett att de densamme, av vilken de så stor känning som något av de andra stånden hava, oaktat privilegiernas innehåll antagit». Och detta sitt beslut motiverade adeln därmed, att »näppeligen nagot billigare, jämnlikare, drägeligare och tillräckeligare bevillningssätt lärer kunna uppfinnas, än vad som av undersåtarne i ett land genom acciser och dylika vid konsumtionen hängande avgifter till publici understöd bidrages» [5].

Adeln höll med mycken seghet fast vid denna sin mening, att brännvinsaccisen fortfarande borde äga bestånd. Endast ytterst motsträvigt uppgav man hoppet att på ett eller annat sätt kunna driva sin vilja igenom i denna sak. Gång på gång återkommer frågan i riddarhusets debatter. Det ena förslaget efter det andra framställes i syfte att åstadkomma en lösning. Så föreslog exempelvis friherre Åkerhielm, att brännvinsaccisen i städerna skulle fortfarande utgå enligt 1731 års förordning, att krögerierna på landet borde erlägga en viss avgift, men att brännvinsbränningen för övrigt skulle vara fri på landsbygden [6]. Inför böndernas och borgarnes envisa motstånd måste adeln dock till slut resignera [7].

För att blidka oppositionen hade StD. utarbetat ett projekt,

[5] Ad. prot. d. 6, 20 och 27 juli, 14, 17, 31 aug. och 9 nov.

[6] Ad. prot. d. 9 nov.

[7] Man var på riddarhuset icke främmande för tanken att rent av tvinga de båda motspänstiga stånden till eftergift. Ett förslag i den riktningen framställdes av friherre Cederhielm, som trodde, att, om adeln erbjöde sig att ensam betala den summa, vartill brännvinsaccisen uppgått, under förbehåll att då ej någon annan skulle få bränna »så lära väl borgare- och bondestånden begifwa sig». Detta uttalande står icke ensamt. (Ad. prot. d. 31 aug.)

däri man på flera sätt sökt modifiera 1731 års brännvinsförordning. Deputationen hade behandlat denna fråga i samband med frågan om en allmän konsumtionsavgift efter tyskt (Brandenburg, Hannover) och danskt mönster. Huvudinnehållet i det av StD. framlagda förslaget till brännvinsförordning var, att »allom och envar, som bor på landet eller i städerna, kunde tillåtas att bränna emot en viss avgift». Hade detta av ständerna godkänts, skulle brännvinsavgiften blivit en allmän palaga. I detta projekt var alltså den statsfinansiella synpunkten den allenarådande [8]. Men ej ens detta förslag vann bifall. När det förekom till behandling i SU., förklarade borgarståndets ledamöter genast, »att de för deras del ej kunna sig om brännvinsaccisen, och om den kan bliva staendes med de projekterade modifikationer eller ej något utlåta, emedan hela ståndet sig densamma en gång avsagt» [9]. Och i ståndets plenum höll man orubbligt fast vid det en gang fattade beslutet, att brännvinsaccisen skulle upphöra. Alldeles enahanda standpunkt intogo bondeståndets deputerade vid överläggningarna i SSD., dit frågan remitterats, och där den kom att slutgiltigt avgöras. Flera försök gjordes visserligen att få bönderna att ändra mening, men alla dessa försök blevo resultatlösa [10].

Som slutligt svar på alla övertalningar och påtryckningar inkom bondestandet med ett längre memorial, däri ytterligare och mera utförligt än förut redogjordes för skälen till böndernas missnöje med den 1731 palagda brännvinsskatten [11]. Huru motbjudande denna brännvinsskatt matte ha förefallit allmogen, blir klart, da det säges, att »nästan ingen av samteliga bondeståndets ledamöter finnes, som icke av sina hemmavarande medbröder och principaler anförtrott är att pa det allra kraftigaste och inständigaste avbedja sig denna så ovanliga som mer än besvärliga palaga». Standet erinrar vidare om, att det pa förra riksdagen aldrig givit sitt samtycke till brännvinsaccisen samt paminner om, hurusom denna accis redan flera ganger blivit avsagd, »sasom en ifran urminnes tider ovanlig,

[8] StD:s prot. d. 14 sept.

[9] SU:s prot. d. 24 sept.

[10] SU:s prot. d. 24 sept., 7, 8 och 11 okt., 2 nov.

[11] Bondest:s mem. till SU. d. 8 okt.; bondest. prot. s. d.

med lant- och åkerbruk icke väl överensstämmande bevillning». Fortsättningen formar sig till en kritik av de grunder, enligt vilka brännvinsaccisen blivit pålagd. Rätta grunden till de palagda avgifterna hade i förra tider alltid varit »vars och ens besittning på landet och näring i städerna». Brännvinsaccisen hade däremot varit »av fast annorlunda beskaffenhet». Det kunde väl vid första påseendet tyckas, att allmogen blivit lindrad genom denna skatt. Men denna lindring hade, säger bondestandet, bestatt däri, att när den ene betalt ringa i förhallande till sin egendom, hade den andre betalt alltför mycket. Sålunda vore bevisligt, att ett helt hemman, som i regel enligt förordningen endast skulle betala 1 d. smt i brännvinsaccis, pa många orter utgjort ända till 8 à 16 d. smt i brännvinskontribution [12]. Denna olikhet tycktes »förtjäna eftertänkande». Skatterna borde utgå efter vars och ens förmåga, och icke de förmögna njuta lindring, medan de fattiga betungas mer, än krafterna tillåta. Att de minst förmögna och fattiga av allmogen blivit mera betungade genom brännvinsaccisen än de förmögnare, ansåg man vara klart av det redan påpekade faktum, att $^1/_8$ och $^1/_{16}$ hemman på många ställen betalt lika mycket i brännvinsaccis som ett helt hemman.

Bondeståndet ansåg dessutom, att en olikhet ifråga om brännvinsaccisen förefanns icke allenast emellan olika personer av allmogen utan ock mellan den meniga allmogen och rikets övriga invånare. Men detta liksom »det obeskrivliga tvang och alla de plågor», som allmogen härvidlag lede, ville man dock förbigå, då »det förmodligen vore mer än mycket bekant». Mot den invändningen, som man förmodade till äventyrs kunde göras, nämligen, att den, som icke brände, sluppe att betala någon brännvinsaccis, anför bondestandet, att »den meniga allmogen icke för överflöd utan för nödvändighetens skull maste bruka sadant brännande dels till en ringa förfriskning för sig och sitt folk under deras träldom och svåra arbete, dels ock i synnerhet för sina kreaturs skull, som eljest icke kunna underhallas hela landet till ögonskenlig skada». Bonde-

[12] Detta har givetvis kunnat vara fallet i trakter med långt fortskriden hemmansklyvning.

ståndet slutade sitt memorial med att än en gång förnya sin avsägelse av brännvinsaccisen. — Däremot sade sig bönderna ingenting ha att erinra mot det, som StD. föreslagit angående brännvinsavgift för dem, som i stad därmed dreve sin näring, blott denna avgift ej lände den fattige till förtryck.

Försöket att bryta de båda lägre ståndens motstånd hade blivit resultatlöst. Hellre än att fortfarande betala brännvinsaccis hade de åtagit sig andra bevillningar.

Med utgången av år 1734 upphörde alltså 1731 års brännvinsaccis såväl på landsbygden som i städerna med undantag av Stockholm, där bryggareämbetet fortfarande hade monopol på brännvinstillverkningen, mot att det till kronan erlade den 1731 överenskomna arrendesumman [13].

[13] Denna var 72,000 d. kmt men ökades sedan till 80,000.

KAP. V.

Försök att i reviderad form återinföra 1731 års förordning.

Vid riksdagen 1738—39 gjorde regeringen ett försök att förma riksdagen att återinföra 1731 års brännvinsförordning, sedan denna underkastats sadana jämkningar, att de på förra riksdagen påpekade orättvisorna avlägsnats.

I sin sekreta proposition föreslog K. Maj:t, att 1734 års bevillning skulle upphöra, och att riksdagen som ersättning härför skulle antaga en brännvinsaccis i likhet med vad 1731 skett, »dock så, att den i anseende till allmogen i görligaste matto blir modererad» [1].

SU. remitterade frågan till KEKD., vars första utskott fick närmare utreda ärendet. Utskottet infordrade först kammarkollegii betänkande i saken.

Till grund för sitt utlåtande lade kamm.koll. 1731 års förordning men sökte med ledning av den kritik, som riktats mot nämnda förordning, omarbeta densamma så, att den skulle bli mera acceptabel än den i sin ursprungliga form varit [2]. Önskan att bereda statsverket så stora inkomster som möjligt har tydligen i hög grad varit vägledande för kollegiet.

Vad husbehovsbränningen på landsbygden angick, trodde kammarkollegium, att den borde tillåtas icke endast som förut för egentliga hemmansbrukare utan även för alla dem — torpare, hantverkare etc. — som enligt 1731 års förordning voro förbjudna att bränna. Orsaken till, att dylika personer hade förbjudits brännvinsbränning, inser kollegiet alltför väl, och erfarenheten visade tydligt, »vad skada brännvinets missbruk till dageligt nyttjande hos gemene man förorsakar, i det de däri-

[1] Rådsprot. inr. civil 20 juni.

[2] Kamm.koll. mem. d. 4 sept.

genom ej allenast föranlåtas till fylleri och liderligt leverne utan ock bli sjuklige, vantrevne samt till arbete och slöjder oskickelige». Man kunde följaktligen ha alla skäl att önska, att något sätt läte sig finna, varigenom det överflödiga brännvinsbrännandet, »som nu överallt idkas», måtte kunna inskränkas. I detta sammanhang omtalar kamm.koll., att allmogen i Kristianstads län i sina vid pågående riksdag inlämnade riksdagsbesvär klagat över, att en del obesuttna personer, ryttare, husmän och inhyses folk, då för tiden så allmänt brände, »att knappt hos nagon icke skall finnas en brännvinspanna» och fördenskull begärt, att sådana lösa personer måtte förbjudas att bränna ja, t. o. m. att ha brännvinspannor i sina hus. — Men å andra sidan anser kamm.koll., att de många klagomål, som inkommo under den tid, då 1731 års förordning var gällande, visat, att allmogen i allmänhet taget varit starkt missnöjd med, att torpare och andra innehavare av små jordlägenheter på landet uteslutits från rätten att bränna. Dylika personer behövde lika väl som de besuttna bönderna att hålla kreatur, och för att få drank till dessa hade de behov av att bränna, enär de i allmänhet hade liten eller alls ingen ängsmark. Då brännvinet överallt var lätt tillgängligt, kunde man ej vara viss om att ha vunnit, vad man åsyftat, när man förbjöd nämnda personer att bränna, nämligen en inskränkning i brännvinskonsumtionen. Som dessutom en betydlig förökning i brännvinsaccisen stode att vinna, om kamm.koll. förslag vunne bifall, yrkar koll., att ovannämnda personer nu måtte givas rättighet att bränna mot en avgift av 1 d. smt för varje hushåll men däremot ej äga rätt att sälja det brännvin, de tillverkade.

Allmogen hade klagat över den bestämmelsen i förordningen av 1731, att hemmansbrukarne ej fingo bränna mer brännvin, än de behövde för sina egna hushåll, under framhållande av, att den drank, som därvid erhölls, blev alldeles otillräcklig särskilt för de större gardarna. Kammarkollegium visade sig även härvidlag tillmötesgående och ville tillåta hemmansbrukarna att bränna även till salu. De borde dock få sälja brännvin endast en gros till närmaste krogar; minutförsäljning skulle förbjudas dem vid vite och pannans konfiskation. För rätten att avsätta

sitt brännvin föreslog kammarkollegium, att hemmansbrukarna skulle betala en högre avgift än förut, nämligen 2 d. smt jämte panneavgiften 1 d. smt.

I stapel- och större uppstäder skulle, som vi veta, enligt 1731 års förordning brännvinsbränningen inrättas på liknande sätt som i Stockholm. Endast salubränning var alltså tillåten, och bränningen skulle i varje stad utarrenderas till ett bolag, som skulle driva brännvinsbränningen på ett mera yrkesmässigt sätt. Men denna anordning hade mött åtskilligt motstånd. En stor del av ifrågavarande städer hade förklarat, att de ej kunde hålla några pannor i stadig gång, och att invånarna ej kunde driva sin boskapsskötsel, om de ej finge bränna och sålmedelst skaffa sig drank till sina kreatur. K. Maj:t hade därför under åren 1731—34 i många fall måst medgiva, att i sådana städer bränneri- och krögerirörelsen finge utövas av så många bland borgerskapet, som staden fann för gott, mot det att samtliga intressenter blevo kronan ansvariga för stadens accissumma. Kammarkollegium anser, att man i huvudsak kunde låta bränningen ske så i alla städer inom denna kategori. Tydligen skulle dessa städer därigenom nära nog återfå husbehovsbränningen.

Det förslag, som kammarkollegium framlade, upphävde alltså i flera punkter den skarpa åtskillnad, som 1731 fastslagits mellan husbehovs- och salubränning.

Kammar- och ekon. utskottet ansåg sig ej kunna utarbeta något förslag angående brännvinsaccisen, förrän ståndén själva avgjort, huruvida de ville påtaga sig en dylik avgift eller icke [3]. — När frågan förekom i KEKD., menade landshövding v. Hökerstedt, att deputationen genast med anledning av kammarkollegii utlåtande kunde ta itu med att utarbeta ett detaljerat betänkande om brännvinsaccisen utan att avbida ståndens beslut i själva huvudfrågan [4]. Landshövding Wrangel trodde, att envar måste medgiva, att 1731 års brännvinsförordning varit nyttig. Då den var gällande, hade en stor del spannmål sparats, vilket haft till följd, att spannmålspriset då fallit flera daler

[3] K. E. utskottets prot. d. 25 sept.

[4] KEKD:s prot. d. 28 sept. [Utskottshandl. 43.]

per tunna. Den nu föreslagna konsumtionsaccisen vore ju icke någon personlig avgift och lände följaktligen icke heller rik och fattig till lika tunga utan vore tryckande endast för den, som levde i överflöd. Lantmarskalken Tessin visade, att konsumtionsaccisen i utlandet befunnits vara en lämplig och inbringande skatteform. Men a andra sidan framhöll kyrkoherde Blidberg, att brännvinsaccisen vore så förhatlig i landet, att de hemmavarande pa det högsta skulle komma att förtörnas, när de fingo veta, att förslag vore framställt om dess återinförande. Han befarade, att kommittenternas förbittring skulle bli så stor, att riksdagsmännen ej tordes komma hem. Därför ansag han, att man borde söka utfinna någon skatteform, som för allmänheten vore mindre förhatlig.

På lantmarskalkens hemställan samtyckte adeln, präste- och borgarstanden till att deputationen för standen skulle framlägga ett detaljerat förslag om konsumtionsaccis på brännvin. Bondestandet däremot visade sig i början mindre tillmötesgående och ansåg, att något förslag ej kunde av deputationen framläggas utan att plena först blivit hörda. Men bönderna gavo efter, sedan lantmarskalken föreslagit, att man ej skulle använda termen brännvinsaccis utan i stället giva projektet den mera oskyldiga titeln: »En förordning om brännerier och förklaring till hämmande av de svårigheter och missbruk, som varit överklagade vid verkställigheten av 1731 års förordning».

En beredning på 8 bland deputationens medlemmar, 2 från vartdera standet, utsågs att utarbeta projektet. Detta, som nära anslöt sig till kammarkollegii förutnämnda memorial, ändrades endast i en och annan punkt, då det ventilerades av deputationen in pleno [5].

Frågan om de avgifter, som lantbefolkningen skulle betala för husbehovs- och salubränningen, föranledde en stunds diskussion. I projektet hade föreslagits en efter hemmantalet graderad avgift för husbehovsbränningen, i likhet med vad som varit fallet 1731. Men avgiften graderas nu finare än i föregående förordning, da avgiftsbeloppen bestämts för hela hemmantal, men ingen hänsyn tagits till delar därav, varav följ-

[5] KEKD:s prot. d. 6 okt.

den blivit, att t. ex. $^1/_8$ eller $^1/_4$ hemman fick betala lika avgift som ett helt. Också hade bondeståndet vid riksdagen 1734 bittert klagat däröver, att de mindre hemmansbrukarne betungats mera än de större. Detta sökte man nu undvika och därför föreslogs, att avgiften i stället skulle utgå med 16 öre smt för gårdar upp till $^1/_2$ hemman samt stegras med 8 öre för varje ytterligare tillkommande $^1/_4$ hemmantal; för $1\,^1/_2$ hemman 1 d. 16 öre o. s. v. i liknande proportion. Men under diskussionens gång hade en del ledamöter yrkat, att avgiften för husbehovsbränningen skulle utgå med lika belopp för *alla* jordägare och sättas till 1 d. smt. De, som framställde detta förslag, motiverade det därmed, att pa ett halvt eller mindre hemman ofta lika mycket brännvin kunde tillverkas och förtäras som på ett helt. Men bondeståndets talman, Olof Håkansson, hade gent emot detta invänt, att det fanns ganska många mindre jordägare, som voro så fattiga, att de ej kunde bränna mer än möjligen något litet till julhögtiden. Fördenskull hade han påyrkat, att avgiften skulle sättas så låg, att den ej för mycket betungade dylika hemmansbrukare. I motsatt fall kunde sådana personer lätt frestas till smygbränning.

Funnos alltså de, som i motsats mot vad projektet föreslagit, menade, att hemmansbrukarnes husbehovsbränning borde beläggas med en för alla lika avgift oberoende av hemmantalet, så framkom en rakt motsatt åsikt beträffande den projekterade avgiften för deras salubränning. I beredningens projekt hade föreslagits, att hemmansägarne skulle få tillstånd att sälja brännvin en gros till närmaste krogar mot erläggande av 2 d. smt årligen utöver skatten för husbehovsbränningen. En hemmansägare, som kunde avyttra endast några få ankare brännvin, skulle alltså betala lika stor skatt som en, som kunde sälja flera hundra ankare. Det orättvisa häri påpekades av Olof Håkansson, som dock ej kunde finna något botemedel häremot, samt vidare av handelsman Plomgren, vilken yrkade, att saluavgiften borde proportioneras efter hemmanens storlek på samma sätt som husbehovsaccisen. Men lantmarskalken trodde, att en sådan metod skulle leda till orättvisor, enär mången gang ägaren till ett halvt hemman kunde tillverka mer brännvin än den, som ägde ett helt. Han framhöll vidare gent

emot Plomgrens förslag, att lantbrukaren vid tiden för brännvinstaxeringen ej kunde veta, vilketdera som vore fördelaktigare att sälja spannmålen eller att förvandla den i brännvin. Tyckte liksom landshövding v. Hökerstedt, att staten ingenting förlorade, da ju lantbrukarna endast fingo sälja till närmaste krogar, och krögarne voro beskattade för minuteringen. Beredningens förslag i denna punkt segrade också.

Lantbrukarne skulle alltså få rätt att en gros sälja sitt överskott av brännvin till närmaste krogar. Men i sin iver att visa största möjliga tillmötesgaende gick deputationen än längre. Det erinrades om, att allmogen pa manga ställen plägade föra det brännvin, den ej själv konsumerade, till skärgårdarna och där utbyta det mot andra varor. Någon uttalade förhagor för, att allmogen, om den berövades denna rätt, pa manga håll ej skulle fa avsättning för sitt brännvin pa krogarna i hemtrakten, enär dessa ju själva hade rätt att bränna. Därför tillades nu en passus av innehåll, att det vore tillåtet att byta brännvin i annan vara, som till eget behov tarvades, men ej att därmed driva handel. Landshövding v. Hökerstedts anmärkning, att städerna, där fiskarne i regel drivit byteshandel med sin fisk, skulle bli lidande, förklingade ohörd.

Härmed hade man slutbehandlat de frågor, som rörde de egentliga hemmansbrukarnes bränning, och man kom till den kategori, som innefattade torpare, hantverkare, soldater etc. Vi minnas, att kammarkollegium ville giva dessa rätt till husbehovs- men ej till salubränning. Beredningens förslag hade däremot i allo jämställt dem med de egentliga hemmansbrukarne. Men att denna kategori alltså skulle få bränna även till salu mötte invändningar. Major v. Segebaden sade sig känna fall, där t. o. m. inhysesfolk bränt över 50 tunnor spannmal till salu på året. Man tog nu i övervägande, huruvida salubränningen skulle tillätas eller ej för ifragavarande grupper av smålägenhetsinnehavare. Borgmästare Bilmarck gjorde sig härvid till malsman för fiskarbefolkningens intressen och framhöll, att det ej läte sig göra att förbjuda densamma att bränna till salu. Pa fiskelägena maste, menade han, nödvändigt finnas brännvinsförsäljare. Brännvin vore nämligen en ganska ange-

lägen vara för fiskarne under deras fisketurer, då de maste ligga flera dagar på sjön eller skären utan annan föda än fisk.

Diskussionen utmynnade i följande beslut. De här ifrågavarande innehavarne av smålägenheter på landsbygden skulle, om de därtill anmälde sig, äga frihet att bränna till husbehov mot erläggande av 1 d. smt årligen per hushåll. Ville de därjämte sälja brännvin i minut, maste de skaffa sig tillstånd av vederbörande landshövding, som skulle undersöka, ifall dylik tillatelse kunde givas utan andras förfang. Erhölle de tillstand, skulle en viss årlig avgift påläggas deras minutförsäljning. Önskade de endast sälja en gros till närmaste krogar, kunde detta tillatas, även ledes efter landshövdingens beprövande. Avgiften skulle i detta fall vara lägst 4 d. smt. Storleken skulle av taxeringsmännen bestämmas i förhallande till den beräknade avsättningen.

Däremot förbjödos alla inhyseshjon att bränna vare sig till husbehov eller till salu.

Beträffande brännvinsbränningen i städerna följde deputationen de anvisningar, som kammarkollegii memorial innehöll [6]. I Stockholm skulle det förbli som förut. I alla övriga städer, stapel- såväl som uppstäder, skulle varje år av landshövding och magistrater bränningen och kroghallningen regleras borgerskapet emellan. Varje stad skulle betala den brännvinsavgift, vartill den taxerats 1732: senare skedda förhöjningar i accisen skulle städerna befrias från.

I det betänkande, som KEKD. lät atfölja sitt projekt till en ny brännvinsförordning, kunde den med full sanning säga, att den »i möjligaste matto lämpat densamma till undersåtarnas nöje och mindre känning för de fattige» [7]. Men trots detta visste man, att motstånd var att vänta från de lägre ständen. För att bana vägen för ett gynnsamt mottagande av den projekterade förordningen, när den nu gick till ständen, framhölls därför, att staten nödvändigt behövde inkomster till försvarets iståndsättande, samt att denna skatt vore mycket ringa jämförd med 1734 års bevillning, vilken den var avsedd att ersätta.

---

[6] KEKD:s prot. d. 9 okt.

[7] KEKD:s bet. d. 9 okt.

Slutligen betonas, att deputationen ej kunde se någon lindrigare utväg att skaffa de nödvändiga medlen än den nu föreslagna konsumtionsskatten på mindre nödiga varor, till vilka kunde räknas även brännvin. »som nu till överflöd och missbruk nyttjas, så att en ganska stor del av landets gröda därigenom blivit på ett skadligt sätt till många undersåtars fördärv förtärd». För att göra bondeståndet till viljes föreslås, att brännvinsförordningen skulle inryckas i den stadga om konsumtionsavgift på importerade överflödsvaror, som man hade under utarbetande.

Fragan gick så till sitt slutgiltiga avgörande hos ständen.

Under debatten på riddarhuset framhölls, att en konsumtionsaccis vore den billigaste, jämnaste och lättaste kontributionsmetod, som kunde påfinnas. Adeln fann brännvinsaccisen vara vida fördelaktigare än 1734 års bevillning, vilken svårt betungat adeln och ämbetsmännen, men vilken just därför hade stora sympatier bland de lägre ständen. Man uttryckte särskilt sitt missnöje med städerna, enär dessa visat sig ovilliga att taga sin tillbörliga andel av bevillningen. Wulfwenstierna påpekade, att städerna enligt det av KEKD. framlagda förslaget ej skulle komma att vidkännas större brännvinsavgift än 1732, vilket års taxering han ansåg vara alltför ringa. Den var nämligen, enligt vad han visade, icke högre än städernas gamla accis efter 1686 års förordning, enligt vilken de erlade 1 d. 4 öre smt per tunna spannmål. Därför borde städerna förmås att åtaga sig en så stor förhöjning i accisen, att den stode i proportion till vad som erlades på landsbygden, där brännvinsaccisen betydde en alldeles ny pålaga. Landshövding v. Hökerstedt upplyste, att man i KEKD. sökt övertala städernas representanter att gå in på en dylik förhöjning, men att de absolut vägrat detta. Den högre taxering, som flerstädes skett i städerna efter 1732 och innan 1731 års förordning upphävdes, hade dessa högeligen beklagat sig över. Den hade understundom, såsom t. ex. i Marstrand, haft till följd, att ingen velat åtaga sig brännvinsbränningen. Hökerstedt varnade därför för att gå längre än förslaget, enär i så fall städerna kanhända komme att alldeles vägra att åtaga sig den föreslagna brännvinsaccisen. Det vore ju alltid bättre att få någonting än ingen-

ting alls. — Lantmarskalken och Wulfwenstierna önskade, att brännvinsaccisen i städerna kunde ställas på ackord. Alla städerna i riket, upplyste den förre, betalade tillsammans ej mer än Stockholm ensamt, trots att brännvinskonsumtionen överallt vore betydande. Men efter förnyade varningar för följderna av att driva städerna till det yttersta beslöt adeln att nöja sig med vad KEKD. föreslagit.

För att förekomma allt bedrägeri ifråga om brännvinsaccisens erläggande pa landsbygden ansags det bäst, att alla hemmansbrukare erlade avgiften antingen de anmälde sig att bränna eller ej. Då det anmärktes, att avgiften i sådant fall bleve en hemmanskontribution och ingen konsumtionsavgift, förklarade lantmarskalken, att alla hemmansbrukare måste betala brännvinsaccisen, enär eljest flera bönder kunde slå sig tillsammans och bränna på samma panna men endast en av dem anmäla sig till bränning. För att da icke kronan pa dylikt sätt skulle bedragas på brännvinsaccisen, måste kronobetjäningen ha uppsikt över bränningen, men bondeståndet hade ivrigt anhållit, att förordningen måtte avfattas så, att dylika undersökningar måtte bli obehövliga.

Härefter biföll adeln KEKD:s förslag [8]. Prästeståndet gjorde likaledes [9].

Hos de båda lägre ständen fick brännvinsfrågan en motsatt utgång.

Borgarståndet fann, att den nu föreslagna förordningen stödde sig på enahanda grund som den av 1731, vilken emellertid upphävts, därför att den var alltför betungande och orättvis. Ståndet förklarade enhälligt, att det alls icke ville åtaga sig den nu projekterade brännvinsaccisen, och detta pa grund av den disproportion, som ifråga om denna avgift rådde ständen emellan. Allmänna bevillningar borde, menade ståndet, sa fördelas mellan standen, att däri bleve en »proportionerad jämlikhet», i vilket fall borgarståndet ej ville undandraga sig [10].

Adelns förhoppning att genom hovsamhet vinna borgarståndet för brännvinsaccisen hade alltsa gäckats. När under-

[8] Ad. prot. d. 18 okt.

[9] Prästest. prot. d. 21 okt.

[10] Borgarst. prot. d. 21 okt.

rättelsen om borgarståndets avslag kom till riddarhuset, beslöt man att genom en extraordinär påtryckning på bondeståndet söka förmå detta att ställa sig på de båda högre ståndens sida. Landshövding Wrangel, som hade sig bekant, att bönderna voro av olika mening beträffande brännvinsaccisen, trodde, att om varje landshövding talade med bönderna från sitt län, skulle sådant med all säkerhet ha en gynsam inverkan. Lantmarskalken ansåg den föreslagna åtgärden mycket lämplig och lovade, att själv göra bondeståndet tjänliga föreställningar vid SSD:s sammanträde [11].

Att bondestandet icke hyste några sympatier för den nya brännvinsförordningen, minnas vi från det föregående. Deras deputerade i KEKD. hade visserligen givit vika för lantmarskalkens övertalning, men därmed var endast föga vunnet.

När frågan om brännvinsaccisen var före i SU., berättades det, att bondestandet ej troddes vilja antaga densamma. Lantmarskalken hemställde då, om icke tjänliga föreställningar om nödvändigheten och billigheten av denna avgift kunde göras bondeståndets deputerade i SSD. Så skedde också. Tessin uppbjöd härvid all sin förmåga för att övertala bondeståndets deputerade. Han framhöll, hur nödvändigt det vore, att medel anskaffades till försvarets istandsättande. Alla stånden hade redan bestämt, att medel härtill skulle erhallas genom påläggande av en konsumtionsaccis. Fråga vore nu endast, vilka varor som skulle vara underkastade en dylik avgift. Konsumtionsaccisen komme att kännbarast drabba de tre högre stånden; för bondestandets vidkommande kunde icke finnas någon lättare konsumtionsavgift än brännvinsaccisen. Den komme att stå i direkt proportion till varje hushålls brännvinsbränning, den komme att skaffa staten inkomster, samtidigt som man kunde vänta, att den skulle ha den nyttan med sig, att säden sparades och det överflödiga bruket av brännvin hämmades. Och då bondestandets talman förklarade, att bondestandet önskade befrielse intill nästa riksdag från alla extra utlagor, brännvinsaccisen inbegripen, så tillade Tessin hotande, att om bondestandet icke ville foga sig, sage han ingen annan

[11] Ad. prot. d. 25 okt.

utväg, än att bönderna måste avsäga sig allt brännvinsbrännande och lämna bränningen under förpaktning, varigenom statsverket kunde vinna ökade inkomster och allmogen slippa kontributioner.

På dessa skarpa ord svarade bondeståndets talman, att ståndet hoppades, att riksens ständer icke skulle låta det gå så långt, att den frukt, som allmogen utvinner ur sin jord och som den har sitt livsuppehälle av och skattar för, skulle underkastas ett arrende. Han förklarade, att ståndet vore både villigt och skyldigt att nu såväl som förr lämna sitt bidrag till försvarets vidmakthållande. Men alldenstund den förra brännvinsaccisen hade förorsakat ett synnerligen starkt missnöje i landet och därför vid nästlidna riksdag blivit upphävd, så fruktade bondestandets riksdagsmän, att om de nu återigen åtoge sig densamma, »vore de vid hemkomsten icke om sina liv säkre» [12].

Det var ståndspluralitetens icke sin egen mening Olof Håkansson härmed uttalade. Under bondestandets överläggningar uppträdde han flera ganger som försprakare för brännvinsaccisen. Han tyckte för sin del, att denna var den bästa och drägligaste avgiften [13]. För att bestyrka detta påstående gjorde han en jämförelse mellan de summor, vartill å ena sidan 1731 års brännvinsaccis och å den andra 1727 och 1734 års bevillningar stigit. Han visade da, att bevillningarna uppgatt till vida mer än brännvinsaccisen [14]. Då flertalet inom ståndet likväl var emot brännvinsaccisen och i stället föreslog en kontribution efter hemmantal, framhöll Olof Hakansson, att i så fall de högre stånden bleve mindre betungade, och hela bördan fölle på bondeståndet. Antoges däremot brännvinsaccisen, komme största andelen pa adeln pa grund av dess manga kro-

---

[12] SU. (SSD.) prot. d. 27 okt.

[13] Bondest. prot. d. 14, 18, 21, 28 okt., 2 nov.

[14] Bondest. prot. d. 18 okt.

Som exempel anför han siffrorna från Värmland:

brännvinsaccisen	1731	11,286	d. smt
bevillning	1727	21,682	„
„	1734	32,661	„

gar, borgarståndet finge av samma skäl prestera långt ansenligare än eljest, och prästerskapet sluppe ej heller undan.

Vid i ett följande sammanträde anställd votering länsvis visade det sig, att endast fem läns representanter röstade för brännvinsaccisen, under det att aderton röstade mot den samma [15]. Därmed hade även bondeståndet avslagit KEKD:s bet. om en ny brännvinsförordning, och två stånd stodo alltså mot två. Man enades senare om, att i st. f. en brännvinsaccis åtaga sig halva 1734 års bevillning.

---

[15] Bondest. prot. d. 2 nov. De län, vilkas representanter röstade för antagande av brännvinsaccisen, voro: Nerike och Värmlands, Västernorrlands, Västerbottens, Österbottens samt Göteborgs och Bohus län.

KAP. VI.

Brännvinsfrågan vid 1740—41 års riksdag. Brännvinsförbud. Strid om dess fortbestånd. Tillkomsten av 1741 års brännvinsförordning.

Innan riksens ständer nästa gång samlades, såg sig regeringen föranlaten att utfärda totalförbud mot brännvinsbränning. Orsaken härtill var, att landet hotades av missväxt. I sådan situation hade man redan under föregående tidsskeden upprepade gånger utfärdat förbud att bränna brännvin av de sädesslag, som förnämligast användes till bröd, särskilt råg.

I början synas bränningsförbuden endast ha gällt huvudstaden, men när brännvinsbränningen blev allmän, utsträcktes de till att gälla för hela riket. Så hade skett under missväxtåren på 1720-talet. 1723 förbjöd regeringen bränning av rag tills vidare i hela landet[1]. 1724 utvidgades bränningsförbudet att gälla även vete. Straffet för överträdelse var »efter förra tiders vanlighet» 40 m. smt samt konfiskation av vara och panna. Vid upprepad förseelse fördublades böterna[2]. Regeringens syfte med förbudet var endast att förekomma brist och dyrhet på brödsäd. Därför bestämdes på sommaren 1724, att bränning skulle vara tillåten, när priset på rågen ej översteg 18 d. kmt[3]. — På nyåret 1726 måste bränningsförbudet upprepas[4]. Som orsak anfördes även »den av brännerierna förorsakade brist på spannmål, varföre priset därpå varder stegrat»[5]. Man fasthöll för framtiden vid det tidigare fattade beslutet, att brän-

[1] K. Maj:ts brev till kommerskollegium d. 1 okt. 1723 [Reg.].

[2] K. Maj:ts brev till kommerskollegium d. 7 jan. 1724 [Reg.].

[3] Rådsprot. d. 2 juni 1724.

[4] K. Maj:ts brev till kammar- och kommerskollegium d. 4 jan. 1726 [Reg.].

[5] Kammar- och kommerskollegiernas brev till K. Maj:t d. 7 dec. 1725.

ning skulle vara förbjuden, då rågen kostade över 18 d. kmt tunnan. När därför 1736 dyr tid åter inträffat, utfärdade regeringen ånyo förbud mot brännvinsbränning av ovannämnda spannmalssorter. Bränning av korn ansag man dock ej kunna förbjudas, »enär allmogen ej lär kunna begå sig att vara brännvin alldeles förutan». Landshövdingarna skulle likväl tillse, att den tillåtna bränningen »skedde sparsamt och endast till högsta nödtorften», särskilt i de orter, där spannmalsbrist radde. Brännvin, tillverkat av korn, fick utskänkas till resande pa gästgivaregardar och krogar vid landsvägarna [6].

1740 var läget åter kritiskt. Stor brist på spannmål rådde flerstädes utomlands [7] (särskilt nämnes, att skörden väntades bli knapp i Frankrike, Holland och England), och inom landet såg det ut att bli fullständig missväxt. Till råga på olyckan hade Ryssland förbjudit utförsel av spannmål från Livland [8]. Under trycket av alla dessa omständigheter beslöt regeringen att utfärda ett för hela riket gällande förbud mot brännvinsbränning [9]. Förbudet, som var daterat den 5 juni 1740, avsag bränning av *allt slags* spannmål och stadgade för överträdelse ett vite av 100 d. smt jämte konfiskation av vara och redskap. Hälften av böterna tillföll angivaren. För att göra förbudet verkligt effektivt bestämdes, att alla brännvinspannor, saväl lösa som inmurade, skulle av myndigheterna förseglas. Den, som bröt förseglingen, var hemfallen till samma vite som den, som brände.

Ehuru spannmålsskörden i de flesta av länen i Sverige och Finland slog fel sommaren 1740 [10], var det dock ingen lätt sak att i all sin stränghet upprätthalla totalförbudet [11]. Talrika suppliker att fa bränna inströmmade till länsstyrelserna (och

---

[6] K. Maj:ts brev till landshövdingarna d. 21 dec. 1736 [Reg.].

[7] 1740 hade det blivit en allmän missväxt över hela Europa. (KEKD:s prot. d. 7 mars 1741).

[8] Rådsprot. d. 23 maj, 2 juni 1740.

[9] Rådsprot. d. 4 juni 1740. K. förordningen d. 5 juni 1740 [Årstrycket].

[10] Landshövdingarnas berättelser till K. Maj:t.

[11] På sina håll visade allmogen starkt missnöje med brännvinsförbudet. Så var fallet t. ex. i Fellingsbro härad, där bönderna begagnade sina pannor, trots att de förseglats. [Handl. ang. oroligh. i landsorterna 1741, RA.]

regeringen). De uppgivna skälen varierade: än var det apotekare eller fältskärer, som önskade bränna för sin medicintillverkning, än bönder, som ville utverka denna förmån med anledning av förestående bröllop eller liknande, än framställdes en blygsam begäran att få bränna av bär, skämd frukt och slö säd. Som av de insända landshövdingeberättelserna framgår, gav mangen länschef efter för de ständiga påtryckningarna. En och annan landshövding säger sig ha medgivit bränning för beredning av medicin; de flesta hemställde hos regeringen, att bränning måtte tillåtas av bär, frukt etc. (några hade redan i sina län tillsatt sådant »till folkets och kreaturens konservation»); andra gå längre och önska husbehovsbränning för sina län. Endast två landshövdingar uttala sig bestämt för, att förbudet må fortfara, och motivera detta med hänvisning till spannmålsbristen. Den ene av dessa (landshövding Gyllengrip i Västerbotten) lämnar för övrigt den ganska oväntade upplysningen, att invånarna såväl i städerna som på landet i i hans län äro alldeles nöjda, att brännvinsbränningen må förbjudas» [12].

I rådet höjdes allvarliga röster mot alla eftergifter i förbudet. Kraftigast yrkade baron Wrangel, att de landshövdingar, som tillåtit bränning av säd, borde få en allvarlig tillrättavisning och befallning att hädanefter stricte rätta sig efter den utkomna förordningen. Utfärdades icke en sträng order, komme de, som av landshövdingarna fått tillstånd att bränna för visst ändamål, att alltjämt fortsätta därmed, varigenom ej allenast spannmålspriset ytterligare skulle stiga, utan också »brödfödan, som är nyttigare och gagneligare än brännvin, bli knappare» [13]. Följaktligen upprepade regeringen i brev till landshövdingarna sitt förut kungjorda oinskränkta förbud mot brännvinsbränning. Icke ens för medicintillverkning tilläts den. Då franskt brännvin vore till införsel i riket tillåtet, ansågs sådant kunna användas för apoteksändamål. Och bränning av bär, frukt etc. vågade man ej heller tillåta, alldenstund man befarade, att frestelsen att därvid även förbränna spannmål skulle bli alltför övermäktig.

[12] Rådsprot. d. 4 nov. 1740.

[13] Rådsprot. d. 4 nov. och 1 dec. 1740.

När sedan i slutet av året ständerna sammanträdde, befanns det nödigt att än en gang inskärpa brännvinsbränningsförbudet. Initiativet togs av SU. Under överläggningen där framgick, att i flera landsändar rykten gingo, att ständerna voro missnöjda med förbudet samt voro sinnade att snart upphäva detsamma, genom vilka rykten respekten för förbudet slappades [14]. Det var alltså av vikt att bibringa allmänheten en riktigare uppfattning av riksens ständers tanke om den utkomna förordningen. Instämmande i SU:s syftemål [15] avläto ständerna en skrivelse till K. Maj:t, däri de med betygande av sin tacksamhet för den utkomna förordningen anhöllo, att en eftertrycklig befallning skulle avga till vederbörande myndigheter om bränningsförbudets obrottsliga efterlevande, och detta enär man förnummit, att på åtskilliga orter i riket olovlig brännvinsbränning förövades, framför allt i hemlighet och på sadana avlägsna ställen, där förbudsbrytarna ansago sig säkra för upptäckt [16].

Men brännvinsbränningen var intimt förbunden med den tidens lanthushallning. Trots den svara spannmalsbristen lyckades det därför snart nog för jordbruksnäringens malsmän att för en tid sätta förbudet ur kraft. Redan innan ständernas skrivelse angaende förbudets allvarsamma efterlevnad avgått,

[14] SU:s prot. d. 22 jan. 1741.

[15] Adeln och borgarståndet hade genast bifallit SU:s hemställan, prästeståndet efter något dröjsmål, vilket åsyftade att göra bönderna till nöjes. Bondeståndet däremot kunde, som nedan skall visas, ingalunda med någon entusiasm instämma i SU:s förslag. Men O. Håkanssons stora inflytande över ståndet framdrev ett bifall. Han förutskickade, att han själv ansåge det oundgängligen nödvändigt för en lantbrukare att bränna, och detta skulle man i sinom tid utförligt visa. Men ståndet borde inse det betänkliga i att nu vägra bifalla SU:s förslag. Ståndet hade ju själv klagat över rådande brist och dyrhet på spannmål. Föga tillförsel utifrån vore att vänta. Att rubba förordningen om bränningsförbudet mäktade bondeståndet ingalunda, då redan två stånd bifallit SU:s förslag, men väl kunde det komma att se ut, som om »ståndet ville favorisera en lags överträdande, som ännu vore i sin vigör». Sådant verkade, och ståndet instämde med de andra stånden angående skrivelse till K. Maj:t. (Bondest:s prot. d. 24 jan. 1741.)

[16] RSt. till K. Maj:t d. 27 jan. 1741. K. Maj:ts brev om förbudets fortvaro d. 28 jan. 1741 [Reg.].

hade i bondestandet röster börjat höras, vilka allt högljuddare påyrkade, att man skulle söka utverka tillstånd att få bränna. Tillsvidare lyckades Olof Hakansson att med bevekande föreställningar stilla sadant tal. Han förehöll sina standsbröder, att »det vore en motsägelse att begära ett sådant tillstånd, när klagomal förspordes över brist pa säd till födan, utom det att kristeligit vore, det de av allmogen, som ägde något litet förråd av spannmål, hellre lämnade det till sina nödlidande medbröder än använde det till brännvin». Det var taktiska skäl, som bestämde talmannens hallning. Detta visar sig tydligt, da han strax därpå tillägger, att man borde avvakta och se, hurudan tillgangen pa spannmal kunde bli och först därefter inkomma med sin ansökning att få bränna [17].

Två månader senare, när fragan ånyo förevar i bondeståndet, hördes ännu livligare klagomål över jordbrukarnas nödläge. Ledamöterna anförde, hurusom deras hemmavarande medbröder »skrifteligen givit dem i mycket bevekelige utlåtelser tillkänna», att de för den stora foderbristens skull redan blivit nödsakade tillgripa takhalmen på lador och uthus. Man var ense om, att ifall kreaturen skulle kunna framfödas, och vårarbetena på åkern utföras, var det nödvändigt, att bonden finge tillstånd att en tid på våren »bränna nagot litet till oumgängelig förnödenhet». Med riktig blick för läget på spannmålsmarknaden och i syfte att i någon mån bryta udden av eventuell opposition bestämdes på talmannens inrådan [18], att det härvid skulle bli fråga om endast och allenast *besuttna* hemmansbrukare; alla andra skulle vara alldeles uteslutna. Ja, man modifierade ytterligare sin anhallan genom tillägget: »de av den besuttna allmogen, som kunna ha någon tillgång till säd». Och att sådana lantbrukare icke onödigtvis skulle förstöra sin spannmal till egen skada och avsaknad, därom kände man sig fast övertygad. Bondestandet beslöt alltsa att genom protokollsutdrag till de andra standen anhålla om ett sadant tillfälligt tillstånd till brännvinsbränning på en månads tid [19].

---

[17] Bondest. prot. d. 8 och 18 dec. 1740.

[18] Bondest. prot. d. 18 dec. 1740.

[19] Bondest. prot. d. 13 febr. 1741.

Denna bondeståndets ansökan bifölls raskt av adel och präster.

På riddarhuset upptogs bondeståndets begäran i det hela välvilligt. Lantmarskalken fann, att de av bönderna andragna skälen »hade sin goda grund» och hemställde om bifall, vilket också gavs utan svårighet. Den ende, som kraftigare opponerade sig, var friherre Cederhielm. Han var övertygad om, att bränningens frigivande skulle medföra större olägenhet och nöd för riket, än man i förstone kunde föreställa sig. Landshövdingeberättelserna visade, att årsväxten visserligen varit god i några län, men att i de flesta en beklaglig missväxt inträffat. Tillförsel av utländsk spannmål kunde man ej hoppas på. Med siffror sökte han visa, vilken ansenlig mängd spannmål skulle komma att konsumeras, om bondestandets begäran villfores. Antalet mantal i Sverige var 83,000. Enligt de insända förseglingslistorna kunde man enligt hans mening räkna fyra pannor på vart mantal, men för säkerhets skull räknade han endast tre, alltså inalles 250,000 brännvinspannor. På varje panna kunde brännas 2 tunnor säd per månad. Resultatet bleve följaktligen, att 500,000 tunnor spannmål komme att förbrukas, om allmogen tilläts bränna under en månads tid. Han tillade till sist, att om bönderna trots allt nu skulle få sin vilja igenom, borde det ej ske, utan att de lovade, att brännvinsbränningsförbudet i framtiden alltid måtte äga bestånd. Adeln biföll, som ovan sagts, allmogens anhållan men med tillägg, att även andra hemmansbrukare på landet skulle åtnjuta liknande frihet [20].

Tre stånd hade alltså förbehållit sig att få bränna. Borgarståndet ensamt var uteslutet. Men detta stånd var ingalunda sinnat att nöja sig därmed. Då de allra flesta städer i riket jämväl idkade jordbruk, ansågo sig borgarna ha precis samma om ej rent av större skäl att få bränna än de övriga ståndén, ty på landsbygden hade man ju alltid större tillgång på hö och halm, än vad fallet var i städerna. Städerna voro skyldiga att hålla skjutshästar, många borgare voro för sina yrken nödsakade att ha dragare, men det var svårt att underhålla dessa

[20] Ad. prot. d. 19 febr. 1741.

djur utan drank. Sedan bränningen upphört, hade tillgangen pa mjölk varit ringa, och priset därpa stigit högt; liknande hade förhållandet blivit beträffande fläsk och kött. I alla dessa svarigheter väntade man sig en lindring, om man åter finge tillgang till drank at kreaturen. Dessutom papekade man, att staten skulle få en ansenlig inkomst av brännvinsaccisen från städerna.

Skälet till att man velat utestänga städerna fran bränning var, att man fruktade, att dessa med sin mera avancerade teknik skulle förbruka en alltför stor spannmalsmängd. Borgmästare Bonander trodde sig emellertid kunna pastå, att sa ej skulle bli fallet. Tvärtom. Han kunde ej föreställa sig annat, än att da städerna pa en manads tid enligt hans förmodan använde föga mer än 2 à 3,000 tunnor säd, landsbygden pa samma tid skulle komma att förbruka ända till 400,000 tunnor spannmal till brännvinsbränning. En från majoriteten avvikande mening framfördes av borgmästare Renhorn. Hans kommittenter, som förklarat sig anse brännvinsbränning för skadlig och fördärvlig, hade anmodat honom att vid pagående riksdag arbeta pa, att förbudet mot brännvinsbränning matte äga fortbestand. Till följd härav inlade han sin bestämda protest mot all bränning, antingen den skulle ske av allmogen eller av de andra standen. Han fann sig äga så mycket större skäl härtill, som en tunna rag redan stigit till 34 d. kmt, och spanmålspriset med säkerhet skulle stiga ännu högre, ifall bränning bleve tillaten. Manga hade upplagt stora spannmalspartier i syfte att därav bränna brännvin. Om förbudet finge orubbat bestå, skulle denna spannmal komma de stackars nödlidande till godo, vilka eljest en oundviklig undergång förestode. Men sadana bevekande ord voro förspillda. Pluraliteten av standet slöt sig till Plomgren, som redan vid början av diskussionen talat för, att borgarstandet hos medstanden skulle payrka enahanda rättighet, som dessa ville bereda sig [21].

För att äga större utsikt att genomdriva sina önskemål i bränningsfragan gick borgarståndet fintligt till väga. I det protokollsutdrag till medstanden, däri borgarna anhöllo att lik-

[21] Borgarst. prot. d. 23 febr. 1741.

som de övriga standen få bränna, sade sig borgarstandet vilja uttala sig angående bondestandets hemställan, först sedan städernas ansökan bifallits. I annat fall fruktade ståndet, att landsbygdens hemställan skulle bifallas, men de själva lämnas i sticket. Tiden gick, utan att borgarståndet lämnade något svar i saken. Bondeståndet, som blev enerverat av dröjsmålet, enär just den tiden på våren dranken bäst behövdes till boskapens underhåll, skickade deputation på deputation till borgarstandet med begäran om skyndsam resolution [22], klagade hos lantmarskalken etc. Förgäves. Genom denna sin taktik uppnådde emellertid borgarstandet, att dess anhållan kom att avgöras i sammanhang med bondeståndets.

Lätt nog hade adeln och prästeståndet givit sitt bifall till böndernas ansökan att få bränna. Men när så även borgarståndet inkommit med en liknande begäran, började starka betänkligheter höras, främst mot att städerna skulle få bränna, men också mot att bränning överhuvudtaget skulle medgivas för någon. I SU., där frågan mera i förbigående kom på tal, visade den ene efter den andre, hur skadligt det skulle vara för folkhushållningen att nu, låt vara blott på kort tid, lösgiva bränningen. En betydande mängd spannmål skulle förstöras. Friherre v. Düring beräknade denna till 3 à 400,000 tunnor och borgmästare Bonander nära nog till det dubbla, allt för en bränningsperiod av en månad. För den importerade spannmål, som skulle ersätta denna, komme enligt en kalkyl av von Düring 8 tunnor guld att gå ur landet, om nu verkligen spannmål kunde få köpas utifrån, vilket vore högst osäkert. Man borde därför, menade Akerhielm, lägga en kännbar skatt på brännvinsbränningen för att därigenom i någon man hämma spannmalsatgangen. Det påstods visserligen från en del håll,

[22] Denna fråga åstadkom ett spänt förhållande mellan de båda lägre ständen.

Den 23 febr. berättade en deputation, som sänts från bondeståndet till borgarståndet vid sin återkomst, att »borgarståndet ej yttrat sig i så särdeles benägne termer». Ännu i början av mars var frågan ej avgjord. Den 5 mars sändes en deputation från bondeståndet till borgarståndet, »vilken hade att i höflige termer erinra, det borgarståndet med ett sådant dröjsmål i en sak, som rörde hela allmogen såväl vad kreaturen som lantbruk angick, ej måtte giva anledning till ett sällsamt prejudikat».

att allmogen mest använde slösäd till brännvinsbränning, men många betvivlade detta, så mycket mer som slösäden redan kunde antagas vara förbrukad till kreatursfoder, och Vennerstedt upplyste om, att han med full säkerhet visste, att i Nerke och Värmland den allra bästa säden användes till brännvinsbränning, vilket han särskilt påstod skulle bli fallet nu, då man fick bränna endast en kort tid. Drankens påstådda stora nytta för boskapsskötseln bestreds av Leyonankar, som på experimentell väg kommit till en helt annan uppfattning [23]. — Hur bränningens frigivande skulle inverka på tillgången och priset på spannmål, belystes av Kierman och v. Düring. Den förre berättade, att det funnits spannmål att köpa i Stockholm, ända tills det blivit bekant, att bondeståndets ansökan bifallits; då hade all spannmål blivit uppköpt. Och den senare omnämnde, hurusom han av en person blivit bjuden 8 d. smt tunnan för sin spannmål, men i händelse bränning blev tillåten, ville samma köpare giva 9 d. smt.

Bondeståndets hållning kritiserades. Det tycktes anmärkningsvärt, att detta stånd först begärt spannmålshjälp för åtskilliga landsorter, men sedan, när staten redan bisprungit med stora partier säd till livsuppehälle för folket, kommit och begärt att få bränna brännvin av spannmålen. Plomgren yrkade ivrigt med flera instämmanden, att man skulle söka förmå bondeståndet att avstå från sin gjorda begäran, i vilket fall han trodde, att också borgarståndet skulle återtaga sitt liknande yrkande. Lantmarskalken ansåg det emellertid icke rådligt, att en sådan föreställning gjordes bondeståndet från SU:s sida, enär det skulle göra utskottet förhatligt i böndernas ögon. Man enades därför om, att var i sitt stånd framhålla de vådliga följder, brännvinsbränningen under dåvarande förhållanden skulle få för riket, men därvid ej nämna, att saken utgått från SU. Härvid kunde den omständigheten åberopas, att

[23] Han hade gått till väga på följande sätt. Först hade han en tid utfordrat en ko med drank och noga låtit mäta den mjölkmängd, hon därvid gav; sedan hade han i stället givit samma djur säd i lika proportion som förut drank, och han hade därvid funnit, att kon under utfordringen med spannmål givit 150% mer mjölk och 200% mer smör än under drankutfordringen.

bränningsfragan genom borgarstandets ansökan kommit i ett nytt läge, varför hela saken borde tagas upp till ny behandling [24].

Adeln och prästestandet hade hänskjutit fragan till KEKD. för att denna skulle utarbeta de närmare bestämmelserna. Den förberedande utredningen uppdrogs at deputationens kammar- och ekonomiutskott [25]. Här rönte speciellt städernas begäran att fa bränna mycket motstand. Baron Cederhielm underkände alldeles det skäl, som anförts av städerna, att dranken vore oumbärlig för boskapen. Man behövde blott besinna, papekade han, att kreaturen i Sverige blivit framfödda, långt innan brännvinet begynte att där tillverkas, för att till sitt rätta värde reducera ett sadant skäl. Ulrik Scheffer gick strängt till rätta med städerna. Han erinrade om, att dessa ingalunda voro inrättade för att driva åkerbruk utan voro till för handelns, industriens och hantverkets skull. Därför borde icke städernas invånare givas tillfälle att bli lantmän och brännvinssäljare i stället för borgare och hantverkare. Sin åkerjord hade de egentligen fatt därför, att de skulle odla ädlare växtslag, sasom lin, hampa, och tobak. Om de använde en tredjedel av sin jord därtill och lade resten till äng, skulle de på sin ängsmark kunna skörda tillräckligt mycket hö för sina husdjur och följaktligen ej behöva nagon drank. Scheffer papekade slutligen, att borgarna hade större brännvinspannor och genom sin större förmögenhet möjlighet att göra betydliga spannmalsuppköp, vadan de sålunda voro i stånd att bränna mer brännvin på en månad än allmogen på sex. Med hänsyn tagen till allt detta borde städerna ej beviljas rätt att bränna. Ehrenpreus förmodade, att da man ämnat ge landsbygden tillatelse till brännvinsbrän-

[24] SU:s prot. d. 24 febr. 1741.

[25] Vid remissen till utskottet av borgarståndets protokollsutdrag om rätt att bränna gjorde baron Cederhielm, i enlighet med vad man överenskommit om i SU. den 24 febr., en kraftig föreställning i syfte att få denna fråga nedlagd. Han sade sig hoppas, att alla stånden skulle avsäga sig brännvinsbränningen, när de besinnade, huru stor bristen på spannmål var i landet. Gentemot detta påminde Olof Håkansson, att bondeståndet i anseende till den allmänna sädesbristen gärna velat slippa att begära tillstånd att bränna, om det varit möjligt att på annat sätt framföda kreaturen. (KEKD:s prot. d. 6 mars 1741.)

ning, torde man egentligen asyftat sådana hemmansbrukare, som av eget förråd kunde tillverka brännvin utan att därtill behöva köpa spannmål. Annorlunda vore förhållandet med städerna. De största av dessa ägde alls ingen akerjord, och de andra kunde långt ifrån skörda säd till husbehov. Alltså maste de lita till importerad spannmål. Men vore det med hänsyn till de manga nödlidande verkligen försvarligt att lata städerna förvandla en betydande del av sina spannmalslager till brännvin? Lantmarskalken fäste särskilt uppmärksamheten därpa, att spannmalspriset fallit till följd av bränningsförbudet. Gaves nu tillatelse till att bränna, skulle man fa bevittna, att sädespriset åter stege.

Naturligtvis funnos även en del förespråkare för städernas ansökan, främst bland dem biskop Kalsenius. Deras inlägg äro i huvudsak ett upprepande av, vad som redan i borgarstandets plenum anförts [26].

Utskottets överläggning resulterade i ett förslag, att de åkerbruksidkande städerna skulle jämställas med allmogen och alltså få bränna under en månads tid. De icke åkerbruksidkande ansågos ävenledes böra medgivas bränningsrätt under lika lang tid, men för dessa senare skulle ett visst kvantum spannmål för var stad bestämmas. Därjämte utarbetade utskottet bestämmelser, huru befarade missbruk vid den stundande brännvinsbränningen skulle kunna förebyggas. Till dessa återkomma vi längre fram [27].

Vid frågans föredragning i KEKD. uppträdde riksdagsfullmäktigen för Västeras stad, A. Hylphers, med ett utförligt försvar för städernas anhallan. Närmast gjorde han sig till malsman för bergs- och uppstäderna. Enär dessa städers borgare ej kunde få sin utkomst av sin handel allena, hade de i gångna tider tilldelats jordar för att sámedelst sättas i stånd att existera. Jordbruket var alltså för dessa städer en nödvändig förvärvskälla. Till sist framhöll han, att genom drankutfodring en verklig besparing av spannmål skulle ske, och det var ju

[26] Kamm. ekon. utskottets prot. d. 6 mars.

[27] Kamm. ekon. utskottets prot. d. 6 och 7 mars. Reservationer anfördes av Cederhielm, Scheffer och Ehrenpreus.

detta, som K. Maj:ts förbud mot brännvinsbränning haft avseende på [28].

KEKD. erinrar i sitt utlåtande till ständen om den allmänna missväxt, som 1740 inträffat i hela Europa, om den knappa spannmålstillgången i Sverige, samt hur denna genom brännvinsbränningen skulle minskas, och det, som återstode, fördyras, varav hunger och sjukdom kunde väntas bli följden [29]. Trots allt detta hade större delen av deputationens medlemmar enats därom, att *alla* städer borde tillåtas bränna till deras nödtorft lika väl som lantbefolkningen. Men enär borgarna hade större brännvinspannor och ansenliga spannmålsupplag och följaktligen kunde bränna mer på 14 dagar än allmogen på flera månader, så beslöts i syfte att hindra en alltför stor spannmålsförbrukning att följa utskottets förslag och bestämma ett visst spannmålskvantum för varje stad. För Stockholm bestämdes detta till 800 tunnor. Och som huvudstaden till kronan betalade $^1/_3$ av städernas sammanlagda skattesumma, tilldelades de övriga städerna i proportion härtill 1,600 tunnor, vartill man dock omedelbart lade 600 tunnor, alltså inalles 2,200 tunnor spannmål. Om fördelningen av denna spannmålsmängd mellan respektive städer skulle borgarståndets representanter sinsemellan överenskomma.

Bland borgarståndets medlemmar i deputationen voro meningarna delade angående det nu framställda förslaget till lösning av städernas bränningsfråga. Några ansågo, att den spannmålstilldelning, varje stad skulle erhålla, vore alldeles för knappt tilltagen, och att det skulle vålla stor svårighet att rättvist fördela den.

Detta uppkallade baron Cederhielm, en av reservanterna i kamm.ekon. utskottet, där han, som vi minnas, yrkat, att städerna icke alls borde få bränna. Från detta sitt yrkande hade han emellertid tänkt avstå, enär han förmodat, att städerna skulle varit tillfredsställda med att få bränna 3,000 tunnor, oaktat läget på spannmålsmarknaden vore så bekymmersamt.

---

[28] KEKD:s prot. d. 7 mars.

[29] KEKD:s bet. d. 9 mars.

Men vore städerna icke nöjda med, vad som nu föreslagits, komme han att stå fast vid sin ursprungliga mening [30].

När man i borgarståndet fick kännedom om KEKD:s beslut i fraga om städernas bränning, kom missnöjet tydligt till synes. Plomgren yttrade, att städerna ej kunde vara belatna härmed. Kierman sade sig helst se, att all brännvinsbränning förbjödes, men finge allmogen bränna, ansåg han, att städerna borde få åtnjuta samma förmån. Ståndet gillade hans yrkande att genom en deputation till de andra standen söka genomdriva denna mening [31].

Under Kiermans eget ordförandeskap avgick genast en dylik deputation fran borgarstandet. I bondestandet framkallade borgarnas hemställan bekymmer. Olov Håkansson anmärkte, att om städernas önskemal tillmötesgicks, skulle man få erfara, »hurusom spannmålen vecka efter vecka uppstegrades till ett otroligt pris, vilket ej varit att befara, om endast lantbrukarna beviljats frihet att bränna, emedan endast få av dem vore i stand till detta» [32]. Prästestandet ägnade saken föga uppmärksamhet [33], men pa riddarhuset bidrog borgarstandets framställning otvivelaktigt att stärka deras mod, vilka önskade, att brännvinsförbudet alltjämt skulle kvarstå orubbat. Här uppträdde först friherre Cederhielm, den ihärdige försvararen av bränningsförbudet. Han berättade, att man i KEKD. nästan varit ense om att ej medgiva bränning nu. Om adel och präster förenade sig med borgarstandet och förklarade sig villiga att avstå från att bränna, »vore det att förmoda, det bondeståndet på vissa skäliga villkor torde sig bekväma». Greve H. Gyllenborg instämde. Men han trodde, att om de tre högre standen avstode, kunde man utan större fara medge bondeståndet en viss frihet att bränna, dock sa att bränningstiden inskränktes, och de provinser, som begärt spannmålsunderstöd, ej komme i fraga. Pa sa sätt bleve emellertid bondestandet tillfredsställt utan större avsaknad för det allmänna. — Friherre Coijet vädjade, med instämmande från flera andra, till adelns medkänsla

[30] KEKD:s prot. d. 7 mars.

[31] Borgarst. prot. d. 9 mars.

[32] Bondest:s prot. d. 9 mars.

[33] Prästest:s prot. d. 9 och 10 mars.

för de många fattiga, som skulle komma att dö av hunger, om bränningen frigavs. Men flera talare ansågo, att det vore betänkligt, om adeln franginge sitt en gang fattade beslut. Dessas mening segrade. Adeln beslöt att stå fast vid sitt redan lämnade bifall till, att allmogen och övriga hemmansbrukare på landet under en manads tid skulle få bränna av *slösäd*. Samma frihet skulle på 8 dagar förunnas at de städer, som drevo akerbruk. Endast för Stockholm bestämdes ett visst kvantum, nämligen 800 tunnor. Skälet härtill var den befogade farhågan, att huvudstaden, där brännvinsbränningen skedde efter mera fulländade metoder, på en vecka skulle kunna göra »en stark tillverkning» [34].

Härmed hade adeln gatt borgarstandet tillmötes, satillvida som detta stånd jämställts med de övriga stånden i fråga om rätten att bränna utom däri, att bränningstiden inskränkts till en vecka mot fyra veckor för de övriga stånden. — Det förhatliga förslaget att inskränka städernas bränning till ett visst för varje stad fixerat kvantum spannmål hade nu bortfallit. Med den kortare tiden kunde standet nog försona sig. Men dess varma vädjan till adeln att med förenta krafter förhindra all brännvinsbränning hade förklingat ohörd. När adelns beslut blev bekant i borgarstandet, framhöllo därför ännu en gang Plomgren och Kierman, huru skadlig brännvinsbränningen i manga hänseenden skulle bli för landet. Med de nämnda ledamöterna förenade sig manga andra. Rådman Bagge från Göteborg sade sig sa mycket livligare kunna instämma, som spannmalen i hans hemstad gällde 15 d. smt tunnan och hans kommittenter ombett honom att verka för, att intet brännvin måtte få tillverkas. Han befarade också, att bestämmelsen om, att endast slösäd skulle få användas vid bränningen, skulle bli alldeles illusorisk.

Trots gensägelser från en del ledamöter, vilka åt sina städer ville utverka enahanda rättigheter, som hemmansbrukarne på landet fatt, beslöt pluraliteten att som en sista utväg sända en manstark deputation till prästeståndet för att söka förmå detta att understödja borgarstandet i dess strävan att förhindra brännvinsbränningens frigivande.

---

[34] Ad. prot. d. 9 mars.

I sitt protokollsutdrag till prästestandet erinrar borgarståndet om den svåra brist på brödsäd, som rådde i flera provinser, främst Öster- och Västerbotten. Fastän den förstnämnda provinsen erhållit undsättning av spannmål från kronomagasinerna, måste allmogen där ännu använda barkbröd, och en tunna barkmjöl kostade ända till 5 d. smt. På grund av den otjänliga föda, som man flerstädes måst tillgripa, hade mången ådragit sig svåra sjukdomar och måst sätta livet till. Att nu frigiva brännvinsbränningen skulle betyda ett förslösande av mycken spannmål, ytterligare uppdrivande av spannmålspriset, hunger och elände för de fattiga. Vidare kunde befaras, att brist på utsäde skulle uppstå för allmogen, så att åkrarna i en stor del landsorter skulle lämnas obesådda», vilket skulle lända riket till en oersättlig skada. Ej heller finge man förbise, att betydande penningsummor skulle dragas ur landet som betalning för den utländska spannmål, som måste importeras till ersättning för den till brännvin förbrukade inhemska [35].

Men även nu ansträngde sig borgarståndet förgäves. När deputationen ankom till prästestandet, hade detta redan skilts åt, vadan protokollsutdraget ej kunde framlämnas. Prästeståndet hade då redan avgjort ärendet genom att giva sitt bifall till adelns utlåtande. Som bondestandets samtycke var självklart, var frågan alltså avgjord.

Borgarståndet hade dock svårt att finna sig häri. Vilhelm Grubb föreslog, att ständerna skulle inhämta SU:s yttrande, huruvida spannmålsmagasinen voro så väl försedda, att SU. kunde tillstyrka den begärda brännvinsbränningen och samtidigt garantera, att ingen utländsk spannmål därtill behövdes. Förslaget att på detta sätt skrämma var onekligen ganska listigt, då man erinrar sig SU:s stora makt över sinnena och vidare den avvisande hållning, det vid detta tillfälle, som vi ovan sett, intagit till brännvinsförbudets upphävande. Plomgren m. fl. avrådde dock från att göra en sådan hänvändelse till de övriga ständen, enär den skulle bli utan effekt, då dessa redan fattat sitt beslut. Borgarståndet biträdde så de övriga ståndens beslut i bränningsfrågan, dock under betonande av,

[35] Borgarst. prot. d. 10 mars.

att det blott av omtanke om rikets bästa fogade sig i den gjorda inskränkningen i bränningstiden [36].

Beslut var alltså omsider fattat om en tillfällig brännvinsbränning för landsbygd och städer. En rad detaljbestämmelser rörande denna bränning hade av KEKD. förelagts ständerna och av dessa accepterats.

Vid bränningen skulle såväl i stad som på land få användas endast slösäd »eller den sämsta spannmål, som var och en hade». Brott häremot var belagt med 100 d. smts böter. Då ändamålet med bränningen uteslutande var att möjliggöra kreaturens framfödande under vårens foderbrist, är det helt naturligt, att man bestämde, att endast besuttna hemmansbrukare finge bränna. Alla andra (hantverkare etc.) uteslötos obevekligt. Även beträffande städerna var stadgat, vilka som ägde att bränna, och vilka som ej ägde denna rättighet. Varje jordbrukare fick blott bränna med en panna, oavsett om hans hemman var större eller mindre. Den, som själv ägde rätt att bränna, fick ej tillverka brännvin åt någon annan, som saknade dylik rätt.

All försäljning av brännvin i parti eller minut såväl i stad som på land förbjöds vid samma böter som vid olovlig bränning, likaså införsel av brännvin från landsbygd till stad.

Kronobetjäningen skulle vid bränningsperiodens början uppbryta de förseglade brännvinspannorna och efter bränningstidens slut åter försegla dem. En förteckning på brännvinspannorna skulle upprättas och sedan uppläsas i sockenstugan, för att man därigenom skulle utröna, huruvida någon undandolt sin brännvinspanna.

Ständerna visste, hur svårt det var att få allmänheten att efterleva ett brännvinsförbud. Man vidtog därför nu flera försiktighetsmått för att förebygga lagöverträdelser. Fiskaler och kronobetjänter samt vederbörande uppsyningsmän anbefalldes att noga övervaka, att ingen förseelse mot den utfärdade förordningen matte äga rum. Försummelse härutinnan av dylik tjänsteman straffades med tjänstens förlust och 50 d. smts böter. För att ytterligare skärpa kontrollen stadgades, att en-

[36] Borgarst. prot. d. 12 mars.

var skulle äga rätt att anmäla brott mot förordningen, varvid angivaren erhöll $^2/_3$ av böterna. I liknande syfte att försvåra smygbränning och -försäljning förbjöds tjänstefolk vid 10 d. smts plikt samt årslönens förslust att vara sitt husbondefolk behjälpligt härvidlag. För den, som ej förmådde betala böterna, förvandlades de till kroppsstraff [37].

Den temporära eftergiften i bränningsförbudet var en lisa för ögonblicket, ingen definitiv lösning. Da bränningsperioden var förbi, skulle totalförbudet åter träda i kraft. Skulle det verkligen få äga bestånd även för framtiden?

På många håll önskade man, att så skulle ske. K. Maj:t hade vid riksdagens början lagt ständerna på hjärtat, hur önskligt det vore, att brännvinsbränningen alldeles bleve hämmad [37a]. I atskilliga memorial anhölles, att regering och riksdag ville behjärta denna sak och låta förbudet för all framtid vara orubbat »för dess ogemene nytta skull». Så hade en av gardescheferna [38] i regementets enskilda besvär framhållit, att man förmärkt mindre sjuka och mindre döda under förbudstiden. Verkningarna av förbudet beskrivas ingående i ett memorial av B. Stiernstolpe. »När brännvinspannan blev igensluten», heter det där, »förspordes strax ett angenämnt lugn och sedig tysthet över hela landet: domare vid tingsplatser, kronobetjänter vid stämmor, officerare vid möten finna folket så tamt, saktmodigt och spakfärdigt, att man intet utan förundran det anse kan». Likaså iakttogs anständighet vid bröllop och begravningar, vilket langt ifrån alltid varit fallet förut. Memorialets författare önskar, att brännvinsbruket matte så inskränkas, att brännvin endast funnes att tillgå på apoteken [39]. — »Det måste anses som en erkänd sanning», yttrade borgmästare Jernstedt i en debatt [40], »att överflödig brännvinsbränning är skadlig och landsför-

[37] RSt. till K. Maj:t d. 13 mars 1741. K. förordn. om tillfällig bränningsfrihet d. 13 mars 1741 [Årstrycket].

[37a] K. Maj:ts sekr. prop. rör. rikets hushålln. d. 5 jan. 1741. Riksrådet Wrangel hade författat ett särskilt bet. i brännvinsfrågan, som delgavs ständerna (rådsprot. d. 17 dec. 1740). Detta bet. har förf. ej lyckats återfinna.

[38] Wrangel, överste för livgardet till häst.

[39] Stiernstolpes mem. bl. borgarst:s handl. Tom I.

[40] StD:s prot. d. 21 maj.

därvlig på grund av den otroliga myckenhet spannmål, som därvid förödes, och som särskilt i händelse av dyr tid och missvxäxt alltför väl behövdes till bröd». I vårt land hade — erinrade han — sedan lång tid tillbaka ett överflödigt brännvinsbruk inrotat sig, framför allt hos de lägre folkklasserna, bland vilka brännvinet ansågs som en nästan oumgänglig daglig förtäring. Men en sadan omattlighet hade medfört atskilliga svåra påföljder. Främst bland dessa vore att nämna en stor brist i riket pa spannmal med ty atföljande excessiv dyrhet på denna förnödenhetsartikel. Efter spannmalspriset brukade priset på alla andra tärande varor stegras. Men det omåttliga brännvinsbruket drog också med sig mångfaldiga olyckor och brott, begångna under rusets inflytande, samt vidare sjukdomar och själva livets förkortande. Säkraste sättet att förebygga detta onda vore tydligen att för all framtid stadga ett allmänt förbud mot all brännvinsbränning. — Vad borgmästare Jernstedt här uttalat, delades i allmänhet av hans parti, Hattarna. Skulle det kanhända lyckas förbudsivrarna att nu genomföra sina tankar i brännvinslagstiftningen?

Två stora hinder uppreste sig emellertid häremot: Böndernas sega fasthallande vid brännvinsbränningen och frestelsen att tillgripa brännvinet som skatteobjekt.

Bondeståndet ansåg sig för sin näring ej kunna undvara brännvinsbränningen. En blick pa den tidens lanthushallningsförhallanden skall göra det lättare för oss att första böndernas uppfattning. Höet, som nu är en så viktig post vid kreaturens utfodring, var vid denna tid av underordnad betydelse. Det erhölls uteslutande från naturliga ängar, var därför näringsfattigt och kvantitativt otillräckligt. Boskapens huvudsakliga foder utgjordes av halm. Dranken tjänade att göra denna näringsrikare och smakligare. Då lantmannen »förädlade» spannmalen till brännvin, fick han en lättare transportabel och lättare säljbar vara, än vad den obrända spannmålen var, och man tillgrep därför med förkärlek brännvinsbränning, da man behövde reda penningar. Man ansag sig följaktligen ha den dubbla nyttan av spannmalen, da den förbrändes, att man fick saväl ett oumbärligt foder at kreaturen i dranken som en begärlig saluartikel i brännvinet. En annan synpunkt var, att

en lantman behövde brännvin för att hålla sitt tjänstefolk vid gott humör, särskilt under hårt arbete eller vid svår väderlek; mangenstädes synes brännvinet ha ingått i tjänstefolkets dagliga kost. — I sina allmänna besvär vid denna riksdag anhöll också allmogen att för framtiden få bränna brännvin liksom dittills skett, »enär», heter det, »ostridigt är, att den varan, då den rätteligen brukas, är ganska nyttig och för en lantman, som måste hålla mycket folk och kreatur alldeles oumgängelig . Men fasthållande vid synpunkten av brännvinsbränningens nödvändighet för jordbrukarna ville bönderna följdriktigt i lagstiftningsväg genomföra, att »till missbruks förekommande alla, som icke äro hemmansbrukare, allt brännvinsbrännande må varda förbudit, emedan sådana förvandla säden mera till ett skadligt överflöd än till en oumgänglig nödvändighet».

Att få statens utgifter och inkomster att gå ihop var för Hattarna även under ordinära förhållanden ett ämne till bekymmer. Men vid denna riksdag gällde det dessutom att bereda staten ökade inkomster, särskilt med hänsyn till det förestående kriget med Ryssland [41]. Efter att ha konstaterat, att en ansenlig statsbrist förelåg, föreslog StD. för SU. flera inkomstkällor till statens fyllande, bl. a. en konsumtionsaccis på brännvin. Att närmare utarbeta förslaget härtill uppdrog SU. åt StD. [42]. Ärendet togs alltså nu ifrån KEKD., som förut haft det om hand.

I StD. var det borgmästare Jernstedt, som först visade på brännvinet som skattekälla. Det var ej med lätt hjärta han gjorde detta. Om brännvinsmissbrukets svåra följder kände han sig, som vi redan sett, livligt övertygad och önskade, att det på allt sätt skulle kunna förekommas. Bästa medlet att nå detta mål menade han vara, att kraftigt fördyra den alltför begärliga varan: en kanna brännvin borde aldrig kunna erhållas för mindre än 10 à 12 d. kmt. Då skulle missbruket ej

[41] »Statsdeputationens ledamöter voro därutinnan ense, att när statsbristen till SU. uppgives kommer tillika att hemställas ej allenast om oundvikligheten av den vid personelle staten varande ansenliga brists stoppande utan ock nödig fond till defensionsplanernas fullföljande». StD:s prot. d. 19 mars 1741.

[42] Detta skedde på StD:s egen begäran. StD:s prot. d. 19 mars 1741. SU:s prot. d. 2 maj 1741.

förhindra allt bruk av denna vara, men det allmänna skulle få en avsevärd inkomst »av det missbruk, som ej stode att avböjas». Från utlandet hade man åtskilliga exempel på ett dylikt förfaringssätt [43].

StD. gick mycket grundligt tillväga vid utarbetandet av sitt förslag till en ny brännvinsförordning. Den infordrade från KEKD. och från kammarkollegium alla handlingar, som rörde 1731 års förordning jämte senare utkomna kungliga brev etc. Deputationen leddes av åstundan, att i den förordning, som nu skulle utarbetas, i görligaste mån avlägsna allt sådant, som gjort den gamla förordningen förhatlig.

Stämningen i StD. var förbudsvänlig. »Deputationen önskade gemensamt, att förbudet på brännvinsbränning framgent continuera kunde i anseende till den outsägliga skada, som missbruket därav så uti vårt allmänna som enskilda väsende förorsakar» [44].

Den första fråga, som deputationen upptog till behandling, var också spörsmålet, huruvida »brännandet av säd är för folk och kreatur alldeles oumbärligt». Om denna grundläggande synpunkt få vi veta, att »deputationen hade anledning att tro, det brännvinet, vad folket angar, ehuru mattligen det ock brukas skulle, icke är oumbärligt, och att kreaturen jämväl på annat sätt bättre än med brännvinsdrank vid timande foderbrist framfödas kunde». Men att genomdriva en så genomgripande reform som ett totalförbud fann man skulle stöta särskilt den jordbrukande befolkningen alltför mycket för huvudet. Flertalet landshövdingar hade i sina infordrade betänkanden tillstyrkt brännvinsbränningens frigivande »i anseende till oumgängligheten för allmogen av dess nödtorftiga bruk, samt att dranken för kreaturen skall vara oumbärlig». Dock hade landshövdingarna betonat, att brännvinsbränningen borde hållas inom snäva gränser.

StD. menar också för egen del [45], att en alltför hastig

---

[43] StD:s prot. d. 19 mars 1741. Man yttrade, att borgmästare Jernstedts förslag lättats torde kunna realiseras, om krögerierna i vårt land liksom i Ryssland och flerstädes vore regala.

[44] StD:s prot. d. 21 maj och s. d. eftermiddagen.

[45] StD:s memorial d. 27 maj 1741. [Utskottshandl. vol. 17.]

förändring »torde förorsaka olägenhet både för folk och kreatur, i det mången vid vissa tillfällen och för hälsans skull betarvar ett mattligt nyttjande av brännvin som medicin; viljandes ock många hålla före, att dranken är för kreaturens framfödande oumbärlig». »Det förmenas också», heter det vidare, att da brännvinet allenast mattligen nyttjas, skall det icke konsumera mera spannmål i de enskilda hushållen än till frukost för tjänste- och arbetsfolk uti spannmål eljest uppgå skulle».

Genomförandet av ett absolut brännvinsförbud måste alltså lämnas ur räkningen, men deputationen tror sig i stället kunna anvisa andra vägar, på vilka man så småningom kunde nå det eftradda målet, nämligen brännvinsmissbrukets stävjande.

En av de ledande synpunkterna härvid ha vi redan berört, den att göra brännvinet svåråtkomligt genom en betydlig höjning av priset. Brännvinspriset tänkte sig StD. för framtiden höjt till 2 d. smt kannan och däröver. Samma tanke att genom prisstegring försvara åtkomsten av brännvinet hade gjort sig gällande i 1731 års brännvinsförordning, men prisförhöjningen gick nu åtskilligt längre.

Att den skarpa gräns, som tio år tidigare dragits mellan husbehovs- och salubränningen skulle bibehållas i den nya förordningen, fann man naturligt.

Flera nya tankar framkommo under deputationens överläggningar. Av obestridlig vikt i kampen mot brännvinsmissbruket var det förslag, som framställdes av borgmästare Jernstedt och major Lars Åkerhielm, att bränningstiden för all husbehovsbränning samt för salubränning på landsbygden skulle inskränkas till 2 korta terminer årligen, och att den spannmålsmängd, som en hemmansåbo etc. för året skulle äga rätt att förbränna, borde begränsas till det för gårdens eget behov oundgängliga. Handel med brännvin mellan land och stad ville man förbjuda. Huvudtanken var, att varje stad, gård etc. skulle tillförsäkras brännvin till egen nödtorft, att vidare obesuttet folk samt resande skulle kunna få, vad de behövde, på krogarna, men att samtidigt överflödet måtte stävjas och husbehovsbrännarne endast få bränna till egen nödtorft. Då man förutsåg, att de föreslagna restriktionerna kunde fresta till lagöverträdelser, ansåg man lämpligt, att alla fallande böter borde

odelade tillfalla angivaren ensam. Däremot borde böterna ej sättas alltför höga, enär sådant endast skulle medföra »lamhet» i bevakningen. Att stadga skillnad i accisen mellan fullgod säd och slösäd fann man vara omöjligt, enär alla då skulle uppge sig ämna bränna slösäd.

Till att utarbeta ett detaljerat förslag utsag StD. 7 av sina ledamöter, däribland major Lars Akerhielm och borgmästare Jernstedt, vilka som ovan nämnts redan på förhand satt sig in i frågan [46]. Den egentliga författaren till 1741 års brännvinsförordning är Åkerhielm [47].

Av den diskussion, som deputerades förslag sedan underkastades i StD:s plenum samt i SU., finner man den närmare motiveringen till förslagets huvudpunkter. När ärendet behandlades i SU., åtog sig Åkerhielm »att ge upplysningar och förklara de tvivelsmål och inkast, som kunde göras mot projektet».

De båda terminerna för husbehovsbränningen hade av StD. fastställts till följande tider: höstterminen från början av oktober till medio av november och vårterminen från mitten av mars till april månads slut. Det var hänsynen till boskapsutfordringen, som förestavat dessa perioder: övergången från grönfodring till stallfodring och vice versa [48]. Vidare vore vid den tidpunkten säden överallt inbärgad, varjämte överallt kunde erhållas is, eller också hade vattnet den temperatur, som för bränningen vore erforderlig. Att bränningsterminerna måste vara desamma över hela riket, ansåg deputationen nödvändigt. I annat fall befarade man, att lagöverträdelser ej kunde förhindras.

Den spannmålskvantitet, som vardera terminen finge till *husbehov* förbrännas, hade man bestämt till 1—3 tunnor med en avgift av 3 d. smt per tunna för stadsinvånare och för adel och ståndspersoner på landet samt 2 d. smt för allmogen. Man anmärkte, att brännvinsaccisen på detta sätt bleve lika stor för

---

[46] De övriga ledamöterna i utskottet voro: kammarrådet greve Piper, landshövding Odelström, professor Melander, kyrkoherde Bång samt borgmästare Wetterstedt. (StD:s prot. d. 23 maj e. m.)

[47] SU:s prot. d. 28 maj.

[48] StD:s prot. d. 26 maj e. m.

en person, som hade $^1/_4$ mantal som för den, som hade 5 à 6 mantal, men det ansags, att ingen rättvisare proportion kunde åstadkommas än den föreslagna. Det kvantum, som bestämts för husbehovsbränningen, ansåg man »i det närmaste svara emot, vad vart och ett hushåll högst betarva kunde».

Den kritik, som riktats mot 1731 års förordning, att brännvinsaccisen var särskilt betungande för de lägre klasserna, hade man tagit ad notam, och man hoppades, »att den svårighet var ur vägen röjd, som förnämligast gjorde 1731 års bränneriinrättning förhatlig» [50]. Som vi se, hade avgifterna satts lägre för allmogen än för andra. Deputerade hade tyckt skäligt vara, att allmogen härvidlag måtte njuta någon lindring. StD. instämde häri, helst den fann, att skillnaden ej var större, än att adeln och ståndspersonerna kunde bära den.

I 1731 års brännvinsförordning var stadgat förbud mot handel och transport av brännvin inrikes städer emellan. Denna bestämmelse bibehölls även nu och utsträcktes att omfatta handel med brännvin jämväl mellan landsbygden och städerna och vice versa. Anledningen till ifragavarande stadgande var från början, att städernas krögare och brännvinsbrännare, vilka för sin näring hade att erlägga fastställda avgifter till kronan alltefter sin rörelses ordinära omfattning, icke genom brännvinsinförsel från annan ort måtte lida något intrång i sin hantering [50]. Detta deputerades förslag mötte emellertid något motstånd, och det gjordes rätt ivriga paminnelser därom, att städerna svarligen kunde betagas rätten att sälja brännvin, när allmogen kommer in till städerna och vill köpa. Men vid övervägande av de oegentligheter, vartill det föreslagna stadgandets bortfallande kunde leda i fråga om bränningen på

[49] För hemmansåbor blev dock beskattningen mycket ojämn, i det ägare av mindre hemman betungades lika mycket som ägare av större.

[50] En tankegång, som man kunde väntat, vore givetvis den, att förbudet mot handel med brännvin mellan städerna (samt mellan landsbygd och stad) grundats jämväl på önskan att förhindra, att spannmål i landets sädesrikare provinser i större utsträckning än som för provinsens eget behov var erfoderligt förbrändes till brännvin, vilket sedan kunde med god vinst avsättas i sädesfattigare provinser, då ju brännvin var hållbarare och lättare att transportera än säd. Något dylikt finner man dock ej uttalat.

landsbygden, maste motstandet falla, och vi första, att sa maste ske, då vi erinra oss, att accisen skulle bli lägre på landet än i städerna, vadan alltså brännvin, som infördes till staden från landsbygden, kunde säljas billigare än det i staden tillverkade. Städerna hade i alla fall rätt att till allmogen försälja sa mycket brännvin, som densamma under sina stadsbesök kunde konsumera [51].

Sedan förslaget till den nya brännvinsförordningen blivit granskat i SU., beslöts, att det skulle föredragas i SSD. SU. vågade alltså icke, oaktat sin maktfullkomlighet i övrigt, att undandraga bönderna delaktighet i beredandet av denna fråga [52].

Vid föredragningen i SSD. förde bondeståndets talman, Olov Håkansson, med kraft sitt ståndS talan. För att bereda statsverket desto större intäkter hade man i SU. kommit överens om den taktiken att i SSD. först söka genomdriva ett åtagande ånyo av 1734 års bevillning och, sedan detta skett, den nu föreslagna brännvinsaccisen. Bondeståndets talman förklarade, att hans stand vore både skyldigt och villigt att lämna sitt bidrag till det allmänna. Men bönderna voro framför allt angelägna om en ting, som rörde deras näring, nämligen huru brännvinsbränningen skulle komma att ordnas för framtiden. Han hoppades därför, att vid detta tillfälle deras påminnelser måtte vinna beaktande, och att dem ej måtte vara betaget att härutinnan anföra sin nödtorft, innan något beslut fattades, »emedan i annor händelse sådant kunde falla deras hemmavarande medbröder sällsamt före, så att herredagsmännen knappt tro sig vara trygga att resa hemåt, om i detta ärende ej nagot uträttas kan». Bondeståndet anhöll alltså, att brännvinsfrågan först måtte behandlas. Innan detta skett, ville allmogen ej yttra sig angaende bevillningen. Åkerhielm invände, att i förslaget till den nya brännvinsförordningen allmogen blivit gynnad framför alla andra, samt att det skulle ordnas så, att det ankomme på vars och ens fria vilja, om han ville bränna

[51] StD:s prot. d. 26 maj. StD:s mem. d. 27 maj. SU:s prot. d. 28 maj.

[52] Den allm. konsumtionsaccisen hade avgjorts utan bondeståndets hörande, men så vågade man alltså ej göra med brännvinsaccisen.

eller ej, vadan brännvinsaccisen alltså ej kunde kallas en kontribution. I allvarliga ordalag bad han bondeståndet betänka, vilket intryck det skulle göra i grannländerna, om det bleve bekannt, att man haft så svårt för att enas om bevillningen. Men Olov Håkansson framhärdade envist i sin fordran, att brännvinsfrågan först skulle avgöras, samt att bondeståndet skulle få deltaga i förhandlingarna därom. Han tillade, att på sina ställen i landet »var buller om brännvin». Bönderna voro missnöjda med, att de under det rådande brännvinsförbudet måste giva sina kreatur rena säden. Han hade förehållit dem, att brännvinsförbudet varit en välbetänkt åtgärd från regeringens sida, men hans standsbröder hade svarat honom, att spannmålen var deras egen egendom. »Sannerligen», slutade han, »överfalla de icke oss som herredagsmän, om ej i det målet något uträttas». Gentemot påståendet att det stode i vars och ens makt att undandraga sig brännvinsaccisen genom att ej anmäla sig till bränning framhöll han, att de övriga ståndén kanske kunde äga en sådan frihet, men så vore ej fallet med bondeståndet. Bönderna tarvade denna hantering för sina kreaturs skull, vilka voro alldeles nödvändiga för en bonde, ty inkomsten av åkern räckte med nöd till föda och kläder. För pengar till skatterna vore han hänvisad till den inkomst, han kunde erhålla genom sin kreatursavel. Rent ut förklarade Olov Håkansson, att bondestandet ej komme att underskriva beslutet rörande bevillningen, om icke ståndet dessförinnan bleve hört angående brännvinsbränningen [53].

Och då StD:s betänkande angående brännvinsbränningen föredrogs i SSD., genomdrev Olov Håkansson, att ett uppskov beviljades, för att böndernas deputerade skulle bli i stånd att grundligt sätta sig in i frågan och vid ett följande sammanträde kunna framställa sina anmärkningar [54].

Vid nästa sammanträde [55] förklarade Olov Håkansson, att bönderna förmodade, att de borde vara alldeles fritagna från att betala någon accis för, vad de av sin egen produktion förtärde, eftersom de betalade dryga skatter för sin torva. Men

[53] SSD:s prot. d. 2 juni. [Utskottshandl. vol. 17.]
[54] SSD:s prot. d. 12 juni.
[55] SSD:s prot. d. 18 juni.

för att visa sin yttersta villighet komme de att acceptera den nu föreslagna brännvinsskatten. De gjorde dock det kraftigaste förbehåll, att detta ej måtte tagas som något bevis för att bondeståndet vore jämställt med andra stånd, så att de hade några hanteringar eller förmåner av lön, handel och hantverk. Med de föreslagna bränningsterminerna var bondeståndet dock icke belåtet. Olov Håkansson yrkade därför, att terminerna ej måtte sättas lika för hela riket, utan att det i stället ordnades så, att antingen bränningen måtte få äga rum under hela tiden från mitten av oktober till mars månad eller ock så, att terminerna av landshövdingarna lämpades efter varje landsorts behov [56]. Vidare yrkade han enträget, att allmogen måtte få rätt att anmäla sig till allenast $^1/_2$ tunnas bränning varje termin, eftersom många funnos, som behövde bränna något för kreaturen men blott hade helt litet säd. Detta, menade han, skulle lända icke blott till besparing av spannmål utan ock till förökande av kronans inkomst, emedan mången då torde anteckna sig, som eljest icke mäktat göra det.

Mot Olov Håkanssons yttrande invände Åkehielm, att man hade exempel på tillverkningsavgift från andra områden. Om t. ex. en person tog upp en gruva, måste han betala avgift därför. Vad beträffade nedsättningen av minimikvantiteten till $^1/_2$ tunna för allmogen, sökte Åkerhielm avböja detta av den orsaken, att därigenom så mycket bedrägeri kunde äga rum, och att säkerligen ingen då torde komma att anmäla sig till mer än $^1/_2$ tunnas bränning. Åkerhielm påminde om, att man av kärlek och vänskap för bondeståndet hade satt avgiften lägre för detta stånd än för de andra. Men ville bondeståndet för $^1/_2$ tunna betala 1 d. 16 öre smt, så skulle man kunna taga saken i övervägande. Han tyckte eljest, att det kunde gå på ett ut, om bonden för en termin anmälde sig till en hel tunnas bränning eller för 2 terminer till $^1/_2$ tunna för vardera gången. Men Olov Hakansson ville ej foga sig utan förfäktade ihärdigt sin mening, påstående, att »om en adelsman antecknade sig för 2

[56] Bränningen skedde mest för boskapens skull, men det kunde hända, menade han, att bonden under bränningsterminerna ej så väl behövde dranken som mellan dessa terminer. Lars Åkerhielm invände häremot, att det ej vore omöjligt att gömma brännvinet och dranken, tills de behövdes.

tunnor bränning, kunde det vara nog för en stackars fattig bonde att betala för $^1/_2$ tunna, när han ej mer har eller behöver . Beslutet blev också i enlighet med böndernas önskan, att de mindre förmögna av allmogen finge anmäla sig till $^1/_2$ tunnas bränning vardera terminen.

Även för en annan kategori sänktes minimigränsen. Biskop Kalsenius framhöll, att det funnes fattiga skolmästare, kaplaner och kyrkoherdar, vilka tilläventyrs ej mäktade på en gång bränna två tunnor. Det beslöts därföre, att de mindre förmögna av adel, prästerskap och ståndspersoner kunde, om de så önskade, varje termin få angiva sig till endast en tunnas bränning [57].

Vid justeringen anmärkte Plomgren, att brännvinsförordningen borde varit så avfattad, att K. Maj:t ägt makt att alldeles förbjuda brännvinsbränning, ifall detta bleve nödvändigt för landet. Åkerhielm svarade härtill, att förordningen lämnade envar frihet att icke anmäla sig till bränning. Dessutom vore brännvinet mycket drygt beskattat, vilket finge anses komma att verka hämmande på brännvinsförbrukningen [58].

Anmärkningsvärt lätt vann detta förslag till brännvinsförordning ståndens godkännande. När det föredrogs hos adeln, gjordes väl en del invändningar, såsom angående att avgiften satts högre för adeln än för bondeståndet m. m., och några medlemmar begärde, att betänkandet skulle bordläggas. Men från motsidan gjordes ivriga föreställningar att snarast möjligt söka få denna svåra och viktiga fråga avgjord, som vore så betydelsefull för hela riket såväl i avseende på sädens besparande som statsinkomsternas ansenliga förökning. Standens ledamöter i SSD., hade visserligen redan gillat betänkandet, »men det torde lätteligen hända, att om de övriga ståndens plena skulle förnimma, att hos adeln härutinnan svårigheter gjordes, de jämväl snart nog och kanske snarare än man bör önska skulle falla på förändringar och limitationer, som kunde göra ett så hälsosamt projekt antingen helt onyttigt eller åtminstone föga tillräckligt att erna det därmed asyftade ända-

[57] SSD:s prot. d. 18 juni.

[58] SSD:s prot. d. 20 juni. SSD:s bet. d. 18 juni. (Bl. borgarst:s acta, 304).

målet: varandes hela betänkandet sammanhängande som en kedja, varav om en länk rubbades, vore det riket till en alltför stor skada samt till befarandes, att hela projektet ginge alldeles över ända, vartill en stor del av allmogen, med vilka man i SSD. haft möda nog, ej torde vara obenägne». Skulle man nödgas söka utfinna andra skattekällor, vore det att befara, att adeln skulle bli långt mera betungad, än vad fallet skulle bli enligt föreliggande projekt. Därför vore det allra bäst att alldeles bifalla detsamma utan någon vidare ändring eller tilläggning. — Så skedde också, och beslutet kungjordes omedelbart för de övriga ständen, varjämte adeln beslöt att framföra ett tack till samtliga ledamöterna av SSD. »för att de så väl utarbetat ett så nyttigt och hälsosamt projekt». Denna tacksägelse avsåg också »att så mycket mer uppmuntra de andra ständen att uti projektet ej åstunda några förändringar» [59].

Prästeståndet biträdde adelns beslut. Trenne av ståndets ledamöter gjorde det förbehållet, att denna konsumtionsaccis på brännvin ej skulle utgå längre än till nästa riksdag [60].

Mera anmärkningsvärt är kanske, att bondeståndet utan svarighet godkände förslaget. Säkert har bondestandet paverkats av, att avgiften var lägre för deras stånd än för medstånden. Delvis hade man gjort eftergifter för bondeståndets önskningar under förslagets behandling i SSD. framför allt då ifraga om minimikvantitetens sänkning till $1^1/_2$ tunna. Vidare bidrog till allmogens villighet även den omständigheten, att en begärd nedsättning i försvarshjälpen kunde medgivas bondeståndet endast under förutsättning, att brännvinsaccisen antogs [61].

Endast i borgarståndet kom brännvinsfrågan att ge anledning till en längre debatt. Det var dock ingalunda mot huvudprinciperna, man där vände sig. Vad som föranledde meningsutbytet var förslagets första punkt, brännvinsbränningen i huvudstaden. Enligt förslaget skulle bryggareämbetet i Stock-

[59] Ad. prot. d. 25 juni.

[60] Prästest. prot. 3 juli.

[61] Plomgren i SSD. den 2 juni. Allmogen hade begärt att för 1741—42 slippa med halva bevillningen. StD. uttalade i bet. till SU. den 27 maj, att om denna av StD. nu föreslagna brännvinsaccisen antogs av ständerna, skulle efter den därpå följande riksdagen ingen bevillning vidare behövas. Bondest. prot. den 25 juni, 29, 31 juli, 22 augusti.

holm åtaga sig att med 100 pannor arligen bränna 25,000 tunnor spannmål mot en konsumtionsaccis av 8 d. smt per tunna. Men ämbetet förklarade genom sin representant i borgarstandet, bryggarålderman Björck, att det ej kunde inga på de uppställda villkoren, enär detta skulle leda till ämbetets fullständiga ruin. Det trodde sig ej skola få avsättning för en så betydande brännvinskvantitet, alldenstund det lägre folket på grund av brännvinets dyrhet skulle komma att förtära viner och likörer, vilka de kunde få till samma pris, och de högre klasserna skulle använda franskt brännvin. Vidare befarade ämbetet, att trots den omsorgsfullaste bevakning sädesbrännvin skulle insmugglas till huvudstaden från landet, där tillverkningsavgiften var lägre. Avsättning till ort utanför Stockholm var förbjuden; men icke ens till sjöfolk, som avseglade från huvudstaden, skulle man få sälja, enär dessa kunde få brännvinet billigare på krogarna utmed segellederna i skärgården. Att de resande tillåtits att medföra en kanna brännvin såsom reseprovision förmenades i sin man förminska brännvinsavsättningen i Stockholm. Av dessa skäl anhöll bryggarämbetet, att borgarståndet ville åtaga sig dess sak och göra en föreställning till de andra ständen, i syfte att brännvinsaccisen i Stockholm måtte bli bestämd i proportion till, vad andra stapelstäder i riket komme att betala. Och då StD. hotat med att sluta kontrakt med andra personer, ifall bryggarämbetet ej ville ga in på de föreslagna villkoren, uttryckte ämbetet sin förhoppning att bli bibehallet vid sina rättigheter, alldenstund det vore privilegiet till denna närings idkande[62]. Ämbetet önskade den ändringen, att det finge bränna under kronans bevakning och accisa för vad det verkligen brände men slippa förbinda sig att avverka ett visst fixerat tunnetal årligen. — En del standsmedlemmar voro obenägna att villfara bryggarämbetets begäran. Dessa menade, att ämbetet kunde avverka vida mera än 25,000 tunnor och alltså utan svarighet inga på de föreslagna

[62] Redan under 1600-talet hade regeringen förordnat, att bryggarämbetet i Stockholm skulle äga uteslutande rätt att bränna brännvin till salu i huvudstaden. Särskilt åberopade bryggarämbetet såväl nu som 1731 kungl. förordn. av d. 18 febr. 1698, vilken itererats d. 24 okt. 1720.

villkoren [63]. Men de inflytelserika stockholmsriksdagsmännen Kierman och Plomgren åtogo sig ämbetets sak. Plomgren föreslog, att ämbetet för att få bränna under kronans bevakning skulle erbjuda sig att betala 9 d. smt per tunna, varav 1 d. smt skulle användas till bevakningsmanskapets avlöning, så att alltså kronan ej komme att därmed betungas. Detta förslag accepterades av bryggarämbetet, och borgarståndet anhöll genom protokollsutdrag till de övriga stånden om en ändring av SSD:s förslag i enlighet med bryggarämbetets önskan [64].

Denna borgarståndets anhållan blev av de andra stånden avslagen, av adeln under motivering, att »en alltför stor minskning och osäkerhet därigenom skulle förorsakas uti denna brännvinsaccis, som alla stånden för rikets allmänna behov ej utan känning sig åtagit» [65].

I sin skrivelse till K. Maj:t framhålla ständerna som utgangspunkt för sin brännvinslagstiftning de skadliga verkningar i ekonomiskt och moraliskt hänseende, som brännvinsmissbruket fört med sig. Utom den stora nationalekonomiska förlust, som brännvinsbränningen åstadkom särskilt i missväxtar, betonas, att brännvinssupandet bland tjänste- och inhysesfolk m. fl. åstadkommit »varjehanda svara och eftertänkliga påföljder av sjukdom, brottmål och egendomsförskingrande, varav riket i gemen medelst näringsmedlens eftersättande ansenligen kommit att lida». Ett totalförbud, som kunde tyckas vara den effektivaste lösningen, säga sig ständerna ej ha kunnat förorda. En alltför hastig förändring på detta område hade de ej trott vara lämplig, då nämligen många ansågo ett mattligt bruk av brännvin såsom hälsosamt, och vidare dranken betraktades såsom oumbärlig vid boskapsutfordringen. Bondestandets anhållan vid riksdagen om brännvins-

[63] Det påstods nu och vid flera andra tillfällen, att brännvinsbränningen i Sthlm kunde uppgå till 50 ja, ända till 70 à 80,000 tunnor spannmål årligen. Detta förnekades av Björck, dock utan att han uppgav någon annan siffra.

[64] Borgarst. prot. d. 25 juni, 3, 8, 17 juli. Borgarståndets ex. prot. d. 17 juli.

[65] Ad. prot. d. 29 juli, Prästest. d. 30 juli, Bondest. d. 22 aug.

förbudets upphävande var ett ytterligare vägande skäl för ständernas frånträdande av förbudsvägen.

Den förordning om brännvinsbränningen, som ständerna nu underställde K. Maj:ts stadfästelse, var enligt deras utsago avsedd att genom brännvinets höga beskattning och genom bränningens inskränkande förhindra missbruk», och därigenom grunden till det huvudändamål läggas, som är att omsider betaga och alldeles förekomma de skadliga paföljder, som det överflödande brännvinsnyttjandet med sig förer» [66].

Den nya brännvinsförordningen utfärdades av K. Maj:t den 7 sept 1741 och trädde i kraft med början av oktober månad nämnda år [67]. En kortfattad översikt av dess innehåll meddelas här nedan.

Förbud att bränna. Gällde samma yrkesgrupper som uppräknas i 1731 års förordning samt därjämte: ringare stadsbetjänte, järnbärare, tegeldrängar m. fl. Böter likasom 1731.

För all bränning, husbehovs- som salu-, gällde, att ingen fick bränna utan att först ha anmält sig därtill och uppgivit det spannmalskvantum, han ämnade avverka. För hela det kvantum, som en person anmält sig ämna bränna, måste han erlägga accisen, även om han brände mindre, än han låtit anteckna.

I. Husbehovsbränningen.

Bränningsterminerna voro desamma för stad och landsbygd: höstterminen 8 oktober—24 november, vårterminen 1 mars—15 april. Flera hushåll fingo ej bränna tillsammans. All försäljning (lån, byte etc.) av husbehovsbrännvin var förbjuden. Alla brännvinspannor skulle vara stämplade. Öppnandet och förseglandet av brännvinspannorna skedde av magistraten eller dess betjänte; på landet av kronobetjänterna och särskilt förordnade uppsyningsmän. Dessa borde mellan terminerna företaga oförmodade visiteringar för att utröna, om pannorna blivit olovligen öppnade. Befanns så ha skett, voro böterna 10 d. smt. Den som brände mer spannmål, än han för terminen uppgivit, var hemfallen till 20 d. smts böter.

[66] RSt. till K. Maj:t d. 22 aug. 1741.

[67] K. förordningen om brännvinsbränning och -accis d. 7 sept. 1741 [Årstrycket].

I somliga hänseenden gällde olika bestämmelser för stad och land.

1. *Städerna.* Husbehovsbränning var i stad tillåten för borgare, prästerskap och standspersoner, under förutsättning att de hade akerbruk eller höllo kreatur. Bränningskvantum, vilket skulle prövas av landshövdingen och magistraten, var 1—2 tunnor varje termin. Avgiften 3 d. smt per tunna utom den gamla husbehovsaccisen.

2. *Landsbygden.* a) Adel, prästerskap samt ståndspersoner ägde bränna 2—3 tunnor, de mindre förmögna 1 tunna. Konsumtionsaccisen per tunna var 3 d. smt[68]. b) Hemmansåbor på helt, halvt, fjärdedels eller mindre hemman (krono-, skatte- eller frälsejord) fingo bränna 1—2 tunnor varje termin, de minst förmögna $^1/_2$ tunna. De kunde, om de så funno lämpligt, under endera terminen avverka hela årskvantum. Accisen var 2 d. smt per tunna .

Anmälan till brännvinsbränning på landet skulle ske på de vanliga uppbördsställena, för första terminen inom sept. och för den andra inom jan. månad. Häröver skulle kronobetjänterna upprätta en förteckning, upptagande såväl namnen som det spannmålskvantum, vartill envar anmält sig.

II. Salubränningen.

1. *Stockholm.* Åt bryggareämbetet överlämnades med ensamrätt all brännvinsbränning i huvudstaden (ämbetets avsättningsområde omfattade staden med malmarna jämte hela det område, som hörde under stadens jurisdiktion). Tillverkningsaccisen, som var bestämd till 8 d. smt per tunna[69], skulle erläg-

[68] Till ståndspersoner räknades också manufakturister m. fl. dylika personer på landsbygden.

[69] Härunder var 1686 års accis inbegripen. I sin ovan anförda skrivelse till K. Maj:t söka ständerna försvara den höga accisavgiften i Sthlm. Där säges, att bryggareämbetet först och främst har monopol på all bränning i Sthlm, att en betydande avsättning kan ske till skeppsrederierna, samt att Sthlms bryggareämbete tillfölje sina bättre inrättade brännerier kunde göra både skyndsammare och fördelaktigare tillverkningar, än vad fallet var på andra orter, där bränningen skedde långsamt och mycken säd förskämdes. En annan fördel för bryggareämbetet var, det

gas för 25.000 tunnor spannmål. Antalet brännvinspannor bestämdes liksom 1731 till 100. Angående pannornas stämpling, bevakning, böter för husbehovsbränning, förbud mot införsel till Stockholm av sädesbrännvin gäller samma bestämmelser som 1731.

2. *Städerna.* I städerna (utom Stockholm) skulle årligen landshövdingen och magistraten taxera så manga krögare, som staden oumgängligen behövde. Den minsta kvantitet, till vilken en krögare kunde taxeras, var i de större städerna 10, i de mindre 5 tunnor spannmål. Accisen var 6 d. smt per tunna utom den gamla accisen. Ville en krögare bränna mer än det kvantum, som han först uppgivit, kunde sådant eventuellt medgivas efter myndigheternas beprövande, men för varje tunna, som han då tilläts avverka, måste han betala en tillökning i accisen av 2 d. smt. Städernas salubrännare voro ej bundna av nagra bränningsterminer utan fingo tillverka brännvin året om. De hade rätt att själva försälja sitt tillverkade brännvin i minut eller också efter vederbörligt tillstånd låta försälja det genom andra. Om de avverkade mer spannmål, än de uppgivit, voro böterna 20 d. smt.

3. *Landsbygden.* Landshövdingen jämte av honom tillkallade skattläggningsmän skulle taxera gästgiverier, krogar och värdshus alltefter deras beräknade avsättning. Bränningsterminerna voro hela oktober och november samt mars och april månader. Konsumtionsaccisen var densamma som i stad (6 d. smt). Innehavaren av gästgiveri etc. fick icke sälja annat brännvin än det han själv tillverkat. All försäljning eller transport av dylikt brännvin från land till stad eller tvärtom eller från den ena staden till den andra var förbjuden. Det minsta bränningskvantum för en gästgivare var 5 tunor per termin; huru mycket han därutöver finge bränna, berodde på taxeringsmännens uppskattning. Krogar och värdshus skulle taxeras åtminstone till hälften mot gästgiverierna. Endast adelns frälsekrogar och sådana krogar, som 1731 blevo skattlagda, fingo till salu taxeras. Funnes emellertid i nagon socken var-

utländska brännvinet skulle komma att beläggas med så hög tull att det ej kunde införas i större partier.

ken gästgiveri eller krögeri, kunde landshövdingen tillsätta en eller flera krögare. Detta dock endast såframt socknen det själv åstundade [70].

Taxeringarna såväl i stad som på land borde helst bevistas av landshövdingen. Där denne icke själv kunde vara närvarande, skulle han utse väl kvalificerade personer, åt vilka »han kunde med tillförsikt denna rikets högt vardade angelägenhet anförtro».

Övervakandet av förordningens efterlevnad ålåg fiskaler och tullbetjänter i städerna samt kronobetjänterna på landet. Dessutom stode det vem som helst öppet att vara angivare. Angivaren erhöll $^2/_3$ av böterna; $^1/_3$ tillföll staden (på landet häradshövdingen och nämnden). Den person, kronobetjänt eller annan, som vetat om någon förseelse mot förordningen men förtegat den, skulle plikta lika med den brottslige.

Uppsikten på landsbygden skulle utom av kronobetjänterna utövas av särskilda av landshövdingen förordnade uppsyningsmän, en eller flera bofasta män i varje socken. De skulle ha noga tillsyn över förordningens obrottsliga efterlevnad och erhöllo som belöning de fallande böterna. De av dessa uppsyningsmän, som visat sig synnerligen dugande, borde komma i åtanke för befordran till vissa lämpliga befattningar. I sin verksamhet skulle de åtnjuta samma hägn och beskydd som tullbetjänterna. — Uppbörden av brännvinsaccisen skulle i städerna förrättas av de vanliga uppbördsmännen, på landet av kronobetjänterna.

Till sist bestämdes, att priset på svenskt brännvin skulle efter förordningens ikraftträdande vara 2 d. smt kannan.

En jämförelse mellan brännvinsförordningarna av 1731 och 1741 visar, att med den senare ett avgörande steg tagits till »den överflödiga brännvinskonsumtionens hämmande». Salubränningen har undergått de minsta förändringarna. I Stockholm skulle liksom förut 100 brännvinspannor få vara i gång. Avverkningskvantum, som förut ej var fixerat, blev nu bestämt till 25,000 tunnor, men intet förbud fanns mot överskridande

---

[70] Krogar fingo ej finnas i kyrkornas närhet. Detta infördes i förordningen efter påminnelse av biskop Erik Benzelius.

av detta kvantum. Tvärtom inbjöd den höga accissumman, 200,000 d. smt mot 24,000 förut, till största möjliga tillverkning.

Uppdelningen 1731 av städerna i 2 grupper, av vilken den ena, de större städerna, endast hade salubränning, hade nu försvunnit. I alla städer, utom Stockholm, fick både salu- och husbehovsbränning bedrivas. Salubränningskvantiteten bestämdes liksom förut genom taxering. Men då taxeringen enligt 1731 års förordning egentligen skett för accisavgiftens bestämmande, avsåg den nu en verklig fixering av bränningskvantum, vars överskridande också följdriktigt belades med böter.

Största olikheten mellan 1731 och 1741 års brännvinsförordningar förefanns ifråga om husbehovsbränningen. Fortfarande var det endast den jordbruksidkande befolkningen på land och i stad, som fick bränna till husbehov. Men 1731 hade inga band lagts på husbehovsbränningen: det enda var, att all bränning förbjudits för löst folk, vilket förbud givetvis fortfor. Accisen hade då utgått efter gårdens storlek (för varje brännvinspanna). Nu däremot hade man genomfört en ganska snäv ransonering av spannmål för brännvinsbränningen, och accisen utgick efter bränningskvantum. Bränningstiden var nu bestämd och kortvarig. I hög grad hade åtgärderna för övervakning av stadgans efterlevnad blivit skärpta. Böterna hade däremot genomgående satts lägre än 1731. Därmed blev emellertid deras utkrävande underlättat och bötesstraffet alltså mera effektivt än förut, då böter av ända till 1,000 d. smt stipulerats, vilka hos fattigt folk ej kunnat utfås.

Intrycket av 1741 års brännvinsförordning är, att ständerna med god blick för verklighetens krav sökt med kraft och allvar råda bot för brännvinsmissbrukets fördärvliga verkningar. Denna förordning betecknar ett stort framsteg i jämförelse med den föregående. Av dess huvudtankar, ransoneringen och prissteg ringen, torde särskilt den förra, om den under den följande tiden vidare utvecklats, kunnat bliva ett verkningsfullt och smidigt vapen i striden [71].

---

[71] Ett uttalande om förordningens verkningar, som dock bör upptagas med viss försiktighet, är en utsago av bryggareämbetet i Sthlm i ett mem.

Verkställigheten av denna riksens ständers förordning om brännvinsbränningen mötte stora svårigheter, vad Stockholm beträffar. Bryggareämbetet vidhöll sin under riksdagsförhandlingarna i borgarståndet uttalade mening, att de för brännvinsbränningen i Stockholm fastställda villkoren voro oantagliga och vägrade ihärdigt att sluta nagot kontrakt med kronan. Kammarkollegium, at vilket kontraktsslutandet anförtrotts, sökte vid upprepade tillfällen förma bryggarämbetet att ta reson men ständigt förgäves. Kollegiet beslöt då, att förbigå bryggarämbetet[72] och lät offentligen kungöra, att vem som helst, som var hugad, kunde få ingå kontrakt om brännvinsbränningen i Stockholm. Man vände sig även till generaltullarrendesocieteten, men allt med lika liten framgang. K. Maj:t beslöt da, att det dittills gällande brännvinsförbudet fortfarande skulle vara i kraft vad huvudstaden beträffade och saledes ingen därstädes fa bränna eller sälja brännvin. Att bryggarämbetet ställde sig sa helt avvisande, var sa mycket betänkligare som de 2 tunnor guld, vartill brännvinsaccisen i Stockholm beräknats, av riksdagen anslagits till krigsutgifterna och nu av utredningskommissionen infordrades. Regeringen och vederbörande kollegier hade bekymrade överläggningar. Bland utvägar, som man var betänkt på att tillgripa, var också den att medgiva fri brännvinsinförsel till Stockholm fran landsorten.

Äntligen förklarade bryggarna, att de voro villiga att under förordningens villkor avverka $^1/_4$ av det kvantum, som i förordningen utsatts, alltså 6,250 tunor. Att ämbetet icke vagade ataga sig större bränning motiverade det med flera omständigheter. I Stockholm fanns vid den tidpunkten ett betydande lager av franskt brännvin, mycket brännvin insmugglades dagligen till huvudstaden från landsbygden, och därjämte hade stadens sockerbruk fatt tillstand att tillverka brännvin av sockeravfallet. Konsumtionen i Stockholm hade starkt min-

till riksdagen 1742—43, där det heter, att »gemene man på grund av brännvinets dyrhet nu mest sig därifrån avhålla».

[72] Ständerna hade uttalat, att ifall bryggareämbetet gjorde svårigheter, ägde kammarkoll. att sluta kontrakt med andra personer. En liknande uppfattning hade på sina håll gjort sig gällande även 1731.

skats, sedan garnisonstrupperna utkommenderats i kriget. Tillgången på spannmål vore oviss; om möjligen någon tillgång på spannmål kunde finnas i Pommern eller på andra utrikes orter, kunde den ej forslas över till Sverige, emedan allt tillgängligt tonnage vore engagerat för krigstransporterna till Finland [73].

Efter nya underhandlingar lyckades kammarkollegium förmå 75 av bryggarämbetets medlemmar att under samfälld ansvarighet för accisen bränna 6,660 tunnor. Var och en av dem skulle under 3 månader [74] avverka $1\frac{1}{2}$ tunna spannmål om dagen under 5 av veckans dagar. Accisen skulle bli 8 d. smt tunnan jämte $\frac{1}{2}$ d. smt per tunna till betjäningen. Men bryggarämbetet uppställde som oeftergivligt villkor att för varje bränneri få hålla en krog. Däremot ställde de i utsikt att längre fram ataga sig större bränning, ifall företaget visade sig gå lyckligt [75].

Bryggareämbetets begäran om kroghallningen blev en stötesten och vallade nya överläggningar. Kommerskollegium avstyrkte och anförde därvid, att ständerna under närmast föregaende tid sökt astadkomma sadana författningar, som kunde bringa »en rätt redighet och ordning näringsverken emellan till publici nytta och förmån». Krögerinäringen skulle utövas av krögareämbetet. Förra riksdagen hade fastställt ett visst antal krogar för huvudstaden, nämligen 600 st. Detta ständernas beslut vagade kollegiet ej franga. Bryggarämbetets fordran ansags vara ett listigt försök att fa delaktighet i brännvinsutminuteringen, nagot som bryggarna flera ganger tidigare förgäves försökt.

Ett ögonblick såg det ut, som om frågan skulle kunna lösas utan rubbning av krögareämbetets privilegier och utan ändring i det fastställda antalet krogar. En kapten Blixen hade förklarat sig villig att avverka $\frac{1}{4}$ av det för Stockholm i förordningen bestämda spannmalskvantum men utan att som bryggareäm-

[73] Rådsprot. d. 8 mars 1742.

[74] Den sammanlagda bränningstiden var 3 månader, delat i tre skilda terminer om en månad vardera.

[75] Detta bryggareämb. kontrakt med kronan av den 16 april 1742 upphörde redan den 2 nov. 1742, då enligt riksdagens beslut 1686 års förordning åter skulle tillämpas. Rådsprot. d. 9 nov. 1742.

betet fordra någon kroghallning. Emellertid visade det sig om någon tid, att han ej ville stå fast vid sitt anbud.

Överraskande nog gav krögareämbetet längre fram med sig och medgav, att bryggareämbetet under kontraktstiden skulle få halla de begärda 75 krogarna (sedan 76). Därmed var alltså saken ordnad enligt bryggareämbetets önskan. Regeringen beslöt, att de krogar, vilka bryggareämbetet salunda tilläts halla ej skulle inbegripas under de 600 för huvudstaden bestämda, utan att man skulle medgiva 75 nya krogrättigheter, enär eljest ett motsvarande antal krögare kommit att berövas sitt levebröd. Genom att sedan indraga ledigblivna krogar skulle man så småningom kunna nedbringa krogarnas antal till den fastställda siffran [76].

Från landsorten förspordes endast i några få fall, att förordningens genomförande vållat svårigheter.

En landshövding anmälde, att allmogen allmänt angivit sig såsom »mindre förmögne» och följaktligen fordrat att få taxeras till blott $^1/_2$ tunna, oaktat taxeringsmännen i många fall ansett, att taxeringen med hänsyn till vederbörandes förmögenhetsvillkor bort sättas till åtminstone en hel tunna [77].

Över stadgans bestämmelser rörande salubränningen på landsbygden förmärktes på sina håll något missnöje. Hos landshövdingeämbetet i Göteborgs- och Bohuslän hade en stor mängd av gästgivarne på landet anfört klagomål mot, att de taxerats till 5 tunnors bränning [78]. Dessa gästgivare påstodo, att de ej kunde sälja så mycket brännvin, eftersom endast få resande färdades genom nämnda län. De klagade vidare över, att det var svårt att erhålla spannmål till brännvinsbränning. Landshövdingen hemställde därför, huruvida gästgivarna kunde givas tillåtelse att bränna ett mindre kvantum än det i förordningen angivna [79]. — I Jönköpings län hade endast 2 gästgivare på landet angivit sig till erläggande av konsumtionsaccisen för brännvinsbränning. Landshövdingeämbetet gjorde

---

[76] Rådsprot. 16 febr., 30 mars, 8, 12, 14, 15 april 1742.

[77] Kammarkoll. bet. d. 27 okt. 1741. Rådsprot. d. 12 jan. 1742.

[78] Enligt förordn. det minsta tillåtna för gästgiveri.

[79] Landsh. Stobées skriv. d. 28 nov. 1741. Kammarkoll. och statskont. utlåtande d. 10 dec. 1741, Rådsprot. d. 29 jan. 1742.

då förfragan hos regeringen, om gästgivarna hade frihet att på dylikt sätt undandraga sig accisen, och om de i alla fall ägde rätt att försälja franskt brännvin. För de gästgiverier, som ej lago vid huvudvägarna, ansag landshövdingen det vara omöjligt att betala en så stor avgift som 30 d. smt per termin, särskilt som spannmålen i detta län redan hade stigit till högt pris [80].

Kollegierna och regeringen hänvisade i dylika fall konsekvent till förordningens ordalydelse. Dock medgåvos de bönder, som gemensamt höllo ett gästgiveri, att tillsammans taxeras till 5 tunnors bränning. Och att försälja franskt brännvin ansåg regeringen ej kunna förvägras gästgivarna på landet.

[80] Kammarkoll. skriv. d. 19 nov. 1741. Rådsprot. d. 9 mars 1742.

KAP. VII.

Upphävandet av 1741 års brännvinsförordning.

1741 års bränvinsförordning fick en ännu kortare livslängd än sin föregangare av 1731. Endast ett år kom den att äga giltighet. Dess upphävande efter så kort tid berodde på de politiska förhållandena i landet efter det olyckliga ryska kriget. Brännvinsförordningens upphävande blev ett av de medel, varmed man sökte stilla den hotande oron bland allmogen.

Vid början av den efter kriget sammanträdande riksdagen 1742—43 överlade man i bondeståndet om att i ståndets allmänna besvär inrycka en anhållan därom, att bondeståndet helt och hållet måtte slippa brännvinsaccisen. Som skäl härför anfördes, dels att bondestandet trycktes av så många andra bördor, dels att varsäden genom tidig frost samt regn under bärgningstiden blivit så förstörd, att den ej kunde användas annat än till brännvinsbränning [1]. Senare anförde bondestandets talman under uppvaktningen i denna fråga hos adeln, att bränningen vore nödvändig, för att allmogen skulle kunna underhålla den boskap, som den nu måste uppföda för att ersätta förlusterna under åren 1740—1741, då man till följd av missväxten måst nedslakta mycken boskap.

För att paskynda avgörandet av denna bondeståndets begäran föreslog emellertid talmannen ett annat förfaringssätt. Att upptaga ärendet bland de allmänna besvären ansåg han komma att alltför länge förhala avgörandet. Och under tiden, som man väntade på resolutionen, skulle den skadade säden hinna bli alldeles förskämd och oduglig till bränning. Han föreslog därför, att bondeståndet genom ett protokollsutdrag till medstånden skulle söka få frågan genast avgjord.

---

[1] Bondest. prot. d. 16 sept. 1742.

Ståndet anslöt sig med glädje till Olov Hakansons förslag, och denne begav sig omedelbart åstad i spetsen för bondeståndets deputation för att hos de andra standen rekommendera bondeståndets anhållan [2].

Av samma skäl som Olov Hakansson anfört i bondeståndet, begärde han hos medstanden, att saken snarast möjligt måtte avgöras. Hans ord förklingade ej ohörda. Ställningen i landet var för ögonblicket sadan, att bondestandet pa allt görligt sätt maste ställas till freds [3]. Adeln företog ocksa redan samma dag ärendet till behandling. Diskussionen inleddes av greve H. Gyllenborg, vilken erinrade om, att syftet med föregaende riksdags brännvinslagstiftning hade varit att spara spannmål, vilket nog fortfarande kunde vara nödvändigt, »men så vore under närvarande tider ganska ömt att avsla bondestandet denna deras begäran, varigenom de, som under varande krig haft mycken last och tunga, litet kunde tillfredsställas». Det värsta missbruket av brännvin hade för övrigt utövats av inhyseshjon och backstugusittare. Dessa borde fortfarande uteslutas, men däremot besuttna hemmansbrukare lämnas tillstånd att bränna utan att erlägga någon konsumtionsavgift därför. — Carl Boije instämde och tillade, att han nyss kommit från landet och hört »varjehanda tal och utlåtelser bland allmogen samt därför kunde försäkra ridderskapet och adeln, att det vore högst nödigt, att man allmogen pa allt sätt menagerade». Även Svante von Böhnen var av enahanda mening och betygade sig under uppresan till riksdagen »ha hört av allmogen djärva utlåtelser» [4]. Rieben gick längre än andra i tillmötesgående. Han föreslog, att adeln »för att betyga sin villighet gent emot bondeståndet» själv skulle fortfara att betala brännvinsaccisen men

[2] Bondest. prot. d. 27 sept. 1742.

[3] Se Malmström III s. 133: »Bondeståndets starka ställning vid riksdagen berodde på, att man befarade, att det allmänna missnöjet i landet kunde ge sig luft i ett formligt uppror».

[4] Flera yttranden visa adelns medvetande om de andra ståndens ovilja. Lantm. säger i början av riksdagen: »De andra stånden och hela landet anse vårt ståndS oenighet såsom grunden till hela rikets olycka». En annan gång säger Hårleman: »De andra stånden tillägga ridderskapet och adeln mycken del i det som riket nu övergått». Malmström III sid. 98, 116.

medgiva bönderna att bränna utan avgift. Så osjälvisk var nu ej pluraliteten på riddarhuset. Alla hemmansbrukare (alltså även sådana av adeln och prästeståndet) borde enligt det beslut, som adeln fattade, få rätt att bränna till husbehov av skämd säd utan att därför erlägga någon avgift. Men inga andra än hemmansbrukare fingo en dylik frihet. Beslutet innehöll därjämte, att landshövdingarna skulle anbefallas att noga tillse, att förordningen mot fylleri och dryckenskap till alla delar efterlevdes. — Men adeln icke blott beviljade böndernas anhållan. Betecknande för stämningen på riddarhuset är, att en deputation på friherre H. Wredes hemställan avsändes till bondeståndet med underrättelse om adelns beslut »för att därigenom visa dem mera vänlighet» [5].

Prästeståndet anslöt sig utan meningsutbyte till adelns beslut [6]. Men borgarståndet fann naturligt nog föga tillfredsställelse i detta beslut, som uteslöt städerna från en förmån, vilken beviljats de övriga tre stånden. Plomgren m. fl. funno samma behov att få bränna föreligga för de städer, vilka drevo jordbruk, som för övriga jordbrukare. Likaväl som landsbygdens hade städernas jordbruksidkare under den gångna sommaren fått sin säd förstörd av frost och regn. Rättvisan fordrade en likställighet stånden emellan: fingo de andra tre stånden bränna utan avgift, borde också borgarståndet få det. Tillåtelsen att bränna borde dock inskränkas till en viss tidsperiod, och brännvinsbränning av ren säd förbjudas, enär städerna därigenom prejudicerades. — Gran ville tillförsäkra Stockholm och Karlskrona och Coopman Göteborg rätt till bränning, fastän de ej hade jordbruk. I dessa städer lago nämligen många tusen tunnor spannmål, som blivit över efter fälttåget i Finland, och fördärvades på skeppen eller voro redan fördärvade av saltvatten eller på annat sätt. Denna spannmål borde med fördel kunna användas till brännvinsbränning.

Frågan var redan genom tre ståndS sammanstämmande beslut avgjord, då den behandlades i borgarståndet. Standet

---

[5] Ad. prot. d. 27 sept. 1742.

[6] Prästest. prot. d. 2 okt. 1742. Biskop J. Benzelius påpekade dock, att en betydande minskning i statsinkomsterna skulle bli följden. Prästest. prot. d. 9 okt.

fann det därför betänkligt att uppskjuta med sitt avgörande »helst sadant torde förorsaka nagon förminskning av det goda förtroende, som är bägge ständen emellan». Även borgarståndet biföll därför bondestandets ansökan men med förbehall att »såsom medlemmar i den allmänna regementskroppen» få komma i åtnjutande av samma förmån som de övriga ständen. Åt detta yrkande gavs en utförlig motivering. Förskämd spannmål hade man även i städerna, såväl i de jordbrukande som de andra. Hö och halm väntades stiga mycket i pris [7]; mjölk och kött hade blivit avsevärt dyrare under den tid, då drank saknades [8].

Genom den Kungl. förordningen av den 8 oktober 1742 erhöllo hemmansbrukare på landet rätt att utan avgift bränna till husbehov av skämd säd. Samtidigt bortföllo naturligtvis alla bestämmelser om bränningsterminer, bränningskvantum m. m. För städerna däremot var 1741 års förordning fortfarande gällande.

När städerna alltså uteslutits, ändrade borgarståndet på borgmästare Cervins initiativ sin ansökan och begärde, att brännvinsbränningen i städerna skulle få försiggå i enlighet med 1686 års förordning. De funno detta för sig fördelaktigare än sitt förra förslag, enligt vilket de blott skulle få bränna till husbehov av skämd säd [9].

Denna borgarståndets anhållan blev utförligast debatterad i bondeståndet. Här framhöll Olov Håkansson m. fl. samma synpunkter, som dominerade adelns och prästeståndets uppfattning av denna fråga [10]. Han visade, vilken ansenlig minskning i statsinkomsterna ett bifall till borgarstandets ansökan skulle medföra. Till ersättning skulle åtagandet av en allmän kontribution bli oundvikligt. I denna skulle allmogen ej kunna undga att taga del, men borgarståndet skulle däremot aldrig, vilket en annan medlem av ståndet framhöll, kunna förmås att bära en så stor del av en sådan bevillning, att den motsvarade

---

[7] Att höskörden blivit mindre god säges i RSt. brev till K. Maj:t d. 4 okt. 1742.

[8] Borgarst. prot. d. 2 okt. 1742.

[9] Borgarst. prot. d. 9 okt. 1742.

[10] Bondest. prot. d. 16 okt. 1742.

städernas brännvinsaccis enligt 1741 års förordning. Eljest förnekade ingalunda de, som talade för avslag, att det vore »en ganska öm sak, att den ena undersåten skulle mera besväras än den andra».

Under debattens fortsättning gjordes ett uttalande, som kastar ett intressant ljus över bondestandets uppfattning av brännvinsbränningen, en uppfattning som under föregående riksdag mött oss mera in nuce i bondestandets debatter. »Hemmanbrukarne», heter det nu, »tyckas böra vara fria från konsumtionsaccis och detta så mycket mer som säden, varav brännvinet brännes, är en produkt av jorden, varav lantmannen bör ha sin föda och följaktligen obehindrat få förvandla densamma, på vad sätt han själv för sig nyttigast finner till sitt livs uppehälle, kreaturens framfödande och utskyldernas betalande; men städer däremot äro grundade på handel och vandel, hantverk och slöjder men ej på åkerbruk eller dess skötsel[11]. I bondestandets uttalande möta vi också kravet på en obegränsad frihet att efter eget gottfinnande sköta sin näring, en begynnande liberal uppfattning av näringslivets villkor gentemot den härskande merkantiliska reglementeringsandan. Eller rättare: det var bondestandets gamla aldrig franträdda standpunkt. Bönderna uppfattade husbehovsbränningen såsom ett hushållsgöromål, (i likhet med brödbakning el. dyl.) som staten ej ägde befogenhet att reglera eller beskatta. Med denna uppfattning sammansmälta sedan åsikterna om näringslivets större frihet i allmänhet.

Flera av bondeståndets medlemmar ansågo, att frågan borde hänvisas till utredning i KEKD. för att därigenom trygga, att full rättvisa skipades, så att ej den drygaste delen av en eventuell kontribution matte falla på allmogen. Enär alla stånden voro lemmar i samma rikskropp, så borde de också göra lika tjänst och nytta till dess upprätthållande. Klokast ansågs vara att göra sig underättad om prästestandets mening, innan bondestandet fattade sitt beslut. Så skedde, och man fick då veta, att prästestandet ej var vidare hågat att bifalla borgarståndets framställning på grund av den starka minskning i statsinkomster, som därav skulle följa.

[11] Vem som gjort detta uttalande, upplyser protokollet ej om.

Bondeståndet var dock ej enigt i denna sak. Majoriteten delade ej asikten, att städerna borde förvägras den rätt, som landsbygden redan erhallit. Det tycktes vara en orättvisa, att städerna fortfarande skulle erlägga konsumtionsaccisen. Ty när landsbygden nu brände utan avgift, skulle städerna naturligtvis ej få sa stor avsättning som förut, och brännvinet skulle falla i pris. En annan synpunkt framhölls också. Om bondestandet nu tillmötesgick borgarstandet, »kunde det vid tillfälle göra sig mera räkning på borgarstandet», da det gällde att fa egna önskemal genomdrivna [12]. Dessa meningar bestämde utgången, som blev ett bifall till borgarståndets ansökan [13].

Adel och präster hade först beslutat remiss till KEKD., men borgarstandet lyckades sedan övertala prästestandet till bifall [14], varefter adeln också måste ge sitt samtycke [15].

Brännvinsbränningen i städerna — även i Stockholm — till husbehov som till salu skulle alltså hädanefter ske i enlighet med 1686 års accisordning [16].

Sasom brännvinsbränningen nu ordnats för städerna, hade de frihet att bränna av ren spannmål likaväl som av skämd. Men därmed uppkom en olikhet mellan stad och land. Enligt ordalydelsen i kungl. förordningen av den 8 oktober 1742 hade hemmansbrukarne fått rätt att bränna allenast av skämd säd. Som man lätt kan tänka, tillfredsställde icke detta bondestandet. På nyaret 1743 inkom därför detta stand med en anhallan om fullkomligt fri brännvinsbränning, alltsa utan hänsyn till spannmålens kvalitet [17]. Bönderna förklarade då, att deras verkliga mening med den sökta brännvinsbränningsfriheten föregaende höst hade varit den, att brännvinsaccisen för hemmansbrukarna alldeles matte komma att upphöra. Vad de då anfört om, att bränningen skulle ske av *förskämd* säd, hoppades de ej skulle tolkas alldeles efter bokstaven, ty sa var det

[12] Bondest. prot. d. 13 okt. 1742.

[13] Bondest. prot. d. 20 okt.

[14] Prästest. prot d. 28 okt.

[15] Ad. prot. d. 30 okt.

[16] RSt:s brev till K. Maj:t d. 2 nov. 1742. K. Maj:t brev till landsh:na om städ:nas bränning efter 1686 års accistaxa d. 6 nov 1742 [Reg.].

[17] Bondest. ex. prot. d. 17 jan. 1743.

visst inte menat: det hade endast varit ett för tillfället tillgripet motiv till stöd för deras ansökan. Sedan man på så sätt blottat sin verkliga mening, anfördes, att bondeståndet till följd av redan aliggande samt under närmaste framtiden väntade skattebördor ej mäktade längre uthärda med en avgift av sin egen torvas avkastning, vilken bonden till sin egen nödtorvt förtärde.

KEKD., dit ärendet hänvisats, tillstyrkte utan svårighet under hänvisning till att städerna redan fått en sådan frihet [18]. Ständerna beslöto i överensstämmelse härmed, att alla hemmansbrukare, av vad stånd de än voro, skulle äga rätt att utan avgift bränna till husbehov av egen spannmål (oavsett om denna var ren eller skämd). Denna frihet skulle bli retroaktiv och räknas från den 8 oktober 1742. De bönder (och övriga hemmansbrukare), som efter nämnda datum betalt brännvinsaccisen, ägde rätt att återfå densamma [19].

Liksom förut förbjödos obesuttna personer att bränna [20]. Straffet för överträdelse var 10 d. smt jämte konfiskation av panna och inmäskning. Kronobetjänterna skulle vid vite av tjänstens förlust noga övervaka denna bestämmelses efterlevnad.

Härmed var 1741 års brännvinsförordning upphävd, och man hade i det närmast återvänt till tillståndet före 1731 [21]. Det var en hastig, av de politiska förhållandena framtvungen, seger för de samhällsgrupper, som städse voro färdiga att förfäkta brännvinsbränningens frihet. Flera av förordningens

[18] KEKD:s bet. d. 7 maj. (bl. borgarst. acta Tom 3.)

[19] Ad. prot. d. 17 aug., Prästest. d. 29 aug., Borgarst. d. 17 aug., Bondest. d. 29 aug. RSt:s brev till K. Maj:t d. 12 sept. 1743. K. Maj:ts brev d. 3 okt. 1743 [Reg.].

[20] I förordningen uppräknas: mjölnare, oskattlagda, torpare, ryttare, soldater, båtsmän, bruksfolk och arbetare, inhyseshjon, gärningsmän m. fl., som ej hade hemmansbruk.

[21] Även införsel av brännvin till städerna blev nu tillåten några år framåt. Då det kan vara av intresse att se, till vilka kvantiteter den uppgick, meddelas här nedan, huru många kannor *svenskt* brännvin, som

grundtankar återkomma dock under den följande tidens diskussioner.

till nedanstående städer iförts och förtullats åren 1743—45. (Städer, där införseln var mycket ringa, ha ej medtagits).

	År				År		
	1743	1744	1745		1743	1744	1745
Stockholm	10,883	9,051	17,945	Kristianstad	148	174	175
Uppsala	145	249	871	Halmstad	7	9	5
Enköping	77	67	30	Göteborg	15	67	689
Öregrund	26	48	77	Mariestad	20	188	30
Västerås	427	97	176	Skara	57	28	30
Arboga	6	24	7	Falköping	35	53	20
Hedemora	6	19	77	Vänersborg	126	121	15
Nyköping	32	276	25	Uddevalla	68	162	66
Trosa	22	18	84	Kristinehamn	55	100	101
Norrköping	18	414	47	Karlstad	247	27	
Linköping	39	200	58	Örebro	76	47	100
Kalmar	13	17	55	Askersund	428	—	242
Växiö	10	15	30	Gävle	58	15	13
Jönköping	39	29	130	Söderhamn	25	3	8
Visby	77	107	156	Sundsvall	22	40	49
Karlskrona	102	50	22	Hernösand	199	81	52
Malmö	12	31	41	Luleå	21	32	2
Landskrona	20	10	25				

[Utskottshandl. 1751—52 vol. 25.]

KAP. VIII.

Brännvinsfrågan mellan riksdagarna 1742—43 och 1746—47.

Hattpartiet hade förstatt att klokt falla undan för oppositionen vid riksdagen 1742—1743. Även i fråga om brännvinslagstiftningen hade de mast göra eftergifter för motpartiets uppfattning och önskemål. Men snart nog lade sig stormen. Da kom återigen deras restriktiva brännvinspolitik att göra sig gällande. De gamla tankarna i denna fråga framträda med förnyad styrka, och nya idéer upptagas till prövning. Brännvinsfrågan blir allt tydligare en av den inre politikens stora problem.

Under tiden mellan riksdagarna 1742—1743 och 1746—1747 rörde sig diskussionen i brännvinsfrågan huvudsakligen på det rent nationalekonomiska området. Rikets ekonomiska tillstånd förorsakade Hattarna stora bekymmer. Statsskulden hade ökats genom kriget. Växelkursen befann sig i ständigt stigande. Handelsbalansen ansags vara mycket ofördelaktig, i det importen vida översteg exporten. »Jag är därom övertygad», säger Karl Gyllenborg i rådet, »att riket vid närvarande tid står uti en ganska stor undervikt i sin handel, och att vi föra in langt flera varor, än rikets produkter kunna hinna att betala. När produkterna ej kunna försla till betalningen, så maste myntet fylla bristen». Men finge detta fortgå, skulle riket inom kort, menade han, bli utblottat på mynt och följaktligen all handel och rörelse avstanna. För att nedbringa den alltför höga växelkursen och därmed ocksa de uppstegrade varuprisen samt bringa jämvikt i handelsbalansen hade Gyllenborg därför länge yrkat på vidtagande av mått och steg till hämmande av den

»riksfördärvliga överflödigheten av utrikes varors införsel och bruk» [1].

De mest tyngande importvarorna voro spannmål, vin, te, kaffe, choklad m. m. Spannmålsimporten beräknades till 450,000 tunnor i årligt medeltal. Efter 4 1/2 d. smt per tunna förorsakade denna artikel riket en utgift av över 2 mill. d. smt. Detta var bortemot hälften av den summa, som hela överflödsimporten drog ur riket. Man beräknade nämligen, att importen av samtliga överflödsvaror uppgick till innemot 5 1/4 mill. årligen [2]. Att spannmålen kunde räknas till överflödsimporten berodde därpå, att den till största delen ansågs förbrukas till brännvinsbränning eller ersätta den inhemska spannmål, som därtill användes.

Befordrandet av större sparsamhet på livets olika områden blev ett av ögonmärkena för Hattarnas ekonomiska politik. På grund av sitt samband med växelkursen föranledde den långvariga debatter i rådet [3]. Frågan hade där först bragts på tal genom ett memorial av justitiekanslern Silfwerschiöld om åtgärder mot den rådande överflödigheten [4]. För att utreda hithörande problem tillsatte regeringen då den s. k. sparsamhetskommissionen [5].

---

[1] Gyllenborgs votum d. 26 aug. 1745, bifogat prot. d. 27 aug. Inr. rådsprot..

[2] Detta är hämtat ur en promemoria, som assessorn i kommerskoll. Vult v. Steiern författat på anmodan av Karl Gyllenborg. Den blev i rådet uppläst d. 1 febr. 1745. Spannmålsimporten hade varit stor under de första åren på 1740-talet, dels till följd av klena skördar, dels på grund av införskrivning för krigshärens behov under ryska kriget. (Lagerberg i rådet d. 27 aug. 1745).

[3] När förordningen om ett visst bestämt växelpris utfärdades, på våren 1745, sades samtidigt, att denna förordning näppeligen skulle komma att leda till det åsyftade hälsosamma resultatet, försåvitt ej allmänheten kunde förmås till större sparsamhet i mat och dryck, kläder m. m. K. Maj:ts förordning om växelkursens dämpande d. 26 mars 1745.

[4] Justitiekansler Silfwerschiölds mem. d. 17 dec. 1744.

[5] Denna bestod av följande 10 ledamöter: presidenten v. Gedda, kanslirådet Estenberg, revisionssekreteraren Lagerfelt, kammarrådet Wulfwenstierna, kommerserådet v. Hoffsten, krigsrådet Piper, assessorn Gerdeskiöld, sekreteraren Bierchenius, borgmästaren Torpadius och rådman Schening. (K. Maj:ts konstitutorial för kommissionen av d. 8 jan. 1745).

Det viktigaste av sparsamhetskommissionens förslag till sparsamhetens befrämjande var säkerligen det om en inskränkning i brännvinsbränningen. Kommissionen hyllade rörande brännvinsbränningen samma asikter, som nyss anförts, och räknade den följaktligen till det skadliga överflöd, som på allt sätt borde hämmas. Den gamla förordningen av 1724, att råg och vete ej finge användas till brännvinsbränning, när rågpriset översteg 18 d. kmt tunnan, fann kommissionen otillräcklig [6]. Andra medel ansåg den böra tillgripas, om man ville erna, vad ständerna asyftat med 1731 och 1741 års förordningar, nämligen sparsamhet med spannmalen. Dessa förordningars syftemal borde fortfarande på allt sätt befrämjas, trots att de däri stadgade accisavgifterna bortfallit.

Hemmansbrukarna på landet [7] borde fortfarande få bränna brännvin till husbehov men strängt förbjudas att sälja något av sin tillverkning. Anordningen med bränningsterminer gillade kommissionen ej. Kontrollen över dessas efterlevnad vållade blott kronobetjänterna ett oerhört besvär utan att likväl någonsin bli fullt effektiv.

Beträffande utskänkningen på landsbygden kom kommissionen med en nyhet: den ville helt och hållet förbjuda brännvinsutskänkning på krogar och gästgivaregardar. Den »överflödande» försäljning och förtäring, som ägde rum på dessa ställen, ledde till »svalg och fylleri och varjehanda oordentlighet». Där borde i stället hållas gott öl och svagdricka till salu.

Vidtoges dessa av kommissionen föreslagna åtgärder, ville den förmoda, att brännvinstillverkningen på landet kunde bli »någorlunda mattlig», utan att dock lantmannen kunde få skälig orsak att klaga.

I städerna, där bevakningen lättare kunde göras fullt betryggande, tyckte kommissionen, att brännvinsbränningen kunde ske på det sätt som 1741 års förordning föreskrev.

Bränningskvantum (såväl salu- som husbehovs-) borde för-

---

[6] På grund av prisstegringen hade denna bestämmelse förlorat sin betydelse. Åren 1740—49 var rågpriset (i medeltal) ingen gång under 18 d. kmt. (Åmark a. a. sid. 360).

[7] Enligt en senare given förklaring åsyftades med detta uttryck »alla som hade kreatur». Förut hade man menat allenast besuttna åboar.

bli vid 1741 års taxering eller, om så vore möjligt, förminskas. För Stockholm föreslogs 14,000 tunnor med avverkningsmonopol för bryggareämbetet. Till bevakningens underlättande skulle salubränningen inskränkas till vissa bestämda veckodagar.

För tjänstefolk, som biträdde sina husbönder vid olaga brännvinsbränning, ville kommissionen återuppliva det stränga straff, som var stipulerat i 1731 års förordning, nämligen krigstjänst eller publikt arbete [8].

Av alla ådömda böter borde hälften tillfalla angivaren [9].

Angående kommissionens förslag om minskad import av utländska brännviner och viner se nedan [10].

Detta sparsamhetskommissionens betänkande diskuterades vid upprepade tillfällen i rådet [11]. Regeringen delade kommissionens uppfattning om brännvinsbränningens skadliga inverkan på rikets handelsbalans men vägade ej vidtaga någon ändring i ståndernas beslut om brännvinsbränningen. Gyllenborg yrkade visserligen, att brännvinsbränningen skulle inskränkas, och om någon betänklighet därvid mötte, borde riksdagen sammankallas. Men Ehrenpreus och Lagerberg ställde sig avvisande till detta förslag om urtima riksdag. Nytan av en eventuell inskränkning av brännvinsbränningen skulle ej uppväga besväret och kostnaden för ett urtima ständermöte [12]. Rådet beslöt i stället, att ärendet skulle föreläggas nästkommande riksdag.

---

[8] 1731 års förordning § 5.

[9] Sparsamhetskommisionens bet. av d. 11 mars 1745.

[10] Komm. sträckte också sin undersökning till förslag om sparsamhet i klädedräkt, om inskränkning i bruket av te, kaffe och choklad (vilkas förtäring komm. helst ville alldeles förbjuda eller åtminstone betydligt inskränka).

[11] Rådsprot. d. 18 och 20 mars, 23 april, 26 och 27 aug. 1745. Även den gamle kon. gjorde ett inlägg i dessa debatter. Den 10 febr. 1746 avlämnade han ett skriftligt votum, vari han, i syfte att nedbringa växelkursen, påvisade vikten av överflödsimportens inskränkning. Brännvinsbränningen önskade han se minskad, »enär», säger han, »riksens invånare alltid längre och lättare kunna umbära brännvin än bröd». Rådsprot. d. 10 febr. 1746.

[12] Rådsprot. d. 27 aug. 1745.

Frågan om inskränkning av brännvinsbränningen kom på hösten 1745 åter upp i rådet av en annan anledning. I Skåne hade denna sommar inträffat en mycket svår missväxt på råg, och skörden i Östergötland hade blivit »nog svag». Gyllenborg hemställde, att man i tid borde överlägga om brännvinsförbud, då spannmålspriset redan stigit högt. En månad senare inkom bergskollegium och i slutet av året kommerskollegium med en liknande föreställning under hänvisning till förordningen om förbud mot brännvinsbränning, då rågpriset var högre än 18 d. kmt tunnan. Det gällde då först att avgöra, huruvida nämnda förordning fortfarande var i gällande kraft, eller om den skulle anses vara upphävd genom senare förordningar. Av de ämbetsverk, som hördes i denna fråga, ställde sig statskontoret tveksamt, men kammarkollegium förklarade bestämt, att 1724 års förordning måste anses upphävd genom 1742 och 1743 års förordningar, enär rågen vid deras utfärdande gällde mer än 18 d. kmt.

Att gå så långt som till ett fullständigt bränningsförbud fann bl. a. Åkerhielm medföra för stor risk. Han medgav, att han till följd av det höga spannmålspriset helst sett, att man kunnat så göra. »Men», fortfor han, »som denna dryck blivit för allmogen i riket så begärlig och nödvändig, så bör man billigt befrukta, att om densamma bleve alldeles förbuden, sådant då torde uppväcka hos gemene man skadeliga rörelser, som även tilförene hänt». Till följd härav önskade han, att brännvinsbränningen fortfarande måtte tillåtas men på lämpligt sätt inskränkas.

Debatten kom sedan huvudsakligen att röra sig om salubränningen. Enligt statskontorets och kamm.-kollegii mening borde salubränningen alldeles förbjudas, enär den ej alls omtalades i 1743 års kungl. brev om brännvinsbränningen. I rådet medgav Lagerberg att i de sist utkomna förordningarna ingenting var nämnt om salubränningen. Då emellertid denna faktiskt varit tillåten, samt det måste anses nödvändigt, att gästgivarna på landet hade brännvin för de resandes behov och krögarna i städerna för garnisonsmanskap och arbetsfolk, vilka ej ägde rätt att bränna till husbehov, så fann han det

vara nödvändigt, att salubränningen fortfarande måtte vara tillaten; dock borde vissa restriktioner vidtagas.

Salubränningen tycks ha varit mycket betydande. Ehuru hemmansbrukarna endast ägde rätt till husbehovsbränning, kunde man dock av »den starka tillverkning som på alla orter i riket förnams drivas och av den varans överflödiga konsumtion på värdshus, gästgivaregårdar och krogar» förstå, hur pass den bestämmelsen efterlevdes. Flera gånger talas i rådet om de »oräknade» krogar, som funnos överallt i riket, särskilt i städerna (endast i huvudstaden mer än 600). Över kroglivets fördärvbringande inflytande klagar bl. a. Löwen [13]. På krogen förstörde tjänstefolk och arbetare tid och pengar. Men superiet medförde utom ekonomisk ruin också en allt större och oftare uppmärksammad skada i avseende på folkets hälsa och sedliga tillstånd.

De åtgärder, K. Maj:t fann sig böra vidtaga till brännvinsbränningens inskränkning med anledning av då rådande brist och dyrhet på spannmål, blevo vida lindrigare än förr i liknande situation varit vanligt.

De nu utfärdade restriktionerna voro avsedda att gälla ad interim, tills ständerna vid nästa riksdag själva kunde bestämma i denna fråga [14].

Brännvinsbränning fick enligt den nu utfärdade förordningen endast äga rum under mars och april månader under det då löpande året. Regeringen beslöt först, att pannorna ej skulle förseglas. Man tyckte, att en dylik försegling medförde alltför mycket besvär. Emellertid ålades vederbörande att ha noga inseende med, att bränning ej skedde under förbjuden

[13] Riksrådet Löwen säger, att nöden fordrade ett hämmande av det myckna brännvinssupandet, som så allmänt tagit överhanden, att nästan ingen kunde avhålla sitt tjänstefolk därifrån. De »oändliga» brännvinskrogarna i städerna borde inskränkas till ett billigt antal och krögarna strängeligen förbjudas att lämna kredit. Den inkomst städerna hade av krogarna svarade ingalunda mot den skada, de gjorde. Ty de lägre klasserna i städerna jämte tjänstefolket ägnade sig mera åt krogen än åt sitt arbete. Där ruinerade de sig och hemföllo åt spel och dobbel samt gjorde sig skyldiga till stöld och otrohet, när deras ärligt förvärvade pengar ej räckte till för ett dylikt utsvävande liv.

[14] K. Maj:ts förordning d. 28 jan. 1746 [Reg.].

tid. Överträdelse härav belades med 20 d. smts vite samt konfiskation av panna och vara. Men längre fram beslöt regeringen på generaltullarrendesocietetens och kammarkollegii anhållan, att brännvinspannorna *i städerna* skulle förseglas efter bränningstidens utgång, emedan bevakningen ej vore tillräcklig att hindra lagöverträdelse [15].

Hemmansbrukarna förbjödos att sälja något brännvin, till vem det vara måtte. Med böter belades att hålla brännvin till salu på andra ställen på landsbygden än på gästgivaregårdar och privilegierade krogar.

Salubränningen inskränktes betydligt: på landet till $^1/_4$ av det enligt 1741 års förordning tillåtna kvantum; i städerna till $^1/_4$ av den spannmålsmängd, varför accis erlagts 1744 [16]. Landshövdingarna ålades att tillse, att det stora antalet krogar i städerna måtte reduceras och bringas i proportion till varje stads behov. De överflödiga krogarna borde indragas såsom ej varande en rätt borgerlig näring. — Dessutom erinrades om vikten av ett allvarsamt handhavande av förordningen mot svalg och dryckenskap av år 1733. Alla böter skulle tillfalla angivaren ensam. Detta skulle, trodde man, injaga en hälsosam fruktan hos allmänheten att ej överträda förordningen [17].

[15] Rådsprot. d. 29 april och 15 juli 1746.

[16] Regeringen beslöt senare, att den spannmålsmängd, som under år 1746 intill stadgans utfärdande blivit förbränd skulle avräknas från det spannmålskvantum, vilket under mars och april finge förbrännas. (Rådsprot. d. 14 mars 1746). — Att denna bestämmelse var välbetänkt ur besparingssynpunkt framgår därav, att t. ex. i Sthlm bryggareämbetet redan i det närmaste avverkat det spannmålskvantum, som var tillåtet för hela perioden.

[17] Rådsprot. d. 28 jan. och 18 febr. 1746.

KAP. IX.

Nya förbudsstrider. Första försöket att införa kronobränning. 1747 års brännvinsförordning.

Hattarnas restriktiva brännvinspolitik nådde sin fulla mognad vid riksdagen 1746—1747. Förberedd genom 1741 års brännvinslagstiftning utformas nu tanken på statens reglerande av brännvinsbränningen därhän, att densamma skulle övertagas av kronan och den gamla husbehovsbränningen försvinna. Av en sådan anordning väntade man sig betydande fördelar. Jämte de nationalekonomiska synpunkter, vilka framhållits under rådets här ovan refererade överläggningar, var den statsfinansiella synpunkten den dominerande, då planen på brännvinsregal utarbetades. Men som man helt naturligt kunde vänta, rönte en så långtgående prohibitiv brännvinspolitik det skarpaste motstånd från anhängarna av en friare brännvinsbränning. Meningsbrytningen mellan de båda parterna överträffar i djup och omfattning vida den föregående tidens debatter i denna fråga.

Innan regalefrågan kom under debatt vid riksdagen, utkämpades en kamp om det av regeringen utfärdade brännvinsförbudets fortbestånd.

Under sommaren och hösten 1746 hade grödan i Sverige mångenstädes blivit skadad av långvarigt regn. Redan i början av riksdagen väckte då bondeståndet — som vanligt i en dylik situation — förslag om upphävande tills vidare av det rådande brännvinsförbudet, varvid som alltid framhölls, att den skämda spannmålen bäst kunde användas till brännvinsbränning[1].

Men böndernas anhållan var icke så lätt att villfara. De motiv, som föranlett regeringens brännvinsförbud, funnos allt-

[1] Bondest. ex. prot. d. 30 sept. 1746.

jämt, och nya omständigheter hade tillkommit. Årsväxten hade 1746 flerstädes blivit mycket klen. På sina håll hade rent av missväxt inträffat. Detta var fallet i Blekinge, Skåne, Södermanland och på många ställen i Västmanland [2]. Som följd härav hade spannmålspriset stigit ännu högre än förut. Därtill kom, att spannmalsutförseln blivit förbjuden från de ryska och preusiska hamnarna, d. v. s. just från de hamnar, varifrån Sverige erhöll en stor del av sitt spannmålsbehov [3].

Vi kunna förstå, att ett för riket så viktigt ärende snart nog skulle komma att bli föremål för SU:s uppmärksamhet. Redan en månad efter bondeståndets framställning om brännvinsförbudets upphävande var frågan där under debatt. Att brännvinsbränningsförbudets upprätthållande var nödvändigt, om dyr tid och hungersnöd skulle kunna undvikas, var mångas övertygelse. Ivrigast var Lövenhielm, vilken ville, att SU., som ansågs äga bästa kännedomen om spannmålsmarknadens läge, skulle göra en hemställan till plena i syfte att förmå ständerna att utfärda ett strängt förbud mot brännvinsbränning »om icke vid livsstraff dock vid annat hårt straff». Hans uppfattning delades av v. Hårleman. Under adelns överläggningar hade denne märkt, att många voro hågade för eftergift i brännvinsförbudet. Han trodde dock, att dessa personer skulle ändra uppfattning, ifall de fingo upplysning om verkliga tillståndet i landet. Ärkebiskopen hemställde, om icke deputerade från bondeståndet kunde kallas till SU. och där givas upplysning om sakens vikt. En dylik förmaning trodde han ej skulle bli utan betydelse, enär allmogen enligt hans åsikt ej överallt hölle lika mycket fast vid brännvinsbränningen. Till bevis härpå omtalade han, att allmogen i Halland betygat sin fägnad och välsignat överheten, då bränningsförbud utfärdats 1740. Landshövding Gyllengrip hade samma år gjort en liknande erfarenhet i sitt län (Västerbotten). Allmogen hade beredvilligt efterkommit hans uppmaning att avstå från brännvinsbränning. Han förenade sig därför med ärkebiskopen i dennes yrkande på en föreställning av SU. till deputerade från bondeståndet.

[2] SU:s prot. d. 29 okt. 1746.

[3] Ryska kejsarinnan medgav emellertid, att ett och annat spannmålsparti fick utföras till Sverige. SU:s prot. d. 29 okt. 1746.

Men frågan om bränningsförbudet skärskådades även ur andra synpunkter. Lantbrukarnas krav försvarades av friherre Cronhiort, vilken fann det tvång »ganska betänkligt», som ett allmänt brännvinsförbud skulle pålägga lantmännen. Landshövding v. Hökerstedt påpekade, vilka svårigheter som voro förknippade med en effektiv kontroll av ett totalt brännvinsförbud. För egen del trodde han sig ej vara i stånd att hindra lagöverträdelser i sitt län, även om alla upptänkliga försiktighetsåtgärder vidtogos. Pannornas och hattarnas försegling utgjorde långt ifrån någon säker garanti, ty många hade funnit på att i stället för brännvinspannor använda grytor och till dessa tillverka hattar av trä. Mycken brännvinsbränning ägde rum i skogar eller på andra avlägsna platser. Den personal, länsmän och fjärdingsmän, som skulle övervaka förbudets efterlevnad, »var lika god med allmogen» och såg genom fingrarna med olovlig brännvinsbränning. — Biörnberg förklarade sig ingalunda vilja plädera för brännvinsbränningen, men han hemställde, om det icke vore betänkligt att alldeles förbjuda densamma, »emedan ingenting kunde snarare uppväcka oro i landet än en sådan sak». Detta yttrande uppkallade ånyo Löwenhielm. Hans mening hade ej varit att yrka på något ständigt förbud utan endast på ett strängt handhavande av det redan utfärdade, till dess riksdagen hunne utarbeta en ny förordning. Den oro, som man befarat med anledning av brännvinsförbudets fortvaro, fruktade han ingalunda. Han utropade patetiskt, att han hellre ville dö för upprorsmannens hand än veta med sig, att han ej gjort sitt yttersta för att hämma brännvinsbränningen och därigenom bevara spannmål åt de många fattiga, som eljest komme att försmäkta av hunger. — Biörnberg fäste uppmärksamheten på en annan faktor, som förorsakade spannmålsprisets stegring. Många personer hade passat på att upplägga stora förråd av spannmål, varav de ingenting avyttrade, förrän priset drivits upp så mycket som möjligt. Mot samma missförhållande vände sig också Palmstierna, vilanså, att regeringen vore befogad att verkställa en allmän undersökning angående dylika spannmålsupplag och förmå ägarna att till billigt pris sälja sin säd.

Förslaget om en föreställning från SU. till standen fick förfalla [4]. Lantmarskalken jämte andra erinrade om, att det tillkom standen in plenis att avgöra brännvinsfragan. För egen del betvivlade han, att standen skulle komma att samtycka till ett allmänt förbud. Den besuttna allmogen och andra lanthushållare »kunde ej alldeles bega sig utan nagot brännande». Men däremot borde restriktioner vidtagas beträffande salubränningen [5].

Ståndens debatter angående den ifrågasatta temporära brännvinsbränningen förete mycken likhet med liknande debatter vid föregående tillfällen. Emellertid är det intressant att se, hur förut mindre framhållna synpunkter med aren allt mer betonas, vari man väl har att se ett bevis för brännvinsbränningens växande omfattning och betydelse.

Inom de tre högre standen, särskilt borgarstandet och adeln, framhölls, att det på grund av spannmalsknappheten vore synnerligen önskvärt för landet, att brännvinsförbudet finge fortfara. I borgarstandet upplyste borgmästare Boberg, att man i Stockholm begärde 30 d. smt tunnan för skämd säd: fullgod vara fanns ej att få köpa. 14 av ståndets ledamöter, däribland Plomgren och Kierman, inlade sin reservation mot förslaget

---

[4] Meningarna voro delade om hur den föreslagna påtryckningen på bondeståndet borde ske. Somliga ansågo, att man på vanligt sätt kunde formera en stor *sekret* deputation; andra däremot menade, att eftersom KEKD. hade detta ärende under utredning, kunde SU. sammanträda med nämnda deputation jämte deputerade från bondeståndet under namn av en stor deputation. De, som yrkade detta, ansågo, att brännvinsfrågan vore en ekonomisk fråga och följaktligen ej av sådan beskaffenhet, att den fordrade tysthet. Men häremot opponerade sig Henning Gyllenborg. Om man blott betänkte, menade han, att en överläggning om denna fråga måste uppenbara rikets styrka eller svaghet ifråga om livsmedlen, kunde man förvisso hysa betänkligheter mot att framlägga saken för en deputation, vars ledamöter ej avlagt tysthetsed. En stor sekret deputation ansåg han vara det enda riktiga. Varje avsteg från hävdvunna former kunde bli ödesdigert för framtiden och rent av giva anledning till ändring i regeringssättet. Till belysning härav anförde han, att SU. en annan gång kunde kombineras med en justitiedeputation och då sättas i stånd att besluta, vad det lyste om människors liv, ära och egendom. (SU:s prot. d. 29 okt. 1747).

[5] SU:s prot. d. 29 okt. 1746.

att lösgiva brännvinsbränningen under sadana förhallanden [6]. Det vore dock bättre, som en av dem sade, att äta bröd av skämd säd än att nödgas tillgripa drav och bark [7]. — Men å andra sidan framhölls, att bränningsförbudet ej vore effektivt. På landet brändes i hemlighet, och brännvin insmugglades olovligen till städerna [8]. Man ondgjordes i borgarståndet mycket däröver, att regeringen lämnat brännvinspannorna oförseglade pa landsbygden men låtit försegla dem i städerna. Borgmästare Boberg undrade, varför städerna hallits mera misstänkta än landsbygden.

Som vanligt menade flertalet inom borgarståndet, att om bondestandet i enlighet med vad det begärt, skulle få bränna, borde också städerna få åtnjuta samma förmån, och ståndet gjorde följaktligen också anhallan därom. Det är såväl de smärre som de större städernas synpunkter, som komma till uttryck i det protokollsutdrag rörande denna fråga, vilket borgarståndet avsände till medstånden [9]. Där aterfinnas jordbrukarnas vanliga argument om brännvinsbränningens oumbärlighet för deras yrkesgrupp. Men där bemöttes också den ofta gjorda invändningen, att brännvinsbränningen ej vore en borgerlig näring, utan att städerna hade andra och högre uppgifter sig alagda än att driva brännvinsbränning. Denna vore tvärtom menar borgarstandet utan gensägelse en borgerlig näring, vilken utom husbehovs- och saluaccis även vore underkastad borgerliga utskylder både till stat och kommun.

I KEKD:s ekonomiutskott hade man gått städerna till mötes, men i själva deputationens plenum hade borgarståndet överröstats av de andra stånden. Det skäl, som anfördes, när man avslog städernas ansökan, var, att städerna ej voro inrättade för att driva jordbruk och boskapsskötsel. För att giva de övriga standen ett gott föredöme hade adelns ledamöter för-

[6] Borgarst. prot. d. 22 okt. 1746.

[7] Ett par av ståndet menade, att om det ej tillätes att bränna brännvin, borde också användningen av vin och utländskt brännvin förbjudas. Häri instämde större delen av ståndet och ansågo, att man jämväl borde förbjuda bruket av te och kaffe. Borgarst. prot. d. 15 okt. 1746.

[8] »Det säges, att nu på landet överallt brännes», yttrade Löwenhielm i SU. (SU:s prot. d. 29 okt. 1746).

[9] Borgarst. protokollsutdrag d. 18 okt. 1746.

klarat sig vilja för sin privata del avstå från brännvinsbränning och styrka sitt stånd till en liknande uppoffring. Häri hade borgarståndets ledamöter till en början instämt i förhoppning om, att även bondeståndet skulle giva efter. Men när de sago, att bondeståndet fick sin begäran beviljad, under det att städernas ansökan avslogs, avgavo de sin protest mot detta deputationens beslut och förbehöllo sitt stånd samma rättighet som bondeståndet [10].

Prästeståndet önskade, som biskop Rhyzelius sade, »göra bondestandet till viljes så mycket de kunde». Om brännvinets nytta i ett lanthushall voro även många av prästerna både av lägre och högre grad fast övertygade. Biskop Kalsenius samt prostarna Wall och Auraelius jämte kyrkoherde Westersten m. fl. yttrade sig i sådan anda. Och kyrkoherde Palmaerus fann »det vara ganska billigt, att var och en må ha frihet att förnufteligen nyttja och bruka sin egendom .

Men det var endast en bränning till nödigt husbehov, som prästeståndet ville gå med på, och därför betonades nödvändigheten av att vidtaga behövliga restriktioner. Salubränningens vådliga följder påvisades. Prästeståndet menade därför, att ingen brännvinsbränning skulle tillåtas i städerna, samt att ingen brännvinsförsäljning skulle få förekomma på städernas eller landsbygdens krogar. Eljest torde, som doktor Browallius och ärkebiskopen befarade, »så mycken spannmål förbrännas, att den fattige ej kan få bröd utan nödgas vända sig till onaturlig spis». Ärkebiskopen talade kraftigt mot städernas ansökan att få bränna. För att avskräcka från all tanke på bifall därtill manade han fram minnet av det svåra nödåret 1697, »då de fattige hopetals av svält och hunger stupade och föllo döda ner på gator och landsvägar».

Bland förslag till restriktioner, som under debatten framkommit, var även biskop Kalsenius förslag till begränsning av bränningstiden. Detta förslag fann superintendenten Kiörning föga lyckligt. Det skulle, trodde han, endast ha till följd, att alla brände så mycket som möjligt under den tillåtna tiden.

---

[10] KEKD:s bet. d. 6 nov. 1746.

Så hade fallet varit under bränningsperioden då på våren [11]. Bäst vore därför, att ingenting nämndes om tidsbegränsning, ty då skulle envar själv iakttaga den största sparsamheten.

Prästeståndet beslöt att vänta med sitt avgörande, tills adeln fattat sitt beslut, för att se, om adeln verkligen komme att följa sina ledamöter i KEKD [12].

På riddarhuset talade friherre H. Wrede, som var en av adelns ledamöter i KEKD, varmt för förslaget, att adeln måtte avstå från att bränna [13]. Syftet med detta förslag vore, att adeln genom sitt exempel skulle försöka förmå de övriga ståndén att alldeles avstå från sin anhållan om tillstånd att bränna. Nordenfelt m. fl. ställde sig på Wredes sida och framhöllo, att spannmalspriset skulle falla, ifall förbudet finge bestå. Det vore nämligen bevisligt, att bryggarna i Stockholm och en del borgare i övriga städer uppköpt en mängd spannmål i och för brännvinsbränning. Det vore nu angeläget att återföra denna spannmål till allmänna marknaden, vilket skulle lända den fattige till verklig båtnad, då ett prisfall på spannmål därigenom kunde väntas ske.

Men att adeln skulle visa en sådan oegennytta ifråga om brännvinsbränningen tilltalade ingt ifran alla pa riddarhuset. Börje Schechta visade, vilken förlust en lanthushållare skulle lida genom att avstå från brännvinsbränningen. Hans ståndpunkt var densamma, som vi nyss hört uttalas i prästeståndet, nämligen att var och en borde ha frihet att efter eget behag disponera sin välfångna egendom. Häri instämde bl. a. Natt och Dag samt Ramsay. Den senare menade dessutom, att det skulle bli svårt för en adelsman att få tjänare, ifall han ej liksom bonden hade brännvin att utspisa dem med. Även lantmarskalken delade den allmänna uppfattningen om brännvinsbränningens nytta för den jordbrukande befolkningen och upp-

[11] Detta bekräftas även av Löwenhielm i SU. »Ryktet om det sista brännvinsförbudet och de långsamma överläggningarna därom vållade, att brännvinstillverkningen ökte, och att var och en grep sig an att bränna så mycket han någonsin kunde komma tillväga». (SU:s prot. d. 29 okt. 1746).

[12] Prästest. prot. d. 15 och 25 okt., 15 nov.

[13] Det var fråga om sätesgårdar och de hemman, som en adelsman själv bodde på.

repade därvid sitt yttrande i SU. Under förhandenvarande omständigheter hoppades han dock livligt, att adeln ville avstå från bränning. — Giös tyckte, att det kunde vara en tillräcklig uppoffring, om adeln, enligt vad som föreslagits, avstod från rättigheten att sälja brännvin på sina krogar, vilken försäljning för adelsmannen måste räknas som »en reel förmån och inkomst» Att därjämte också avstå från husbehovsbränningen vore att ga allt för langt och eftergiva för mycket av privilegierna. Ramsay varnade för att avsta från kroghallningen, låt vara blott temporärt, enär sådant kunde bli ett farligt prejudikat för framtiden [14].

Liksom de övriga jordbrukande ståndеn ville även adeln förbjuda salubränningen. Schechtas yrkande på fri husbehovsbränning men förbud mot all bränning till salu fick massinstämmanden, varvid många förklarade, »att de ej begiva sig därifrån». Det blev dessas mening, som segrade. Adeln och sedermera de andra ståndеn fattade, trots mångas betänkligheter, det beslutet, att brännvinsförbudet tills vidare skulle upphävas, och hemmansbrukarna i städerna såväl som på landet erhalla tillstand att bränna till husbehov av skämd spannmal. Men all försäljning eller byte av brännvin förbjöds däremot vid 200 d. smts plikt samt pannans konfiskation och därjämte förlust för *alltid* av rätten att bränna. — Angivaren skulle erhalla hälften av böterna [2].

En ändring ifråga om brännvinsbränningen i städerna gjordes av SU. Enligt förordninge skulle jordbrukare i städerna få bränna till husbehov av skämd säd. För Stockholm och Göteborg ändrades denna bestämmelse sa, att bränningen lämnades åt dessa städers bryggareämbeten, och husbehovsbränningen förbjöds. I Stockholm skulle få avverkas 2,400 och i Göteborg 800 tunnor spannmal mot en accisavgift av resp. 8 och 6 d. smt tunnan (alltså den i 1741 års förordning bestämda). Ett vite av 1,000 d. smt utsattes för den händelse, att bränningskvantiteten överskredes.

---

[14] Ad. prot. d. 25 okt. och 26 nov. 1746.

[15] Ad. och prästest. prot. d. 26 nov. Borgarst. och bondest. d. 3 dec. RSt:s brev till K. Maj:t d. 4 dec. 1746. Kungl. kung. d. 9 dec. 1746.

De skäl, som anfördes för detta SU:s beslut voro, att statsverket finge en välkommen tillökning i sina inkomster, och att samtidigt spannmålskonsumtionen skulle bli mindre än vid husbehovsbränning [16].

Väl hade häremot blivit invänt, att de icke jordbruksidkande städerna ej hade rätt att bränna, samt att ständerna bestämt, att endast skadad spannmål finge användas, men dessa anmärkningar förklingade opåaktade [17].

— — — —

Sedan detta ärende slutbehandlats, kommer huvuddebatten i brännvinsfrågan vid denna riksdag. Diskussionen började med att hänvisa på brännvinet som ett för fyllande av statens dåvarande behov synnerligen lämpligt och givande beskattningsobjekt men upprullade sedan brännvinsfrågan i hela dess vidd och visade under langvariga överläggningar den djupgående skillnaden mellan Hattarnas och Mössornas askadning i detta ämne, vilken nu framstår som fullt utbildad.

1746—47 års riksdag hade att kämpa med en betydande statsbrist. Att finna utvägar till fyllande av denna brist var ingen lätt uppgift under den depressionsperiod, vari näringarna då befunno sig. Av vad som förut anförts vid redogörelsen för Sparsamhetskommissionens förslag till rikets upphjälpande ur dess undervikt i handeln, kunna vi förstå, att brännvinsbeskattningen fördes på tal redan från början av överläggningarna om statsbristens botande. Hattarna hyste en avgjord förkärlek för konsumtionsskatter. De menade, att dessa bäst kunde anpassas efter vars och ens verkliga bärkraft. På lämpligheten av s. k. överflödsvarors beskattning trodde de så mycket mer, som dessa skatter tjänade ett dubbelt syfte, nämligen att minska en för riket skadlig import och samtidigt lägga skattebördan

---

[16] SU. önskade, att en liknande anordning kunde ske även i Karlskrona och Norrköping.

[17] Då SU:s beslut ifråga om brännvinsbränningen i Stockholm och Göteborg faktiskt stred mot ständernas förordning, ville man, att saken skulle hänskjutas till plena. Plomgren ansåg sådant onödigt. Endast »ad notitiam» tillkännagavs beslutet för ståndeu. SU:s prot. d. 29 nov., 4 och 16 dec. 1746 samt 30 jan. 1747.

tyngst på dem, som hade råd att leva »överflödigt». »Den som har råd att vara läcker i smaken, bör ock erlägga något rundeligare i kronans kassa», yttrades vid ett tillfälle. I överensstämmelse med vad redan Sparsamhetskommissionen föreslagit, lades nu avgift på förbrukningen av kaffe, te, tobak m. m. Men brännvin räknades av Hattarna också som en överflödsvara och därtill den för riket skadligaste av alla. De hyste alltså inga betänkligheter att pålägga denna artikel dryga avgifter. Alltsedan föregående riksdag hade brännvinsaccisen varit synnerligen obetydlig, under det att brännvinstillverkningen varit mycket fri. Men nu sedan Hattarna åter kände sig sadelfasta, voro de icke hågade att längre se sina åsikter i denna riksviktiga fråga undanskjutna.

Redan tidigt under riksdagens lopp hänvisade StD. på ovannämnda artiklar såsom lämpliga beskattningsföremål[18]. Inom SU. möta vi liknande tankar. SU. hade tillsatt ett särskilt utskott av sina ledamöter med uppgift att föresla statsinkomster. Detta utskott, som bestod av 8 medlemmar (4 av adeln och 2 av präste- och borgarständen), och kallades SU:s deputerade över finansverket[19], utarbetade ett betänkande, som gick vida längre än StD:s[20].

Det är i detta de finansdeputerades betänkande, som vi finna det märkligaste av denna riksdags förslag i brännvinsfrågan, förslaget att göra bränningen regal.

Betänkandet visar, att »den tärande undervikten i handeln», som var ett axiom i hattpartiets hushållningslära, väsentligen berodde på den stora spannmalsimporten. För de 4 senaste

[18] StD:s prot. d. 23 jan. 1747.

[19] SU:s finansdeputerade voro följande: (av adeln) Henning Gyllenborg, Coyet, v. Höpken och Lars Åkerhielm; (av prästeståndet) Kiörning och Browallius; (av borgarståndet) Urlander och Jernstedt. (SU:s prot. d. 21 okt. 1746).

[20] Finansdeputerades bet. d. 3 febr. 1747, utskottshandl. vol. 15. Punkt 3 handlar om brännvinsbränningen. Vilken av Lars Åkerhielm, upphovsmannen till 1741 års brännvinsförordning, tagit i utarbetande av finansdeputerades förslag, framgår ej, men bet. företer onekligen flera drag, som kunna sägas vara en närmare utveckling av hans tidigare tankar, så t. ex. brännvinets prisstegring och bränningskvantitetens begränsning. — En annan av brännvinsfrågan mycket intresserad medlem av finansdeputerade var borgmästare Jernstedt.

aren ansags denna ha uppgått till mellan 300,000 och 700,000 tunnor eller i årligt medeltal till 500,000 tunnor. Efter 3 d. smt tunnan utgjorde detta en utgift för riket av 15 t. g. årligen (under närmast förflutna tid, då spannmålen kostat 7 d. smt, blev ju utgiftssumman mer än dubbelt så stor). Sorgen över den väldiga penningsumma, som alltså på detta sätt gått ur riket, mildrades ingalunda därav, att man kände sig övertygad om, att brännvinsbränningen årligen slukat ungefär just detta spannmålskvantum. Man försökte beräkna, hur därmed förhöll sig och kom då till det resultat, att 436,000 tunnor spannmål årligen brändes till brännvin. Därav ansågos städerna förbruka 100,000 tunnor. Landsbygdens bränningskvantum uträknades på så sätt, att man antog 4 tunnor årligen förbrukas per helt hemman (i Norrland, Dalarna och Värmland $^1/_2$ tunna, i det övriga Sverige samt i Finnland däremot 5 tunnor per hemman). Då man räknade 84,000 hemman, kom man alltså till ett bränningskvantum för landsbygden av 336,000 tunnor.

För boskapens skull behövdes brännvinsbränningen ej. Spannmål vore ett 3 gånger så kraftigt kreatursfoder som dranken. Följaktligen vore det »klart och i erfarenheten grundat», att om man icke genom bränningen utdroge musten ur säden, skulle en tredjedel av den nu förbrukade spannmålen räcka till boskapsutfodringen. Men om man också ville medgiva, att bränningen medförde någon besparing i den enskildes ekonomi, vore ändå denna hantering en riksolycka på grund av den skada, som den förorsakade i den allmänna hushållningen. Dock berodde det egentligen blott på en fördärvlig vana och rådande okunnighet om lantbrukets rätta skötsel, att man kunde tro, att brännvinet åstadkom besparing i hushållet. Ty om lantmannen rätt skötte åker och äng, skulle han aldrig sakna sovel och bröd. »Det är emot natur och erfarenhet», heter det, »att tro, att brännvinssupande gör annat än mod utan styrka».

Om brännvinsbränningen likväl oaktat alla skäl skulle av riksdagen bli tillaten, vore ingenting billigare, än att den belades med större avgift än förut. Ty dels vore brännvinet en överflödsvara, dels hade brännvinsaccisen under de sista åren nedgått alltför mycket. För år 1733 hade den utgjort 2 t. g.

men för de 3 sistförflutna åren i medeltal endast 39,448 d. smt (saluaccisen 31,621, husbehovsaccisen 7,826 d. smt). Men då inkomsten av brännvinsbränningen varit så ringa, hade man måst pålägga andra skatter, som varit mindre rättvisa.

Härefter följer så de deputerades plan för brännvinsbränningens ordnande för framtiden. Den består av 2 delar.

Första avdelningen talar om brännvinsbränningen under de närmaste åren. På landet skulle all salubränning och brännvinsförsäljning förbjudas. Verkliga hemmansbrukare skulle få bränna till husbehov mot en avgift av 6 d. smt per helt hemman (man räknade då med 3 tunnor spannmalsförbrukning och 2 d. smts accis per tunna). Detta komme att tillföra kronan en inkomst av omkring 5 t. g. — Städerna skulle till inbördes delning erhalla 50,000 tunnor spannmal. Accisen bestämdes till 3 d. smt tunnan. Orsaken till att accisen sattes högre för städerna uppgavs vara, att dessa mestadels förbrände strid (= fullgod) säd, under det att på landsbygden mycken mindrevärdig spannmål användes. Brännvinsskatten fran städerna bleve 1 $^1/_2$ t. g. och totalinkomsten för kronan alltsa 6 $^1/_2$ t. g. — Men då man beräknade, att en så ordnad brännvinsbränning skulle förtära mer än 400,000 tunnor spannmål arligen, vilket kvantum »tvärt emot en sund ordning i riket» snarare kunde väntas bli ökat än minskat i framtiden, sa skulle brännvinsbränningen endast till 1747 ars slut fa fortga pa detta sätt. Därefter skulle den göras till ett regale.

Kärnpunkten i de finansdeputerades betänkande är den senare delen därav, vilken handlar om brännvinsregalet. Kronobränningen skulle av regeringen ordnas enligt sadana grunder, att dels rikets bränningskvantum kunde regleras efter spannmålstillgången och dels kronan ha en ansenlig och i alla ar lika stor inkomst av brännvinsbränningen. De närmare bestämmelserna voro följande.

Det spannmalskvantum, som av regeringen bestämdes till brännvinsbränning, skulle fördelas sa, att landsbygden erhöll $^5/_6$ och städerna $^1/_6$. Högsta tillatna bränningkvantum sattes till 300,000 tunnor. Denna maximiförbrukning skulle tillåtas i sådana ar, da spannmål kunde fås för gott köp utomlands, och det inhemska priset ej överstege 20 d. kmt tunnan. Men

när spannmalen gällde 20—30 d. kmt, finge endast 200,000 tunnor förbrännas. Bränningskvantum skulle fördelas på städer och län efter deras folkrikhet. Sedan hade magistrater och landshövdingar att utskifta bränningskvantum mellan brännvinsbrännarna.

Den inkomst, som efter den nya ordningens genomförande årligen skulle inflyta till statsverket, bestämdes till 20 t. g. Då emellertid statens inkomst alla år borde bli densamma, oberoende av hur stort årets bränningskvantum var, måste tillverkningsavgiften tydligen variera. Förbrändes 300,000 tunnor, blev accisen 6 d. 22 öre smt per tunna, vid 200,000 tunnors bränning blev den 10 d. smt. Accisen beräknades bli ungefär lika med spannmalspriset per tunna. Denna höga tillverkningsavgift maste göra brännvinet betydligt dyrare än förut. En kanna brännvin antogs komma att kosta 6 d. kmt i goda år och 10 under dyr tid. Det utländska brännvinet skulle sedan göras lika dyrt eller dyrare. — Straffet för brott mot den tilltänkta förordningen är ej i detalj bestämt. Det säges endast, att det borde bli så allvarsamt, att »både äran och näringen förloras».

Man förespeglade sig betydande fördelar av en sådan anordning av brännvinsbränningen. Förutom den avsevärda ökningen av kronoinkomsterna skulle man vinna, att den nya skatten endast komme att drabba brännvinskonsumenterna. Den, som ej ville använda brännvin, gick alltså fri från accisen. Det höga brännvinspriset ansag man komma att medföra en minskning i konsumtionen. Därigenom skulle »myckenheten av den ädla svenska nationen, som kommit alltför när att bli försupen och utmärglad av brännvin i tid kunna frälsas från en våda, som vore ganska nära förknippad med rikets fördärv». Folkets undergång stode ej att förebygga, om icke brännvinsbränningen inskränktes pa föreslaget sätt, och alla enskilda brännvinspannor inlöstes av kronan, samt brännvinsbränning i enskilt hus vid livsstraff förbjödes.

De finansdeputerade funno sitt gjorda förslag vara »ett högt vardande mal, som pa allt upptänkligt sätt borde bringas till verkställighet». Det väntade motståndet ville de bryta med list. Om det nämligen skulle visa sig, att pluraliteten av ståndden visade obenägenhet att godkänna deras förslag under då

pågående riksdag, så vore det betänkligt att uppenbara alltsammans för plena, utan de ansågo det då vara klokare, att SU. övertalade ständen att hänskjuta ärendet till regeringen, vilken borde få fria händer att efter 1748 års ingång ordna brännvinsbränningen enligt de finansdeputerades projekt. Hade denna SU:s plan lyckats, skulle kronobränning ha införts utan ständernas samtycke.

SU. gjorde verkligen en sådan hemställan till ständen, som de finansdeputerade föreslagit. — Beträffande provisoriet under år 1747 framställde SU. tvenne alternativ angående accisens erläggande. För husbehovsbränningen a landet skulle antingen varje helt hemman betala 6 d. smt och mindre gårdar i proportion därefter, eller också skulle hemmansbrukarna betala 2 d. smt för varje tunna spannmål, som de ville bränna. Bestämmelserna om städernas bränning och om salubränningen å landet voro i båda fallen lika. Städerna skulle få bränna 50,000 tunnor och erlägga 4 d. smt accis per tunna (utom den gamla accisen). — Samma accis skulle krögarna på landet betala för salubränningen [21].

Adeln antog det andra alternativet, att hemmansbrukarna pa landet skulle efter sitt uppgivna bränningskvantum erlägga brännvinsaccis med 2 d. smt per tunna, enär adeln ansåg, att allmogen aldrig skulle gå med på en så hög accis, som första alternativet innehöll. Men adeln gjorde härvid det förbehållet, att ifall allmogen nedprutade accisen, skulle den även för adeln nedsättas i samma proportion.

Den sista punkten i SU:s betänkande, vilken innehöll förslaget, att regeringen intill nästa riksdag skulle få förordna angående brännvinsbränningen, skulle enligt adelns beslut »alldeles utgå» [22].

---

[21] SU:s bet. d. 16 mars 1747. Det innehöll de finansdeputerades berättelse om orsakerna till rikets medellösa tillstånd samt förslaget om de nya konsumtionsacciserna. Punkt 3 handlar om accisen för brännvinstillverkningen.

[22] Ad. prot. d. 16 mars 1747. Man hade emellertid svårt för att alldeles uppgiva denna plan. När frågan om brännvinsbränningens hämmande en tid därefter var före i SU., yttrade biskop H. Benzelius (med flera instämmanden), att detta säkerligen vore en ömtålig sak att vidröra både för allmogen och många bland de övriga ständen. Då

De övriga ständen hänsköto SU:s betänkande i sin helhet till BD. Härvid nämnes ingenting angaende brännvinsfragans överlämnande till K. Maj:t. De ofrälse standen ha tydligen anslutit sig till adelns beslut om ifragavarande menings utelämnande [23].

BD. behandlade brännvinsfrågan uteslutande som en ren bevillningsfraga [24]. Detta framgar bl. a. av deputationens förslag, att accisen för husbehovsbränningen pa landet skulle utgå antingen bränningsrätten begagnades eller icke. Ifråga om grunden för brännvinsbevillningens utgörande pa landet intog deputationen en annan ståndpunkt, än adeln nyss gjort. BD. föreslog nämligen, att brännvinsaccisen borde utga efter hemmantal, ej som adeln efter gårdens uppgivna bränningskvantum. Sin ståndpunkt härvidlag motiverade deputationen därmed, att hemmantalet var den ojämförligt säkraste bevillningsgrunden. Utginge däremot accisen efter tunnetal, funnes sa manga möjligheter för brännvinsbrännaren att lämna oriktiga uppgifter, varigenom kronan blev lidande. Även i ett annat avseende skilde sig deputationen från adelns och SU:s uppfattning. BD. föreslog nämligen en graderad brännvinsaccis för hemmansbrukarna på landet i st. f. den av adeln beslutade enhetliga [25].

---

ständen till följd av motsatta intressen svårligen skulle kunna enas, ansåg han det vara allra bäst, »om in plenis därhän bringas kunde, att hela ärendet uppdroges till K. Maj:t att med råds råde därom förordna». SU:s prot. d. 30 maj 1747.

[23] Prästest. och borgarst. d. 17, bondest. d. 30 mars 1747.

[24] BD:s projekt d. 25 april 1747. (Utskottshandl. vol. 28).

[25] BD. hade från början ej visat någon större lust att föreslå en brännvinsbeskattning. Av flera skäl hade förhållandet mellan denna dep. och SU. varit spänt. Men SU. visade snart sin makt. Då friherre Cederhielm d. 8 april 1747 yppade, att statsbristen eventuellt kunde komma att uppgå till 75 t. g. och samtidigt omnämnde, att stora svårigheter gjordes i BD. beträffande särskilt brännvinsaccisen, vartill allmogen icke ville samtycka, så förklarade flera av SU:s medlemmar, att brännvinsaccisen ej kunde hänföras till bevillningen utan vore en konsumtionsaccis, varom följaktligen 3 stånd kunde besluta. Motståndet inom BD. bröts genom SU:s egenmäktiga beslut, att denna dep. skulle förstärkas med 9 ledamöter av SU. Nu var BD. efter SU:s sinne och nu kunde SU. med jämnmod motse det förslag i brännvinsfrågan, som BD. av ständen

Av sin önskan att tillskynda statsverket största möjliga inkomst har BD. föranletts att medgiva husbehovsbränning även för andra än besuttna hemmansbrukare. Avgiften för husbehovsbränning på landet föreslogs skola utgå med olika belopp alltefter vederbörandes samhällsställning. Adel, standspersoner, bruksägare, industriidkare och högre ämbetsmän skulle betala 3 d. smt, lägre ämbetsmän hälften så mycket samt meniga allmogen 1 d. smt, allt per helt hemman och i proportion därefter för lägre eller högre hemmantal. Standspersoner samt tjänstemän vid industriella anläggningar på landsbygden, vilka hade hushall utan att ha hemmansbruk, maste betala lika med adeln.

Gästgivarna skulle enligt projektet erlägga brännvinstillverkningsavgift med 4 d. smt per tunna spannmål. Vore de tillika hemmansbrukare, skulle de därjämte betala konsumtionsaccisen. Krogar och värdshus pa landsbygden skulle taxeras till en särskild brännvinsförsäljningsavgift: de med större omsättning från 15—30, de med mindre från 5—12 d. smt. Undantag bildade de krogar, som lago invid eller i närheten av kyrkor. Där skulle brännvinsförsäljning ej få äga rum.

Beträffande brännvinsbränningen i städerna följde BD. SU:s förslag. Städerna skulle alltså efter sin storlek sinsemellan fördela ett bränningskvantum av 50,000 tunnor spannmal. Konsumtionsaccisen skulle vara 4 d. smt per tunna jämte den gamla accisen.

Under tiden som brännvinskonsumtionsaccisen diskuterades i BD., hade bondestandet haft upprepade sammanträden för att överenskomma om, hur hög avgift deras deputerade i BD skulle kunna gå med på.

Bondeståndet var nu som alltid ganska litet hågat att påtaga sig nagon avgift för brännvinsbränningen. Men de ledande inom ståndet gjorde vad de kunde för att övertyga sina ståndsbröder om omöjligheten av att under dåvarande förhallanden

fått i uppdrag att utarbeta, sedan SU:s eget förslag, som ovan nämnts, fallit. (SU:s prot. d. 8 april 1747). De nio ledamöterna från SU. voro: Löwenhielm, H. Gyllenborg, L. Åkerhielm, Ehrencreutz, Benzelstierna, Beckman, Hellstadius, Plomgren, Urlander. Av dessa voro Gyllenborg, Åkerhielm och Urlander tillika medlemmar i SU:s finansdeputation

intaga en alldeles avvisande hållning gent emot brännvinsaccisen. Den framstående ledamoten av bondeståndet, Johan Persson från Tuna, förklarade, att hans åsikt alltid varit den, att allmogen ej borde betungas med någon avgift för sådant, som den tillverkade av sin egen jords avkastning. Men med hänsyn till den stora statsbristen borde allmogen nu åta sig en brännvinsaccis, vilken han dock hoppades kunna bli dräglig. Faran av att vägra åtagandet av brännvinsaccis påvisades av en annan ledamot. Sådant kunde ge de andra ståndén anledning att avsäga sig all bränning, vilket återigen kunde bli ett välkommet skäl för införande av kronobränning. Men om bränningen på så sätt råkade i några få personers händer, skulle sådant lända allmogen till vida större tunga. Denna fruktan för ett bränningsregal omnämnes av flera talare och synes ha verkat i hög grad uppskrämmande på bönderna.

Under hänvisning till den dryga brännvinsaccis av icke mindre än hela 2 t. g., som BD. föreslagit för städerna, hemställde talmannen, om icke bondeståndet kunde åtaga sig en avgift av 1 d. smt på varje hemman, som önskade bränna. Efter något meningsutbyte gillades detta förslag av standet. Representanterna för de landsdelar, där hemmansklyvningen var störst, hade framhållit, att den enhetliga brännvinsaccisen skulle medföra mycken orättvisa. I somliga delar av landet voro hemmanen i regeln kluvna endast i 8 delar, i andra däremot i 15 à 20. Om nu avgiften sattes lika för alla och bestämdes så högt som till 1 d. smt, skulle den verka mycket betungande för de fattiga. Gent emot detta framhölls från andra sidan, att bränningskvantum ej alltid rättade sig efter gardens storlek, utan att små hemman ofta brände lika mycket som stora. — En del medlemmar av ståndet hade menat, att om avgiften sattes till hälften så mycket som den av talmannen föreslagna, skulle flera personer anmäla sig, och kronan alltså i alla fall få samma inkomst. Andra hade tyckt, att även torpare, gärningsmän och dylika personer borde tillåtas bränna mot samma avgift som bondeståndet. Men mot detta förslag erinrades, att det säkert komme att leda till ett fördärvligt brännvinsutmånglande i byarna med därav härflytande olägenheter.

Mycken ovilja väckte BD:s förslag, att brännvinskonsumtionsaccisen skulle erläggas även av sådana hemmansbrukare, vilka icke anmälde sig att bränna. Med rätta kunde man påpeka det inkonsekventa häri. Brännvinskonsumtionsaccisen hade ju av SU. motiverats därmed, att den skulle lägga en hämsko på brännvinsförbrukningen och spnnmålsödandet. Hur kunde man då vilja utkräva en dylik förbrukningsavgift av dem, som ej använde denna vara? Dessutom funnes det många som för fattigdoms skull aldrig bränt eller kunde bränna. Att utkräva brännvinsskatt av dessa vore »okristligt». En ledamot av ståndet papekade riktigt nog, att man på detta sätt rent av komme att tvinga allmänheten att bränna, enär mängen komme att bränna blott för att få valuta för den erlagda avgiften.

Den av bondeståndet erbjudna brännvinsaccisen hade emellertid av de övriga stånden i BD. ansetts otillräcklig. Detta gav anledning till nya överläggningar i bondeståndet. Några menade, att man hellre än att riskera införandet av kronobränning borde erbjuda 2 d. smt per helt hemman (samt i proportion härav för mindre gårdar). Men både avgiftens storlek och förslagsställarnas mening, att den skulle utgå antingen gårdens ägare brände eller ej, framkallade motstånd. En oberoende av bränningsrättens begagnande utgående skatt bleve tydligen icke längre en konsumtionsaccis utan en ny jordskatt. Att den dessutom var ämnad att utgå efter hemmantalet ingav den visst icke ogrundade farhågan, att det »lätteligen kunde hända liksom med andra dylika avgifter tillförene skett, att den bleve ständigt hängande vid hemmanen». Johan Persson var dock av annan åsikt. Han försvarade förslaget om hemmantalet som grund för brännvinsbeskattningen. Det vore bättre än att betala efter tunnetalet, vilket, som erfarenheten visat, medförde rättegångar, böter och konfiskationer.

Trots gjorda invändningar segrade förslaget om allmän och graderad brännvinsaccis, enär statens inkomst därigenom blev större. Johan Persson försäkrade ståndet, att det ej bleve kvitt bevillningsfrågan, förrän statsbristen blivit någorlunda avhjälpt, om de så trätte därom ända till hösten». Hans därpå framställda förslag lyckades vinna de flestas bifall. Det innehöll, att alla hemmansbrukare, även om de icke brände, skulle

betala brännvinsaccis med följande belopp: för $^1/_1$—$^1/_2$ hemman 1 d. smt, för $^1/_2$—$^1/_8$ hemman 16 öre och för alla gårdar därunder 8 öre smt.

Men en del ledamöter ogillade beslutet av den anledningen, att även de, som ej brände, skulle betala avgiften [26].

Även bland adeln ansago åtskilliga den föreslagna brännvinsaccisen, vilken som vi minnas för adeln satts 3 gånger så hög som för bondeståndet, alltför dryg och i alltför stor disproportion mot allmogens. Den blev likväl godkänd liksom betänkandet i sin helhet. Därvid gjorde emellertid adeln det förbehållet, att de övriga stånden ej finge minska de för dem utsatta accisbeloppen, ty då ginge även adeln ifrån sitt beslut [27]. — Prästeståndet instämde med adeln [28].

Debatten i borgarståndet rörde sig huvudsakligen om accisbeloppets storlek och taxeringsgrunden. 4 d. smt per tunna tyckte man allmänt vara för hög accis, särskilt när den jämfördes med landsbygdens. Dessutom önskade man olika avgift för husbehovs- och för salubränning. Några talade för en graderad husbehovsaccis till lisa för de fattigare. Borgmästare Finerus, med vilken många instämde, önskade, att accisen för husbehovsbränningen skulle utgå för varje panna i proportion mot, vad lantmännen betalte för hemmantalet. Däremot ogillade han alldeles tanken, att taxeringen skulle ske för ett visst tunnetal, och att städerna skulle förbindas att avverka detta, ofta mot sin vilja. Beträffande salubränningen i städerna förordade han antagandet av de för landsbygden föreslagna bestämmelserna. Plomgren föreslog, att accisen visserligen kunde utgå efter tunnetalet men endast för den spannmål, som verkligen förbrändes. Siffran 50,000 tunnor ansag han böra bilda ett maximum, som ej borde överskridas. — Borgarståndet gillade Plomgrens mening. Accisen bestämdes till 2 d. smt för husbehovs- och till 3 för salubränning. Borgarståndet ville återuppliva bestämmelsen i 1741 års förordning om tvänne arliga bränningsterminer, en på hösten och en på våren, samt pannornas försegling både i stad och på land under mellan-

[26] Bondest. prot. d. 8, 9 och 13 april 1747.

[27] Ad. prot. d. 4 maj.

[28] Prästest. prot. d. 18 maj.

tiden. – Skulle under infallande missväxt bränningsförbud utfärdas av regeringen, förbehöll sig borgarståndet, att ett sådant förbud skulle komma att omfatta hela riket, utan att atskillnad gjordes mellan stad och land.

Liksom i föregående brännvinsförordningar skulle i Stockholm endast salubränning bli tillaten. Samma skulle nu fallet bliva även i Göteborg och Karlskrona. Ett par medlemmar av borgarståndet undrade emellertid, huruvida huvudstaden mer än andra städer kunde förbjudas att bränna till husbehov. Men Plomgren förklarade, att om husbehovsbränning där tillätes, skulle följden bli, att ett tio gånger så stort spannmålskvantum komme att förbrännas dock minst av borgerskapet. Vidare skulle kronan förlora i sin accisinkomst, då ingen möjlighet funnes att åstadkomma en effektiv bevakning i en så stor stad [29].

Slutligen gjordes en fördelning städerna emellan av de 50,000 tunnor spannmål, som städerna skulle ha tillstånd att bränna, och en förteckning på varje stads bränningskvantum upprättades. Dessa siffror, som städernas representanter själva angavo, betecknade den *maximikvantitet,* varöver varje stads sammanlagda bränning till salu och husbehov ej finge stiga [30].

Stånden hade alltså stannat i olika beslut angående brännvinsaccisen. Borgarståndet, som bar skulden härtill, begärde hos medstånden, att särskilda deputerade från varje stånd

[29] Borgarst. prot. d. 5 juni 1747.

[30] De särskilda städernas bränningskvantiteter, vilka såsom föreslagna av städernas riksdagsmän kunna ha ett visst intresse, voro följande: (den första siffran är det av stadens representant(er) föreslagna tunnetalet; siffran inom parentes anger BD:s förslag): Stockholm 21,480 (22,336), Uppsala 1,200 (1,618), Enköping 150 (134), Norrtälje 100 (331), Östhammar 50 (101), Sigtuna 100 (38), Öregrund 120 (85), Nyköping 280 (280), Strängnäs 100 (209), Torshälla 100 (138), Trosa 50 (64), Södertälje 150 (177), Mariefred 50 (51), Eskilstuna 100 (173), Västerås 1,300 (1,281), Arboga 400 (458), Köping 200 (206), Sala 80 (140), Falun 1,100 (1,110), Hedemora 100 (79), Säter 80 (114), Norrköping 1,200 (1,080), Linköping 660 (656), Söderköping 140 (134), Skeninge 230 (232), Vadstena 440 (440), Visby 340 (340), Kalmar 300 (234), Västervik 300 (292), Vimmerby 70 (70), Växiö 100 (114), Jönköping 400 (450), Eksjö 50 (36), Gränna 130 (126), Göteborg 3,350 (3,350), Mariestad 100 (142), Skara 100 (40), Lidköping 270 (268), Skövde 100 (130), Hjo 50 (50), Falköping 50 (49),

skulle utnämnas för att söka sammanjämka de skiljaktiga besluten rörande brännvinsavgiften. Detta gillades, och adeln utsåg härtill 8, de ofrälse ståndén 4 ledamöter vartdera [31].

Huvuduppgiften för ståndens deputerade blev att finna en utväg, som tillfredsställde städerna. De ha sökt hålla kurs mellan BD:s och borgarståndets förslag, men därvid kommit närmast det förra av dessa. Att bränningskvantum måste fixeras på sätt SU. och BD. föreslagit och städerna ansvara för accisen av hela detta kvantum, var även de deputerades åsikt. Dels blev kronans inkomst därigenom säker, dels ansågs med visshet, att långt mera än de föreslagna 50,000 tunnorna atgatt till städernas brännvinsbränning under de förra åren. Men beträffande fördelningen städerna emellan av denna spannmålskvantitet ville deputerade medgiva någon lättnad. Om av förefallande skäl någon stad ville minska eller en annan öka sitt bränningskvantum, skulle K. Maj:t äga rätt att medgiva sådant, blott totalsumman av städernas accis alltid förblev densamma.

I enlighet med borgarståndets uttalande föreslogos olika avgifter för bränning till husbehov och till salu, resp. 3 och 4 d. smt per tunna (utom den gamla accisen). De av borgarståndet föreslagna beloppen hade alltså höjts med 1 d. smt vartdera. Husbehovsbränningen skulle endast tillåtas för borgare med åkerbruk. I Stockholm, Göteborg och Karlskrona ville man blott medgiva salubränning. Efter anmälan kunde även andra städer få ordna sin bränning på samma sätt som dessa tre.

Ulricehamn 40 (42), Borås 120 (214), Vänersborg 230 (228), Uddevalla 300 (299), Marstrand ingen bränning (139), Strömstad 90 (90), Kungälf 130 (129), Kristinehamn 540 (537), Karlstad 200 (421), Filipstad 200 (242), Åmål 120 (132), Örebro 770 (773), Nora 80 (293), Lindesberg 40 (213), Askersund 70 (71), Karlskrona 1,500 (1,486), Karlshamn 420 (420) Sölvesborg 40 (37), Malmö 1,000 (634), Landskrona 750 (235), Lund 340 (337), Hälsingborg 200 (194), Ängelholm 90 (82), Kristianstad 300 (201), Ystad 350 (348), Simrishamn 90 (88), Varberg 280 (280), Halmstad 150 (150), Laholm 50 (46), Falkenberg 50 (50), Kungsbacka 200 (205), Gäfle 1,200 (717), Söderhamn 150 (237), Hudiksvall 200 (207), Sundsvall 100 (178), Härnösand 370 (364), Umeå 190 (189), Piteå 120 (116), Luleå 120 (114).

[31] Ad. prot. d. 14 aug. 1747.

Ett tillägg gjordes till BD:s förslag rörande taxeringen av landsbygdens krogar och gästgiverier. Bränningsminimum bestämdes och ansags böra sättas till 2 tunnor spannmål för de mindre och 10 tunnor för de större bland dessa.

Mera märkligt än nu omtalade sammanjämkningsförslag var ett projekt, som de deputerade samtidigt överlämnade till standen.

I medvetande om de svårigheter, som sannolikt komme att möta deras sammanjämkningsförslag, framkommo de deputerade med en dittills oförsökt tanke angaende brännvinsbränningen. De ansluta sig till åsikten, att brännvinsbränningen maste hämmas för handelsbalansens förbättrande och anse, att detta mål kunde vinnas på så sätt, att salubränningen avskaffades såväl i stad som på land. Endast i 5 av rikets större städer, Stockholm, Göteborg, Malmö, Karlskrona och Kalmar skulle salubränning därefter få drivas för det där befintliga garnisonsmanskapets och arbetsfolkets skull; i stället skulle i nämnda städer husbehovsbränningen upphöra. Efter egen önskan kunde även andra städer få utbyta husbehovsbränningen mot salubränning. I städer med enbart salubränning skulle denna bortauktioneras till de mestbjudande. De deputerade voro angelägna, att brännvinsbränningen skulle ske med måtta. Därför skulle salubränningskvantum till tunnetalet bestämmas, och krogarnas antal finge ej vara större, än vad som för varje stad var oundgängligen nödvändigt. På samma sätt skulle husbehovsbränningen kontrolleras, därigenom att ett visst spannmålskvantum för varje stad bestämdes. Genom noggrann bevakning skulle sörjas för, att bränningen hölles inom de utstakade gränserna. För säkerhets skull borde gästgivares, krögares och värdshusvärdars brännvinspannor förseglas och endast öppnas så lång tid, som behövdes för dessa personers husbehovsbränning. — Husbehovsaccisen skulle bibehållas vid 3 d. smt liksom i förra förslaget, och varje stad skulle vara kronan ansvarig för hela accissumman. — Till befrämjande av det syftemal, varpa deputerade tagit sikte, skulle enligt deras mening också tjäna, om importen av franskt brännvin antingen helt förbjödes eller åtminstone inskränktes.

Om detta förslag till brännvinsbränningens inskränkande

antoges, skulle visserligen statsverkets inkomst något minskas, men detta ansago de deputerade mångfaldigt uppvägas av den fördel, hela rikets därav skulle draga.

Egendomligt nog tilldrog sig detta ståndens deputerades memorial om salubränningens avskaffande ingen uppmärksamhet och väckte ingen debatt i ständen. Tydligen föreföll en dylik reform alltför radikal. Alltför många hade intresse av salubränningens fortbestånd.

Adeln samt prästeståndet och bondeståndet biföllo sammanjämkningsförslaget. Borgarståndet uppsköt ärendet [32].

Då alltså även detta försök att nå ett avgörande angående brännvinsaccisen misslyckats, begärde SU. strax därefter, att SSD. skulle få sammanträda för att överlägga om medel till statsbristens fyllande.

SSD. tillsatte inom sig ett utskott med uppgift att föreslå nya inkomstkällor för statsverket. Dessa deputerade avlämnade till SSD. ett betänkande, däri de undersökt flera utvägar till att bereda statsverket ökade tillgångar men slutligen i likhet med SU. funnit, att en konsumtionsaccis vore den rättvisaste beskattningsformen. Till de fattigas lisa borde emellertid »nödtorften undantagas och överflödet allena plikta». Den överflödskonsumtion, som det här närmast gällde att komma till livs, var brännvinet.

Betänkandet vittnar om ett ingående studium av brännvinsfrågan, men detta har icke utfallit till brännvinets fördel. Ännu skarpare än SU:s finansdeputerade söka dessa SSD:s deputerade att bevisa brännvinets fördärvlighet. Deras uttalande är en verklig stridsfanfar. Ur detta betänkande, som i mycket kompletterar finansdeputerades, ma huvuddragen anföras.

Deputerade dröja först vid brännvinets inverkan på människokroppen och finna sig »såväl genom förfarenheten som medicinska principier» övertygade, att »näppeligen i nagon av de fyra världens delar nagon daglig dryck är bruklig, som

[32] Bondest. d. 27 aug., de övriga ständen d. 5 sept. 1747. Ståndens deputerades båda bet. bland allegater till adelns pleni prot. 1746—47 n:r 359 (se också ridd. och adelns tryckta prot. II sid. 441—447).

kan göra människan så mycken skada och bidraga så kraftigt till att fördärva dess hälsa och sinne som brännvinet».

»Den drycken», fortsätta de, »äger i sig själv ingen närande kraft, varför han ock icke är tjänlig till föda och dagligt bruk, varemot dess medicinska verkan vid atskilliga tillfällen hälsosamligen kan rönas, när brännvinet som andra medikamenter försikteligen brukas; men när det brukas dagligen eller till överflöd, så försvagar det märkligen människans kropp och bliver orsak till mångfaldiga sjukdomar, vilket de naturkunnige fulleligen rönt och oemotsägligen bevisat». — »Det fördärvar hela nationer, när dess överflödande bruk genom vanan ritat sig in, gör dem både sjukliga och vekliga, utom det att mångfaldiga synder, överdåd och ogärningar bli därigenom befrämjade». Något verkligt bevis för brännvinsmissbrukets inverkan på brottsligheten anföra de icke, men de säga, att »domböckerna i riket lära intyga, det färre kriminalier existerat» under de tider, då brännvinsförbud rått.

Efter detta framdrages den nationalekonomiska skada, som brännvinet förorsakar, och denna målas med starka färger. Om icke bränvinshanteringen minskas, menade deputerade, »välver riket oförmärkt till sin undergång», och till slut återstar för rikets inbyggare endast att på sitt urgamla vis genom utflyttning söka rädda livet».

Deputerade söka vidare visa, att brännvinet icke heller i den enskilda hushållningen kan medföra någon besparing, vilket som vi ofta sett, var en gängse uppfattning bland lantbrukare av alla stånd. Om nämligen, såsom de förut visat, brännvinet icke i sig självt ägde nagot näringsvärde, vore det otillbörligt att därmed utspisa tjänstefolket, men det vore därjämte ocksa oekonomiskt. Ty det ställde sig billigare att använda exempelvis smör till brödet än brännvin [33].

Lika ohållbart vore talet om brännvinsbränningens bibehållande för kreatursutfodringens skull. Dranken vore, me-

[33] Följande kalkyl bifogas för att klargöra detta: ett fjärdedels kvarter brännvin kostar 2 öre, 3 lod smör (vilket ansågs tillräckligt till en god frukost) $1\,^1/_8$ öre. Vid utspisning med smör kunde man därför bestå ett kvarter gott dricka på köpet, utan att det blev dyrare än enbart brännvin.

nade deputerade, en föga sundare föda för kreaturen än brännvinet för människan, »vilket förfarenheten nogsamt intygar». Ja, de gå så långt, att de tro sig kunna påstå, att »de kreatur, som på det sättet födas och gödas, även bli för människor en mindre hälsosam spis». Hur oekonomisk drankutfodringen i själva verket måste ställa sig framginge därav, att 1 tunna spannmål vid ett pris av 24 d. lämnade för endast 2 d. drank. Deputerade finna en sådan hushållning lika oförnuftig »som att köpa Hollansk lärft och därav bränna sköre». De vilja ej låta övertyga sig, att det är för drankens skull, man bränner. De ha funnit, att »det största och kraftigaste skäl, som strider för brännvinsfriheten, är vanan».

Trots sin sålunda påfallande fientlighet mot brännvinsbränningen visa deputerade dock en viss förståelse för brännvinsbruket. De säga sig ej vilja missunna allmogen en vederkvickelse- och glädjedryck, vilket de tro, att brännvinet kan vara, »dock endast om det brukas ganska sällan och då även ganska måttligen». Men skulle en sådan glädje- och styrkedryck ofta behövas, då är brännvin ej den rätta. Gott dricka vore i så fall att föredraga även för personer med det allra strängaste arbete. Erfarenheten hade visat detta, t. ex. beträffande gruvarbetarna i Falun.

Efter denna utredning om brännvinets skadliga verkningar för individ och samhälle övergå deputerade till att föresla, hur man enligt deras mening för framtiden skulle erna en lösning av problemet. De förutskicka därvid, att som det egentliga skälet till bränningsfrihetens bibehållande var den inrotade vanan, och denna icke så lätt kunde ändras, så borde man gå försiktigt tillväga och ej alltför mycket stöta brännvinsbränningens vänner för huvudet. De ha därför samma program som SU: brännvinsbränningen må fortfara, men regleras av staten och beläggas med en hög konsumtionsaccis till statsbristens fyllande. Från samma håll har upptagits tanken på, att bränningen helt och hållet skulle övertagas av staten, som skulle bortarrendera den till säkra personer; storleken av rikets bränningskvantum liksom av tillverkningsaccisen skulle av regeringen bestämmas allt efter spannmålspriset.

SSD:s deputerade ha sedan mera i detalj utformat förslaget om den regala brännvinsbränningen. De lägga sig därvid särskilt vinn om att ordna på bästa sätt för landsbygden, där givetvis missnöjet med husbehovsbränningens avskaffande kunde väntas bli störst. Till allmogens bekvämlighet borde kronobränneri-erna förläggas sa, att ingen hade alltför lang väg dit, när han ville köpa brännvin eller drank. Priset pa dessa artiklar skulle av regeringen bestämmas. Dranken borde asättas ett lindrigt pris, och brännvin kosta 4—5 $^1/_2$—6 d. kmt kannan, allt efter spannmålspriset. Vid varje bränneri skulle allmogen ha rätt att tillbyta sig brännvin för spannmal efter gällande pris pa de båda varorna. Uppstode tvist mellan bonden och brännvinsbrännaren rörande de bada bytesobjektens godhet, skulle denna utrönas genom vägning: närmare bestämmelser därom skulle utfärdas av regeringen. Utan betalning skulle allmogen för varje helt hemman från bränneriet få avhämta så stor drankkvantitet, som uppkom vid bränningen av 1 tunna säd. Sa stort bränningskvantum per hemman hade nämligen bonde-ståndet själv nu föreslagit.

Vad som planerats för landsbygden skulle i tillämpliga delar gälla även för städerna. — Den tillverkningsavgift, som brännvinsbrännaren hade att erlägga till kronan, varierade mellan 8—12 d. smt och däröver. Från brännerierna skulle brännvinet endast få säljas en gros (ankar- och halvankartals), och brännvinsbrännarna skulle ej få arrendera eller hålla krog. Sistnämnda bestämmelse var tillkommen därför, att krogarna skulle kunna taxeras till särskild försäljningsavgift.

Till slut inskärpa deputerade i allvarliga ordalag, hur vik-tig de funnit en lösning av brännvinsfragan i av dem antydd riktning vara. Skulle mot deras förmodan förslaget förkastas, lägga de därför ansvaret för den skada, som därigenom kan uppkomma, inför Gud och eftervärlden på dem, som voro mera mana om brännvinet än om sitt fäderneslands välstand [34].

Som vi finna härrör deputerades betänkande från de ivri-gaste förkämparna för Hattarnas asikter i brännvinsfragan.

---

[34] SSD:s deputerades bet. d. 22 sept. 1747 bland allegater till adelns pleniprot. n:r 359. Det är författat av Harald Urlander.

Men motsidan lät sig ej förstummas av den utförliga och energiska bevisföringen. Saväl under SSD:s överläggningar som sedermera under ståndens, uttalades många tvivelsmål och riktades flera grava anmärkningar mot betänkandet.

Bondeståndet, som icke kunde tänka sig lanthushållningen utan husbehovsbränning, var alltifrån början fullkomligt enigt i att avvisa tanken på kronobränning. Vilken oro redan de första underrättelserna om en dylik plan väckte bland bönderna, sågo vi under överläggningarna om BD:s förslag. Nu hade faran ryckt närmare, och det gällde att möta den. I en inlaga, som upplästes i SSD., framställdes bondeståndets synpunkter och anmärkningar. Memorialet vänder sig först mot föreställningen, att kronans övertagande av brännvinsbränningen skulle medföra spannmålsbesparing. Sådant vore så mycket mindre troligt, som arrendatorerna i eget välförstått intresse ofelbart skulle söka uppdriva brännvinstillverkningen, så långt det vore möjligt, samt därjämte införa brännvinssupandet i sådana trakter, där man dittills föga vetat av denna dryck. Härpå kunde man få övertygande bevis från sådana länder, vilka redan gjort brännvinsbränningen till ett regale. Där hade folket även i de avlägsnaste landsdelarne genom ett omattligt brännvinsdrickande förstört både hälsa och välfärd. Mot teorien om spannmålsbesparing talade även en annan omständighet. Med all säkerhet skulle brännvinsarrendatorerna använda den stridaste och kärnfullaste säden, vilket skulle medföra större skada för landet, än då bonden — som oftast — brände av skämd och slö säd.

Böndernas gamla krav på att till sin nödtorft och utkomst fritt få använda, vad deras jordbruk gav, upprepas anyo, och det tilläggas, att deras »naturliga och tillständiga rätt- och friheter i annor händelse synas inskränkas och upphävas». För bonden kunde brännvinet icke sägas vara en lyxartikel såsom vin och läckra rätter för de högre klasserna. Ingen borde missunna bonden den vederkvickelse en sup brännvin alltemellanat kunde skänka honom under hårt arbete eller i oblitt väder.

Det av deputerade föreslagna brännvinspriset kritiseras såsom alldeles ruinerande för bonden. Efter ett spannmålspris

av 18—24 d. kmt tunnan kunde en kanna brännvin säljas till 1 $^{1}/_{2}$—2 d., om man nämligen ansåge, att dranken ersatte brännvinsbrännarens övriga omkostnader. Det pris, deputerade tänkt sig, var emellertid 4—6 d. kannan. Men icke nog härmed. Ville bonden vid bränneriet byta sig till brännvin för säd, skulle han förmodligen efter deputerades nyssnämnda priser få endast 4 kannor brännvin för en tunna spannmål, under det han finge 12 kannor, om han brände själv.

Den mycket omstridda drankutfodringen tages, som man kunde vänta, ivrigt i försvar av bönderna. En bonde, förklara de, måste med nödvändighet hålla många kreatur dels för skjutsningens och åkerarbetets skull, dels för att få gödning till åkern. Men då ängen i allmänhet var obetydlig i förhållande till åkern, måste boskapen huvudsakligen utfodras med halm. Till att höja dennas näringsvärde och göra den smakligare för kreaturen förklaras dranken vara oumbärlig; med dess tillhjälp kunde man förmå kreaturen att förtära sådant foder, som de eljest icke ville äta. — Enligt deputerades mening skulle utfodring med gröpt säd till halmen vara vida att föredraga framför dranken. Gent emot detta påstående erinras i memorialet, att lantmannen då skulle gå miste om brännvinet, vilket ju efter det ovannämnda priset av 2 d. kannan var en ganska värdefull produkt vid sidan av dranken. Under svar väderlek vore en bonde mycket bättre belåten med ett stycke bröd och en jungfru brännvin (à 2 öre) än med smör eller annat sovel till motsvarande pris, att icke tala om, att sovel ofta saknades i bondens hushåll. Vidare påstås, att priset på kött, fläsk, smör och ost skulle stiga, om dranken försvunne, enär bonden då i regel måste minska sin kreatursbesättning.

Av allt detta drages den slutsatsen, att husbehovsbränningen vore omistlig för lantbrukaren. Kronobränningen skulle i längden bli till skada för riket, även om den i början kunde gagna genom att tillföra statsverket betydande inkomster. — Statsbristen trodde bondestandet kunna fyllas genom en fördubbling av den brännvinsaccis (såväl husbehovs- som salu-), som

BD. föreslagit [35]. Konsumtionsavgiften på det franska brännvinet borde då också fördubblas, så att detta brännvin ej kunde säljas billigare än det svenska.

Genom en sådan fördyring av brännvinet skulle konsumtionen minskas, och statsbristen avhjälpas. Deputerades önskemål kunde alltså, menade bönderna, vinnas även på det av dem föreslagna sättet [36].

Ett annat kritiskt inlägg, som gjordes under SSD:s överläggningar och som i en viktig punkt ifrågasatte sanningen av Hattarnas ekonomiska teorier, kom från superintendenten Kiörning, en i hithörande frågor ovanligt skarpsynt man. Denne trodde visserligen på spannmålsimportens del i underbalansen men var ingalunda övertygad om, att husbehovsbränningen bar största skulden till den stora spannmålsinförseln. Det var salubränningen, som enligt hans mening var farligast. I städerna och på krogarna var brännvinskonsumtionen mycket större än i böndernas hushåll. Därför trodde han ej, att en förpaktning av brännvinsbränningen nämnvärt skulle vara i stånd att minska spannmålsimporten. — Till den stegrade spannmålsinförskrivningen kunde andra orsaker finnas. Under närmast föregående tid hade flera ganger missväxt inträffat. Åkerbruket befann sig på samma ståndpunkt som förut, men landets folkmängd hade ökats, och främmande industriarbetare med sina familjer inflyttat. Den ökade befolkningens brödbehov maste da fyllas genom import. Detta ansag han framgå av en jämförelse med förhållandena 10 år tidigare. Fastän man även då brände, var spannmålen så billig, att ständerna mast vidtaga lagstiftningsåtgärder för att hålla den i skäligt pris [37]. Lantbrukets förbättrande och minskande av utländsk

[35] Inkomsten härav beräknas till omkring 5 t. g. Av memorialet framgår, att man i SSD. uppgivit statsbristen till blott 25 t. g. (i st. f. 75 i StD.), därav 6 t. g. årligen erfordrades.

[36] Enligt påteckningen är detta memorial uppläst i SSD. d. 1 okt. 1747. Skriften, som är odaterad och oundertecknad, ligger bland Större sekr. dep:s akter, utskottshandl. vol. 20. Av stil och innehåll är det dock fullt klart, att den utgör ett inlägg från bondehåll under överläggningarna i Stora sekr. dep. Större sekr. dep. konstituerades först i senare delen av oktober 1747.

[37] Kiörning i prästest. d. 17 okt. 1747.

lyximport, vore de rätta medlen, varigenom man kunde råda bot för undervikten i handeln.

Och även om man antoge, att brännvinsbränningen i riket vore den enda eller förnämsta orsaken till spannmålsimporten, så återstode den frågan obesvarad, huruvida brännvinskonsumtionen verkligen skulle minskas, ifall kronobränning infördes. Att arrendatorerna skulle överskrida bränningskvantum, tog han för givet. Men dessutom skulle kronobränningen medföra flera andra olägenheter. Först och främst vore den ett monopol, och sådana borde ej förekomma under ett fritt styrelsesätt. Vidare skulle lantmannen nödgas göra långa resor för att hämta drank. Därigenom skulle han förspilla mycken tid samt få tillfälle att besöka krogen och där supa upp många dagars och veckors, kanske månaders förtjänst. Att kroglivet var orsak till mycket sedefördärv, vore en känd sak. Erfarenheten vittnade, att fylleriet mest florerade i grannskapet av krogarna, samt att de bönder och arbetare, som bodde däromkring, mestadels voro eländiga och gäldbundna.

Genom brännvinsbränningens övertagande av staten skulle kronan onekligen kunna skaffa sig ansenliga inkomster, men om spannmålsimporten icke därigenom kunde minskas, vore det att ge ut med ena handen, vad man toge in med den andra. Den riktiga konsekvensen av deputerades utredning vore att alldeles förbjuda all brännvinsbränning eller atminstone salubränningen, ty erfarenheten hade visat, att en ansenlig spannmålsbesparing uppstått, när salubränningen varit förbjuden.

Statsbristen, menade Kiörning, borde fyllas genom någon bevillning, t. ex. en ny avgift för friheten att bränna. Han sammanfattar, vad han velat säga, i den satsen, att statsbristen icke borde fyllas genom inkomst av sådana varor, vilkas nyttjande och överflödiga bruk i sig själv vore skadligt för riket [38].

När SSD., som i allo gillade sina deputerades betänkande, genom ett protokollsutdrag överlämnade ärendet till ständen, skedde det med en enträgen uppmaning att vid frågans avgörande ha landets verkliga bästa för ögonen. Ärendet vore så viktigt, att ständerna knappast kunde få något viktigare

[38] Kiörnings mem. av d. 24 sept. 1747 bland Större sekr. dep:s akter. [Utskottshand. vol. 20].

under debatt. Ett bifall till förslaget skulle nämligen på en gång lösa tvänne för riket så vitala frågor som statsbristens avhjälpande och handelsbalansens förbättrande.

Att kritik riktats mot projektet under SSD:s överläggningar erkännes. Fastän denna ansags vederlagd redan i deputerades betänkande, bemödar sig SSD. att ytterligare söka övertyga sina motståndare.

Utan att ge någon närmare upplysning om sättet förklarar SSD. helt kort, att om kronobränning införes, kunna så betryggande atgärder vidtagas, att aldrig mera spannmål förbrännes till brännvin, än regeringen finner för riket nyttigt. I riktigt inrättade bränverier borde mera brännvin kunna utvinnas ur säden, än nu ofta vore fallet, vilket måste medföra besparing av spannmål. Brännvinskonsumtionen komme givetvis att minskas, ja, med tiden att alldeles upphöra, då brännvinet komme i så högt pris, som nu föreslagits. På spannmålsbesparingen behövde man följaktligen ej tvivla. Och vad oron för uppkomsten av nya krogar anginge, trodde sig SSD. kunna stilla även den. Om ständerna förklarade sin mening vara, att brännvinstillverkningen borde minskas, ej ökas, hade regeringen att draga försorg om, att brännvinsbränning ej bleve tillåten på de orter, där man förut kunnat undvara brännvin.

Vid överläggningen i frågan hade, säger SSD., de tre högre standen enhälligt godkänt projektet om kronobränningen, men bondeståndet hade ej känt sig övertygat om dess nytta utan avslagit detsamma. Den utväg bondestandet i stället anvisat, en fördubbling av brännvinsaccisen, förklaras av SSD. vara otillfredsställande, enär statsbristen därigenom ej kunde fyllas, ej heller de övriga fördelar vinnas, som genom deputerades förslag åsyftats. Deras förslag försäkras vara »det endaste och skäligaste, som så nu som för framtiden till statsbristens botande lär kunna patänkas». Förkastades detta, kände sig SSD. alldeles råddvill. Den gjorde dock ett sista försök att vinna gehör för sina åsikter genom att framhålla brännvinsaccisen såsom den mest rättvisa beskattningsform, genom vilken alla, svensk som utlänning, som ville använda brännvin, måste lämna sin tribut till statskassan. Som yttersta lockmedel använde SSD. löftet, att om dess förslag nu antoges, skulle om

ett år — alltså 1749 — halva och om två år hela bevillningen kunna upphöra [39].

Bland ständen var bondeståndet det första, som tog SSD:s förslag om kronobränningen under behandling. Standet ansag det ligga fara i dröjsmål, ty om de andra ständen hunne före med sitt avgörande, »så stode bondeståndet där», såsom en bonde från Östergötland utlät sig. Därför ville de genom ett skyndsamt avgörande påverka medständen. Böndernas hopp stod nu som förut i denna fråga till prästeståndet, vars obenägenhet för bradstörtade förändringar, näringstvång och kronoarrenden de väl kände. Bönderna voro så ivriga, att de ej gåvo sig ro att vänta, tills protokollsutdraget hunne bli utskrivet utan beslöto att genast muntligen tillkännagiva sin mening för prästerna. I sakfrågan var bondeståndet fullständigt enigt. Ingen enda röst höjdes för brännvinsarrendet. På talmannens tillrådan godkändes det förslag, som standets deputerade framställt i SSD., att ståndet skulle åta sig en fördubbling av brännvinsaccisen. Men detta gjordes med det förbehållet, att de övriga ständen åtoge sig en proportionell förhöjning [40].

På riddarhuset föranledde arrendefrågan en osedvanligt lang debatt [41]. Förslaget angreps med häftighet av en rad talare, bland vilka märkas Ramsay, Giös, Hästsko, Klingspor, Schechta m. fl.

Upprepade gånger uttalades ett skarpt klander över, att SSD:s deputerade lagt ett hårt ansvar på envar, som icke godkände deras förslag. Detta vore »något för hårt och positift sagt av dem», och de hade därmed, menade oppositionen, överskridit sin befogenhet som förberedande instans. En riksdagsman hade enligt lagen rätt att tala fritt och att gilla eller förkasta, vad en deputation föreslagit. Även den som motsatte sig förslaget, kunde vara lika god patriot som deputerade.

Den självmotsägelse, som SSD:s deputerade gjort sig skyldiga till, då de å ena sidan fördömt brännvinet men å den

[39] SSD:s protokollsutdrag d. 5 okt. 1747 bland allegater till adelns pleniprot. n:r 359.

[40] Bondest. prot. d. 7 och 9 okt. 1747.

[41] Ad. prot. d. 9 okt. 1747.

andra velat göra det till en viktig skattekälla, undgick icke uppmärksamheten. Vore brännvinet verkligen så skadligt, som påstätts, då borde det icke mot någon om än så hög avgift finnas tillgängligt. Men oppositionstalarna voro icke övertygade om denna skadlighet. Tvärtom försvara de brännvinet ivrigt. »Att brännvinet icke har någon näringskraft, som deputerade sagt, därom döma de mycket orätt», menade Hästsko. Det medförde besparing i hushållet och vore i vårt klimat oumbärligt som styrkedryck för menige man. Ramsay ansåg rent av, att allmogen räknade brännvinet »nästan som sitt högsta goda och det enda nöje de ägde här i världen». Han och flera med honom varnade därför för det missnöje, som kunde uppstå bland allmogen om husbehovsbränningen förbjödes. Nordenfelt erinrade om, att oroligheter av sådan anledning förekommit bland allmogen 1741 [42]. Ett dylikt missnöje befarades kunna bli än farligare nu under det prekära läge, vari riket befann sig till följd av inre och yttre oro.

Den stora vinst för staten, som man nu förespeglade sig, befarades snart komma att visa sig ha varit byggd på felaktiga beräkningar. Förmodligen skulle det gå med en blivande brännvinssocietet, som det gått med andra dylika kompanier, »vilka alltid i början utmålats såsom mycket härliga och fördelaktiga inrättningar men i längden helt annorlunda utslagit». Säkerligen skulle det i framtiden bli klart, att brännvinsarrendet tjänat att rikta vissa enskilda personer »eller s. k. brännvinsgudar». En misstanke framkastades t. o. m., att det kunde vara dylika personer, som voro de egentliga drivfjädrarna i den ivriga kampanjen i arrendefrågan. Arrendatorerna troddes komma att stegra brännvinspriset så mycket som möjligt. Men som en följd därav komme också spannmålspriset att stiga, vilket skulle lända den fattige till svår tunga. Säkert vore, att allmänheten genom kronobränningen skulle försättas i ett olidligt tvång och åsamkas dryga utgifter och många

[42] I prot. står 1731, vilket säkerligen är felskrivning. 1731 rådde intet förbud mot bränning, vilket däremot var fallet 1740—41. Att oroligheter sistnämnda år förekommit bland allmogen är säkert (t. ex. Fellingsbro härad).

andra svarigheter. Oärlighet hos förpaktarna kunde ej förebyggas; någon säker kontroll vore ej tänkbar.

Flera bland adeln uttalade farhågor för, att kronobränningen kunde föranleda en ökad import av franskt brännvin. Om nämligen det inhemska spannmalspriset stod högt, och bränneriernas brännvin följaktligen var dyrt eller otillräckligt, kunde man frestas att för kroghallningen införskriva franskt brännvin. Men en sadan import skulle draga pengar ur landet, kanske mer än den dittillsvarande spannmålsimporten.

En olidlig plåga för rikets inbyggare kunde uppstå, om brännvinsarrendatorerna finge rätt att genom sina utskickade visitera i husen för att kontrollera, att ingen olaga brännvinsbränning ägde rum. Följden härav kunde bli en riksfördärvlig oenighet. »Betänken, gunstige herrar», utropade Ramsay, »när den ena, som arrenderar brännvinsbränningen av kronan, skall bli den andres fiskal, vad trätor, kiv och bitterhet kan undersåtarne emellan förorsakas. Rikets grundpelare kunna därigenom göras sviktande, och vi störtas i olycka och fördärv». Att allmänheten var delad i tva partier, gjorde icke denna sak bättre, framhöll en annan talare.

Häftigaste oviljan bland oppositionen på riddarhuset väckte förslaget om arrendebränningen av den anledningen, att det ansags göra ett intrång i adelns privilegier. Man åberopade § 8 av de adliga privilegierna, vilken gav adeln rätt att hålla krogar och samtidigt frikallade dessa från alla utlagor och besvär samt § 19, däri adeln medgavs frihet att förädla och avsätta sina egna produkter. En dylik förädling ansag man det nu vara, då spannmalen förvandlades till brännvin, som sedan saldes på krogen. Om alltså adeln berövades rätten att själv bränna, vore därmed dess privilegium att hålla fria krogar upphävt, »ty krog utan frihet att få tillverka brännvin till försäljning på densamma kunde aldrig räknas för nagot privilegium», menade Giös. Av många betraktades krogarna sasom en av adelns förnämsta inkomster av avelsgårdarna[43]. Friherre Düring vädjade till adelns frihetskänsla och pietet för vad som var »gammalt och fornt». »I Ryssland», utropade

[43] Krogar funnos, upplystes det, som voro så indräktiga, att kronan tillbytt sig dem mot femdubbel ränta.

han, har adeln måst lämna brännvinsbränningen till kronan, men skillnaden består däruti, att de äro slavar och vi fria. Ty läre vi ock intet vilja imitera dem härutinnan, så länge vi äro mästare av vår frihet, vilket är det ömmaste vi äga». Att uppgiva krogfriheten skulle kännas så mycket svårare, som det fanns krogar, »de där från urminnes tider voro privilegierade». Själv ägde friherre Düring en dylik krog, vilken ingen mindre än den store Gustav Adolf benådat med privilegium. Förbittrad utbrast han till slut: »Skulle detta privilegium berövas oss, så vore så gott att på en gång kasta bort allt det andra efter!»

Försvaret av SSD:s betänkande sköttes till huvudsakligaste delen av den för brännvinsarrendet synnerligen ivrige Carl Gustav Löwenhielm, någon gång understöd av Carlesson, Cederhielm och andra. I upprepade anföranden gjorde Löwenhielm sitt bästa för att lugna och upplysa. Han bad, att saken måtte hanteras med saktmod, ty han vore försäkrad, att när förslaget rätt betänktes, skulle det ej så lätt förkastas, enär ingen därigenom skulle bli lidande, men kronan vinna ansenligt. Man måste sörja för rikets försvar, och det vore då bättre, att brännvinssuparne bidroge därtill, än att man ytterligare skulle betunga ämbetsmännens små löner.

Att deputerades projekt vore inkonsekvent till sin tankegång, ville Löwenhielm icke medgiva. Skadlig vore brännvinsbränningen förvisso, men till följd av den vana, som fått insteg hos allmänheten, hade man icke vågat att på en gång avskaffa bränningen. I vissa fall kunde nog brännvinet vara nyttigt t. ex. i fält, »men eljest kunde gemene man säkert vara brännvinet förutan, åtminstone kunde de bega sig med mindre än hittills». — Någon fara för oroligheter bland allmogen, ifall brännvinsarrendet genomfördes, trodde han icke på. Enligt hans utsago hade intet missnöje försports 1741, utan bönderna hade med stilla laglydnad fogat sig efter regeringens befallning. I många landsdelar, t. ex. i Norrland, vore brännvinet föga i bruk bland allmogen. Och i de trakter, där det mera användes, skulle det ju fortfarande finnas att tillgå. Allmogen behövde icke försumma sitt arbete på grund av långa resor efter brännvin, ty man ämnade inrätta brännerier i nästan varje socken. Den ringa prisförhöjningen trodde han,

att allmogen skulle ta med jämnmod, da den till ersättning bleve befriad från bevillningen. För övrigt skulle allmogen bli minst betungad genom detta förslag, ty när bonden söp 30 supar brännvin om året, söp borgaren 365, men då vore det ej mer än rätt, att den senare också finge betala mest, vilket förslaget om konsumtionsaccisen just asyftade. Förr hade annars alltid städerna tagit minsta delen i kontributionerna. — Om möjligheten av en effektiv kontroll över brännerierna var han förvissad. Han försäkrade, att man skulle kunna sitta i Stockholm och med säkerhet veta, hur mycket som brändes t. o. m. i de längst avlägsna orterna.

Utsikten till spannmålsprisets stigande, som oppositionen förutspått som en följd av det tillämnade högre brännvinspriset, var icke för alla ovälkommen. Nedervud, som trodde på fallande spannmålspriser efter de då avslutade utländska krigen, påpekade vikten av, att den inrikes spannmålen hölles i ett någorlunda skäligt pris, så att lantmannen finge sin möda betald, enär han annars icke kunde existera.

Det påstående, som gjorts av den liberala riktningens anhängare, att var och en fritt och obehindrat borde få nyttja sin egendom och efter behag få förvandla sina produkter, kunde Löwenhielm från sin merkantilistiska standpunkt icke gilla. Hans mening härvidlag var den, att överheten ägde rätt att hindra en dålig hushållare från att vårdslösa sin egendom eller bruka den till överflöd. Så t. ex. var det förbjudet även för en biodlare att använda vaxljus vid begravningar, fast han själv ägde vaxet. Av denna och flera liknande författningar, som överheten gjort till samhällets nytta och bestånd, kunde man draga den slutsatsen, att även brännvinsbränningen kunde förbjudas eller rättare sagt på visst sätt inskränkas, utan att man därför med skäl kunde pasta, att nagon betoges en fri disposition över sin egendom, eller att intrång gjordes i nagons privilegier.

Anläggningen av större brännerier hoppades han medföra en stor fördel, därigenom att mera brännvin skulle kunna utvinnas ur säden, vilket, ifall brännvinskonsumtionen vore konstant, skulle spara spannmål. På grund av små pannor och ofta otillräcklig kunskap i bränningskonsten hade man vid

husbehovsbränningen i genomsnitt fått endast 12 kannor brännvin efter en tunna säd. I större verk beräknades nu brännvinsutbytet kunna ökas till 20 kannor. Följden härav skulle bli, att man erhölle lika mycket brännvin efter 300,000 tunnor spannmål som förut efter 500,000 tunnor. Alltså skulle härigenom inemot hälften av den hittills årligen införskrivna spannmålen kunna besparas, och han såge däri »nästan det endaste och förnämsta medlet till rikets upphjälpande». — Den av några befarade ökningen i importen av franskt brännvin kunde utan svarighet förebyggas genom ett strängt införselförbud.

Livligt bestred Löwenhielm, att kronobränningen komme i konflikt med adelns privilegier, sasom hans motstandare påstått. Adeln borde tala mindre högröstat om sin krogfrihet, »ty det kunde icke räknas såsom en adlig övning att sälja brännvin». För övrigt om verkligen adeln haft privilegium på brännvinsbränningen, så skulle ju de andra stånden icke kunnat bränna, vilket de emellertid nu gjorde lika väl som adeln; ej heller skulle då brännvinsförbud kunnat utfärdas eller adeln påtagit sig avgift för friheten att bränna. Sina krogar finge adeln behalla därefter såväl som dittills och kunde fortfarande ha en god inkomst av dem [44]. Det stod därjämte adeln fritt att ingå som intressenter i de blivande kronobrännerierna. Talet om intrång i privilegierna kunde han följaktligen ej förstå.

När man äntligen för att få ett slut på den långvariga debatten skulle skrida till omröstning om arrendeförslaget, förklarade oppositionens huvudmän, att votering icke kunde äga rum, enär frågan rörde adelns privilegier. Lantmarskalken och flera menade däremot, att det endast var en konsumtionsaccis-

[44] Löwenhielm visade i detalj, hur det skulle ställa sig med förtjänsten av adelns krogar efter brännvinsarrendets införande. Om man beräknade spannmålens inköpspris till 6 d. smt, accisen till 12, tillverkningsomkostnaderna till 3 samt brännvinsbrännarens förtjänst till 9, blev slutsumman vid 1 tunnas bränning 30 d. smt eller 90 d. kmt. Erhöll man så 20 kannor brännvin efter 1 tunna säd, kunde bränneriet sälja brännvinet för 4 1/2 d. kmt kannan, och krogarna skulle vid ett utminuteringspris av 6 d. kmt kannan alltså förtjäna 1 1/2 d., vilket han tyckte var en skälig förtjänst. Under 6 d. borde brännvin icke säljas »till förekommande av ett alltför överflödigt supande».

fråga. Med anledning av denna meningsskiljaktighet tog diskussionen ny fart, och häftiga protester mot votering höjdes från de ivrigaste oppositionsmännen. Lantmarskalken föreställde adeln »på ett ganska ömt sätt» nödvändigheten av att »med saktmodighet hantera sakerna» och låta frågan på laga sätt avgöras genom omröstning. Friherre Coijet erinrade om, hur illa adeln en tid förut upptagit underrättelsen om en dylik voteringsvägran i bondeståndet, »men nu hände beklagligen detsamma hos oss själva, vilket står mycket illa till boks». Detta verkade, och många, som dittills varit emot votering, ändrade nu åsikt. Men in i det sista protesterade Ramsay m. fl. och förbehöllo den finska adeln rätt att bränna, även om den svenska ville avstå därifrån.

Voteringen utföll så, att förslaget om brännvinsbränningens upplåtande åt kronan bifölls med 173 röster mot 147. Den starka minoriteten visar, att även åtskilliga Hattar röstat emot. Tydligen har frågan om brännvinsarrendet åstadkommit en splittring inom hattpartiet [45].

Segern på riddarhuset sporrade Löwenhielm till nya ansträngningar. Det gällde att påverka prästeståndet, som ännu ej avgjort frågan, samt att om möjligt få bondeståndet att ändra mening. I sådant syfte föreslog han i SU., att en förnyad hemställan från SSD. borde göras till plena [46]. Vad därmed skulle vinnas var att skingra en del vidriga rykten, som utspritts angående ändamålet med arrendeförslaget. Hos många hade nämligen den misstanken vunnit insteg, att det verkliga syftet med brännvinsarrendet var att bringa det i händerna på några få förmögna personer under namn av en brännvinssocietet. Men om så skedde, befarade man stora olägenheter för samhället, vilka påpekats redan under debatten på riddarhuset. För att undanröja uppkomna vanföreställningar och tillika giva utförligare upplysning om sättet för

[45] v. Korff säger (d. 16 okt.), att frågan om brännvinsregalet ökat splittringen inom det franska partiet, som börjat med anledning av förfaringssättet mot Åkerhielm. Malmström III s. 390 not.

[46] SU:s prot. d. 12 okt. 1747.

brännvinsarrendets genomförande avgav nu SSD. ett nytt betänkande till plena [47].

I detta försäkrade deputationen, att en sådan tanke, som på sina håll vunnit insteg, varit den fullkomligt främmande och kände sig upprörd över försöket att genom dylika ryktens utspridande skada dess förslag. På grund av frågans stora vikt ville den dock efter yttersta förmåga söka förebygga vidare missuppfattning.

För kronan kunde det visserligen, menade SSD., i viss mån vara likgiltigt, om brännvinsarrendet kom i flera eller färre personers händer, blott förslagets asyftade nytta säkerställdes. Men det vore dock billigt, att den vinst, som genom bränningen uppstode, fördelades på så många som möjligt. Därför borde kontrakten om brännvinsarrendet slutas efter föregången allmän kungörelse, varvid på landet envar inom bränneridistriktet boende — oavsett stånd — skulle äga rätt att efter sina förmögenhetsvillkor delta i arrendet. I de städer, där bryggerisocieteter voro inrättade, borde dessa ha företrädesrätt att inga arrendekontraktet för staden, men där inga sådana bolag funnos, kunde kontrakt ingås med borgerskapet, som sedan sinsemellan fick träffa vidare överenskommelse. Arrendetiden borde sättas så lång, att anläggningskostnaden hunne återvinnas. Vid kontraktets ingående skulle noga sörjas för kronans säkerhet.

Den förlust, som en och annan trodde sig komma att lida, då den nya ordningen genomförts, skulle mer än väl ersättas, försäkrar SSD., genom den vinst envar kunde ha som delägare i ett bränneribolag. På samvete intygade deputationen, att om ständerna antoge arrendeförslaget, skulle de i en snar framtid välsigna detta sitt beslut. Betydelsefullt vore det intryck, åtgärden kunde väntas göra i utlandet. Det skulle övertyga hela världen, att intet folkslag vore mera enigt och villigt än det svenska att sätta sin enskilda bekvämlighet å sido, när det gällde det meniga bästas gagn och förkovring.

---

[47] SSD:s ytterligare påminnelse angående den föreslagna brännvinsinrättningen dat. d. 13 okt. 1747 bland alleg. t. ad. prot. n:r 359. Det är utarbetat av samma SSD:s deputerade, vilka utarbetat det förra bet. (SU:s prot. d. 12 okt. 1747).

Under överläggningen samma dag i SU. framställde superintendenten Kiörning ett förslag, som är förtjänt av uppmärksamhet. Hans tanke var, att varje socken borde få tillåtelse att själv arrendera friheten att bränna ett visst tunnetal mot erläggande av den föreslagna avgiften per tunna [48]. Ett sådant arrangemang trodde han »mycket skola därtill bidraga, att projektet bleve någorlunda smakeligt hos allmogen». Många instämde med Kiörning, men man trodde i SU., att det icke vore radligt, att alla fragor angaende förslagets verkställighet skulle avgöras av ständerna. Ty huru billigt och välgrundat projektet än vore, troddes dock ständen få svårt för att enas i detaljfragor. Dylika borde därför helst lämnas till regeringens avgörande [49].

Men bondeståndet slog dövörat till för alla locktoner om brännvinsarrende. Då SSD:s senare betänkande var uppläst, och talmannen frågade, om ståndet funne projektet drägligare nu än förut, svarades härtill »enhälligt med stort rop» nej. Enligt ståndets uppfattning var förslaget om brännvinsarrendet icke i stånd att stoppa statsbristen. Den åsikten uttalades, att rätten till brännvinsbränningen enligt grundlagarna var bondestandet tillförsäkrad, och att standet följaktligen i denna fråga ej kunde överröstas av de tre övriga ständen. Därför yrkade en bonde, att sekreteraren »i de starkaste ordasätt» borde i ett protokollsutdrag förklara, att bondeståndet hölle fast vid denna sin rätt, vilket beslut än medstånden fattade. En manstark deputation avsändes omedelbart för att hos präste- och borgarständen tillkännagiva bondeståndets förnyade avslag [50].

Prästeståndet hade satt sig i efterhand. Först den 17 oktober togs i detta stånd arrendeförslaget under debatt. Då adeln och bondeståndet stannat i olika beslut, motsågs givetvis med spänning, hur prästeståndet skulle ställa sig till frågan.

I debattens början gjorde några av prästeståndets ledamöter det förbehållet, att husbehovsbräningen skulle få fortfara som

[48] Ett liknande förslag gjordes av M. J. von Gertten hos adeln d. 14 okt. 1747.

[49] SU:s prot. d. 13 okt.

[50] Bondest. prot. d. 14 okt.

hittills i Norrland och Dalarna, även om brännvinet sattes under arrende i det övriga landet. I dessa trakter uppgavs brännvinet ännu vara föga i bruk, och man önskade förebygga den stegring i konsumtionen, som otvivelaktigt skulle följa, om brännvinsarrendatorerna även där finge inrätta krogar.

Oppositionen mot kronobränningen fördes i prästestandet främst av superintendenten Kiörning, vilken vi redan lärt känna som en talangfull motståndare till den föreslagna nyheten. Vid hans sida ställde sig kyrkoherdarna Manquer, Hellstadius, Helin m. fl.

Dessa försvarade alla den »uråldriga, naturliga och grundlagsfästade friheten, som var och en av rikets inbyggare ägde att till sin nödtorft obehindrat disponera, vad han på sin torva producerat». Att taga denna frihet från den stora allmänheten och lämna den åt några få personer, kunde icke vara rätt. Brännvinsarrendet vore också farligt som prejudikat. Sattes nu brännvinet under arrende, så kunde kanske i framtiden detsamma ske med bryggning, kanske också med bakning, slagt o. s. v., varigenom landets inbyggare skulle råka i en olidlig träldom. Husbehovsbränningen försvarades såsom nödvändig, men salubränningen betecknades enstämmigt såsom ett ont.

Man var ense om, att spannmålskonsumtionen ej skulle minskas utan tvärtom ökas, om arrendebränning infördes. Upprepade gånger försäkras, hurusom vid husbehovsbränning så långt som möjligt användes slösäd, bär etc. Så skulle ej ske vid arrendebrännerierna, där det gällde att utvinna mesta möjliga brännvinsmängd ur spannmålen, utan där skulle den bästa säden förbrännas. Vidare hade husbehovsbränningen alltid måst lämpas efter varje hushållares spannmålstillgång och alltså vid klen skörd av sig själv reducerats till ett minimum. Brännvinsarrendatorerna däremot skulle även i nödår hålla brännvinstillverkningen hög och fördenskull importera så mycket spannmål, som de kunde överkomma. Därtill bleve brännvinsarrendatorerna helt enkelt nödsakade, ifall de alla år skulle kunna betala den stipulerade arrendesumman oförminskad. Här ansåg man sig kunna påvisa en betänklig svaghet i förslaget: antingen kunde ej minskning i spannmålsimporten

åstadkommas, eller också kunde ej kronan varje år få lika stort arrende. En av talarna visade, att kronan mycket lätt kunde förlora i sin accis genom brännvinsbrännarnas oärlighet. Om nämligen vid bränningen användes vört i st. f. vatten, kunde i verkligheten dubbelt så mycket brännvin tillverkas, som det man accisade för, men i så fall åtgick naturligtvis också dubbelt så mycket spannmål. — Även i prästeståndet misstänkte man, att brännvinsarrendet skulle komma att rikta ett fåtal personer på allmänhetens bekostnad. Dessutom voro alla monopol synnerligen svåra att avveckla, när de väl en gång kommit till stånd.

Livligt skildrades det demoraliserande och ruinerande inflytande, som krogarna under arrendet med all sannolikhet skulle få. Då man brände till husbehov, hade brännvinsförtäringen i de flesta hem varit måttlig, men så skulle ej bli fallet på krogarna. »Tillfället gör tjuven», menade superintendent Kiörning. Fanns brännvin lätt tillgängligt, skulle konsumtionen därav bli långt större än förut, och detta så mycket mer som brännvinssupningen ju bleve auktoriserad av staten som ett medel att skaffa kronan inkomster.

Bland de vägande anmärkningar, som superintendenten Kiörning framställde, var också den, att ständerna endast fått yttra sig om själva principfrågan, d. v. s. huruvida kronobränning skulle införas eller ej, men däremot icke angående sättet för arrendets genomförande i detalj. Enligt hans mening sammanhängde dessa båda frågor så nära med varandra, att den förra ej kunde avgöras, om man ej finge närmare kännedom om detaljerna, vilka av ständerna borde skärskådas.

Samtliga dessa ledamöter yrkade ivrigt avslag på det framställda förslaget om brännvinsregal.

Den främste försvararen av brännvinsarrendet var doktor Browallius. Han upprepade de välkända skälen för kronobränningen och lade därvid sina standsbröder på hjärtat, hur viktigt det vore, att handelsbalansen förbättrades. Skedde icke detta, bleve riket snart »utan utvärtes fientlig makt, utan att en fiende därpå kostat så mycket som ett skott krut, av sig själv förtärt». Han medgav, att det värsta brännvinsmissbruket ägde rum på krogarna. Men krogarnas försvinnande kunde ej utrota dryc-

kenskapen. Det skulle blott medföra, att brännvin i smyg såldes på tio ställen i stället för ett. Att brännvinskonsumtionen under arrendet skulle uppdrivas så, som man befarat, trodde han ej, enär regeringen skulle ha makt att reglera bränningskvantum.

Sasom Browallius medhjälpare uppträdde prosten Lidius, doktor Filenius m. fl.

Prästestandet avslog dock det väckta förslaget om brännvinsarrende med 23 röster mot 7 [51].

Borgarståndet, som i början av oktober bordlagt ärendet [52], kom ej att behandla frågan, innan den, såsom nedan skall visas, kommit i ett annat läger. Ståndet hade emellertid helst velat antaga arrendeförslaget, enligt vad en deputation från borgarståndet betygar hos adeln [53].

Emellertid gjorde SSD. en sista kraftansträngning för att på samma gang övertyga sina motståndare om brännvinsarrendets nytta och därjämte komma till slut i den segslitna bevillningsfrågan. Deputationen begärde nämligen, redan innan prästestandet fattat sitt beslut, att den skulle bli förstärkt med 100 nya ledamöter till en större sekret deputation [54]. Syftet därmed anger den vara, att »ett större antal av ståndens ledamöter kunde bli grundeligen underrättat om sakernas egentliga och sannfärdiga skick».

Efter endast några dagars arbete var större sekreta deputationen färdig att överlämna ett protokollsutdrag till plena jämte ett nytt förslag till brännvinsbevillning [55]. Här säges, att

---

[51] Prästest. prot. d. 17 och 29 okt. 1747.

[52] Borgarst. prot. d. 7 okt.

[53] Ad. prot. d. 3 nov.

[54] SSD:s prot.-utdrag d. 20 okt. bl. borgarst. handl. Tom 3.

[55] Större sekr. dep:s prot.-utdrag och bet. d. 31 okt. 1747 bl. borgarst. handl. Tom 6. Ad. prot. d. 3 nov. 1747.

Bland dep:s akter märkes ett mem. (av okänd förf.), som innehåller en utförlig plan till brännvinsregalet. Den är tydligen ett försök att tillfredsställa dem, som önskade i detalj se, hur arrendebränningen toge sig ut i praktiken.

Vid ett spannmålspris av högst 8 d. smt skulle bränningskvantum vara 150,000 tunnor och accisen 8 d.; när spannmålspriset var 8—12 d. skule endast 100,000 tunnor få brännas och accisen vara 12 d. Inkomsten för staten, som i båda fallen blev lika, utgjorde alltså 12 t. g. Brännerierna

det förslag, som SSD. givit, visserligen var det allra bästa, som kunde påfinnas, men att detta projekt inom större sekreta deputationen blivit förkastat av präste- och bondeständen och gillat endast av adeln och borgarståndet, »vilka på det enständigaste yrkat och påstått, att det matte bifallas». Då alltså 2 stand stannat mot två, hade man mäst böja sig för nödvändigheten och i stället till ständen överlämnat ett annat förslag, som visserligen mera gick i traditionell anda men ingalunda medförde den mångfaldiga nytta som projektet om kronobränningen kunnat göra.

För denna riksdag hade alltså regaleförslaget fallit, men dess vänner hoppades på framtiden. För att göra propaganda för de nya idéerna beslöt man att trycka SSD:s betänkanden [56].

ansågos böra bli 750 för hela riket, därav i Stockholm 100, i de övriga städerna 150 och på landsbygden 500 st. varje panna med en årlig avverkning av 200 tunnor spannmål. Bortarrenderingen av brännerierna skulle ske på sätt som SSD. i sitt senare bet. föreslagit. Förf. lägger sig särskilt vinn om att ordna arrendet till landsbygdens tillfredsställelse. På det att allt skulle gå rättvist till skulle landshövdingarna från varje fögderi kalla inför sig fyra besuttna adelsmän, 2 kyrkoherdar, 2 ofrälse ståndspers. samt 4 av nämnden för att med dessa överlägga om, hur många brännerier, som skulle finnas i fögderiet och var de skulle anläggas (dock nära stråkväg och mitt i varje bränneridistrikt). Lämpligt vore att 200 hemman förenade sig om ett bränneri, enär varje bränneri avverkade 200 tunnor per år, och man beräknat 1 tunnas bränning per helt och halvt hemman (enligt uppgift hade bondeståndet själv åstundat att få bränna så mycket per hemman). I prop. till hemmantalet skulle varje hemmansägare, som så önskade, få deltaga i arrendet. Ville icke invånarna i fögderiet övertaga arrendet, finge landshövdingen överlåta det till den mestbjudande. Alla enskilda brännvinspannor skulle sedan förseglas. Bränningen vid brännerierna skulle försigå under en höst- och en vårtermin (inalles 140 dagar årligen). Pannorna, som skulle vara av en bestämd storlek, skulle stämplas och numreras. Andra pannor borde vid vite vara förbjudna.

[56] SSD:s första bet. är tryckt (Stockholm 1747) under titeln »Underrättelse om brännvinets nytta och skada samt den ålagda konsumtionsaccisens oumgänglighet». Efter detta följer i samma häfte utdrag ur SSD:s prot. d. 5 okt. 1747 samt SSD:s ytterligare påminnelser angående den föreslagna brännvinsinrättningen. Bondeståndet var icke så förtjust över denna åtgärd. En ledamot fruktade, att om förslaget genom trycket gjordes allmänt bekant »kunde det förorsaka någon ovilja hos allmogen». Han avstyrkte därför tryckningen och föreslog, att projektet »fast mera borde förseglas». Bondest. prot. d. 14 okt. 1747.

Därigenom »skulle var och en förnuftig och välment undersåte underrättas och uppmuntras att inrätta och lämpa sin enskilda hushållning såväl efter sitt eget sannskyldiga som det allmännas bästa, då det (= kronobränningen) en annan tid så mycket bättre kan låta sig göra, som nu skulle hava med sig alltför mycken svårighet och villervalla».

Att det förslag, som större sekreta deputationen nu avgav till ständen, i någon mån skulle kunna lägga hinder i vägen för det ohejdade slöseriet med spannmålen, hoppades deputationen, trots att det ej var sådant som deputationen önskat. Och då salubränningen hädanefter helt skulle komma att bortarrenderas samt följaktligen större brännerier att anläggas, gjorde sig deputationen det säkra hoppet, »att allt sådant skulle för framtiden så mycket bättre leda till den förra föreslagna inrättningen» [57].

Detta större sekr. deputationens betänkande blev hastigt bifallet av ständen. Redan ett par dagar efter dess avlämnande föredrogs det i samtliga stånd på samma dag och godkändes efter några smärre förändringar [58]. Man var trött på de långvariga överläggningarna i brännvinsfragan och önskade komma till ett avgörande. Trots att både adeln och prästeståndet framställde vissa anmärkningar mot projektet, blev det bifallet av fruktan för, att riksdagen annars skulle ytterligare förlängas.

För att ej stjälpa förslaget bortsåg man från annars nog så befogade anmärkningar. I prästeståndet framhöll d:r Browallius, hurusom kapellaner och adjunkter (speciellt i Finland) skulle drabbas alltför hart av den föreslagna avgiften, enär de såsom varande ståndspersoner måste betala dubbelt så mycket för sina skattehemman som allmogen, ehuru de i likhet med bönderna voro skattskyldiga att hålla soldat. Orättvisan häri var så uppenbar, att bondeståndets talman lovat söka utverka någon lindring. Men av fruktan för att giva anledning till »nagra tvistigheter och svårigheter» undandrog prästestandet kapellanerna sitt stöd och godkände förslaget sadant det var [59]. Browallius hade för övrigt protesterat mot den

[57] Större sekr. dep:s bet. d. 31 okt. 1747.

[58] Samtliga ståndens prot. d. 3 och 5 nov.

[59] Prästest. prot. d. 3 nov. 1747.

föreslagna brännvinsaccisen redan under större sekr. deputationens överläggningar. Han fann den ojämn och följaktligen obillig, emedan de, som icke brände, skulle få betala lika mycket som andra. Dessutom var förslaget enligt hans mening, icke ägnat att astadkomma nagon spannmalsbesparing, ej heller att skaffa statsverket tillräckliga inkomster [60].

Kritiken i prästeståndet hade i övrigt riktat sig mot den olikhet, som enligt den föreslagna brännvinsförordningen skulle uppstå mellan prästerskapet i städerna och på landsbygden, och man hade papekat, att de förra skulle bli väsentligt mera betungade än de senare. Åtgärder mot brännvinsprisets fortgaende stegring påkallades av Filenius. Han framhöll, att detta vore en fraga av särskild vikt för städerna, där husbehovsbränningen efter den nya stadgans ikraftträdande till större delen komme att försvinna. Emellertid ansags regleringen av brännvinspriset ligga helt inom regeringens maktsfär. Genom regeringens försorg borde av vederbörande tjänstemän brännvinspriset såväl i städerna som på landet bestämmas efter de särskilda landsorternas spannmalspris [61].

Också under diskussionen hos adeln gjordes på ett par punkter invändningar mot större sekr. deputationens förslag om brännvinsbeskattning. Här påvisades liksom i prästeståndet obilligheten i, att avgift skulle erläggas, antingen man brände eller ej. Detta vore så mycket orättvisare, som de städer vilka ej ville bränna, sluppe all avgift. Hemmansbrukare borde da atnjuta samma rätt, da de ej toge bränningsfriheten i anspråk. Knot hördes också över, att åborna på frälsehemman tvärt emot privilegierna skulle betala lika med kronobönderna. Skattesatserna kritiserades av Gustaf Bonde. Att ett halft hemman skulle betala lika mycket som ett helt, fann han obilligt.

Kritiken bemöttes förnämligast av lantmarskalken. Han gjorde ingen hemlighet av, att den föreslagna brännvinsaccisen i själva verket var en hemmanskontribution, fast den kallades konsumtionsaccis. Två skäl gjorde, att man ej kunde befria sadana hemmansbrukare, som ej brände, fran brännvinsaccis.

[60] Prästest. prot. d. 29 okt.
[61] Prästest. prot. d. 3 nov.

Den föreslagna bevillningen maste vara allmän, dels därför att den annars bleve otillräcklig för sitt ändamal, dels därför att man på landsbygden omöjligen kunde kontrollera, vem som brände eller icke brände. Att jämställa en hemmansåbo och en stad ifråga om befrielse från brännvinsavgiften under förutsättning att båda avstode från brännvinsbränning, vore icke riktigt. Man måste besinna, att det vore ett stort framsteg, ifall brännvinsbränningen kunde minskas eller avskaffas i småstäderna. Ty dessa konsumerade en otrolig myckenhet spannmal och förorsakade därigenom till största delen rikets undervikt i handeln [62].

I borgarståndet gjordes en del tillägg till projektet. Det viktigaste av dessa var, att den stad, som ej ville åtaga sig en efter dess storlek lämpad salubränning, ej heller skulle äga rätt att bränna till husbehov. Att avsäga sig både husbehovs- och salubränning borde däremot stå varje stad fritt [63]. — Därjämte gjordes det förtydligande tillägget till projektet, att 1686 års accis skulle vara inbegripen i den nu åtagna avgiften.

I sin skrivelse till K. Maj:t göra ständerna en återblick på förhandlingarna i brännvinsfragan vid denna riksdag. Arrendeförslaget, som medsändes — vi förstå skälet — säges ha ansetts såsom den bästa lösningen, och man hoppas, att det måtte ha framtiden för sig, men då det för tillfället ej kunnat genomföras, hade det senare projektet utarbetats. En del detaljer i den tillämnade förordningen överlämnas till K. Maj:ts ombesörjande, och regeringen lämnas fria händer att vidtaga de matt och steg, som voro nödvändiga vid förordningens verkställighet [64].

Regeringen, som fann ärendet vara av brådskande natur, då enligt ständernas avsikt brännvinsförordningen så tidigt borde vara utfärdad, att brännvinsaccisen kunde utgå från 1748 års början, beslöt att för brännvinsfragan tillsätta en särskild kommission. Till medlemmar av denna kommission förordnades: justitiekanslern Löwenhielm, kammarrådet Wulfwenstierna, bergsrådet Benzelstierna, borgmästaren Plomgren,

[62] Ad. prot. d. 3 nov. 1747.
[63] Borgarst. prot. d. 3 nov.
[64] RSt:s brev till K. Maj:t d. 11 nov. 1747.

statskommissarien Rudenschiöld, överdirektören Faggot samt assessor Urlander[65]. Kommissionen höll flera sammanträden och uppsände därefter till regeringens stadfästelse sitt utkast till brännvinsförordning. Till grund för detta låg det av ständerna uppgivna, som enligt deras önskan på vissa punkter blivit kompletterat[66].

I skrivelse till K. Maj:t av den 17 november 1747 papekade kommitterade, att den anordning ifråga om brännvinsbränningen, som skulle stadgas i den nya förordningen »till större delen var så gott som ny och tillförne på sådant sätt icke brukad». Av denna anledning förmodades, att talrika förfrågningar vore att vänta från myndigheterna. Då dylika förfrågningar borde besvaras utan tidsutdräkt, och alla ärenden rörande brännvinsaccisen ansågos vara av största vikt, hemställdes till K. Maj:t, om icke handläggningen av hithörande mål borde uppdragas åt några därtill förordnade personer. K. Maj:t beslöt i enlighet med denna hemställan[67] och utfärdade instruktion för ovannämnda personer »att ha vården och skötseln av den utfärdade förordningen». Brännvinskommissionen, vars ordförande blev Löwenhielm, kom att fortfara med sin verksamhet åtskilliga år framåt.

Översikt av 1747 års brännvinsförordning.

Förbud att bränna. Utom i föregående förordning nämnda voro följande yrkesgrupper uteslutna från rätt att bränna: Kyrkovaktare, strandsittare, salpetersjudare, färjekarlar, skogvaktare, vargeringskarlar, flera slag av gruvarbetare, bro- och jaktfogdar, gevaldiekarlar, häradsprofosser samt vidare tjänstehjon av alla slag. Icke allenast bränning var förbjuden utan t. o. m. att inneha brännvinspanna. Pannor, som efter en viss frist påträffades hos dessa personer, voro förbrutna. Dock ägde de rätt att insätta pannorna i publikt förvar.

[65] Rådsprot. d. 16 och 17 nov. 1747.
[66] Kungl. förordningen d. 10 dec. 1747. [Årstrycket].
[67] Rådsprot. d. 10 dec. 1747.

I. Husbehovsbränning.

1. *Landsbygden.* Hemmansbrukare på landet av alla stånd — alltså innehavare av skatte-, krono-, frälsehemman eller säteri — ägde rätt till husbehovsbränning. Nu liksom enligt 1741 års förordning fingo även innehavare av mindre än $^1/_4$ mantal tillverka brännvin till husbehov.

Avgiften var för hemmansbrukare av bondeståndet för $^1/_1$—$^1/_2$ hemman 3 d. smt, för $^1/_2$—$^1/_4$ hemman 1 $^1/_2$ d., för mindre än $^1/_4$ hemman 24 öre; större gårdar betalade i proportion härefter. Ståndspersoner skulle betala dubbelt så mycket som allmogen. Avgiften skulle erläggas antingen bränningsrätten begagnades eller icke.

Inga särskilda terminer voro stadgade för husbehovsbränningen på landet.

Förbudet mot salubränning, försäljning, lån, byte etc. av brännvin upprepades. Genom synnerligen stränga straffbestämmelser hade man sökt vinna garantier för, att husbehovsbränningen verkligen blev husbehovsbränning. Överträdelse av de ovan nämnda bestämmelserna var belagd med mistning av pannan och 100 d. smt böter samt därjämte förlust för all framtid av rätt att tillverka brännvin, såväl till husbehov som salu. Den, som innehade tjänst eller ämbete, gick detsamma förlustig för alltid.

Lät någon försälja brännvin genom sitt tjänstefolk, skulle tjänstehjonet särskilt böta 20 d. smt (och därjämte husbonden straffas enligt här ovan nämnda bestämmelser). Annan person, som sålde brännvin för den som icke ägde salurätt, plikta de 50 d. smt. Köparen ägde angivares rätt, om han anmälde saken, eljest finge han plikta hälften mot säljaren.

2. *Städerna.* Med undantag av Stockholm, Göteborg och Karlskrona, där ingen husbehovsbränning fick ske, skulle i stad innehavare av minst 2 tunnlands åkerjord äga rätt att bränna till husbehov. De, som ägde mindre jord, voro förbjudna både att bränna och inneha brännvinspanna.

Bränningskvantum skulle av stadsmyndigheterna bestämmas efter varje hushålls storlek. — Avgiften var 4 d. smt per tunna spannmål.

För husbehovsbränningen i städerna skulle viss tid — under höst, vinter eller vår — bestämmas. Mellan bränningsperioderna skulle pannorna vara förseglade.

II. Salubränningen.

1. *Städerna.* I Stockholm, Göteborg och Karlskrona hade bryggarämbetena monopol på brännvinstillverkningen. Även i andra städer, där bryggarämbetet fanns, borde detta vara närmast till att idka salubränningen, men eljest kunde denna överlämnas åt andra av borgerskapet, som ville inrätta större verk. Tillverkningsavgiften var 8 d. smt per tunna spannmål. För städerna var 1686 års accis inbegripen under den nu stadgade avgiften [68].

Stadsmyndigheterna skulle för varje stad bestämma utminuteringsställenas antal samt fastställa krögeriavgiften. Denna utgick med 4 öre smt per kanna brännvin, som beräknades kunna försäljas.

Salubränningen skulle ske på vissa föreskrivna tider, bestämda med hänsyn till storleken av bränningskvantum. Pannorna skulle under mellantiden vara förseglade. De personer i städerna, som brände mer än de ägde rätt till vare sig till husbehov eller salu, skulle böta 20 d. smt per tunna samt dessutom erlägga accisen. Därjämte voro de för alltid förlustiga bränningsrätten.

Olovlig brännvinsförsäljning straffades som på landet (se ovan!).

Enär man önskade att så långt som möjligt inskränka husbehovsbränningen i städerna och gynna uppkomsten av större brännerier, stadgades, att den stad, som ville avsäga sig husbehovsbränningen, borde få bränna till salu mot en något lägre avgift än eljest, nämligen 6 d. smt per tunna (halva husbehovs- + halva saluaccisen).

Vägrade någon stad att åtaga sig det av myndigheterna utsatta kvantum till salubränning, så finge den ej heller bränna till husbehov. Men om en stad ville avsäga sig all brännvins-

[68] Stockholm garanteras fortfarande sin vanliga andel i brännvinsaccisen.

bränning, stode sådant fritt. I dylikt fall finge icke brännvinspannor finnas i staden, med undantag av apotekares, lakerares m. fl. små destillerpannor. Missbruk av dylika pannor var belagt med 200 d. smts böter.

Transport av brännvin städerna emellan eller mellan land och stad var förbjuden.

Franskt brännvin fick enligt denna förordning icke säljas av krogar och gästgiverier varken i stad eller på land. Överträdelse straffades med 100 d. smts böter. Däremot fick det säljas på städernas källare.

2. *Landsbygden.* Genom landshövdingens försorg skulle noga undersökas, vilka krogar som voro nödvändiga. Krögarna och gästgivarna, vilka ensamma ägde salutillverkningsrätten på landet, skulle ha så stora pannor, att de kunde avverka åtminstone $^1/_2$ tunna spannmål om dygnet. Minsta tillåtna bränningskvantum var 10 tunnor per år. På varje gästgiveri fick endast brännas med en panna.

För kontrollens skull var liksom i stad stadgat vissa bränningsterminer. Dessas längd skulle av landshövdingarna utsättas alltefter bränningskvantums storlek. Pannorna skulle mellan bränningstiderna vara förseglade, varöver kronobetjänterna skulle ha noga inseende.

Tillverkningsavgiften var densamma som för salubränningen i stad. För utminuteringen erlades 2 d. smt per tunna eller tillsammans 10 d. smt. Krögare, vilka ej själva tillverkade brännvinet, betalade i krögeriaccis 4 öre smt per kanna. Beräknandet av ett utminuteringsställes årliga avsättningskvantum skulle göras av kronobetjänte jämte socknens nämndemän, prövas av tingsrätten och stadfästas av landshövdingen.

Den som ej från förordningens början anmälde sig till salubränning, fick sedan ej göra det under de följande åren. Om nagon efter första året ville avsäga sig salubränningen, mötte därvid intet hinder, men han kunde sedan ej beviljas dylik rättighet liksom ej heller att sälja brännvin, så länge förordningen gällde.

Om överskridande av bränningskvantum gällde samma bestämmelser som för landet.

Övervakandet av förordningens föreskrifter samt öppnan-

det och förseglandet av pannorna ålåg på landet kronobetjänterna jämte särskilda av landshövdingarna förordnade uppsyningsmän; i städerna fiskalerna samt tullpersonal och stadsbetjänte. Stadgan slutar med hot om strängt straff för varje ämbetsman, högre eller lägre, som lät komma sig någon förnågon försummelse till last ifråga om förordningens övervakande.

Brott mot förordningen skulle i första instans avdömas av häradsrätten på landet och accisrätten i stad. Fallande böter tillföllo angivaren.

Om vi få jämföra 1747 års brännvinsförordning med dess närmaste föregångare, förordningen av 1741, finna vi, att den föregående märkligaste nyhet, husbehovsbränningens ransonering, nu saknas. Detsamma är också fallet med föreskrifterna om vissa bränningsterminer för husbehovsbränningen på landet. Enligt 1747 års förordning fick husbehovsbränning på landsbygden äga rum när som helst under året och till det kvantum, som var och en funne lämpligt. För att hindra hemmansbrukarna att tillverka brännvin även till försäljning hade, som vi sett, en rad av stränga straffbestämmelser, riktade mot försäljning, byte, transport o. s. v. intagits i förordningen, och ämbetsmännens plikt att noggrant övervaka förordningens efterlevnad kraftigt inskärpts.

Av betänklig natur var stadgandet, att avgiften skulle betalas av alla hemmansbrukare, oavsett om de önskade bränna eller icke. Tydligen kunde en dylik avgift ej längre kallas en konsumtionsaccis. Bestämmelsen, som var föranledd av svårigheten att kontrollera husbehovsbränningen på landet var en nyhet. Enligt de båda föregående förordningarna hade brännvinsaccis erlagts endast av dem, som förklarade sig vilja bränna, ej av andra. Nu skulle den utgå för rätten att bränna utan hänsyn till om denna rätt begagnades eller ej. Brännvinsaccisen, som härmed får en annan karaktär, blir hädanefter en betydande post bland kronans inkomster.

KAP. X.

Brännvinskommissionens verksamhet (1747—56). De första kronobrännerierna.

Det centrala ämbetsverk, som hittills i första rummet handlagt frågor rörande brännvinsbränningen, hade varit kammarkollegium. F. o. m. utfärdandet av 1747 års förordning anförtroddes dessa ärenden för en tid åt den då tillsatta brännvinskommissionen. Anledningen härtill var, att man önskade giva största möjliga snabbhet åt dessa ärendens handläggning. Brännvinsaccisen var avsedd att fylla en god del av statsbristen, och det var därför av största vikt, att den nu utfärdade förordningen snarast möjligt kom att tillämpas, och att alla uppkommande hinder hastigt kunde avlägsnas, helst ständerna beräknat, att brännvinsaccisen skulle tillflyta statsverket redan fran början av år 1748. En annan anledning att lägga brännvinsärendena i händerna på en särskild kommission hade man däri, att hithörande ärenden förmodades betydligt växa i antal och vikt mot förut.

Av kommissionens ledamöter hade flera under den tilländalupna riksdagen tagit livlig del i brännvinsfrågan. Främst var detta fallet med C. G. Löwenhielm. Assesor H. Urlander hade författat SSD:s deputerades betänkande angående statsbristen och dess uppfyllande (se ovan). Plomgren var, som välbekant är, en av borgarståndets inflytelserikaste riksdagsmän. De övriga av kommissionens medlemmar voro alla framstående ämbetsmän, var på sitt område. Sakkunskapen var väl tillgodosedd, enär alla de ämbetsverk, som brukade få brännvinsärendena på remiss, voro representerade [1].

[1] För att ytterligare stärka sakkunskapen hördes i vissa frågor överdirektören Ekebom, kamrern vid tull- och licentkontoret Ekebarck,

I brännvinskommissionens sammansättning skedde 1749 den förändringen, att kammarrådet Jonas Wulfwenstierna vid uppnådd pensionsålder lämnade kommissionen och efterföljdes av sonen Johan W., likaledes kammarråd.

Kommissionens ordförande var C. G. Löwenhielm. Han fortfor att vara detta, även sedan han 1751 blivit riksråd.

Enligt den av Kungl. Maj:t utfärdade instruktionen [2] skulle brännvinskommissionen besvara inkomna förfrågningar, stå landshövdingarna till tjänst med upplysningar samt överhuvud ha »vården och skötseln av brännvinsförordningen, tills den vunnit stadga». Till kommissionen skulle landshövdingarna insända sina berättelser.

Kommissionens närmaste åtgärd efter förordningens utfärdande var att meddela landshövdingarna mera ingående föreskrifter framför allt angående salubränningen.

Landshövdingarna fingo befallning att undersöka, vilka personer som ville anlägga större salubrännerier. Särskilt föreskrevs, att stora brännerier skulle inrättas i städerna; tillsvidare tilläts dock bränning med mindre pannor. Salubränningspannorna skulle noga mätas av kronobetjäningen i närvaro av sakkunniga brännvinsbrännare, och kannerymden stämplas på själva pannan samt införas i taxeringslängderna. Provbränningar borde företagas till utrönande av olika pannors avverkningsförmåga pr dygn. Detta skulle ske, innan taxeringen förrättades, så att vederbörande kunde veta, hur lång tid varje panna borde tillåtas vara i gång för att avverka det antecknade spannmålskvantum.

Landshövdingarna skulle undersöka, huru många krogar som voro nödvändiga på landsbygden. Inga krogar fingo inrättas, där sådana ej förut funnits. I städerna skulle krogantalet

---

kamrern vid generallanttullkontoret Grise samt inspektoren vid bränneribevakningen i Stockholm Wikner. Särskilt Grise utförde ett betydande arbete. Bl. a. kontrollerade han, att de inkomna taxeringslängderna överensstämde med förordningen.

[2] Kungl. Maj:ts instruktion för brännvinskommissionen d. 10 dec. 1747. Komm:s ledamöter hade de första åren ingen ersättning för sitt arbete men fingo sedan 400 d. smt vardera om året (Rådsprot. d. 9 febr. 1750).

bestämmas av magistraten jämte stadens äldsta. I städerna ville man ha den nya inrättningen genomförd före utgången av januari 1748 (i Finland februari). Ett påtryckningsmedel till rask verkställighet fann kommissionen, då den föreskrev, att varken bränning eller utskänkning finge ske, innan bränningen ordnats. På landet var dock husbehovsbränningen utan villkor tillåten.

Bevakningen ansågs böra skärpas. Magistraterna anbefalldes därför att utse ett visst antal personer, vilka såsom stadens egna betjänte skulle biträda den dittillsvarande bevakningspersonalen — fiskaler och tullbetjäningen — vid bevakningen och förseglingen av pannorna.

Ingen finge göra någon uttydning av förordningen på egen hand utan inkomma till kommissionen med förfrågningar [3].

Den obesuttna befolkningen på landsbygden var enligt förordningen förbjuden att tillverka brännvin. Men att göra detta förbud åtlytt var efter gammal erfarenhet en svår sak. Kommissionen föreslog nu den åtgärden, att kopparslagarna ej skulle få sälja brännvinspannor till andra på landet än dem, som genom intyg av kyrkoherden eller kronofogden bevisade sig vara hemmansbrukare eller också fått tillstånd att inrätta stora verk till salubränning [4]. Även i städerna skulle pannor få säljas endast till dem, som ägde rätt att bränna. De av kopparslagarna mottagna inköpsbevisen skulle insändas till länsstyrelserna, för att kronobetjänte och uppsyningsmän skulle kunna utöva kontroll över pannornas användning. Kopparslagarna finge ej försälja brännvinspannor på marknaderna. Överträdelse av detta förbud var belagd med 10 d. smts böter samt konfiskation av pannan [5].

Det visade sig svårt att genomföra förordningens bestäm-

[3] Brvskomm:s cirkulärbrev d. 24 dec. 1747.

[4] Komm. höll sig stricte till förordn:s ordalydelse och tillät inga andra än verkliga *hemmans*brukare att bränna till husbehov på landet. Den avslog följaktligen ansökan om husbehovsbränning från t. ex. officerare, som bodde hos sina hemkallsbönder, från brukspatroner, som ej voro verkliga hemmansbrukare, från nybyggare på oskattlagda hemmansdelar o. s. v. (Brvskomm:s prot. d. 11 febr. och 13 april 1748)

[5] Brvskomm:s prot. d. 19 jan. 1748, rådsprot. d. 28 jan. 1748. K. kung. d. 28 jan. (Årstrycket).

melser rörande salubränningen såväl på landsbygden som särskilt i städerna.

På sommaren 1748 fann kommissionen av landshövdingarnas insända berättelser, »huru litet hågade alla de varit att åtaga sig salubränneriverks anläggning, som å landet ha frihet att idka salubränning, nämligen gästgivare, krögare och ägare av privilegierade krogar». Endast få sådana hade angivit sig, i några län ingen enda. Det senare var fallet i Abo och Björneborgs, Gotlands, Västerbottens och Elfsborgs län. I Västmanlands län fanns blott ett litet salubränneri (med 10 tunnor årlig avverkning). För de båda förstnämnda länen anfördes såsom orsak, att brist var på spannmål, samt att gästgivare och krögare ej kunde finna avsättning för så mycket brännvin, som blev efter 10 tunnors avverkning — vilket var det minsta tillåtna kvantum — enär de resande voro få. — Bestämmelsen om 10 tunnor såsom avverkningsminimum för salubrännare på landet var tydligen tillkommen i ett förhastande och utan blick för de olika landsdelarnas beskaffenhet. Därjämte verkade också den höga tillverkningsavgiften skrämmande på gästgivare å mindre besökta orter. På kommissionens tillrådan vidtogs därför av K. Maj:t en ändring på denna punkt i förordningen. Krogarna bekymrade man sig ej om, men så mycket mera angelägen var man om gästgiveriernas bibehållande. Därför tillåtos de gästgiverier på landsbygden i Finland och Sverige, som voro belägna vid mindre vägar, att bränna endast 5 tunnor om året (i stället för 10 tunnor enligt förordningen)[6]. De värsta olägenheterna och tillfällena till underslev trodde sig kommissionen därmed ha förebyggt[7]. Beträffande de större gästgiverierna och de privilegierade krogarna ansåg kommissionen däremot, att om deras innehavare fortforo att tredskas, borde man bevilja andra personer tillstånd att i deras ställe få bränna till salu. Detta bifölls av regeringen[8]. Enligt riksrådet Palmstiernas yttrande i rådet sålde en mängd stora krogar vid allmänna

[6] Enligt gästgiverifförordningen voro gästgivarne skyldiga att vara försedda med brännvin för de resandes behov.

[7] Brvskomm:s prot. d. 18 och 19 mars, 31 maj, 10 och 21 juni, 28 juli 1748. K. Maj:ts brev till brvskomm. d. 3 maj 1748.

[8] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 21 juni, Rådsprot. d. 12 juli 1748.

landsvägen brännvin i myckenhet utan att ha angivit sig till salubränning. Han hemställde om åtgärder häremot, men målet uppsköts och återkom icke sedan[9]. Tydligen har man ej sett sig i stånd att göra något åt saken. Det kvantum spannmål, som på landet åtgick till salubränning, utgjorde i arligt medeltal under åren 1748—50 endast 1,216 tunnor[10]. Misstanken, att mycket husbehovsbrännvin försåldes på krogarna, blir under sadant förhallande alltför sannolik. En svår frestelse till oärlighet låg i den stora skillnaden mellan husbehovs- och saluaccis på landsbygden. Frestelsen var så mycket större, som brännvin stigit ansenligt högre i pris än spannmål, och alltså smyghandeln med husbehovsbrännvin medförde avsevärd vinning för lantmannen.

Mötte således salubränningsinrättningen enligt förordningens föreskrifter mångfaldiga hinder vad landsbygden beträffar, så visade sig svårigheterna ännu större i städerna. Detta var så mycket betänkligare, som städerna alltid brände mera än landet, och kronans förlust i saluaccisen följaktligen hotade att bli desto större.

Över en tredjedel av städerna i Sverige och Finland avsade sig helt enkelt all salubränning. Detta ägde städerna rätt till enligt förordningen, men avsägelse av salubränning medförde förlust även av rätten till husbehovsbränning (se ovan). Det var icke endast de minsta städerna, som vägrade att åta sig salubränning, utan även åtskilliga av de folkrikare t. ex. Kalmar, Gävle, Varberg m. fl. Andra städer hade visserligen latit anteckna sig till salutillverkning, men till ett spannmålskvantum, som föreföll nog litet, mot vad som bränts förut. Sålunda ville Örebro bränna blott 100 tunnor till salu, under det att denna stad de närmast föregående aren bränt 800 tunnor. För Göteborg hade vid taxeringen för vinter- och vårterminen utsatts endast 466 tunnor; förut hade salubränningen där uppgatt till över 3,000 tunnor. Linköping ville icke bränna mer än tredjedelen av sitt förra salubränningskvantum o. s. v. Kommissionen, som fann sådant »sällsamt», utvecklade en

---

[9] Rådsprot. d. 27 sept. 1748.

[10] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 11 okt. 1751.

energisk verksamhet för att bringa de tredskande städerna på bättre tankar. Närmast fingo landshövdingarna order att föreställa vederbörande städer det orätta i deras beteende. Så skedde också upprepade ganger. Anmälningstiden hade av kommissionen utsträckts till 1 dec. 1748. Brännvinskommissionen hade hos regeringen hemställt om bemyndigande för justitiekanslern Löwenhielm, att under en tjänsteresa, som han företog under sommaren 1748, sammankalla magistraterna i de städer, han passerade, och allvarligt förehalla dem följden av deras tredska samt överlägga med landshövdingarna om tjänliga atgärder. Regeringen, som fann detta ärende vara av största vikt, gav så mycket hellre sitt bifall, som den »ej annat förmodade, än att en önsklig verkan därpå följa lär» [11].

Föreställningarna hade också i många fall åsyftad verkan. Men ännu på våren 1749 återstodo 24 städer, »med vilka intet stått att uträtta» [12].

Anledningen till städernas motvillighet att underkasta sig förordningens bestämmelser om salubränning trodde sig kommissionen förstå. Den var »den farhåga, som är hos var och en, för de inpraktiseringar av brännvin, som man menar lätteligen kan ske, utan att några tillräckliga hinder kunna påfinnas». Då jordbrukarna på landsbygden dels på grund av den lägre accisen dels till följd av frånvaron av kontroll kunde tillverka brännvin betydligt billigare än salubrännarna i städerna, är det självklart, att en svår frestelse skulle uppstå att insmuggla brännvin från landet till städerna. Där staketen kring städerna saknades eller voro bristfälliga, kunde brännvinsinsmugglingen knappast hindras, och detta anföres också av städerna såsom förklaring till deras gensträvighet. Så hade Växiö, som saknade tullstaket, blott åtagit sig 10 tunnors salubränning. För att undanröja detta hinder för salutaxeringen anhöll brännvinskommissionen hos generaltullarrendesocietetens fullmäktige, att societeten skyndsamt måtte förse städerna med fullgoda staket [13]. Vidare föreslog kommissionen plikt för

[11] Rådsprot. d. 20 juni 1748.

[12] Brvskomm:s prot. d. 3 maj 1749, dess skriv. till K. Maj:t d. 27 maj 1749.

[13] Brvskomm:s prot. d. 14 jan. 1748.

dylik brännvinssmuggling från land till stad — något som egendomligt nog ej stadgats i förordningen. Den som gjorde sig skyldig till sådant brott, hade förverkat varan samt skulle erlägga dess tredubbla värde i plikt. Dessutom hade han förverkat rätten att bränna och gick förlustig innehavande tjänst eller ämbete — $^2/_3$ av böterna och varans värde skulle tillfalla beslagaren. Om en person deltagit i en sådan smuggling, men själv angivit den, tillerkändes han hälften av värdet och böterna; den andra hälften tillföll de betjänter som gjort beslaget. slutligen beslöts en förhöjning av böterna från 20 till 100 d. smt för den, som i stad brände mer, än han ägde rätt till [14]. Om nagon av bevakningspersonalen sage genom fingrarna med en brännvinsinsmuggling, skulle han mista äran samt dömas till fästningsarbete i vissa år eller på livstid.

Samtidigt sökte man också hindra försäljning av husbehovsbrännvin pa landet. I sadant syfte föreskrevs, att salubrännarna skulle föra böcker över sin försäljning; köparens namn, den köpta brännvinskvantitetens storlek samt datum för försäljningen skulle noga antecknas. Köparen skulle erhalla ett likalydande inköpsbevis av säljaren. Vid forsling av brännvin på landsbygden skulle denna attest vid anfordran uppvisas. Saknades attest, var brännvinet förbrutet, beslagaren och kronan till tveskiftes. Var brännvinet köpt hos person, som ej ägde rätt att sälja brännvin, skulle både köpare och säljare plikta. Minutförsäljare både på land och i stad skulle taga skriftligt bevis av den, hos vilken de köpte sitt brännvin. Dessa bevis skulle sedan inlämnas till resp. kronobetjänterna och acciskammaren.

Särskilt svårartad tycks brännvinsinsmugglingen varit till rikets bada största städer, Stockholm och Göteborg, där denna trafik givetvis var mest lönande. Redan kort tid efter förordningens utfärdande anfördes skarpa klagomål över, att brännvin insmugglades till Stockholm från den omgivande landsbygden. Ofta hade brännvinssmugglarna tagit till hjälp soldater och båtsmän från huvudstaden. Väpnade med gevär och stavar ledsagade dessa i stora flockar på 40 à 50 man bränn-

[14] Brvskomm:s prot. d. 18 mars 1748, Rådsprot. d. 28 april 1748.

vinsfororna icke endast på natten utan även mitt på dagen samt överföllo och misshandlade accisbetjänterna. Även i andra fall hade grova valdsamheter förövats vid skedda beslag. Regeringen, som fann de överklagade missförhållandena »gå för vida samt med sig föra eftertänkliga påföljder, om de ej i tid hämmades», vidtog särskilda kraftåtgärder. Tullbetjänter (och uppsyningsmännen på landet) tillförsäkrades K. Maj:ts särskilda beskydd i enlighet med förut utfärdade protektorial. Den, som överfölle tullbetjänterna med hugg och slag eller återtoge konfiskerat gods, hade förverkat livet. Voro flera delaktiga i dylik förbrytelse, skulle upphovsmannen mista livet samt likaledes var tionde man efter lottning; de övriga skulle straffas med 40 par spö eller en månads fängelse vid vatten och bröd. — För soldater, som gjorde sig skyldiga till här nämnt brott, stadgades särskild straffskärpning (i fråga om böter eller kroppsstraff). Vidare anbefalldes, att sträng disciplin skulle hållas vid regementena i Stockholm. — K. Maj:t tillkännagav samtidigt, att nåd ifråga om dessa förbrytelser ej komme att givas.

Avdömandet av brott mot brännvinsförordningen skulle ske med all skyndsamhet såväl i underrätterna (härads- eller accisrätt) som i hovrätt resp. kommerskollegium [15].

Klagomål över brännvinsinsmuggling från landet anfördes även från Göteborg. I Mölndal, beläget ett stycke från staden, funnos 30 mjölnare, vilka lyckats bli taxerade till husbehovsbränning, enär de ägde små jordlotter. Dessa mjölnare drevo emellertid en ständig brännvinsbränning, och bryggaregillet i Göteborg klagade över den stora brännvinsinförseln från Mölndal till staden, varigenom bryggarna ledo intrång i sin näring. Här liksom i Stockholm hade garnisonsmanskapet låtit använda sig vid brännvinsinsmugglingen. För att göra slut på detta ofog förbjöd regeringen all brännvinsbränning för Mölndalsborna och frantog dem brännvinspannorna samt utfärdade allvarliga order till befälhavaren i Göteborg om sträng uppsikt över manskapet. Liknande order avgingo även till garni-

[15] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 13 april 1748, Rådsprot. d. 28 april. Kungl. Maj:ts förklaring över 1747 års brännvinsförordning d. 28 april 1748. (Årstrycket.)

sonsbefälhavarna i Kalmar, Malmö och Kristianstad. — När Göteborgs bryggaregille sålunda befriats från konkurrensen från Mölndal, hoppades man, att det skulle ataga sig ett större bränningskvantum. Som vi ovan sett, hade kommissionen ansett, att det förut åtagna var alldeles för litet [16]. — Bryggareämbetet i Norrköping påstod, att även där mycket brännvin insmugglades från landet, och att lantmannen kunde lämna det 100 à 200 % billigare än ämbetet [17].

Brännvinskommissionen fortsatte sina bemödanden att förmå de motsträviga städerna att åtaga sig salubränning. Löwenhielm hade under en resa på sommaren 1749 gjort en kraftig påtryckning på borgerskapet i Nora och Filipstad. Dessa båda städer hade då lovat, att bränna till salu, om det nu kunde tillåtas dem, sedan de försuttit även den förlängda anmälningstiden. Kommissionen anhöll då hos K. Maj:t om dylikt tillstånd för dem, vilket också erhölls. Man tänkte därvid även på de övriga tredskande städerna [18].

De städer, som ej velat bränna ett skäligt kvantum spannmål till salu, hade genom denna sin vägran enligt stadgan också förlorat sin husbehovsbränningsrätt och mast lämna sina brännvinspannor i publikt förvar. Dylika städer borde alltså varit »torrlagda». I verkligheten blev det nog icke alldeles så. Tvärtom. Kommsisionen berättar, att »där likafullt förnimmes vara brännvin till finnandes, vilket på varjehanda olovligt sätt måste vara förskaffat».

I flera städer hade salubränningens åtagande hindrats av den bestämmelsen i förordningen, att salubrännarna hemma i sina hus ej fingo sälja brännvin i mindre kvantitet än 1 kanna och ej där hålla krog. På brännvinskommissionens hemställan medgav regeringen i vissa fall undantag från denna bestämmelse. Man ansåg en avvikelse från stadgan bättre, än att kronan alldeles skulle förlora sin accisinkomst [19].

---

[16] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 15 okt. 1748, Rådsprot. d. 25 nov. 1748.

[17] Rådsprot. d. 28 maj 1750.

[18] Brvskomm:s prot. d. 3 och 7 okt. 1749.

[19] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 17 mars 1749, Rådsprot. d. 26 sept. 1749.

Då enligt lag ingen brännvinsförsäljning finge äga rum i de »torrlagda» städerna, kunde ej resande där erhålla brännvin till sin nödtorft, vilket de likmätigt gästgiveristadgan hade rätt till. Brännvinskommissionen såg ingen annan utväg ur denna svårighet än att till brännvinsförsäljningen i dessa städer förordna vissa krogar, vilka skulle hämta sitt brännvin från salubrännerierna i trakten (på landsbygden eller i städerna) [20].

Brott mot brännvinsförordningen voro ej alltid så lätta att upptäcka och bestraffa. I allmänna tänkesättet betraktades de ej såsom några egentliga förbrytelser. I viss mån tyckas domarna och andra förordningens väktare hyst liknande uppfattning. I slutet av år 1749 heter det, att man förmärkt, att accisrätterna voro ganska senfärdiga med att avgöra mål mot brännvinsförordningen, samt att de visade mycken flathet vid dylika mals rannsakning och avdömande. Därför skulle kommerskollegium, under vilket accisrätterna lydde, göra dessa en allvarlig föreställning härom [21].

Förordningen själv lade hinder i vägen för uppdagandet och bevisandet av olaga brännvinsförsäljning. Där stadgades nämligen i § 2, att den, som köpte brännvin av en person, som ej ägde rätt att bränna eller sälja, vore förfallen till böter, om han ej själv först yppade saken. Härav följde, att om en sadan köpare i brist pa andra vittnen av aklagaren kallades till vittne, kunde han ej mot allmänna lagen (Kap. 17 § 7 R. B.) tillatas avlägga vittnesmal, enär han ju själv hade del i saken eller kunde förvänta nytta eller skada av målets utgång. Naturligtvis var det under sådana förhållanden svårt att få vittnen emot olaga brännvinsförsäljning, enär köpare och säljare, som löpte samma risk, ej uppgjorde sin affär i någon annans närvaro. Kommissionen önskade därför, att köparen skulle kunna bli ojävigt vittne. För att detta skulle kunna ske, ville kommissionen, att plikten för köparen skulle försvinna, i det fall att han inkallades såsom vittne mot en olaga säljare.

---

[20] Brvskomm:s prot. d. 27 maj 1749, Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t s. d., Rådsprot. d. 6 juni 1749.

[21] Brvskomm:s prot. d. 8 dec. 1749.

Regeringen biföll denna hemställan. Att provokation härigenom gynnades är tydligt [22].

Det kraftigaste vapen, brännvinskommissionen hade till sitt förfogande mot de städer, vilka ej ville åtaga sig salubränning, var hotet om att i dessa anlägga salubrännerier för kronans räkning. I några fall torde en dylik plan endast varit ett skrämskott. Sedan kommissionen genom landshövdingen infordrat magistratens kostnadsförslag för ett kronobränneris anläggning, lät den frågan falla. Men i flera fall skred man verkligen till planens realiserande.

Redan halvannat år efter förordningens utfärdande överlades i kommissionen om hemställan till K. Maj:t att i en eller annan stad få inrätta salubränneri för kronans räkning. Ett sådant bränneri, som måste drivas genom betjänte eller arrendatorer, trodde man i början ej komma att giva kronan någon vinst utan snarare förorsaka någon förlust. »Men så var Kommissionens tanke, att ett eller annat sådant exempel skulle föranlåta de övriga städerna att hellre åtaga sig salubränning efter sin konsumtion än genom kronobränneris inrättande bli skilda från all rättighet att få tillverka eller från andra orter brännvin införa.» Regeringen gav beredvilligt sitt bifall härtill och uppdrog den vidare verkställigheten av planen åt kommissionen [23].

På hösten 1749, då överläggningarna om inrättning av brännerier för kronans räkning återupptogos, beslöts, att först och främst ett bränneri skulle inrättas i Mariestad. Här anlades nu genom landshövding Falkenbergs försorg det första kronobränneriet i vart land. Inalles upprättades under denna tid 4 kronobrännerier.

Att brännvinskommissionen utvalde Mariestad för anläggningen av det första kronobränneriet, maste ur flera synpunkter betraktas såsom klokt. Skaraborgs län var en av rikets bästa sädesbygder, där alltid god spannmalstillgang och facila priser rådde. De flesta städerna — Mariestad, Skövde, Falkö-

---

[22] Brvskomm:s prot. d. 11 nov. 1749 och 12 dec. 1750. Kungl. reskript. d. 28 nov. 1750.

[23] Brvskomm:s prot. d. 27 maj 1749, dess skriv. till K. Maj:t s. d., Rådsprot. d. 6 juni. Kungl. reskript. s. d

ping och Hjo — ägde inga brännerier. Endast 4 salubrännerier funnos i hela länet. Det närmaste bränneriet låg nära 4 mil från Mariestad. Lätt avsättning för bränneriets tillverkning kunde därför påräknas. Kommissionen beräknade också, att bränneriet i Mariestad skulle få till kunder dels krogarne i staden, dels de gästgivare, som ej kunde få tillräckligt med brännvin från salubrännerierna å landet, samt slutligen städerna Hjo, Skövde och Falköping, på vilkas krogar intet annat brännvin finge säljas än från Mariestads bränneri. I staden bodde därjämte landshövdingen, åt vilken kommissionen anförtrodde såväl bränneriets anläggning som övervakandet av driften. Medel till anläggning m. m. utanordnades från statskontoret [24].

Förutsättningarna voro goda, och företaget gick lyckligt. Landshövding Falkenberg synes med stort nit ha fullgjort sitt åliggande. Redan på våren 1750 var bränneriet i full gång. Avverkningen var 5 tunnor i veckan, och utbytet 14 kannor brännvin per tunna spannmål ($^2/_3$ råg och $^1/_3$ korn). Mer än 16 à 16 $^1/_2$ kanna kunde man ej få efter tunnan, enär brännvinet annars blev så svagt, att folket ej ville ha det, säger landshövdingen. Efter avdrag av omkostnaderna var kronans rena vinst över 42 % vid ett brännvinspris av 1 d. smt kannan. Landshövdingen motiverar, varför han satt priset så lågt. Han ansåg, att genom billigt pris skulle avsättningen befordras samt lurendrejerier och smygbränning bättre hämmas än genom alla upptänkliga författningar, enär ingen då skulle finna någon vinst i att skada kronobränneriet [25].

Samtidigt hade landshövding Falkenberg framkommit med ett förslag, som beredde brännvinskommissionen stor tillfredsställelse. Det gick ut på, att låta kronobränneriet i Mariestad ombesörja även en del av husbehovsbränningen i trakten. Han hemställde nämligen, om icke, när inrättningen kommit riktigt i gång, invånarne däromkring kunde få vid bränneriet förbränna sig egen spannmål mot viss betalning i pengar för arbetet samt drankens återfående eller också få tillbyta sig

[24] Brvskomm:s prot. d. 3 och 21 okt. 1749.

[25] Landsh. Falkenberg till brvskomm. d. 3 maj 1750, Brvskomm:s prot. d. 16 maj 1750.

brännvin mot spannmål, därvid så mycket brännvin kunde innehållas, som svarade mot arbestlön och omkostnad. Brännvinskommissionen skyndade sig att till K. Maj:t anmäla »detta gagneliga förslag såsom rätta genvägen till vinnande av RSt:s vid sista riksdag påsyftade ändamål». Med kännedom om rådets åsikter i brännvinsbränningsfrågan kunna vi förstå, att regeringen med glädje gillade denna plan [26]. Brännvinskommissionen lovade att sedermera utarbeta en taxa rörande arbetslönen i pengar eller avkortningen i brännvin för varje tunna spannmål, som privatpersoner läto förbränna vid bränneriet.

Redan innan bränneriet varit i gång ett år, inberättar landshövdingen, att avsättningen var så stor, att det måste göras dubbelt så stort, om det skulle kunna förse trakten med brännvin. Även från grannlänen kom dagligen folk, som ville köpa brännvin vid bränneriet. Till dessa långväga personer kunde man dock ej sälja, enär man ej hann tillverka så mycket brännvin, som behövdes för länets eget behov. Att bränneriets brännvin var så begärligt, trodde landshövdingen bero på dess godhet. — Kommissionen begärde genast landshövdingens förslag till bränneriets utvidgande [27]. Emellertid hemställde landshövding Falkenberg något senare, att man skulle vänta med utvidgningen av bränneriet [28].

Av kronobränner ierna i Sverige anlades det nästa i Örebro. Detta skedde till straff för, att staden vägrade bränna, om invånarna ej fingo använda sina små brännvinspannor. Genom denna tredska ansågs staden ha förverkat all rätt till brännvinsbränning, och brännvinskommissionen gav landshövdingen i uppdrag att inrätta ett bränneri för kronans räkning [29].

Det tredje kronobränneriet blev det i Norrköping. Även i detta fall tillkom bränneriet såsom straff för visad egenvilighet. Norrköping hade nämligen latit taxera sig till endast 240 tunnors bränning. Under åren närmast före 1747 hade bränningskvantum däremot varit inalles 1,264 tunnor. Att detta

[26] Brvskomm:s utl. d. 13 febr. 1750, Rådsprot. d. 13 mars s. å.

[27] Landsh. Falkenberg till brvskomm. d. 18 okt. 1750, Brvskomm:s prot. d. 2 nov. 1750.

[28] Landsh. Falkenberg personligen i brvskomm. d. 6 dec. 1750.

[29] Brvskomm:s prot. d. 3 okt. 1749.

berodde på mindre benägenhet för brännvin än förut, trodde kommissionen ej. Denna vara nyttjas och förtäres i Norrköping med lika begärelse och till även så stort överflöd nu som tillförne». Kommissionen beräknade, att enligt den gjorda taxeringen skulle komma endast en kanna (= 40 supar) brännvin om året på varje vuxen person i Norrköping. Då hade man ända ej räknat, vad som atgick till sjöutprovianteringar, manufaktur och hantverkeri samt annan handelsrörelse, varav den oförnekliga påföljd blir, att till fyllnad i en så ansenlig brännvinsbrist mycket brännvin måste antingen tillverkas olovligen i staden eller införas från landet» [30]. Kommissionen ansåg, att staden förverkat all rätt att bränna, så länge förordningen gällde, men ville ända göra ett försök att få den att öka sitt bränningskvantum för att bespara kronan kostnaden för anläggningen av ett bränneri [31]. Detta försök misslyckades emellertid [32]. Därför uppdrogs at radman Janke i Norrköping att inrätta kronobränneriet [33].

I Finland anlades ett kronobränneri i staden Raumo. Planer på flera kronobrännerier — t. ex. i Hedemora, Askersund m. fl. städer — hade varit uppe men fått förfalla. Man fann kanske risken för stor på dylika smärre platser, där brännvinskonsumtionen var ringa. Detta anföres bl. a. såsom orsak, när man uppgav tanken på Hedemorabränneriet [34]. Onekligen har kommissionen gått tillväga med omisskännlig försiktighet vid inrättningen av dessa våra första kronobrännerier. De ligga alla i goda sädesbygder, man kunde peka på fullgiltiga skäl till deras anläggande o. s. v. Försiktighet var också av nöden. Det gällde att göra propaganda för en idé, som långt ifrån gillades av alla. Det var av vikt att till den stundande riksdagen ha ett lyckat praktiskt försök att visa på, som ej så lätt kunde bortresoneras. Framgången, särskilt med bränneriet i Mariestad, var också påtaglig.

---

[30] Brvskomm:s prot. d. 16 maj 1750. Dess skriv. till K. Maj:t s. d., Rådsprot. d. 4 juni 1750.

[31] Brvskomm:s prot. d. 15 aug. 1750.

[32] Landsh. Lagerfelt till brvskomm. d. 23 okt. 1750.

[33] Brvskomm:s prot. d. 2 nov. och 6 dec. 1750.

[34] Brvskomm:s prot. d. 5 okt. 1750.

Brännvinskommissionen hade, som vi sett, med allt nit sökt genomföra bestämmelserna i 1747 års förordning samt i görligaste man öka kronans inkomst av brännvinsbränningen. Den hade för att bryta motståndet mot förordningen och i underförstått syfte att förbereda en framtida reform anlagt ett antal kronobrännerier. Kommissionen sattes ock i tillfälle att kritisera den dåvarande förordningen och på grundvalen av sina gjorda erfarenheter framlägga ett förslag till brännvinsbränningens ordnande för framtiden. Att den därvid kom att förorda den regala bränningen, är endast, vad man hade skäl att vänta.

Fragan om brännvinsbränningens framtida ordnande fördes på tal i regeringen av riksrådet Palmstierna redan på våren 1750. I en diktamen till protokollet framhöll han, att ständerna vid förra riksdagen, så vitt han kunde erinra sig, »förklarat sig av den tanken, att brännvinsinrättningen framdeles borde komma på regal fot». Därför borde brännvinskommissionen inkomma med förslag, huru detta lämpligast kunde sättas i verket. Detta förslag borde i god tid inlämnas till K. Maj:t för att av regeringen granskas, innan det översändes till ständerna. Brännvinskommissionen borde därvid höra landshövdingar och magistrater men utan att vidröra regalefrågan. Till K. Maj:t borde däremot kommissionen tydligt yttra sina tankar om skillnaden mellan en regal inrättning och den dåvarande, vilkendera som vore indräktigast för kronan och lämpligast att kontrollera. Rådet delade Palmstiernas mening och utfärdade en dylik befallning till brännvinskommissionen [35].

Kommisionen tog god tid på sig för svarets avgivande. Först efter halvannat år inkom det till K. Maj:t [36].

Till en början lämnas en redogörelse för brännvinsbränningen under den tid, som 1747 års förordning varit gällande. Man får därvid en summarisk uppgift på brännvinsaccisens storlek samt — i vissa fall — på spannmålsåtgången. På *landsbygden* hade för de 3 åren 1748—50 i brännvinsavgift erlagts

[35] Rådsprot. d. 13 mars 1750. K. Maj:ts brev till brvskomm. d. 13 mars 1750.

[36] Brvskomm. till K. Maj:t d. 11 okt. 1751. Jfr Ridd. och Ad. prot. 1751—52 s. 158—162.

inalles 1,341,125 d. smt. I årsmedeltal utgjorde detta för husbehovsbränningen 433,333 d. smt, för salubränning och minutering 13,708 d. smt. I *städerna* hade accisen under samma tid stigit till inalles 521,123 d. smt. Årsmedium blev: för husbehovsbränning 11,460, för salubränning och minutering 162,246 d. smt. Brännvinsaccisen för hela riket hade således i årligt medeltal varit 620,749 d. smt. Vad sedan spannmålsförbrukningen under dessa år beträffar, kunde naturligtvis ingen uppgift erhållas om, hur mycket som åtgått vid husbehovsbränningen på landet. Den antogs emellertid ha uppgått till 300,000 tunnor. Bestämda siffror kunde däremot lämnas för salubränningen på landsbygden. I årsmedeltal hade den varit 1,216 tunnor. I *städerna* hade till husbehovsbränning åtgått 2,865 tunnor, till salubränning 17,767 tunnor (därav i Stockholm 11,911 tunnor).

Brännvinskommissionen är emellertid övertygad om, att spannmålsåtgången i verkligheten varit större. Anmärkningsvärt låg var siffran för salubränningen på landet. Orsaken låg däri, att »det varit ogörligt att hindra det ju mycket husbehovsbrännvin blivit på krogarna utmånglat eller hemma försålt». Även städernas bränning hade varit obetydlig mot förr. Sammanlagda tunnetalet hade nu varit i medeltal pr år 20,633 tunnor mot 59,508 tunnor förut, alltså endast $^1/_3$ av bränningskvantum under åren före 1747. Därför hade man anledning att tro, »dels att angivningen varit nog mindre än tillverkningen, och dels att mycket brännvin blivit från landet insmygt, helst i de städer, som avsagt sig all brännvinsbränning, men sägas lika fullt ägt brännvin nog till dagligt nyttjande».

Ett svårt fel med den dåvarande brännvinsförordningen hade legat däri, att husbehovsaccisen på landet träffat mycket ojämnt. Den, som bränt litet eller intet, hade fått betala lika mycket, som den, som bränt mycket. Åtskilliga andra fel hade kommissionen blivit varse under sin förvaltning. Slutomdömet om 1747 års förordning blir ej fördelaktigt. »Erfarenheten har visat», säger kommissionen, »att nuvarande accisinrättningen varit förknippad med flera olägenheter, än man snart kan uppräkna».

Brännvinskommissionen tror sig nu kunna framlägga ett

förslag till brännvinsbränningens ordnande, som skulle undanröja de anmärkta brister, varav den dåvarande förordningen led.

Detta förslag [37] var i huvudsak av följande innehåll:

1. All husbehovsbränning på land och i stad avskaffas.
2. Vem som önskade — enskilda eller bolag — finge åta sig salubränning å landet likaså i stad; men där bryggareämbete fanns, ägde det företrädesrätt.
3. Å ort, där ingen eller också alltför få anmälde sig, borde kronobränneri anläggas, vilket kunde bortarrenderas eller säljas, om detta vore för kronan fördelaktigt.
4. Tillverkningsavgiften skulle beräknas enligt ny metod. Taxeringen skulle nämligen ske efter pannans rymd. Varje drankpanna skulle alltså mätas och kannetalet påstämplas.
5. Bränningstiden föreslås till 3 mån. i början och 3 mån. i slutet av året (= 144 arbetsdygn). Bränning oavbrutet dag och natt. Mellan bränningsterminerna skulle pannorna förseglas.
6. Tillverkningsavgiften skulle vara 2 d. smt pr kannerum i mån. (= 24 arbetsdygn). Detta motsvarade 8 1/3 d. smt pr tunna spannmål om året (alltså ungefär den dåvarande saluaccisen) [38].

Detta vid medelmåttigt spannmålspris (6 d. smt). När spannmålen var dyrare, skulle bränningsdygnens antal minskas i proportion till spannmålspriset, men accisen likväl betalas för hela 6 mån. Skulle nöden kräva en större inkomst för kronan, borde K. Maj:t få förordna, hur mycket accisen »i drägelig måtto» kunde förhöjas.

»På detta sätt tror kommissionen alla önskliga ändamål bäst vinnas.» Isynnerhet förmodade den, att det nya taxeringssättet efter pannerymden skulle visa sig mycket fördel-

[37] Projektet är utarbetat av kamreraren Grise (Brvskomm:s prot. d. 17 okt. 1750).

[38] Man kunde nämligen bränna 3 tunnor spannmål på 6 dygn med en panna om 50 kannors storlek. På 1 mån. (= 24 arbetsdygn) avverkades då 12 tunnor. Betalades därför i accis 2 d. smt pr kannerum (= 100 d. smt), blev detta lika med 8 1/3 d. smt pr tunna spannmål.

aktigt. Då sädesavverkningen under en viss tid var proportionell mot pannans storlek, så var pannerymden den säkraste taxeringsgrunden. Det nya systemet medförde den stora fördelen, att man slapp att halla någon bevakning men ända kunde veta, hur mycket spannmål som förbrändes såväl vid varje verk som i hela riket.

Kronans inkomst av brännvinsbränningen enligt det nu föreslagna sättet skulle bli 20 t. g. om året. Bränningskvantum för hela riket sätter kommissionen till 240,000 tunnor vid lågt spannmålspris (6 d. smt tunnan).

För att avbränna detta på den föreslagna tiden (144 arbetsdygn) fordrades pannor med ett sammanlagt kannerum av 166,667 kannor. Varje landsort och stad skulle ha pannor efter sin folkrikedom, beskaffenhet och rörelse.

För att uträkna brännvinskonsumtionen i varje del av riket efter folkmängden hade kommissionen — för att saken ej skulle röjas — latit genom kammarkollegium infordra uppgift på hemman och mantal i varje län samt därjämte utdrag ur mantalslängderna [39].

Om spannmålspriset steg, skulle bränningskvantitet och bränningstid minskas, men kronans inkomst vara oförändrad. Angående allt detta skulle en särskild tabell utarbetas.

Kommissionen hade haft till ögonmärke att förebygga osäkerhet för kronan och tvang för salubrännarna. De senare borde så mycket lättare kunna ingå på de föreslagna villkoren, som de ägde tillåtelse att börja med smärre verk och sedan utvidga dessa, allteftersom de funno avsättning för sin vara. Den nya inrättningen fordrade litet bevakande, medförde föga besvär för undersåtarna men största säkerhet för kronan. Kronan finge en viss summa i inkomst i ond och god tid — i nödfall kunde den ökas så mycket, som behovet krävde, och omständigheterna tillåte. En stor fördel vore också, att bränningskvantum kunde modereras efter spannmålspriset.

Kommissionen hyste en ganska hög tanke om sitt förslag. »Lärer näppeligen», skriver den, »någon inrättning finnas, som bättre passar sig med landets skick och undersåtarnas rättigheter, som med mera eftertryck hämmar missbruk och gör ett

[39] Brvskomm:s prot. d. 17 okt. 1750.

sedigt folk, som snarare botar undervikten i handeln, som gör inrättningen drägligare för kronan och drägligare för undersatarna, som gagnar den allmänna nyttan likaväl som den enskilda, som astadkommer mera jämnad undersatarne emellan, och som är redigare att sätta i verket» [40].

Förslaget innebar, som vi sett, brännvinsbränningens omläggning till enbart fabriksindustri. Däremot var det icke meningen, att kronan själv skulle uteslutande driva rörelsen. Driften skulle bli såväl privat som statlig — åtminstone i början. Tydligen hade man härigenom velat bespara kronan de dryga anläggningskostnaderna, vilka statsverket vid den tidpunkten nog ej förmått bära. Men K. Maj:t skulle ha högsta ledningen av bränningen, och ur den synpunkten kan brännvinskommissionens förslag benämnas ett regale, vilket är den term, som användes i samtida handlingar.

Såsom vi längre fram skola finna, vann icke kommissionens regaleförslag ständernas bifall. I stället antogo de vid 1751—52 ars riksdag en mycket liberal brännvinsförordning. Brännvinskommissionen fortfor dock även därefter med sin verksamhet [41].

Efter den utgang brännvinsfragan fatt 1752 uppstod spörsmalet, huruvida de anlagda kronobrännerierna fortfarande

---

[40] Brännvinskommissionens projekt är tryckt under titeln: »Förslag till brännvinskonsumtionsaccisens inrättande i riket på en jämnare och säkrare fot hädanefter. Stockholm den 11 okt 1751». Det är emellertid ej tryckt förrän på nyåret 1752. Beslut om tryckningen fattades i SU. d. 31 jan. 1752. Förslaget härom framställdes av Plomgren. Han anförde, att åtskilliga av borgarståndets ledamöter önskade, att »brännvinskommissionens betänkande om bränningens förarrenderande i riket till statens sublevation måtte tryckas, på det allmänheten så mycket bättre må bli därom underrättad».

[41] Komm. hade önskat att få lämna sitt uppdrag med utgången av 1752, men K. Maj:t ansåg dess tjänst synnerligen behövlig och förlängde förordnandet genom brev d. 15 jan. 1753. På brvskomm:s upphörande hade yrkats från ett håll, där den tydligen ej sågs med blida ögon, sedan den anlagt kronobrännerier. Vi åsyfta bondeståndet. Förslag väcktes hos bönderna, att till de andra stånden framställa en dylik begäran, enär komm. ansågs obehövlig sedan regaleförslaget förkastats. Ståndet gillade förslaget, men beslöt att vänta något därmed. (Bondest. prot. d. 24 april 1752).

skulle drivas, eller om de borde nedläggas. K. Maj:t gav kommissionen fria händer härvidlag. Brännvinskommissionen infordrade vederbörande landshövdingars utlåtanden. Dessa voro olika. Bränneriet i Norrköping ansågs ej kuna bära sig, sedan borgerskapet yrkat att få bränna enligt den nya förordningen, och därjämte brännvin fritt finge införas från landet. Samma var åsikten om bränneriet i Raumo, som lämpligen tycktes kunna utarrenderas. Örebrobränneriet befanns däremot fördelaktigt för kronan att bibehålla. Landshövdingen där beräknade, att kronan skulle göra en årlig förlust på 1,125 d. smt om det nedlades och staden tillätes fri bränning [42]. Landshövding Falkenberg trodde, att kronobränneriet i Mariestad skulle kunna fortfarande drivas med vinst, trots den väntade ökningen av antalet salubrännare, varför han hemställde om, att driften matte fortgå på prov intill nästa riksdag. Kommissionen beslöt, att bränneriet i Mariestad skulle hållas i gång tills vidare. De övriga nedlades med utgången av 1752, enär de ej längre lönade sig.

Enligt 1752 års förordning skulle Stockholm och Göteborg bibehålla brännvinsbränningen på samma fot som närmast förut (enbart salubränning) mot erläggande av 5 d. smt accis pr tunna och förbud mot all brännvinsinförsel till dessa städer från landet. Ville andra städer tillämpa samma författning, ägde de rätt därtill. Genom brev av den 6 oktober 1752 befallde K. Maj:t brännvinskommissionen att undersöka, vilka bland städerna som därtill voro hugade. Av landshövdingarnas inkomna berättelser framgick, att städerna så gott som undantagslöst voro avgjort emot en dylik förändring. De ville bränna till husbehov enligt bevillningsförordningen. I några städer: Kalmar, Karlskrona och Malmö, hade en del personer velat ata sig salubränning; pluraliteten av borgerskapet hade

[42] Landsh:s kalkyl hade följande utseende. Om Örebro angav sig till 300 tr bränning, bleve accisen (à 1 1/4 d. tunnan) 375 d., minuteringsaccisen (för 4,800 kannor som åtgått, då kronan bränt) = 300 d. inalles 675 d. smt. Brände däremot kronan samma kvantum, hade den i ren förtjänst 5 d. smt pr tunna = 1,500 d. + minuteringsaccisen 300 d. = 1,800 d. Alltså skulle kronan förlora 1,125 d. (1,800 — 675), om staden finge bränna fritt. Som synes var kronans vinst (5 d. smt pr tunna) rätt avsevärd.

dock protesterat däremot och önskat bibehålla husbehovsbränningen. Endast Vänersborg hade erbjudit sig att betala 500 d. smt årligen för bränningen, men med villkor att slippa all kontroll av tullbetjäningen [43].

Flera punkter i den nya förordningen voro dunkla och tarvade regeringens förklaring. Så uppstod fråga huruvida brännvinsbränningen i städerna skulle vara underkastad bevakning eller ej enligt 1752 års förordning. Tydliga föreskrifter saknades. Städerna menade sig vara befriade från bevakning. Emellertid stadgades plikt för vissa överträdelser av förordningen. Brännvinskommissionen anmärkte riktigt nog, att om ett dylikt stadgande ej skulle bli alldeles illusoriskt, måste bevakning förutsättas liksom ock för tillvaratagande av kronans intressen. K. Maj:t bestämde, att bevakning skulle äga rum i städerna liksom tidigare — på landsbygden ansågs ingen bevakning kunna förekomma — men att kommissionen ägde att lämpa denna efter förhållandena i varje stad [44].

Åtskilliga andra spörsmål förekommo, men sedan 1752 års stadga tillämpats någon tid, minskas kommissionens arbetsbörda väsentligt.

Vid nästa ständersammankomst avgav brännvinskommissionen till K. Maj:t en berättelse om sin förvaltning mellan riksdagarna [45].

Den redogör först för brännvinsaccisinkomsten under de båda sista åren, då den utgick efter 1747 års förordning, åren 1751 och 1752. Den hade uppgått till följande belopp:

---

[43] Staden Alingsås önskade man giva en särställning även i fråga om brvsbränningen. Landshövd. ansåg, att alla krogar där borde förbjudas för att manufakturarbetarna »ej måtte givas öppet tillfälle att fördärva sig och eftersätta sin tid och arbete på krogen». Liknande begäran grundad på samma skäl hade manufakturdirektören framställt 1750: arbetarna borde undanhållas en vara »som gör dem vårdslösa och försumliga». (Brvskomm:s prot. d. 15 aug. 1750).

[44] Rådsprot. d. 15 jan. 1753.

[45] Brvskomm. till K. Maj:t d. 6 dec. 1755.

1751.

Landsbygden: husbehovsbränning 429,947, salu- och minutering 15,721 d. smt.

Städerna: hubehovsbränning 13,629, salubränning 168,732, minutering 13,338 d. smt.

Hela riket: 641,369 d. smt.

1752.

Landsbygden: Husbehovsbränning 424,749, salu- och minutering 16,773 d. smt.

Städerna: husbehovsbränning 13,845, salubränning 173,951, minutering 13,111 d. smt.

Hela riket: 642,421 d. smt.

Inkomsterna av de bibehallna kronobrännerierna för dessa båda år var 9,878 d. smt.

Under de år, då accisen utgatt enligt 1752 års förordning, hade den ej ens uppgått till hälften mot de närmast föregående åren. För 1753 hade totalsumman för hela riket varit 292,511 d. smt och för år 1754 266,770 d. smt. Minskningen för det senare året berodde på, att bryggareämbetet i Stockholm då bränt ett mindre spannmålskvantum än föregående ar till följd av den starka brännvinsinsmuggling, som skett fran landsbygden, och vilken ingen bevakning förmatt hindra. Den spannmålsmängd, som angivits till förbränning, var 1753 183,533 tunnor och 1754 171,928 tunnor. Kommissionen anser, att accisen i städerna kommit att bli ännu mindre, om ej anordningen med bevakningen och accisuppbörd på acciskamrarna vidtagits. På landsbygden hade accisens erläggande helt berott på den enskildes redbarhet; ingen bevakning eller kontroll hade där förekommit.

Vid jämförelse mellan 1747 års förordning, som kommissionen i sin förra berättelse kritiserat, och 1752 års hade den gangna tidens erfarenhet visat, att den senare »stode på ännu osäkrare fot». Därför hade kommissionen även denna gång ämnat framlägga ett förslag till en bättre anordning av brännvinsbränningen. Men med tanke pa, huru dess förra förslag mottagits av ständerna hade kommissionen avstatt därifran.

Något sätt som mera än det föregående förslaget vore ägnat att åstadkomma spannmålsbesparing och skaffa kronan inkomster — de båda huvudsyften, som man ville nå — kunde kommissionen ej anvisa.

Kommissionen slutar sin skrivelse med att, under framhållande av den hotande spannmålsbristen, för det kommande året förorda ett brännvinsförbud. Som vi längre fram skola finna, kom denna dess önskan att bli förverkligad.

Enligt SU:s önskan upplöstes brännvinskommissionen på nyåret 1756 [46]. Kammarkollegium skulle åter handlägga de ärenden, som brännvinskommissionen under dessa år ombesörjt.

[46] Genom kungl. brev d. 12 febr. 1756.

KAP. XI.

Fortsatta strider om brännvinsregalet. 1752 års brännvinsförordning.

Allt var väl förberett för regaleplanens återupptagande, när riksens ständer sammanträdde på hösten 1751. Allmänheten förmodades nu vara bättre förberedd på saken än vid föregående riksdag. Genom publicerandet av SSD:s betänkande från 1747 hade man sökt påverka tänkesättet i vida kretsar. En första början till kronobränn erier hade gjorts. Brännvinskommissionen hade påvisat, att 1747 års brännvinsförordning var behäftad med flerfaldiga brister. Vid riksdagen hade hattpartiet en stark ställning. Det behärskade SU. samt hade övervikt på riddarhuset och i borgarståndet. Sådant allt tycktes ingiva gott hopp om seger åt Hattarnas åsikter i brännvinsfrågan.

Redan en månad efter riksdagens början överlämnade K. Maj:t med varmt förordande till ständerna brännvinskommissionens förslag till brännvinsbränningens ordnande. Regeringen, som genom sin obetänksamma finansförvaltning mellan riksdagarna åsamkat riket en högst ansenlig statsbrist, sporrades säkerligen också av utsikten att erhålla en betydande årlig merinkomst, om staten finge leda brännvinsbränningen.

I det yttrande, som bifogas brännvinskommissionens förslag, då detta översändes till ständerna, säger sig K. Maj:t ha prövat, »vad gagn och förman det meniga bästa ofelbart skulle tillskyndas, om brännvinstillverkningen i riket bleve inrättad på en regal fot». En konsumtionsskatt på överflödsvaror — särskilt brännvin — hade stora fördelar i fråga om rättvisa och jämnhet framför andra bevillningssätt. Förslaget skulle vidare möjliggöra en god hushållning med den för alla oumbärliga brödsäden. Den brännvinsmängd, som utvunnes ur

spannmålen kunde väntas bli större, »när verken med konst och aktsamhet skötas än när bränningen av okunniga fortsättes, och spannmålen ofta onytteligen förspilles».

K. Maj:t varnade för att låta befarade svårigheter vid förslagets genomförande leda till tvekan om dess möjlighet. »Många svårigheter», säger regeringen, »låta sig lättare avhjälpas, sedan man lagt handen vid verket, än man det kan förutse . K. Maj:t lovar, att, om förslaget får riksdagens bifall, taga sadana matt, att inrättningen sa vida nagonsin görligt är må bli bekväm och lätt för alla orters invånare samt fri från missbruk» [47].

Detta rådets protokollsutdrag remitterades av samtliga ständen till KEKD. samt till BD. [48] Endast hos adeln föregicks remissen av någon diskussion.

Nästan alla talarna på riddarhuset — även framstående Mössor — förordade brännvinskommissionens förslag såsom det lämpligaste sättet att fylla statsbristen.

Pa hattsidan betygade Harleman »sin innerliga glädje» över förslaget och över utsikten till lisa i de tryckande pålagorna, vilka ej minst tyngde adeln. — Av Mössorna framhöll friherre A. M. v. Ungern-Sternberg, att som statsverket krävde en skyndsam och tillräcklig undsättning, ifall de allmänna behoven skulle kunna bestridas, »sa vore intet säkrare utväg härtill än detta föreslagna med brännvinsbränneriets lämnande under Kronan». Johan Wulfwenstierna, medlem av brännvinskommissionen, instämde med den föregående och »tyckte, att nödvändigheten bäst rönes, när man eftersinnar, det penningar nu oundgängligen maste anskaffas en tid, da landet suckar under kontributioner, och ingen annan utväg för riket är».

Betänkligheter yppades dock hos en och annan. Sandelhielm önskade, att bränncrierna endast på en viss tid och på försök måtte överlämnas åt K. Maj:t. Av samma tanke var Axel Reuterholm, som erinrade, »det aldrig någon nation plägar göra sadana inrättningar perpetuelle; att göra det till ett

---

[47] Utdrag ur rådsprot. d. 21 okt. 1751. Finnes även i borgarståndets handl. 1751—52 Tom I.

[48] Ad. prot. d. 6 nov., prästest. och borgarst. d. 12, bondest. d. 13 dec. 1751.

evigt regale strider mot vår frihet». Kunde landet vinna lindring i sina tryckande pålagor, vore han ej emot saken, men han vore ej övertygad om, att icke kronobränning kunde medföra enahanda tunga som de svåra skatterna.

Den egentliga granskningen av brännvinskommissionens förslag har skett i ett gemensamt sammanträde av de båda deputationer, dit frågan hänvisats. Utlåtandet är dock utfärdat endast i KEKD:s namn [49]. Vid detta sammanträde har Löwenhielm, som var ordförande i BD., sökt förmå deputationerna att gilla den regala bränningen. Så skedde dock ej. I KEKD. synes kronobränningens motståndare ha varit i avgjord övervikt [50]. Dess betänkande blev därför också ett skarpt avslag.

Den uppfattning av brännvinsfrågan, som genomgår detta betänkande, är rakt motsatt brännvinskommissionens och rådets. För dem, som hyllade en strängt merkantilistisk åskådning, var det en ganska naturlig och följdriktig tanke att tänka sig även brännvinsbränningen ledd och reglerad av staten likaväl som manufakturer, handel och hantverk. Men mot en sådan uppfattning av brännvinsbränningen hade redan tidigare rest sig ett starkt motstånd från landets jordbrukande befolkning av skilda stånd, förnämligast dock bondeståndet. Ett samlat och mognat uttryck för deras tankegång föreligger just i detta KEKD:s betänkande [51], vilket därför kan betraktas såsom oppositionens svar på SSD:s betänkande 1747 och brännvinskommissionens 1751, båda genom trycket offentliggjorda.

Också yrkade en del av bondeståndet, att även detta betänkande skulle tryckas, men frågan härom uppsköts [52].

Principiellt hyllar betänkandet den individuella näringsfriheten gent emot merkantilismens statsförmynderskap [53].

---

[49] KEKD:s prot. d. 10 och 11 jan. 1752.

[50] Prot. (d. 11 jan. 1752) ger ingen närmare upplysning om, vad som yttrades under debatten. Det heter endast, att man »diskurrerade vidlyftigt mot och med om detta ämnet».

[51] Ang. dettas tillkomst vet man, att Olov Håkansson däri tagit en betydande del. På våren 1752, när det föredrogs, tackade bondest. sin talman, »som mycket bidragit till utarbetning av detta betänkande». (Bondest. prot. d. 21 april 1752.)

[52] Bondest. prot. d. 21 april 1752.

[53] KEKD:s bet. finnes i utskottshandl. 1751—52 vol. 42.

»Spannmål är en landets produkt», heter det, »och således ej något billigare samt med den efter en fri regering varjom och enom över dess avel och egendom tillständiga rättighet mera överenskommande, än att lantmannen, genom vars möda och arbete säden under den Högstes välsignelse framskaffas, även må äga frihet att förädla densamma». Vore brännvin i sig själv skadligt, borde det alldeles förbjudas, men vore det ej på annat sätt skadligt än allt annat nyttigt, som vid överflödigt bruk kunde medföra skada, då borde »dess tillverkning bliva en jordbrukaren tillhörande rättighet». I fråga om beskattningen av brännvinet underkännas alldeles Hattarnas åsikter, nu liksom förut. Att bota statsbristen genom hög skatt på en vara, som ansågs fördärvlig för folket, vore otillständigt.

En bestämd gensaga inlägges mot Hattarnas uppfattning av brännvinsbränningen såsom den förnämsta orsaken till underbalansen och växelkursens stigande över pari. Vid en undersökning med stöd av tullspecialerna hade haltlösheten av dylika pastaenden vid föregående riksdag tydligen framgått. För åren 1738—48 hade, om krigs- och missväxtårens abnorma import frånses, i årsmedeltal införskrivits 360,000 tunnor spannmål, därav $^1/_3$ eller 111,000 tunnor råg — det sädesslag, som förnämligast användes till brännvinsbränningen. Av den importerade säden gick endast föga till de övriga stapelstäderna; den ojämförligt största delen infördes till Stockholm. Från kringliggande provinser kom däremot föga spannmål till huvudstaden. Om därför brännvinsbränningen upphörde i landsorten, skulle Stockholm likväl importera nästan lika mycket råg som hittills och säkert $^2/_3$ eller mer av den vanliga importkvantiteten av vårsäd och annan säd, som ej användes till brännvinsbränning. Endast en ringa del — 11,911 tunnor — av den importerade rågen hade i Stockholm förbränts till brännvin; större delen av den inkomna rågen hade sänts från stapelstäderna till behövande landsorter och bergslager, »i vilka man vet, huru litet, ja snarare intet, lantbon eller bergsbrukaren har råd och lägenhet till att av sådan köpt säd bränna».

Oppositionen nöjer sig emellertid ej härmed. Den framställer även ett självständigt förslag, huru handelsbalansen skall

kunna förbättras, utan att man behövde lägga nagot tvång pa brännvinsbränningen. Medlet skulle vara upphjälpande av lantbruket. Utom för spannmal gingo nämligen arligen stora summor ur riket för andra livsmedel (smör, ost, kött, fläsk o. s. v.) samt ull, lin, hampa, hudar, talg m. m. — allt sådant som likväl landet själv kunde frambringa, om man lade sig vinn därom. Lades därtill de summor, som årligen utgingo för »andra än mera överflödsvaror», såsom kolonialvaror, viner, sidentyger m. m., så kunde man nog finna, »huru fast ringa del emot alla dessa tillsammans brännandet av utländsk spannmål kan äga i balans och växelkurs». Det var vida viktigare att uppmuntra lantmannen att producera, vad som behövdes både till nödtorft och anständig vällevnad, än att genom nya tvång och hinder kväva lantmannanäringen. »Rätta grunden till all rättskaffens hushållstanka är ej sa huvudsakligen att knappa med säden och andra förnödenheter som fast mer att därå skaffa ymnighet.» Ännu aldrig hade det lyckats att finna ett säkert botemedel mot missbruk och slösaktighet. Men däremot kunde med all säkerhet både spannmål och andra nödvändiga varor frambringas i Sverige till sådan mängd, att de även kunde försla till det överflöd, som man ej vore i stand att hämma.

Svenskarna kunde lika litet hindra allt överflöd som främmande nationer. Men i sådant fall vore det givetvis mindre skadligt för landet, om inhemska varor därtill konsummerades, än om utländska användes.

Påståendet, att brännvinet var en överflödsvara, tillbakavisas — vad jordbruksbefolkningen angår — nu som alltid förut. Ett måttligt bruk av brännvin anses för en kroppsarbetare »så nyttigt som nödigt till kroppens förfriskning, varom den, som är mera van vid stillasittande och att föra en bekvämare samt mindre mödosam levnad än lantmannen, ej kan med lika palitlighet döma». Till vederläggning av talet om brännvinets skadlighet för folkhälsan anföres, att de landsdelar, där brännvinet i större utsträckning nyttjades, ingalunda vore mindre utan snarare mera folkrika och fruktsamma än andra.

Spörsmålet om drankens nytta utredes mera djupgående

än förut. Dranken finge ingalunda, tvärtemot all lantmannaerfarenhet, betraktas såsom förskämd säd, vilket en och annan gjorde. »Långt hellre borde den anses såsom en till drygare utspisning förvandlad säd, vilken genom jäsning och kokning blivit upplöst samt ifrån det spirituösa avsöndrad». Brännvinsframställningen var ej huvudsaken; själva brännvinet ville man ha betraktat såsom en biprodukt, »som man med särdeles båtnad och såsom på köpet» vann. Den process, genom vilken dranken erhölls, vore jämförlig med brödbakningen. Skillnaden vore blott, att degen vid bakningen blandades med mindre vatten, men »genom hetta och gräddning i ugnen söndrades den från det flyktiga och spirituösa ämnet». Drank och bröd vore därför fullt likvärdiga. Bevis härför var, att av drank liksom av bröd nytt brännvin kunde framställas, om de ånyo bragtes till jäsning. Alltså kunde »dess huvuddelar ej vara destruerade eller ombytta». Varje hushållare visste genom egen erfarenhet, huru mycket drygare till utspisning genom jäsning upplöst mjöl (= bröd) vore i jämförelse med oupplöst (= gröt). En mark mjöl i form av bröd gave enligt all dietetisk vetenskap langt mera föda åt kroppen, än ett vida större kvantum mjöl utan jäsning kunde göra, »vilket gar bort utan att hava i brist av föregången nogare upplösning givit den näring ifrån sig, som det eljest hade kunnat astadkomma».

Härmed hade man utförligt velat ådagalägga drankens överlägsenhet såsom kreatursföda i jämförelse med den obrända spannmalen. Minskad dranktillgang finge alltså till följd minskade kreatursbesättningar och detta i sin tur ökad import av ladugårdsprodukter. Detta så mycket mer som sovelåtgången måste bli större, när sovelvaror skulle ersätta frukostbrännvinet. Att kronobränningen skulle medföra minskad tillgang pa drank, ansågs otvivelaktigt. Särskildt på våren, da alla behövde drank, befarade man brist därpa. Men därjämte fruktade man också för mångfaldiga trakasserier från bränneribetjäningens sida, speciellt gent emot den fattigare lantbefolkningen, vilken ej hade råd att muta betjäningen och därför kunde befaras bli nekad att köpa drank och brännvin, när efterfrågan var livlig. Sådant jämte förfalskning av drank och

brännvin kunde inveckla mangen i långvariga och kostsamma rättegangar utan att ända alltid skaffa den förfördelade rättvisa, enär bränneribetjäningens egennyttiga underslev ej voro så lätta att leda i bevis.

Möjligheten för kronan att vinna en betydande årsinkomst av ett brännvinsregale drogs fortfarande starkt i tvivelsmål. Arrendatorerna kunde lätt komma på obestånd, ifall avsättning för deras brännvin saknades. Skulle da kronan halla sig skadelös genom att taga det tillverkade brännvinet i mät och försätja detta pa auktion, vore stor förlust för staten att förutse. Men härvid lurade ock en annan fara. Personer, som ägde nog ekonomisk styrka att bära några års förlust av bränningen, skulle, när deras medbröder ruinerats, kunna förskaffa sig monopol pa brännvinstillverkningen och sedan söka lindring i arrendet. Fruktan för att brännvinsbränningen skulle bli ett monopol mötte oss redan på förra riksdagen. Den är icke mindre nu.

Den planerade nya bränneriinrättningen befarades också öka den redan förefintliga bristen på arbetsfolk. En myckenhet av de kraftigaste och dugligaste drängarna skulle dragas sasom arbetare till brännerierna. Manga personer skulle vidare behövas för bevakningen, som man visst icke ansåg kunna bli mindre utan snarare mera omfattande än förut. Många sätt att lura kronan vid bränningen voro redan bekanta, och än fler trodde man med säkerhet skulle påfinnas.

På alla punkter hade alltså KEKD. underkänt brännvinskommissionens argumentering. Den slutade också med att avstyrka brännvinsregalet »både nu och framdeles».

Den början till kronobränning, som de av brännvinskommissionen inrättade verken utgjorde, var tydligen en nagel i ögat på den fria brännvinsbränningens vänner. Därför tillades, att ej heller brännerier för kronans räkning måtte få upprättas, »vilka en gang skulle kunna till undersatarnes rätts minskning dragas till allmänna brännvinsarrenden».

När alltså KEKD. samt BD. i sitt nämnda gemensamma sammanträde avvisat brännvinskommissionens förslag till brännvinsbränningens ordnande och beskattning, blev det BD:s uppgift att söka utfinna ett annat sätt, varpa staten fram-

deles kunde erhålla inkomst av denna vara. F. o. m. denna riksdag falla brännvinsfrågornas beredning inom BD:s verksamhetsområde (då en bevilln.-deputation finnes).

Inom BD. var regalet ej utan sympatier. Klart besked om deputationens ställning till denna fråga kunna vi ej få [54]. Emellertid framgår av ett uttalande av landshövding Mörner, vilken var medlem av BD., att adelns ledamöter önskat antaga den regala brännvinsbränningen, men att »de övriga resp. ståndеn däri icke varit ense». Närmast har detta gällt bonde- och prästeståndens deputerade. Av borgarståndets medlemmar i deputationen voro åtminstone halva antalet framstående Hattar. Om borgarståndets deputerade i KEKD. och BD. yttrade vår ovan nämnda sagesman, landshövding Mörner, längre fram, att de där varit emot regaleförslaget [55]. Mera härom nedan.

Redan innan brännvinskommissionens projekt blivit förkastat, hade till BD. inlämnats ett anonymt förslag, som yrkade på fri brännvinsbränning och -försäljning för lantbefolkningen — men särskilt beskattning på yrkesbränningen i städerna — mot en på jordegendom och löner lagd konsumtionsaccis [56]. Dessa tankar gå igen i deputerades eget utlåtande.

BD:s förslag betecknar raka motsatsen mot brännvinskommissionens. Det är icke längre fråga om en minutiös reglering av denna hantering. Ögonmärket har tvärtom varit att införa en mycket stor frihet såväl ifråga om tillverkning som även ifråga om försäljning, transport m. m. Oförtydbart är det Mössornas åsikter, som här segrat [57].

Tillverkning av brännvin skulle vara tillåten i stad för hushållare såväl av ståndspersoner som av övriga stadens invånare samt på landet för ståndspersoner, hemmansbrukare och torpare med 2 tunnors utsäde eller mer. Inga bränningsperioder och inga bränningskvantiteter föreskrevos. Envar

---

[54] Bevillningsdeputationens prot. finnas ej bevarade, endast en del protokollsutdrag, memorial, bevillningsprojekt m. m. (BD:s handl. 1751—52 i Utskottshandl. vol. 25.)

[55] Ad. prot. d. 6 april 1752.

[56] Dat. d. 7 jan. 1752 och undertecknat »Af en Svensk Man».

[57] BD:s projekt till bevillning d. 27 mars 1752. Utskottshandl. vol. 25.

borde få bränna »så ofta och så mycket, han finner dess nödvändighet fordra». Den spannmalsmängd, som man önskade förbränna, skulle på förhand angivas för varje termin. Minsta bränningskvantum var i stad alltefter förmögenhet 1—1½ tunna om året; på landet beträffande adel och ståndspersoner 1 tunna för varje hemman, beträffande hemmansbrukare och torpare lägst ½ tunna, oavsett deras gardars storlek. I Stockholm och Göteborg skulle brännvinstillverkningen liksom förut ske av bryggareämbetena. Till dessa städer borde brännvin ej få införas från landet.

Försäljning av brännvin finge på landet ske av envar, som ägde rätt att bränna, dock icke till mindre kvantitet än en kanna. Lantborna finge införa brännvin i städerna, varvid tull skulle betalas, och städerna tullfritt utföra brännvin till landet. I städerna fingo endast bryggare och krögare sälja brännvin [58].

För landsbygdens vidkommande, där vem som helst finge sälja brännvin, innebar förslaget ett upphävande av skillnaden mellan husbehovs- och salubränning. Från början var detsamma fallet även beträffande städerna.

Beskattningen av brännvin skulle ske dels som dittills vanligt i form av tillverknings- och försäljningsavgifter, dels som en konsumtionsskatt, utgående enligt nya grunder. Tillverkningsavgiften var ganska ringa: på landet 1 d. smt. i städerna 1 ¼ d. smt pr tunna. Minuteringsavgiften skulle bli 4 öre smt pr kanna brännvin. Konsumtionsaccisen skulle utgå som en personell avgift. Denna skatt, som palades såsom en förtäringsavgift, skulle betalas av varje mansperson över 15 år, antingen han begagnade brännvin eller icke. Deputationen ansåg icke detta orättvist, enär den säger sig ha funnit, att »brännvinsförtäringen i riket numera vunnit det vidsträckta bruk, att de flesta av mankönet om icke dagligen dock under tiden sig av den varan betjäna» [59]. Man förmodade, att detta skulle bli mera rättfärdigt än den föregående brännvinsbevillningen, som var

[58] Ursprungligen var icke detta undantag beträffande brvsförsäljningen i städerna stipulerat. Det tillades på borgarståndets egen begäran. (Borgarst. prot.-utdrag d. 24 april 1752.)

[59] Se »Hörsamt mem.» i BD:s handl. 1751—52. Utskottshandl vol. 25.

lagd på hemmanen. Många hemmansåbor — särskilt i vissa landsdelar — pastodos nämligen icke tillverka något brännvin, varjämte ofta en ansenligare brännvinstillverkning ägde rum på ett mindre hemman än på ett större. Fastän den nya avgiften var en förtäringsavgift på brännvin, »höll deputationen för vissa orsaker ej rådligt, »att detta utsades i förordningen, utan att den där benämndes endast konsumtionsavgift. Detta namn utbyttes sedan mot den riktigare beteckningen »allmän avgift». Den infördes i en särskild artikel i förordningen [60]. Egentligen var den en ny inkomstbevillning och graderades också efter inkomsten. De förmögnare av adel, prästerskap och standspersoner samt städernas förmögnare borgare skulle betala 4 d. smt, mindre förmögna 2, minst förmögna 1 d., bönder på $^1/_4$ hemman och däröver 2, på mindre hemman 1 d., hemmavarande söner, betjänter, drängar, gesäller, arbetare, torpare, inhyseshjon etc. 1 d. smt. Dessa avgifter höjdes i vissa fall. (Se under redog. för förordn.)

Någon kontroll över bränningen var icke föreslagen. På grund av avgiftens lindrighet trodde dock deputationen, att »minsta delen lär finna någon båtnad vid ett oriktigt angivande», helst tillverkningen var oinskränkt, och man slapp all olägenhet med brännvinspannornas försegling. Bestämmelsen om brännvinspannornas försegling hade införts 1741 i samband med de då stipulerade bränningsterminerna, men sedan ej återupptagits. 1747 hade landsbygdens jordägare, som särskilt klagat över bestämmelsens olägenhet, atagit sig brännvinsavgift efter hemmantalet. Med bränningsterminernas slopande nu försvann även förseglingstvånget.

Har då månne icke BD. hyst några farhågor beträffande följderna av borttagandet av de gamla skrankorna för brännvinsbräningen? Alldeles utan bekymmer härvidlag har den nog ej varit. Den säger sig ha måst åsidosätta att befordra spannmalsbesparingen för att kunna skaffa statsverket inkomster. Dock hoppades den, att sädesförbrukningen skulle bli »måttlig nog», alldenstund allmänheten ej förmodades komma att bränna mer än till eget husbehov. Detta hopp grundade

[60] Bevillningsförordn. av d. 4 juni 1752 art. I.

deputationen därpå, att då försäljningsfriheten blev allmän, skulle brännvinspriset så nedtryckas, att tillverkningen utöver husbehov skulle bli föga lönande. För att icke den lättare brännvinstillgången skulle giva anledning till en ökning i krogarnas antal bestämdes, att inga nya privata krogar fingo anläggas på landsbygden. I städerna skulle myndigheterna tillse, att icke för många krogar bleve tillåtna. På landet bestämdes utminuteringsminimum för krogar och gästgivaregårdar till 100, 60 eller 30 kannor årligen alltefter deras läge. För gästgiverier kunde nedsättning i detta kvantum medgivas men ej för krogar. I stad var utskänkningsminimum 60 kannor i de större och 40 kannor i de mindre städerna.

Innan BD:s förslag överlämnades till plena, blev det på SU:s hemställan och med ståndens samtycke hänskjutit till granskning i SSD.[61], där SU. själv dominerade. Då bondestandet här yrkade på rättvisare fördelning av brännvinsskatten hemmanen emellan, brast stormen lös mot det i mangas ögon allt för liberala projektet[62]. Kritiken leddes av borgarståndets yppersta män, Plomgren, Kierman, Renhorn m. fl. understödda av några bland adeln. Borgmästare Renhorn förklarade sig alltid ha ansett ett sådant kontributionssätt som det nu föreslagna omöjligen kunna bli rättvist. Det betydde, att en person finge betala brännvinsskatt, antingen han begagnade brännvin eller ej »och sålunda plikta för det han antingen är fattig, sparsam eller nykter». Det riktiga vore en konsumtionsaccis på själva brännvinet, varigenom den finge mest betala, som mest konsumerade. Sådant var det förslag som framställdes på förra riksdagen, och enligt uppgift skulle »något dylikt nu vara av trycket utkommit»[63]. Han hemställde därför om uppskov med överläggningen om bevillningen, tills ständerna övervägt, om icke ett dylikt kontributionssätt med beskattning av själva varan kunde antagas. Hårleman urskuldade BD. Deputationen hade för att skaffa pengar tvingats till vad som föreslagits, alldenstund ständerna ej velat antaga de mest för-

[61] SU:s prot. d. 28 febr. 1752. Prästest., borgarst. och bondest. prot. d. 29 febr. 1752.

[62] SSD:s prot. d. 4 och 5 mars 1752. Utskottshandl. vol. 15.

[63] Syftar på brvskomm:s plan till brvsbränningens ordnande.

nuftiga och med rikets heder och anständighet överensstämmande utvägar».

Ett yrkande av ärkebiskopen, att sådana studerande, vilka tjänstgjorde såsom informatorer, skulle befrias från brännvinsbevillning, bestreds av Wulfwenstierna och Kiermann m. fl., vilka båda menade, att ingen borde undantagas från dylik avgift. Den förre förklarade, att den föreslagna konsumtionsaccisen i själva verket ej var annat än en »kopfskatt». Den senare tyckte, att sedan brännvinet blivit nationen så kärt, att man ej kunde undvara det, men man å andra sidan ej velat gå med på accis på själva varan, så finge man finna sig i den personella avgiften. Det skarpaste utfallet mot BD:s förslag gjordes av Plomgren. I ett temparamentsfullt anförande påvisade han alla dess bedrövliga följder. »Ett blödsint hjärta måste skakas», yttrade han, »när man ser, att hälsosamma och till rikets välgång tagna författningar alldeles upphävas och förkastas». De vid förra riksdagen vidtagna atgärderna till brännvinsbränningens och det »vederstyggliga fylleriets» hämmande hade befunnits i alla delar ha haft en önskelig verkan, varför allt skäl vore att fortsätta på den inslagna vägen. Icke dess mindre hyste ständerna nu ej något betänkande att lämna brännvinsbrännandet fritt »och liksom till en högtid öppet för alla» och låta var och en mot en ringa avgift och utan kontroll bränna, så mycket han behagade. »Av en så fördärvlig anstalt följer, att var och en bränner, var och en super, all inrikes spannmål förtäres, rikets reellaste effekter och, när de ej tillräcka, silver och guld till främmande spannmals införskaffande utga, Guds namn missbrukas, och många människor försättas i elände». Plomgren adresserade sig väl närmast till bondestandet, som också kände sig träffat. Med hetta vände sig Olov Hakansson emot honom. »Om något kan kallas oformligt», yttrade bondeståndets talman, »så är det visserligen det, att lantmannen, som är skattlagd för var jordtorva, skall dessutom ingå i ett kontributionssätt, som kallas konsumtionsavgift». Hade någon anledning att klaga, så vore det allmogen. Men då staten tarvade inkomster, hade bondestandet ej velat göra någon vidare svarighet. Önskligt hade varit att få en beskattningsmetod, varigenom avgiften blivit lagd på varan, och accisen således

träffat undersåtarna mera rättvist. Men då detta mål för tillfället ej kunnat nås, nödgades man stanna vid det föreslagna sättet, »ty den metod att göra brännvinsbränningen till ett regale kan icke utan många inconvenienser och allmogens ruin i verket sättas».

Biskop Brovallius framhöll, att ständerna ännu icke avslagit »den nyttiga metode att belägga själva varan med consumtionsaccis» antingen i enlighet med förra riksdagens beslut eller på annat sätt. Därför borde den saken först avgöras i plena, innan man godkände det nu föreliggande projektet, som kunde ha så eftertänkliga följder.

Rörande brännvinsbränningen i Stockholm hade BD. föreslagit, att den fortfarande skulle ske i enlighet med 1747 års förordning, och alltså fortfarande 8 d. smt i tillverkningsaccis betalas för varje tunna spannmål. Men Plomgren visade, att detta skulle leda till alltför stor olikhet gent emot landsbygden och de andra städerna. Redan under de närmast gångna åren hade man sett, hur brännvin insmugglats till Stockholm, varvid ofta sammangaddade flockar det likasom i triumph infört. Än värre skulle det bli, om BD:s förslag nu godkändes, varigenom tillverkningsavgiften i Stockholm skulle bli 8 gånger högre än på landsbygden. Efter långvariga debatter fastställdes slutligen accisen till 5 d. smt för Stockholm och Göteborg, i vilken senare stad brännvinsbränningen också uteslutande skulle ske av bryggareämbetet. Till gengäld fick intet brännvin införas till dessa båda städer.

Granskningen av BD:s bevillningsförslag fortsattes därpå i flera sammanträden, som höllos av SSD. och BD. gemensamt. Protester höjdes visserligen emot detta förfarande, att SSD. skulle »censurera» BD:s arbete, men saken fick dock ha sin gång [64]. Efter en del jämkningar översändes bevillningsprojektet i BD:s namn till plena, varvid SSD:s anmärkningar bifogades [65].

Trots att SU. inom SSD. hade de flesta rösterna, hade icke BD:s förslag där blivit förkastat. Men så skedde, när det föredrogs i borgarståndets plenum. Där föreslog borgmästare Ren-

[64] SSD:s prot. d. 11, 12 och 17 mars 1752.

[65] Bevilln.-projektet är dat. d. 27 mars 1752.

horn, att K. Maj:ts förslag i stället skulle tagas under närmare övervägande. Häri understöddes han isynnerhet av Kierman, Plomgren, Boberg och Sundvall. Flera ansago, att K. Maj:ts projekt var det bästa, som hittills framkommit, och att det säkrast skulle medföra såväl spannmålsbesparing som en palitlig inkomst för kronan, samt att det i beskattningshänseende skulle verka rättvist. Visserligen betvivlade ett par ledamöter, att man samtidigt kunde vinna »två så konträra syftemål» som spannmålsbesparing och en ansenlig inkomst av brännvinsbränningen, varför de yrkade, att bränningen helt och hållet borde förbjudas såsom varande det enda sättet att hjälpa riket ur dess underbalans i handeln. För statsbristens fyllande borde andra hjälpkällor sökas. Men dylikt motstånd gjorde anhängarna av regalet än ivrigare. Ståndets talman, Plomgren, lade sina medbröder på hjärtat, hur viktig frågan vore. En oinskränkt bränningsfrihet måste få till följd ett besinningslöst slöseri med spannmål. Undervikten, som »endast och allenast härrörde av spannmålsimporten», bleve till rikets skada ökad. Genom försiktiga steg under de senare åren hade man lyckats få växelkursen för riket fördelaktigare. Rikets mynt, som förut strömtals gått ur landet, kunde nu hållas inne, och det redan utgångna började återkomma. Därför vore ingenting så angeläget som att hindra, att en så försiktig hushållning omintetgjordes, så att riket icke åter råkade i samma vådliga belägenhet som förr. Alla möjliga utvägar, som kunde bidraga till »handelsvägens jämnande», borde vidtagas; ville ej de andra ståndén följa borgarståndet, så hade detta ändå »gjort sin plikt och befriat sitt samvete». Boberg yttrade sig i samma riktning. Han fruktade, att riket skulle råka i största våda, om en oinskränkt brännvinsbränning finge ta överhanden, att det skulle förorsaka »oordning och villervalla i det allmänna levernet» och medföra olägenhet för städerna, särskilt för bryggareämbetena. Därför yrkade han, att man i ett protokollsutdrag till medstånden skulle sammanfatta den föregående debattens synpunkter och samtidigt begära, att frågan anyo hänsköts till SSD:s övervägande. Så blev också beslutat, och ståndet uttalade i sitt protokollsutdrag, att det hyste stora betänkligheter gent emot BD:s förslag, men att däremot det av K. Maj:t med-

delade tyckes vara bättre grundat, billigare och nyttigare samt mera överensstämmande med en förnuftig så allmän som enskild hushållning» [66].

När detta borgarstandets protokollsutdrag föredrogs på riddarhuset [67], väckte det en langvarig debatt, om vilken vi dock äga föga kännedom [68]. Landshövding Mörner förundrade sig över borgarstandets hallning. Da K. Maj:ts förslag förevar i KEKD. samt BD., hade de 3 övriga standen sagt nej. Nu däremot ville borgarståndet samtycka. Han trodde ej, att saken kunde genomföras vid den pågaende riksdagen. Det fordrades tid att inrätta dylika bränderier. Harleman tillrådde att instämma med borgarna för att undvika dryga utgifter, vilka till sist kanske komme att stanna på adeln. Kanhända hade borgarstandet förut ej sa noga betänkt frågan. Man borde nu ta borgarna på orden. Allt kunde vara i stånd inom 4 månader. Wulfwenstierna talade ocksa för återremiss till SSD. Skräcken för regalet vore obefogad. Var och en, som ville bränna, hade rätt därtill enligt brännvinskommissionens förslag. Med 286 röster mot 171 instämde adeln med borgarståndet angående remiss till SSD [69].

Adeln och borgarståndet hade alltså godkänt K. Maj:ts förslag att göra brännvinsbränningen till ett regale [70].

Helt annan blev utgången av denna fråga i präste- och

---

[66] Borgarst. prot. d. 3 april, prot.-utdrag till medstånden s. d.

[67] Ad. prot. d. 6 april 1752.

[68] Adelns prot. för denna riksdag är renskrivet blott t. o. m. d. 13 dec. 1751. Därefter finnas endast kortfattade och svårbegripliga memorialprot. (utom för de sista dagarna). För borgarståndet föreligga endast konceptprotokoll.

[69] Av en fransk riksdagsjournal för denna riksdag vill det synas, som om adeln denna dag även godkänt själva sakfrågan, regalet. Det heter näml. där om borgarståndets prot.-utdrag: »Cette proposition de la part du Corps des Bourgeois occasionna de grands et longs debats; Enfin l'on envient aux voix sur la proposition à savoir, si l'on se conformeroit ou non à la décision des Bourgeois; sur l'article de la fabrique de l'eau de vie à mettre en ferme et en regale; Il y eut 286 oui et 171 non. (Journal de la diètte de Suède, commençée le 16 sept. 1751). Ur Recueil de pièces sur le gouvernement de Suède (i Bibliothèque national, Paris) Avskrift i RA.

[70] Kierman i SSD. d. 5 maj 1752.

bondeständen. I det förstnämnda talade särskilt biskop Brovallius för K. Maj:ts förslag. Med honom instämde professor Halenius. Även doktor Tiliander fann ett annat sätt för brännvinsbränningen mycket önskvärt, men erinrade också om, hur denna fråga »låg bondeståndet nog om hjärtat», varför det för pågående riksdag ej vore tid att söka någon förändring.

Mot borgarståndets förslag uppträdde superintendent Kiörning och kyrkoherde Helleday. Den senare kunde inte finna något skäl till ett återupptagande i SSD. av K. Maj:ts projekt, »som till intet duger». Helleday visade på ett annat skatteobjekt, som mer än brännvinet vore en överflödsvara, nämligen vinet. Skulle brännvinet så högt beskattas, som man ärnat, så borde vinerna beläggas med ännu drygare avgifter [71]. Prästeståndet avslog återremissyrkandet och antog i stället BD:s förslag.

Redan innan prästeståndet fattat sitt beslut, underrättades det genom en deputation från bönderna, att dessa avslagit borgarståndets förslag. Bondeståndet förklarade, att det ej kunnat bifalla regaleplanen, enär även om de därigenom ökade statsinkomsterna kunde medgiva någon lindring i allmogens bevillning, så skulle dock enligt standets uppfattning förmånen därav ej svara mot den olägenhet, som allmogen skulle ådragas i sin hushållning. Att arrendebränning kunde leda till spannmålsbesparing betvivlades: allmogen hade bränt av sin sämsta säd, men arrendatorerna måste i eget intresse använda den kärnfullaste spannmålen, varigenom importen skulle ökas i stället för att minskas och således handelsbalansen än mer rubbas. Brännvinsförbrukningen kunde nämligen ej väntas bli mindre än hittills. Tendensen måste snarare bli att öka brännvinsavsättningen. Brännvinet kostade nu allmogen föga, men skulle under ett regale genom drygare tillverkningskostnad ansenligt stegras i pris. Allt sådant talade för avslag [72].

Brännvinsfrågan låg alltså nu så, att 2 stånd stodo mot 2. I denna belägenhet ha Hattarna för denna gång uppgivit hoppet om att kunna genomföra sin brännvinsbränningsplan. De funno det omöjligt att emot böndernas kompakta motstånd,

[71] Prästest. prot. d. 7 april 1752.

[72] Bondest. prot. d. 6 och 7 april 1752.

vilket som alltid förut troget understöddes av prästeståndet, genomdriva sina åsikter. Visserligen hotade Plomgren längre fram, då bönderna i några punkter visade sig motsträviga, att ärendet borde överlämnas till K. Maj:ts avgörande, enär brännvinsavgiften vore en konsumtionsavgift, vilken regeringen efter omständigheterna kunde reglera, men sådant tal var endast avsett att skrämma bönderna till eftergift. I borgarståndet säger Plomgren, att man visserligen enligt RO. kunde hänskjutit fragan till regeringen, men att man avstått därifran dels för att bibehålla förtroende ständen emellan, dels »för att ej lämna nagot sadant ifran sig, som egentligen tillkommer RSt. att decidera» [73].

Man fruktade riksdagens förlängning, om man vidhöll regaleplanens genomförande. Troligen ha Hattarna icke inom sig varit eniga i denna fråga. Vi sågo detta 1747. Säkerligen ha många jordägare inom Hattarnas led ställt sig tveksamma inför avgörandet. Politiskt sett ha frihetstidens partiregeringar ej ägt erforderlig styrka att bryta motståndet mot brännvinsregalet. Så kunde ske, först när konungamakten genom Gustav III nått större fasthet. Då blev också regalet verklighet.

Ehuru husbehovsbränningen enligt BD:s projekt nu skulle bli friare än på länge, var bondeståndet ändå icke i allo tillfredsställt. Vad standet främst önskade var att slippa all slags kontroll och uppsikt över sin bränning samt vidare all tillverkningsavgift. Allmogen ville »bränna fritt nu som tillförne», och skulle bevillning givas, så finge den ej kallas konsumtions- eller brännvinsavgift. De föreslagna bestämmelserna om angivande vid vissa terminer av det tilltänkta bränningskvantum, om avgiften och om böterna för försummad anmälan ville bönderna alltså ha bort, enär »de tycktes medföra något tvång och tidspillan och utställa allmogen för fiskaler och uppsyningsmän». Flera medlemmar påpekade, att namnet konsumtionsavgift vore så förhatligt, att man måste uttänka en annan benämning, t. ex. försvarshjälp eller hemmansavgift, »da allmogen lärer med mera tålamod draga, vad dem palägges». Därtill funnos ock andra skäl. En av bondestandets ledamöter befarade, att om drängar och andra fingo höra, att de skulle betala för

[73] Borgarst. prot. d. 22 april 1752.

sin brännvinskonsumtion, kunde de därav ta sig anledning att konsumera mera brännvin än eljest i avsikt att på så sätt få valuta för sin avgift. Talmannen, som delade sina medbröders åsikt i dessa punkter, föreslog en förhöjning i avgiften å hemmanen mot att slippa all kontroll samt avgift för den spannmål, som brändes. Men han liksom Johan Persson i Tuna och flera andra varnade de längstgående för de faror, som kunde uppstå, om alltför många ändringar och nedprutningar i bevillningsprojektet gjordes. Sådant kunde medföra, att brännvinsfrågan toges upp i hela sin omfattning. För bondeståndet kunde däri ligga en stor fara, vilken Nils Person från Nerike uttalade med orden: »Friheten att få bränna hänger nästan som på en tråd, därför är farligt att röra mycket vid denna saken». Standet beslöt emellertid att fasthalla vid fordran på befrielse från angivningsskyldigheten. Därjämte yrkades på halv avgift för yngligar mellan 15—21 år [74].

När bevillningsprojektet för sammanjämkning föredrogs i SSD [75], motiverade bondeståndets talman ståndets första fordran därmed, att bönderna merendels brände av slösäd, rönn- och enbär, vitkål m. m., vilket gjorde, att de icke hade samma nytta av sin bränning som städerna samt adel och ståndspersoner på landet, vilka använde den bästa säden därtill.

Kammarradet Wulfwenstierna föreställde härvid bondeståndet faran av dess anhållan att få avgiften lagd på hemmanen i likhet med, vad som skedde på föregående riksdag. De flesta kronoutskylderna härrörde, som han visade, från forna tiders bevillningar, vilka med tiden blivit förvandlade till ständiga räntor. Därför vore enligt hans mening en personell avgift att föredraga. Men Olov Håkansson förblev vid sin mening och erinrade, att den brännvinsbevillning, som nu åtogs, endast skulle utgå till nästa riksdag [76]. För att skrämma bönderna till eftergift hotade Plomgren, att när nu 2 stånd stodo mot 2, kunde ärendet överlämnas till K. Maj:t, som så mycket lättare kunde ordna brännvinsbränningen på

[74] Bondest. prot. d. 3 och 8 april, 4 och 5 maj 1752.

[75] Se om denna SSD:s verksamhet Bergsten a. a. s. 93.

[76] I ingressen till bevillningsförordn. säges, att »intet försök finge göras, att de nu beviljade avgifter i ständiga utlagor förvandla».

för riket nyttigaste sätt, som det här rörde en konsumtionsfråga, vilken regeringen efter omständigheterna kunde reglera. Beträffande frågan om personell eller hemmansavgift fann han den senare avgjort orättvis på grund av hemmanens olika stora brännvinstillverkning. De gårdar, som lågo nära städerna, tillverkade mycket brännvin, som de införde till försäljning i städerna, varemot andra gårdar antingen till följd av sitt läge eller av andra orsaker sällan eller aldrig brände brännvin. Bifölles böndernas begäran om befrielse från tillverkningsaccis, skulle givetvis allt brännvin brännas på landet, och införas i städerna, varigenom städerna skulle bli lidande. Ordföranden, greve Brahe, sökte jämte Ulrik Scheffer visa bönderna det obefogade i deras fruktan för trakaseringar genom kronobetjäningen. Enligt förslaget hade envar rätt att vid en följande termin anmäla, om han under föregående period bränt mer, än han angivit, och vore därmed fri från tilltal och böter.

Trots alla övertalningar vore bönderna envisa, och man tillät därför hela bondeståndet att närvara i SSD. vid bevillningsfragans handläggning följande dag. Här sökte nu åter Brahe, Ungern-Sternberg och Scheffer förma bondestandet att återtaga sitt yrkande. Först när Kierman återigen framkastade hotet att överlämna hela brännvinsfrågan till K. Maj:ts avgörande, fogade sig bondestandet och avstod från sina yrkanden[77].

Tvisterna om brännvinsbevillningen voro icke härmed slut. Även borgarstandet gjorde anmärkningar i ett par punkter och lyckades i motsats mot bondeståndet genomdriva sina önskningar. Den första av dessa rörde tull för brännvin, som utfördes ur stad till landet. BD. hade föreslagit samma avgift härvid (4 öre smt kannan) som vid införsel från landet. Men borgarståndet lyckades undslippa utförseltullen.

Viktigare var fragan om tillverkningsavgiften i Stockholm. Här skulle förtfarande bryggareämbetet ha ensamrätt till brännvinsbränningen mot erläggande av 8. d smt per tunna spannmål. Borgarståndet hade vägrat att gå med på högre avgift än

[77] SSD:s prot. d. 4 och 5 maj 1752. Något som mycket retade SU. var böndernas enträgna begäran att få en redogörelse för användningen av föregående bevillningar.

4 d. Men denna fråga, som vidlyftigast debatterades på riddarhuset, har sitt största intresse icke i tvisten om tillverkningsaccisens storlek utan i den meningsbrytning, som kom till synes därom, huruvida rätten till brännvinsbränning skulle rent av kunna berövas städerna. Bestridandet av städernas bränningsrätt är ingen nyhet, men för varje riksdag blir tonen allt skarpare. Det är godsägareadeln, som högljudast protesterar mot städernas bränning. Ständigt upprepas satsen, att brännvinsbränning icke är en borgerlig näring. Detta framhålles nu av Ture Gustav Rudbeck, som ansåg det för kronan fördelaktigare att förbjuda städerna all brännvinsbränning och tillåta lantmannen fri införsel mot skälig tull. Häri instämde friherre Düring, Börje Schechta m. fl. Ville icke borgarstandet foga sig, kunde saken ordnas genom medgivande av en fri brännvinsinförsel till Stockholm. Men Ulrik Scheffer betvivlade, att lantbrukarna omkring huvudstaden skulle kunna förse den med brännvin, ifall brännvinsbränningen i staden avskaffades. Slutligen gick man varandra något till mötes, och avgiften bestämdes till 5 d. smt, mot att all brännvinsinförsel till Stockholm förbjöds liksom förut. Samma författning blev gällande för Göteborg [78].

En nyhet nu är, att bestämmelserna om brännvinstillverkningen samt avgifterna därför infördes i bevillningsförordningen, vilken anordning bibehölls frihetstiden ut. Förut hade brännvinsförordningarna publicerats sasom särskilda kungl. förordningar. Bevillningsavgifterna äro 1752 för första gången upptagna under särskilda artiklar (alltså ej längre gruppering efter stånd). I art. I §§ 2—8 stadgades om avgifter för tillverkning och försäljning av brännvin [79]. Samma art. § 1 innehöll bestämmelserna om den personella avgiften. Härmed hade saledes brännvinsaccisen övergått att vara en viktig bestandsdel av den allmänna bevillningen. En annan nyhet nu är stadgandet, att bevillningsavgifterna skulle fortfara t. o. m. ut-

[78] BD:s och ED:s extr. prot. d. 31 maj (dessa dep. skulle expediera bevillningsplakatet). Ad. prot. d. 7 och 23 maj samt 2 och 3 juni 1752. Borgarst. prot. d. 2 och 3 juni 1752.

[79] Sveriges Rikes Ständers bevilln. för 1753 och de följande åren t. o. m. det år, då nästa Riksdag upphör d. 4 juni 1752. (Årstrycket.)

gången av det år, då nästkommande riksdag slutade. Bestämmelsen var tillkommen, för att staten ej skulle löpa risk att bli utan bevillning för ett år, ifall riksdagen ej i tid hann fastställa den nya bevillningen. Man hade vid denna riksdag måst förlänga 1747 års bevillnings giltighetstid med ett år just av sådan anledning. Brännvinsförordningen av 1747 kom alltså att gälla intill utgången av 1752 [80].

Översikt av bestämmelserna i 1752 års brännvinsförordning.

A. Tillverkning av brännvin.

1. *Landsbygden.* Rätt att bränna ägde ståndspersoner, hemmansbrukare samt torpare med minst 2 tunnors utsäde [81]. Ingen ransonering föreskrevs, utan var och en fick bränna »så ofta och så mycket, som han fann sig behöva». Lantmannen ägde jämväl rätt att sälja av sin brännvinstillverkning, dock ej i mindre kvantitet än 1 kanna. Införsel av brännvin till städerna var nu tillåten mot erläggande av 4 öre smt kannan. Den, som ville bränna, skulle förut angiva, hur mycket han önskade avverka. Den minsta spannmålsmängd, som årligen finge angivas, var för adel och ståndspersoner 1 tunna per helt hemman, för bönder och torpare $^1/_2$ tunna oavsett gårdens storlek. Avgiften var 1 d. smt per tunna.

Den »allmänna» avgiften var för adel, prästerskap och ståndspersoner 4—2 d. smt, allt efter förmögenhetsgrad. För stadsbefolkningen utgjorde den 4—1 d. smt. Av allmogen betalade åbor på 1—$^1/_2$ hemman 2 $^1/_2$ d., på $^1/_2$—$^1/_4$ hemman 2 d., på $^1/_4$—$^1/_8$ hemman 1 $^1/_2$ d., på $^1/_8$ hemman och därunder 1 d. smt. Arbetare, drängar etc. erlade 1 d. smt.

2. *Städerna.* Bränningsrätt tillkom alla hushållare såväl av ståndspersoner som övriga invånare (med undantag för

---

[80] K. Maj:t till SU. d. 10 dec., SSD:s extr. prot. d. 11 dec. Ad. och prästest. prot. d. 12 dec. SSD:s skrivelse till K. Maj:t d. 20 dec. 1751. K. kung. d. 23 dec. 1751. (Årstrycket.)

[81] I förordn. stod »skattlagde» torpare, men på brännvinskomm:s förslag beslöt K. Maj:t, att *alla* torpare med 2 trs utsäde och däröver skulle få bränna. (Rådsprot. d. 15 maj 1753.)

Stockholm och Göteborg). Försäljningsrätt ägde dock endast bryggare och krögare. Angivning till bränning skulle ske liksom på landet. Minsta spannmalskvantitet, som finge angivas till brännvinsaccis, var för de förmögnare 1 tunna och för de mindre förmögna $^1/_2$ tunna om året. Avgiften per tunna var i stad 1 $^1/_4$ d. smt. — I Stockholm och Göteborg var husbehovsbränningen fortfarande förbjuden, och all brännvinstillverkning skulle ske av bryggareämbetena mot erläggande av 5 d. smt tillverkningsaccis per tunna spannmål. Bränningen skulle i dessa båda städer äga rum på de i 1747 års förordning föreskrivna terminerna. Till dessa städer var brännvinsinförsel förbjuden.

B. Utskänkning av brännvin.

Utminuteringen tillhörde krogar och gästgivaregårdar. Noga skulle tillses, att krogantalet ej var större än behövligt. Inga nya krogar finge inrättas. Minuteringsavgiften utgjorde 4 öre smt för varje kanna brännvin, som ansågs kunna säljas. Vid myndigheternas taxering skulle hänsyn tagas till varje utskänkningsställes belägenhet.

Rätt till utskänkning finge ej beviljas den, som ej ville taxeras för lägst 30 kannor årlig avsättning å landet samt 60 kannor i större och 40 kannor i mindre stad. För gästgiveri på landet men ej för krog kunde nedsättning medgivas. Den, som ej ville låta taxera sig för brännvinsförsäljning, finge ej heller utskänka öl.

C. Böter för förseelse mot förordningen.

Den, som uraktlät att angiva sig eller sitt husfolk till betalande av den personella avgiften eller försummade att anmäla, hur mycket spannmål han ville bränna, skulle plikta 4 ganger så mycket, som den försnillade avgiften uppginge till Angivaren skulle endast erhålla $^1/_4$ av böterna, vilka vid förnyat brott fördubblades. Den, som utan att därtill äga rätt tillverkade brännvin eller sålde det i minut, skulle plikta 20 d. smt samt dessutom mista pannan och erlägga den försnillade

avgiften. Samma plikt stadgades för den, som tillverkade brännvin åt person, som själv ej ägde rätt att bränna, eller utlånade sin panna i sådant syfte. Lurendrejeri vid brännvinsinförsel till stad straffades med 10 d. smts plikt samt 4-dubbel tull.

1752 års brännvinsförordning är av en annan karaktär än sina föregångare. Det utmärkande draget är, att restriktionssystemet fått vika för frihetsbegäret. De mest påfallande nyheterna äro: utplånandet på landsbygden av gränsen mellan husbehovs- och salubränning, bränningsrättens utsträckning även till torpare samt rätt för hemmansbrukare att införa brännvin till försäljning i stad. Förbudet för den obesuttna befolkningen att bränna hade dock bibehållits, likasa skillnaden mellan husbehovs- och salubränning i stad. Brännvinsaccisen avsåg lika litet nu som 1747 att hämma konsumtionen av brännvin. Den hade nu förvandlats till en allmän personlig avgift på varje mansperson över 15 år. Avgiften skulle utgå, antingen vederbörande använde brännvin eller icke. Själva tillverkningsavgiften var däremot låg. Någon kontroll på, om denna sistnämnda avgift betalades av alla, som brände, fanns ej på landsbygden. 1752 års brännvinsbevillning inbringade kronan avsevärt mindre än de föregående årens. (Se brännvinskommissionens relation ovan.)

KAP. XII.

Växlande nya förslag i brännvinsfrågan. Missväxt tvingar till förbud.

Ehuru regaleförslaget förkastats vid två riksdagar, hade Hattarna svårt för att alldeles släppa denna tanke. Den, som nu åter bragte frågan på tal, var K. Fr. Scheffer. Hans motiv var det gamla: spannmålsbesparing och ökning av statsinkomsterna.

Som medlem av 1755 års statskommission hade Scheffer haft tillfälle att närmare sätta sig in i statsverkets tillstånd. Han hade funnit, att kronans ordinarie inkomster ej ens täckte hälften av dess utgifter. Resten kunde ej täckas genom e. o. inkomster och subsidier, utan man hade måst undan för undan göra lån i banken. Men det värsta var, att man trots detta ej kunde tillgodose flera trängande statsbehov. För rikets välfärd vore det av största vikt, att försvaret förbättrades, storskiftet fullföljdes, liksom också att ämbetsmännens löner höjdes, så att de sattes i stånd att odelat ägna sig åt sitt kall. Men härtill saknades medel.

Det gamla sättet att genom bevillningar vid riksdagarna fylla statsverkets behov hade medfört många olägenheter. Scheffer vädjar till vars och ens erfarenhet härvidlag. Bevillningarna hade krävt mycken tid, varit svåra att fastställa och uppväckt stor oenighet ståndén emellan. Oftast hade de givit anledning till mycket missnöje i landet samt vållat alla myndigheter stort besvär. Den största olägenheten hade dock varit, att de aldrig influtit till beräknat belopp, vilket vållat regeringen stora bekymmer.

Gent emot detta framhåller Scheffer de stora fördelar, som vissa utländska skattesystem ägde. Han erinrar om de fran-

ska statsmonopolen på salt och tobak samt därom, att England lagt så stora acciser på spritdrycker, att denna inkomstpost blivit den mest betydande i den engelska statskassan. Med dylika exempel för ögonen önskar han, att ständerna ville göra brännvinsbränningen eller tobakshandeln eller möjligen båda dessa till regalia. Skedde detta, skulle riket vinna högst betydande fördelar. Först och främst bleve ny bevillning obehövlig, och den föregående riksdagens kunde upphävas. Därjämte finge staten rad att tillgodose de angelägna behov, som Scheffer förut omnämnt. Statsreglering av brännvinsbränningen skulle vidare hava till följd, att 1/3 av den ditills förbrukade spannmalsmängden besparades till motsvarande lättnad i importen, samt att brännvinsförtäringen sannolikt minskades, vilket för folkhälsan måste anses som den mest önskliga verkan av regalet och som något, som »på allt annat sätt omöjligen torde stå att erhållas».

De övriga riksråden instämde i Scheffers yttrande och beslöto att giva SU. del därav [1].

Mitten av 1750-talet är hattväldets glanstid. Mycket hade de uträttat för näringslivets höjande och en obestridlig framgång hade i många fall krönt deras strävanden. Åtskilligt återstod dock ännu att göra. Trots näringslivets relativa blomstring ansågs landets ekonomiska tillstånd långt ifrån tillfredsställande. Den utländska handelsbalansen fortfor att vara en källa till de allvarligaste bekymmer för partiets rättrogna anhängare. Den allomfattande betydelse, Hattarne tillade den utländska handelsbalansen, är mahända, vad som djupast karakteriserar deras ekonomiska åskådning. Tron på »rikets undervikt i handelsvågen» låg till grund för deras yrkande på statsunderstöd åt näringarna, införselförbud, överflödsförordningar m. m. och icke minst för deras kamp mot brännvinsbränningen.

Den berättelse om rikets handelsbalans för åren 1749—53, som kommerskollegium till regeringen inlämnade vid början av riksdagen, visade, att undervikten på ett oroande sätt tilltagit mot närmast föregående period [2]. Detta berodde på, att

[1] Rådsprot. d. 30 okt. 1755.

[2] Kommerskoll. skriv. av d. 17 nov. 1755.

importen ökats i högre grad än exporten. Denna senare utgjorde nämligen i medeltal för åren 1749—53 en summa av 98 $^{3}/_{4}$ t. g. mot 87 $^{1}/_{4}$ t. g. för åren 1745—48, men importen hade vuxit från i medeltal 85 $^{1}/_{2}$ till 103 $^{1}/_{3}$ t. g. under samma perioder. Den fullt säkra undervikten för femårsperioden 1749—53 utgjorde alltså inalles 23 t. g. Men enligt kollegii mening borde därtill läggas ytterligare 30 t. g. till följd av lurendrejerier och förluster på den höga växelkursen. Hela undervikten för dessa år blev alltså 53 t. g. Den ökade importen var så mycket bekymmersammare som nära hälften därav bestod av nödvändighetsvaror, framför allt spannmål, eller sådana varor, som smak och vana gjort oumbärliga, såsom socker, kaffe, specerier, främmande drycker m. m. Spannmålsinförseln, den största artikeln på importsidan, hade minskats till kvantiteten, beroende på goda skördar under de flesta av dessa år, men genom prisstegringen hade den fått ett högre penningvärde; införseln av ladugårdsalster, särskilt ost och fläsk, hade däremot ökats betydligt. Av viner hade årligen importerats i medeltal 2,000 åmar mer än under de föregående åren. Det botemedel, kollegium anvisade till importens minskande, var dels ett sparsammare levnadssätt, varvid de högre borde föregå med gott exempel, dels och framför allt, att såväl tillverkning som försäljning av brännvin måtte inskränkas och göras till ett regale.

Kommerskollegii berättelse om handelsbalansen gav anledning till långvariga överläggningar i rådet, därvid även brännvinsbränningens andel i undervikten diskuterades[3]. Samtliga riksråd yttrade sig, de flesta geom skriftliga diktamina till protokollet. Dessa debatter giva oss alltså en värdefull inblick i regeringens ställning till dessa brännande fragor. Beträffande handelsbalansen skola vi hos en och annan inom själva regeringen finna ett smygande tvivel på Hattarnas fundamentala satser.

Skarpast hävdades Hattarnas ekonomiska läror av Löwenhielm, vilken annars vid denna tid begynte anses som en avfälling från partiet. Enligt hans övertygelse fanns intet an-

[3] Rådsprot. d. 15 och 21 jan., 6 och 10 febr. 1756.

nat botemedel mot underbalansen i handeln än ett sparsammare levnadssätt och minskad import. Om det fortginge som hittills, skulle riket snart vara bragt till undergangens brant. Sverige kunde ej öka sin export så, att den förmådde betala den dryga importen av överflödsvaror. Endast i större sparsamhet låge räddningen. Han hänvisade till Roms exempel under dess hjälteålder, till våra egna förfäder. Kraft och hälsa hade alltid åtföljt ett enkelt levnadssätt.

I enlighet med denna sin åskådning yrkade Löwenhielm på direkt förbud mot användning av te, kaffe, finare viner, utländsk tobak m. m. I sin kamp mot överflödet glömde Löwenhielm icke brännvinet — han som av gammalt var brännvinsbränningens svurne fiende. I en ny inlaga några veckor senare gick han särskilt till anfall mot denna riksfördärvliga dryck. Man borde göra sig en riktigare föreställning om den stora och på handelsvågen tyngande spannmålsimporten, vilken enligt Löwenhielms mening oförskyllt fått namn av att vara nödvändig. Ty det vore denna import, som satt den inhemska spannmålen i vanpris och därigenom åstadkommit »ett så odrägligt missbruk och olyckligt användande av spannmal, som man ej utan grämelse kan anse». 1747 hade man beräknat, att den säd, som förstördes i brännvin, uppgick till 6 à 800,000 tunnor. Även om nämnda kalkyl »skulle finnas för den tiden något rund gjord», så hade den sedan blivit mera överensstämmande med verkligheten, enär »som nog bekant är, brännvinsförtäringen sedan den tiden i en dryg måtto tilltagit, varom alla underrätters protokoller nog vittne bära». Lika avgjort som ett decennium tidigare bekämpar Löwenhielm brännvinsbruket. Åren ha snarast givit honom nya prov på dess fördärvlighet. »Jag har ock icke väl kunnat finna mig uti att försvara en dryck, som ofta sätter förnuftiga människor utur stånd att bruka förnuft, giver dem mod och yrsel att göra alla vilda gärningar till Guds förtörnelse och nästans förolämpande och gör både det ena och andra könet genom enerverande mindre dugelige både till näringsarbete och släktets fortplantande, hindrar landets peuplerande och gör, att mindre antal barn födas, och att de, som födde bliva, lika fort bortdö genom hetsige och epidemiske sjukdomar.» Sådant

allt hindrade nationens uppkomst samt bidroge mer än allt annat att fördjupa landet i skuld hos utlänningen och slutligen störta det över ända.

Löwenhielms inlägg utmynnade i ett yrkande på brännvinsbränningens avskaffande. Men han vågar ej själv tro på möjligheten av en så genomgripande åtgärd. Tydligen med tanke på bondeståndets sega försvar för bränningen modifierar han därför sitt yrkande till att blott gälla förbud mot *försäljning* av brännvin. »Om alltför stora skäl skulle pastas för brännvins tillverkning till husbehov, om då icke all försäljning av denna vara må alldeles och strängt kunna förbjudas.» Kunde man blott styra bruket, så kunde förlusten göras dräglig, vilket ej annars kunde ske. Att vid en sådan reform stora hinder skulle möta, döljer han ej. Men svårigheterna måste övervinnas, ty »rikets uppkomst och ogemena förkovring kan på brännvinets undergång grundas och med säkerhet vinnas» [4].

Enighet om, vad som borde tillstyrkas hos ständerna i fråga om brännvinsbränning och handelsbalans, rådde ej inom regeringen. I allmänhet beklagade man den alltför stora brännvinsbränningen. Förbud mot all bränning trodde dock ingen vara möjligt. Många av rådsherrarna förordade anläggning på lämpliga platser av större brännerier, vilka kunde åstadkomma spannmålsbesparing, enär vid dessa en större brännvinskvantitet utvanns ur spannmålen än vid husbehovsbränningen. Andra ville minska eller förbjuda försäljning av brännvin. Stromberg var lika övertygad som Löwenhielm om brännvinets skada för folkökningen m. m. Allmänt antogs, att brännvinsbränningen förorsakade den starka spannmålsimporten. Hamilton var dock härvid av annan uppfattning. För honom stod det klart, att landets egen spannmålsproduktion ej var tillräcklig för folkets behov. Han anslöt sig till bondeståndets kända åsikt, att ingen besparing stode att vinna genom brännvinets bannlysning ur matordningen och drankens försvinnande som kreatursföda. Husbehovsbränningen borde alltså ej angripas, men brännvinsför-

[4] Rådsprot. d. 15 jan. och 6 febr. 1756.

säljningen i städerna borde förbjudas enligt exempel från London 1736. Mot Löwenhielms hävdande av statsuppsiktens nödvändighet gjorde Hamilton sig till målsman för individens frihet att efter behag hushålla med sin egendom.

Utsikterna att minska spannmålsimporten genom brännvinsbränningens hämmande syntes små. Man vänder därför sin uppmärksamhet till andra botemedel. Det naturligaste var då, som också samtliga betonade, att på allt sätt understödja jordbruket för att därigenom åstadkomma en ökad spannmålsproduktion. Man gjorde optimistiska beräkningar, vilka tycktes visa, att rikets skörd ganska snart kunde ökas så mycket, som motsvarade den dåvarande importen. I en och annans tycke föreföll dock en dylik åtgärd alltför långsamt verkande. Förbud mot överflödet skulle verka hastigare. Benägenheten för hastigt verksamma medel var ännu långt ifrån försvunnen bland Hattarne, även om den var betydligt modifierad.

Kommerskollegii uppgift om handelsbalansen togs av regeringen i allmänhet för god. Men man märker, hur tron på de gamla teorierna börjar vackla inom själva rådet. Det är särskilt Tessin, som ställer sig tvivlande på tillförlitligheten av beräkningarna rörande handelsbalansen och på nyttan av överflödsförbud. Visserligen var han fullkomligt övertygad om, att riket befann sig i underbalans, men han trodde, att »vår utrikes gäld är den rätta och sannskyldiga undervikten». Därför kunde summan ej vara så stor, som kommerskollegium uppgivit, ty den utländska krediten kunde enligt hans mening »lätteligen upphjälpas med en summa av 6 à 700,000 rdl. sp.». Palmstierna delade till fullo Tessins åsikt, att rikets rätta underbalans ej kunde vara större än landets utrikes skuld. Höpken betvivlade också riktigheten av kommerskollegii beräkningar. Allt utländskt kunde ej förbjudas; då skulle ju handeln rikena emellan bortdö. Strid mot överflöd var icke nog. »Det fordras något mer och högre än blott förbud mot yppighet för att få riket i flor», yttrade Fleming.

Något regeringsförslag till ständerna utarbetades ej på grundval av de förda debatterna, utan SU. fick nöja sig med

att taga del av de särskilda riksrådens yttranden[5]. Regeringens standpunkt i brännvinsfrågan finner man i allmänhet vara den, att det enda möjliga nu var att koncentrera bränningen i större brännerier, då betydligt mindre spannmål skulle åtgå än vid husbehovstillverkningen. Men därjämte betonas starkt vikten av den inhemska spannmålsproduktionens ökande för att även på så sätt vinna minskning i spannmålsimporten.

För överläggning angående handelsbalansen, växelkursen m. m. hade SU. tillsatt en särskild beredning, den s. k. växelberedningen, vilken vid dessa ärendens handläggning sammanträdde med sekreta handels- och manufakturdeputationen[6]. Överläggningarna rörande brännvinsbränningen fingo vid denna riksdag en särskild vikt genom den hotande missväxten sommaren 1756, både in- och utomlands. Det stora europeiska kriget väntades förvärra situationen på spannmalsmarknaden, enär de krigförande makterna antogos komma att göra stora spannmålsuppköp för sina arméer.

Vid läsningen i SU:s beredning av de nyssnämnda rådsprotokollen angående handelsbalansen m. m. inlämnade kansliråd Edv. Carleson en promemoria, i vilken han framlade ett nytt och intressant förslag i den segslitna brännvinsfrågan[7]. Det gick ut på, att salubränningen skulle upphöra, och att i stället till försäljning franskt och spanskt druvbrännvin skulle importeras. Denna förändring skulle medföra en nationell besparing av 2 t. g. årligen. Vidare skulle kronan i tull vinna så mycket, att bevillningen kunde upphöra. Därjämte skulle handelsflottan ökas, en mängd dagsverken inbesparas samt allra viktigast: spannmållsprisen sjunka, varigenom växelkursen bättre kunde styras, i synnerhet om det utländska brännvinet betaltes genom export av svenska järnvaror, vilka voro synnerligen begärliga utomlands.

[5] Rådsprot. d. 26 mars 1756.

[6] SU:s beredn. bestod av följ. pers.: H. Gyllenborg, Ungern-Sternberg, Ulr. Scheffer, v. Utfall, E. Halenius, S Troilius, I. Clason och Bagge. I st. f. Gyllenborg och Scheffer inträdde strax H. H. v. Liewen och Fr. v. Friesendorff. (SU. prot. d. 19 dec. 1755.)

[7] SU:s beredningsprot. d. 27 april 1756 (= växelberedn.). Utskottshandl. vol. 11.

Till närmare granskning av detta förslag utsag växelberedningen inom sig ett utskott av 4 personer, nämligen landshövding Friesendorff, professor Benzelstierna, borgmästare Schultén samt Carleson själv.

Utskottet ingav till växelberedningen flera alternativa förslag [8]. I första rummet tillstyrkte det ett allmänt förbud både mot tillverkning och försäljning av brännvin, avsett att räcka tills bättre tillgång på spannmål funnes i landet. Skulle emellertid »någon naturlig eller politisk omöjlighet hindra verkställigheten härav», hade utskottet tänkt sig tvenne andra utvägar. Den ena av dessa vore att fortfarande tillåta husbehovsbränningen men förbjuda all slags försäljning av brännvin. Därigenom beräknades hälften av den spannmålsmängd, som hittills årligen åtgått till brännvin, kunna inbesparas. Kanhända skulle dock mången rygga tillbaka för att beträda denna väg, som komme att avskära tillgången till brännvin för en stor del av rikets invånare. Den andra utvägen skulle vara den av Carleson redan angivna: husbehovsbränning tillåten, men försäljning endast av druvbrännvin.

Detta sista förslag utvecklas nu närmare. Enligt de upplysningar, utskottet inhämtat, skulle franskt brännvin i inköp ej kosta riket mera än spannmål för framställning av lika mycket sädesbrännvin (efter ett spannmålspris av 15 d. kmt tunnan). En befarad prisstegring vid så stor efterfrågan på druvbrännvin kunde förebyggas genom att göra inköp på ett flertal platser. Det inhemska priset på franskt brännvin kunde genom palagda avgifter höjas och sänkas, ingen hindrades i sin vana att använda brännvin, men man kunde likväl hysa hopp om minskning i brännvinsförbrukningen, enär allmänheten hade mindre smak för franskt brännvin än för sädesbrännvin. Största svarigheten vid denna författning väntades givetvis bli att kunna förhindra olaga försäljning av svenskt sädesbrännvin. Men man ämnade dels fördyra detta genom fördubbling av den dittillsvarande avgiften för husbehovstillverkning, varigenom statsverket också finge ersättning för den bortfallande salubränningsavgiften och varigenom

[8] SU:s beredningsprot. d. 14 maj 1756.

smyghandeln bleve mindre lönande, dels förordna om förbud att vid husbehovsbränning använda pannor av mer än 1 tunnas rymd. Försäljning av sädesbrännvin på krogar och värdshus borde beläggas med böter och näringens förlust. Kungl. Maj:t borde givas rätt att mellan riksdagarna förordna om brännvinsförbud, om spannmålsbrist tvingade därtill.

Dessa utskottets förslag granskades av växelberedningen i gemensamt sammanträde med sekreta handels- och manufakturdeputationen[9]. Därvid förkastades genast tanken på allmänt förbud liksom också det sista alternativet: att avlösa försäljningen av svenskt brännvin med franskt.

Att ett fullständigt brännvinsförbud i själva verket hade varit den lyckligaste lösningen erkändes oförbehållsamt. Men man ryggade tillbaka för ett så våldsamt steg. Det ansågs alldeles omöjligt att på en gång kunna utrota en sed, »vilken en mångårig vana gjort till den andra naturen». Man måste taga hänsyn till folkets uppfattning, att brännvin vore hälsosamt vid måttligt bruk samt därtill, att brännvin och tobak voro de enda överflödsvaror, som de breda lagren använde. Det missnöje, som ett allmänt förbud sannolikt skulle uppväcka bland allmänheten, kunde bliva ganska farligt »isynnerhet vid sakernas närvarande belägenhet».

Mot förslaget om import av druvbrännvin till försäljning i stället för svenskt sädesbrännvin talade den omständigheten, att allmänheten så avgjort föredrog det senare. Endast en ringa del utländskt brännvin ansågs kunna säljas. Därför befarade man, att krögarna skulle söka skaffa sig svenskt brännvin med alla upptänkliga medel. Men bleve detta fallet, skulle statsverket gå miste om den inkomst av franskt brännvin, som man påräknat till ersättning för salubränningsaccisen. Dessutom betvivlades, att franskt brännvin kunde erhållas för så billigt pris, som utskottet förmodat. Även den supponnerade lättnaden i handelsvågen vore följaktligen problematisk.

Avgjort bättre än de nu nämnda befanns det projekt vara, däri utskottet föreslagit bibehållande av husbehovsbränningen

[9] Växelberedn. och sekr. hand. och manuf. dep. behandlade brännvinsfrågan dels var för sig, dels i gemensamma sammanträden. Vanligen tjänstgjorde växelberedn. som förberedande instans.

men fullständigt avskaffande av salubränningen och försäljningen av brännvin. Även mot en sådan anordning reste sig dock betänkligheter. En dylik författning skulle klyva nationen i två delar och draga en förhatlig gräns mellan dem, som ägde rätt att bränna och dem som ej ägde sådan rätt, varvid man kunde förutspå mycket missnöje hos den senare delen av allmänheten dit särskilt tjänste- och arbetsfolk, soldater m. fl. hörde. När brännvin ej längre fanns på krogarna, skulle sannolikt varje hushåll komma att sälja i lönndom. Likväl tycktes dylika hinder kunna övervinnas: tjänstefolk brukade få brännvin hos sina husbönder, resande och bättre situerade personer skulle äga tillgång till franskt brännvin på källare och gästgiverier. Att brännvinsförbrukningen bleve mindre än hittills, vore enbart glädjande. Fruktan för att saluaccisen ej skulle kunna umbäras av statsverket förklarade StD:s medlemmar för obefogad. Andra medel kunde utfinnas, varför någon fördubbling av husbehovsbränningsavgiften ej heller behövdes. Allt borde göras för att underlätta förverkligandet av denna plan, varigenom spannmålsbesparing kunde vinnas. I förhoppning om förslagets realiserbarhet skred man alltså till att projektera betryggande garantier mot underslev vid husbehovsbränningen utöver vad utskottet föreslagit. Endast besuttna personer i stad och på land skulle äga rätt att bränna; allt löst folk skulle fortfarande vara uteslutet. Bränning finge äga rum endast under vissa terminer (november—december, mars—april). Strängt straff föreslås för den, som i större eller mindre kvantitet sålde sädesbrännvin: utom böter skulle dylikt brott medföra förlust av innehavande ämbete eller näring m. m. (frälse- eller skatterättighet, borgerlig näring eller däremot svarande straff). Mot invändningen, att dylikt straff vore alldeles för hårt för det avsedda brottet, erinrades, dels att ännu strängare straff förekommo i andra länder, dels att, då husbehovsbränning var tillåten, det måste anses som en mycket straffvärd egennytta att vilja skada riket genom att öda spannmål till brännvin, avsett att säljas.

Växelberedningen och sekreta handels- och manufakturdeputationen voro fullkomligt överens därom, att rikets tillstånd nödvändiggjorde tjänliga författningar mot »det omåttliga

spannmålsödandet och det skadliga missbruket med brännvinssupande, varigenom så många människor både till kropp och själ fördärvas till deras egen och hela rikets obotliga skada». Tillfället vore nu synnerligen lämpligt för vidtagandet av sådana åtgärder, enär den rådande spannmålsbristen gjorde restriktioner mera befogade i allmänhetens ögon än eljest [10].

Under de fortsatta överläggningarna i brännvinsfrågan framkom handelsman Bagge med ett anmärkningsvärt förslag. På grund av spannmålsbristen hade i maj 1756 utfärdats ett interimsförbud mot brännvinsbränning. Härav, menade Bagge, kunde man begagna sig för att så småningom bliva alldeles av med brännvinet. Detta kunde ske på så sätt, att ständerna gåvo K. Maj:t rätt att tid efter annan förlänga förbudet. När allmänheten sålunda blivit van att vara utan brännvin, förmodade han, att ett ständigt brännvinsförbud ej skulle möta något större motstånd.

De övriga ledamöterna delade dock ej Bagges optimism i fråga om möjligheten att genomföra ett förbud på detta sätt. Även gent emot det ovan anförda förslaget om enbart husbehovsbränning ställde man sig nu mera skeptisk än förut. En närmare eftertanke hade givit vid handen, att ingen tillsyn skulle förma hindra smygförsäljning av husbehovsbrännvin, om försäljningen på krogarna upphörde. Därför trodde man bäst vara, att för framtiden tillåta även salubränning. För att ändock vinna spannmålsbesparing tänkte man sig en återgång till 1741 års ransoneringssystem, därvid vars och ens bränningskvantum kunde lämpas efter den årliga tillgången på spannmål. Den ständigt överklagade krogsupningen ville man göra slut på genom bestämmelsen om, att brännvin endast finge säljas i större partier »till några kannor i sänder». Idéen var hämtad från England. Där hade bestämmelsen om brännvinsförsäljning uteslutande i större kvantiteter tillämplats en tid och haft den önskade verkan. Den stigande brännvinsfloden trodde borgmästare Schultén kunna hämmas, om endast smärre pannor blevo tillåtna (av högst ett par tunnors

[10] SU:s beredningsprot. d. 14 maj 1756.

rymd). Men Pechlin påpekade, att bränning med mindre pannor vore synnerligen oekonomisk, enär endast hälften så mycket brännvin då erhölls av spannmålen som vid bränning i stora pannor[11]. Men Schulténs mening vann anklang, och man fann det lämpligt, att föreskrift gåves, hur stor varje hushalls brännvinspanna skulle vara. Den riksviktiga fragan, hur spannmalsförstöringen genom brännvinsbränningen skulle kunna hindras, då landet hotades av dyr tid och hungersnöd, ansåg man kunna lösas genom upplivande av den gamla bestämmelsen om förbud mot brännvinsbränning, då spannmålen stege över ett visst pris. Regeringen borde erhalla frihet att förbjuda all brännvinsbränning, då spannmalen enligt markegangen i de flesta länen gällde över 24 d. kmt.[12].

På grundvalen av den förda diskussionen uppgjordes av växelberedningens utskott ett förslag till ny brännvinsförordning, vilket närmast skulle underställas SU:s prövning[13]. SU. remitterade sedan ärendet till ytterligare granskning i gemensamt sammanträde mellan växelberedningen och sekreta handels- och manufakturdeputationen, till vilket sammanträde även kallats bryggarålderman Ström i Stockholm samt borgar- och bondestandens talmän (senare närvoro även några andra ledamöter av bondestandet).

Överläggningen kom närmast att röra sig om det av växelberedningen föreslagna tidvisa inställandet av all brännvinsbränning, då knapphet på spannmål rådde. Beredningen hade tänkt sig, att regeringen skulle äga rätt att förbjuda brännvinstillverkning, då medelpriset på rågen steg över 21 d. kmt. Härvid anmärkte Olov Håkansson, att om medelpriset ej sattes högre, skulle brännvinsbränningen nästan aldrig bli tillåten, enär rågpriset oftast översteg denna summa. Synbarligen vädrade han i förslaget en fara för husbehovsbränningens bestand. Han erinrade om, huru han alltid hyst den åsikten, att den överflödiga brännvinsbränningen borde inskränkas, varom riksdagsprotokollen kunde vittna. Men

[11] SU:s berednings prot. d. 4 juni 1756.
[12] SU:s berednings prot. d. 18 maj 1756.
[13] SU:s berednings prot. d. 30 aug. 1756.

man borde visa hovsamhet. Den berättigade kampen mot missbruket finge ej urarta till ett utrotningskrig mot allt brännvinsbruk. Ett allmänt förbud skulle uppväcka ett farligt missnöje hos allmänheten. Husbehovsbränningen ansag han tämligen oskyldig. Det var det oskäliga spannmålsödandet vid salubrännerierna, som voro den rätta källan till, att spannmålsbrist uppkom i landet. För att råda bot härpå föreslog han hög beskattning av utskänkningen, varigenom brännvinet skulle bliva dyrt och konsumtionen följaktligen avtaga. Motsätta sig brännvinsförbud när fara för hungersnöd hotade ville han ingalunda. Men han trodde, att även under ett förbud brännvinsbränning måste tillåtas 14 dagar före jul, emedan allmogen annars ej skulle kunna tillfredsställas. Han tillade försiktigtvis, att vad han yttrat endast vore att betrakta som hans enskilda mening, ej ståndets.

Från växelberedningens sida invändes mot Håkanssons kritik av det föreslagna medelprisets höjd, att enligt StD:s ingivna förteckning över spannmålsprisen för hela riket hade medelpriset på 6 års tid endast ett år överstigit 21 d. kmt., vadan alltså under denna tid brännvinsbränning skulle varit tillåten i 5 av de 6 aren, om den nu tilltänkta förordningen varit gällande[14]. Att draga gränsen lägre, vore att även i tryckta år lämna bränningen lika tygellös som hittills. Det medgavs, att salubränningen och krogarna gjorde den största skadan, och man hade också för avsikt att genom högre avgifter sätta tjänliga skrankor för detta missbruk, men man framhöll också, att husbehovsbränningen ej vore fullt så oskyldig, som Olov Håkansson velat göra gällande. Att vid befarad spannmalsbrist förbjuda endast salubränningen och utskänkningen

[14] Tydligen har man härvid åsyftat åren 1749—1754. Emellertid är uppgiften, att medelpriset å råg under denna tid endast en gång överstigit 7 d. smt (21 d. kmt), ej riktig. Såväl 1749 som 1754 var det 7 1/2 d. smt, och 1752 var det 7 d. 3 öre smt. Åren 1745—48 hade riksmedelpriset aldrig understigit 7 d. smt och gjorde det heller aldrig under den återstående delen av frihetstiden. Olov Håkansson skulle följaktligen ha blivit mera sannspådd, än han själv kunde veta, då han påstod, att brännvinsbränning aldrig skulle bli tillåten, ifall förbud skulle inträda vid ett medelpris av 7 d. smt (21 d. kmt).

skulle ej ha önskad effekt till följd av de underslev, som skulle ske.

Mot metoden att uträkna riksmedelpriset på grundval av markegangen gjordes befogade anmärkningar. Dels inkommo uppgifterna om markegången till K. Maj:t så sent att de ej kunde läggas till grund för ett eventuellt förbud i rättan tid. Brännvinsbränningen skedde mest om hösten, varför ett förbud mot bränning måste utfärdas genast efter skörden, om det skulle ha någon nytta med sig. Markegångstaxorna i sin helhet kommo emellertid aldrig regeringen tillhanda förrän vid eller efter årsskiftet. Vidare befarades, att allmogen skulle nedpruta markegången på spannmål för att undvika förbud. Härigenom skulle indelningshavarna bli lidande, och den asyftade spannmålsbesparingen omintetgöras. I stället för markegången beslöt man att lägga det vanliga salupriset på rågen till grund. Landshövdingarna skulle årligen i augusti insända rapporter därom till K. Maj:t, som sedan med hänsyn tagen även till den utländska spannmålstillgången finge besluta, huruvida brännvinsbränning för tiden intill nästa skörd skulle vara tillåten eller ej. Det gällde blott att komma överens om normen, när förbud skulle inträda, ty »ett så grannlaga mål torde ej kunna lämnas på regeringen allena för åtskilliga orsakers skull». Den möjligheten framkastades att förbjuda salubränningen vid ett medelpris av 7 d. smt men låta husbehovsbränningen fortgå, tills rågen stigit till 8 d. Men av fruktan för underslev förkastades denna tanke. Man enades i stället om, att regeringen skulle äga att utfärda brännvinsförbud, när riksmedelpriset på råg uppgick till 7 ½ d. smt. Bestämmelsen blev av stor betydelse för framtiden. På den grundades förbudet 1756—60 [15].

De tillkallade ledamöterna av bondeståndet framhöllo nu liksom ofta förut salubränningens ödesdigra roll och yrkade, att denna jämte brännvinsutskänkningen måtte beläggas med så höga avgifter, att brännvinsförtäringen därigenom minskades, »och icke mången uppmuntras genom ringa avgifter till en så lönande men för det allmänna mer skadlig än nyttig

[15] SU:s berednings prot d. 11 sept. 1756.

näring». Detta gillades »såsom grundat på goda och förnuftiga skäl» och skulle tjäna till rättesnöre vid den förordning, som man nu höll på att utarbeta.

För ytterligare granskning av förslaget till ny brännvinsförordning tillsattes ett utskott, bestående av en ledamot av varje stand. Dessa voro landshövding Friesendorff, professor Benzelstierna, grosshandlande Isaac Clason samt Johan Fredrik Svan [16].

När SU. sedan i sitt namn till ståndén översände detta förslag [17], som var det strängaste av alla hittills framkomna och gent emot 1752 års förordning betecknade en synnerligen kraftig åtstramning i friheten att bränna, betonades spannmålsimportens dryga andel i undervikten och »försäkrades med full visshet, att hela vår undervikt är botad, och alla näringar skola få röna den behagliga nyttan, som flyter av en fördelaktig handel, så snart denna varan ej vidare behöver utifrån inkomma» [18]. Det sorgligaste härvid fann SU. vara, att brännvinsbränningen var skulden till spannmalsinförseln och därmed till undervikten. Verkställda beräkningar med ledning av den influtna brännvinsaccisen samt folkmängdsuppgifterna hade givit vid handen, att till brännvinsbränningen atginge lika mycken eller sannolikt mera spannmal än den årligen till riket införda. Om man nämligen anslog antalet personer som använde brännvin till en million och spannmålsimporten till 400.000 tunnor, skulle, då man räknade 10 kannor brännvin efter tunnan, årligen tillverkas 4 millioner kannor brännvin, och alltså på varje person komma i medeltal 4 kannor per år eller mindre än $^1/_{12}$ kvarter om dagen, vilket kvantum säkerligen vore för lågt tilltaget. Givetvis vore förbudet det enda riktiga i en sådan situation. Men med tanke på, »vad en vedertagen smak förmår uträtta hos ett helt folkslag, hade SU. funnit själva omöjligheten ligga i vägen att på en gång förändra ett allmänt bruk, vilket genom en långlig följd av tider blivit till den andra naturen». Där-

[16] SU:s berednings prot. d. 23 sept. 1756.

[17] SU:s prot.-utdrag d. 1 okt. 1756.

[18] SU:s prot. för denna riksdag finnes ej utskrivet längre än till och med d. 19 juni 1756, sedan knapphändiga conceptprotokoll.

för ginge förslaget ut på att »med brukets bibehållande förekomma missbruk och varjehanda underslev, som härtill blivit utövade». Till vinnande av detta syftemål föreslogos i förslaget till förordning följande åtgärder.

1. De befolkningskategorier, som 1731 blevo uteslängda fran brännvinsbränning, skulle fortfarande vara det.

2. Bränning — till husbehov och salu — finge ske endast under tvenne korta terminer (om hösten i oktober, om våren i februari och mars månader). Eventuell förlängning för Stockholm och Göteborg kunde göras av K. Maj:t.

3. Till underslevs förebyggande skulle pannornas hattar och bröst mellan terminerna tagas i publikt förvar.

4. Ingen finge innehava mer än en brännvinspanna och ingen panna vara över 120 kannors rymd — i stad eller på landet. Dock kunde dubbelt så stor panna tillåtas, men i så fall minskades bränningstiden i proportion därefter.

5. Avgiften för husbehovsbränningen skulle vara densamma som under närmast föregående tid, men för salubränningen dubbelt så stor och för minuteringen skulle erläggas 20—100 d. smt, alltefter näringens indräktighet. Högre men ej mindre avgifter än ovan sagts kunde efter vederbörandes prövning påläggas.

6. Brännvinsinförsel från landet till städerna eller från den ena staden till den andra borde förbjudas.

7. Brott mot någon av förordningens bestämmelser skulle straffas med böter — dubbla för bevakningspersonalen — och konfiskation av brännvinspannan samt därjämte förlust för livstiden av rätten att bränna vare sig till husbehov eller salu (för krögare och gästgivare förlust för alltid av näringen). Vore angivaren själv delaktig i brottet, skulle han likväl vara saklös samt njuta stadgad andel av böterna. Angivaren kunde, om han så önskade, få sitt namn hemlighållet.

8. När riksmedelpriset på rågen stege till $7\,^1/_2$ d. smt och däröver, ägde K. Maj:t att förbjuda all brännvinsbränning både till husbehov och salu. För detta ändamål skulle landshövdingarna lämna uppgift om årsväxt och inrikes spannmålspris samt kommerskollegium om tillgång och pris utom-

lands jämte uppgift om upplagda förråd hos städernas spannmålshandlare.

Till sist rekommenderas bränning av bär och frukt, vilket i utlandet skedde ej blott för eget behov utan även för export. Adel och ståndspersoner borde härvid föregå allmogen med gott exempel. Mycken spannmål kunde i sådant fall besparas.

Detta förslag till brännvinsförordning antogs med lätthet av de 3 högre ståndén [19]. Utan framgang hade bondeståndet i ett protokollsutdrag till medstånden kämpat för billigare villkor för husbehovsbränningen. Om brännvinsförbud vid högt spannmålspris skulle inträda, borde det blott drabba salubränningen; husbehovsbränningen borde alltid vara tillåten, menade bönderna. Vidare framhölls, att bränningsterminerna voro till hinders för lantmannen, som vore bäst betjänt med att få bränna, närhelst under årets lopp han så fann behövligt. Bönderna trodde ej, att bränningens inskränkande till vissa perioder skulle bidraga att spara spannmål. Tvärtom skulle mängen av fruktan att mellan terminerna bliva utan brännvin upplägga mer i förråd, än om han liksom förr finge bränna alltefter åtgången. Bestämt hävdas, att salubränningen och krogarna voro roten till det överklagade onda. Det var dessa, som borde drabbas av restriktionerna. »Husbehovsbränningen var av hel annan beskaffenhet» [20]. Men böndernas invändningar hade ingen verkan.

I förordningen uttalades, att den skulle börja tillämpas, när det då rådande brännvinsförbudet på hösten 1757 ginge till ända [21]. Regeringen begagnade emellertid bestämmelsen om spannmalspriset till att utsträcka förbudet ända till nästa riksdag. Den här omtalade förordningen kom alltså aldrig att tillämpas i praktiken. Icke förty äger den ett betydande intresse. Den är ett tydligt uttryck för Hattarnas restriktiva brännvinslagstiftning och ansluter sig närmast till förordningen av 1741. Men den visar oss också, att fastän Hattar-

[19] Borgarst. prot. d. 2, prästest. och ad. d. 20 okt. 1756. Adelns prot. är efter d. 20 nov. 1755 endast memorialprot.; för denna dag (d. 20 okt.) finnes endast en kort anteckning.

[20] Bondest. prot.-utdrag d. 4 okt. 1756.

[21] RSt:s brev till K. Maj:t d. 21 okt. 1756.

nas makt vid denna riksdag stod på sin höjdpunkt, trodde de sig ej i stånd att återupptaga regaleplanen. Och detta är ej att beklaga. Den nu inslagna vägen var vida lyckligare. Varken förbudet eller regalet var möjligt att varaktigt genomföra. Ville man åstadkomma en minskning i den efter 1752 säkerligen alltmer stigande brännvinskonsumtionen, låg nog ingen annan väg öppen än de försiktiga restriktionernas. Men givetvis var det endast en ringa början, som nu gjorts. Bondeståndets uppfattning, att man borde inrikta sig på inskränkning av salubränningen och brännvinsutskänkningen på krogarna, förtjänar beaktande, även om klassegoistiska motiv nog också legat under. Ett steg i denna riktning hade nu tagits genom salubränningens och utskänkningens högre beskattning. Vad bondestandet härvid förbisag, var omöjligheten att förhindra underslev med försäljning av husbehovsbrännvin (om salubränning förbjöds, under det att husbehovsbränning var tillåten). Det har redan omtalats, att den av 1756 års riksdag antagna brännvinsförordningen ej kom att utfärdas, och att orsaken därtill var ett av riksdagen antaget och sedermera förlängt förbud mot all tillverkning av brännvin.

Vi övergå därför nu att skildra tillkomsten av 1756 års brännvinsförbud, som kom att bliva det längsta under frihetstiden.

Liksom föregående förbud av samma slag föranleddes även detta av brist och dyrhet på spannmål. Redan på hösten 1755 började man hysa bekymmer för följande års skörd. Ett ihållande regnväder hade försvarat bärgningen och varit mycket hindersamt för sådden av höstsäd, varför spannmalsbrist befarades för kommande år. I rådet förde Tessin saken på tal, redan innan ständerna sammankommo. Då spannmålspriset var bestämmande för priserna på övriga nödvändighetsvaror, och en stegring av sädesprisen således medförde en allmän dyrtid, fäste han närmast uppmärksamheten på vidtagandet av sådana åtgärder, vilka voro ägnade att befordra jämnare spannmålstillgång och -pris [22]. Men åtgärder av detta slag voro mera beräknade på framtiden. Till lättnad för

[22] Rådsprot. d. 17 sept. 1755.

ögonblicket föreslog brännvinskommissionen hos regeringen en hemställan till ständerna om brännvinsförbud i likhet med det 1740 utfärdade [23]. Regeringen instämde väl i önskvärdheten av ett förbud, men flera bland rådsherrarne betvivlade, att ständerna skulle kunna förmas att lämna sitt bifall därtill. På varen 1756 föreslog sekreta handels- och manufakturdeputationen samt växelberedningen ett interimsförbud, som skulle gälla till den 15 september samma år. En och annan fann visserligen ett förbud mindre behövligt under denna årstid, enär man vanligen brände endast under höst och vinter. Men andra påpekade, att man allmänt i landet motsåg en förändring i brännvinslagstiftningen vid pågående riksdag, varför det vore att befara, att mången skulle tillverka så stort förråd av brännvin, som han någonsin förmådde. Särskilt salubrännarna torde av dylikt skäl tillverka stora partier brännvin. Olov Håkansson understödde tanken på förbud men ansåg nödvändigt att tillåta brännvinsförsäljningen på krogarna, enär det eljest skulle »uppväckas missnöje, buller och oro över hela riket» [24]. Vid överläggningen om åtgärder mot lönnbränningen under förbudstiden ansågs bäst att ej, såsom man förr brukat, låta försegla pannorna, enär man fruktade att sådant av allmänheten kunde uppfattas såsom ett tecken till införandet av ett ständigt brännvinsförbud, vilket kunde uppväcka för mycken oro och missnöje i landet. Man nöjde sig därför med att föreslå noga uppsikt samt böter — för salubränningen dubbelt så höga som för husbehovsbränningen — vilka odelade skulle tillfalla angivaren. Dessutom skulle den brottslige för framtiden ha förverkat all rätt att bränna, samt krögare och salubrännare förlora sin näring [25]. Karakteristiskt för det bland Hattarna rådande merkantilistiska betraktelsesättet av statsmaktens förhållande till den enskilde är, vad SU. framhåller såsom regeringens plikt i förevarande situtión. »En regering lär icke finna ett värdigare ämne för dess omsorg än

[23] Brvskomm:s skriv. till K. Maj:t d. 6 dec. 1755.

[24] SU:s beredningsprot. d. 14 maj 1756.

[25] SU:s beredningsprot. d. 14 maj 1756. SU. hade föreslagit kroppsstraff för tjänstefolk, som biträdde sina husbönder med olovlig brännvinsbränning. På bondest. anhållan ströks emellertid denna bestämmelse.

att genom lag och ordning styra och råda undersåtare, som sig och sin välfärd icke fyllest vårda» [26].

Förslaget om interimsförbud delgavs ständerna genom ett protokollsutdrag från SU. Under hänvisning till den både inom och utom landet rådande knappa tillgången på spannmål och prisstegringen därpå betonas, att »alla konsiderationer av enskild nytta och bekvämlighet nu böra upphöra, då det angår att förekomma en allmän förestående nöd och att underhålla den nödlidande i sin nödtorftighet med det, som den andra i överflöd förslösar». SU:s vädjan vann gehör. Förslaget om interimsförbud mot brännvinstillverkning antogs utan motsägelse i alla stånd på en och samma dag [27]. Borgarståndet hade dock ansett den föreslagna tidpunkten för förbudets upphörande — den 15 september — vara för tidig, enär man då ej ännu kunde med säkerhet döma om skördeutfallet. Det hade därför hemställt, att länsstyrelserna skulle insända skördeberättelser, efter vilkas delfående K. Maj:t skulle äga bestämma, huruvida förbudet skulle fortfara eller bränning kunde tillåtas. Anmärkningsvärdast var bondeståndets medgörlighet: standet icke blott biföll utan visade den största iver att få förbudet snarast möjligt utfärdat. Det är dock endast ett skenbart avsteg från deras gamla ståndpunkt i frågan. Saken var den, att under den tid förbudet var avsett att räcka, ingen husbehovsbränning brukade förekomma. Och att sätta stopp för salubränningen voro bönderna gärna med om. När förbudstiden nalkades sitt slut, men riksdagen ännu icke förordnat något angående bränningen för framtiden, blev förbudet på K. Maj:ts hemställan av ständerna förlängt till oktober månads slut. Man hade grundade skäl att frukta, att allmänheten eljest skulle genom bränning förstöra mycket av den knappa skörden, innan riksdagen hann bli färdig med definitiva föreskrifter för framtiden [28].

[26] SU:s prot.-utdrag d. 15 maj 1756.

[27] Samtliga ståndens prot. d. 17 maj 1756. RSt:s skriv. till K. Maj:t s. d. K. kung. d. 18 maj 1756.

[28] Utdrag av rådsprot. i inr. är. d. 30 aug. 1756. SU:s beredningsprot. d. 1 sept. SU:s prot.-utdrag d. 2 sept. Ståndens prot. s. d. Riksens ständers brev till K. Maj:t d. 4 sept. 1756. Kungl. kung. d. 6 sept. 1756.

Under höstens lopp inlupo från ett flertal provinser underrättelser om felslagen skörd [29] och ovanligt höga spannmålspriser. Sålunda uppgavs priset på råg redan i början av september — då priset brukade vara drägligast — hava stigit till 9 d. smt i Skåne, i Småland och Västmanland ända till 11 ½ à 12 d. Utsikterna att skaffa spannmål utifrån hade under sommaren betydligt försämrats. Ryssland hade förbjudit spannmålsutförsel från Livland; från Danmark och Norge var den också förbjuden [30]. Även utomlands hade skörden flerstädes varit svag. Därtill kom, att sjuåriga kriget på hösten utbrutit, vilket väntades ha till följd, att de krigförande för sina arméers räkning komme att uppköpa all tillgänglig spannmål.

Allt detta nödvändiggjorde en ökad försiktighet vid hushållningen med den inhemska spannmålen. Men det var ej nog att tillse, att rikets totala spannmålsförråd räckte för folkets livnäring. Varje landsdel måste, så långt möjligt var, söka brödföda sig själv. Till följd av de besvärliga kommunikationerna voro större spannmålstransporter mellan mera avlägsna landsdelar ytterst svåra, vartill kom, att böndernas dragare i missväxtår voro alldeles orkeslösa av svältfodring. Därför torde ett brännvinsförbud i en sådan situation som den dåvarande varit en ofrånkomlig nödvändighet, även om vissa provinser drabbats mindre svårt av missväxten.

Den hotande nöden gav K. Maj:t anledning att än en gång hemställa till ständerna om brännvinsförbudets förlängning, denna gång på obestämd tid: »till den tid som omständigheterna framdeles kunna medgiva» [31].

Vid gemensam överläggning härom i SU:s beredning och sekreta handels- och manufakturdeputationen voro alla övertygade om nödvändigheten av förbudets utsträckning, men bondeståndets tillkallade ledamöter ansågo dock alldeles nödvändigt, att brännvinsbränning måtte medgivas allenast bon-

[29] Tabellkommissionen — vars uppgift för äldre tid dock ej äro alldeles tillförlitliga — betecknar 1756 års skörd med siffran 1. I Rådsprot. d. 16 sept. 1756 säges, att missväxten var nästan allmän.

[30] SU:s beredningsprot. d. 1 sept. 1756.

[31] Utdrag ur rådsprot. d. 16 sept. 1756.

deståndet åtminstone 8 dagar före jul. Eljest skulle ståndets fullmäktige vid hemkomsten »röna mycken vidrighet och missnöje hos deras hemmavarande medbröder». Men denna böndernas begäran avvisades. Dess beviljande skulle hava lett till, att även de övriga stånden begärt att få bränna, vartill de skulle känna sig nödsakade, om de ville behålla sina tjänare. Ty om dessa sågo, att böndernas tjänstefolk hade tillgång till brännvin, skulle de övergiva sina husbönder och taga tjänst hos allmogen endast för att komma i åtnjutande av brännvin. — Fullt logisk var bondeståndets erinran, att de för brännvinsbränningsfriheten åtagna avgifterna ej borde utgå under förbudstiden. Men med hänvisning till, att staten redan var uppgjord, avslogs även denna begäran [32].

Man beslöt att hos SU tillstyrka en utsträckning av förbudet mot brännvinsbränning både till husbehov och salu intill Michaelis 1757. Därvid underströks nödvändigheten av kraftiga åtgärder mot underslev. Bondeståndets ledamöter framhöllo, att detta särskilt var av nöden beträffande salubrännerierna, samt att försäljningen åtminstone av svenskt brännvin under förbudstiden borde förbjudas [33].

I en allvarlig och kraftig föreställning till plena lade SU. stånden på hjärtat att besinna rikets välfärd. När hungersnöden stod för dörren, borde all hänsyn till enskild fördel försvinna. Medverkan till brännvinsförbudets förlängning, tills bättre tillgang bleve pa spannmal, vore en oavvislig plikt för envar [34].

Trots situationens allvar uppstod en skarp strid om SU:s förslag. Det starkaste motståndet utgick, såsom man kunde förutse, från bondeståndet. Inför utsikten till ett så långvarigt förbud försvann alldeles dess förra medgörlighet. Med all makt kämpade de för att få behalla rätten till husbehovsbränning. I stället föreslogo de förbud mot salubränningen.

Sin ståndpunkt klargjorde bondeståndet i ett protokollsutdrag till medstånden redan ett par dagar efter erhållen kän-

[32] Den personella avgiften skulle utgå men naturligtvis ej tillverkningsaccisen.

[33] SU:s berednings prot. d. 23 sept. 1756.

[34] SU:s prot.-utdrag d. 1 okt. 1756.

nedom om SU:s förslag. Övertygelsen om brännvinsbränningens oumbärlighet för lantmannen lyser genast till mötes. Som alltid framhalles, att ingen spannmålsbesparing vore att vänta av bränningens förbjudande. Men bönderna hava denna gang starkast betonat, hur svart det var för allmogen att undvara brännvinet sasom läke- och styrkemedel. I saknad av medikamenter användes alltjämt brännvin vid pakommande sjukdomar. I synnerhet betonades dess nödvändighet vid uppkommande farsoter. Till bevis härpa anfördes, att under den svara rödsotsepidemien 1740 enligt läkares egen utsago manga människor kunnat räddas till livet, om tillgång på brännvin funnits — till följd av det då utfärdade brännvinsförbudet var detta emellertid ej fallet. Ett ytterligare bevis var den starka dödligheten bland manskapet inom här och flotta under ryska kriget 1741—43. Tillräcklig tillgång på brännvin hade kunnat hindra en dylik olycka. Med detta och andra skäl ville bondeståndet visa, att brännvin för dem var en nödvändighets-, ej en överflödsvara. Fyndigt nog satte de mot vartannat sin egen brännvinskonsumtion och de högre klassernas användning av viner, kolonialvaror m. m. Importen av dessa sistnämnda varor drog omkring 14 t. g. ur riket årligen »efter den kunskap ståndet fått». »Det kommer på ett ut», fortsätter ståndet, »om rikets effekter gå ut mot läckra drycker eller mot spannmål, varav brännvin tillverkas ej till vällust utan nödig undsättning för menige man». Alltså borde husbehovsbränningen fortfarande vara tillåten, men ståndet föreslog stränga åtgärder mot missbruk, särskilt mot försäljning av husbehovsbrännvin. Beträffande åter salubränningen, som blott riktade enskilda personer och i nödar förstörde alltför mycken spannmål, instämde bondeståndet med SU. att den borde förbjudas på ett år [35].

Allmogen ute i landet synes emellertid ej överallt hava hållit så hårdnackat på husbehovsbränningens bibehållande som dess representanter vid riksdagen. Under överläggningen i prästeståndet berättade superintendent Kiörning, biskop Osander och professor Benzelstierna, att i deras hemtrakter allmo-

[35] Bondest. prot.-utdrag d. 4 okt. 1756.

gen själv begärt, att brännvinsbränningen skulle upphöra. Flera landshövdingar hade yttrat detsamma. Klart ljus över situationen kastar ett yttrande av Kiörning. »Det som bondeståndet rädes för är, att denna saken genom tvenne stånd skall lämnas i regeringens händer, och friheten att vidare bränna dem alldeles betagas, vilket, om det skedde, så mycket skulle göra, att hela ståndet revolterade». Flera ville gå bondestandet till mötes. Prosten Fundan fruktade att annars ej bliva väl mottagen vid hemkomsten. Han kom fram med den originella tanken, att fri brännning borde tillåtas, men att 1 kanna brännvin ej finge kosta mer än 16 styver vid försäljning. Därigenom — menade han — skulle salubränningen förbjuda sig själv under då rådande höga spannmalspris.

Ärkebiskopen önskade, att standet matte godkänna förslaget om utsträckt förbud. Så hade adeln redan gjort, »som dock ögonskenligen hade mycken profit av brännvinsbränningen». Därför vore ett avslag av prästestandet betänkligt. Det skulle giva anledning till ett mindre behagligt omdöme om ståndet, enär man skulle säga, att det skett ej för att göra bondeståndet till viljes utan för att tillfredsställa prästestandets eget behov och överflöd. Vid votering bifölls SU:s förslag med blott 1 rösts övervikt. Prästestandet gjorde till villkor för sitt bifall, att försäljning även av franskt brännvin skulle vara förbjuden under förbudstiden [36].

Genom trägna bearbetningar av bondeståndet [37] hade adeln frångått sitt först fattade beslut och gått med på att frigiva husbehovsbränningen på land och i stad under tvenne korta perioder (15—20 dec. innevarande samt 15—31 mars följande år); den övriga tiden skulle fullständigt förbud råda intill Michaelis 1757 [38]. Präste- och bondeståndena hade bifallit detta adelns beslut.

---

[36] Prästest. prot. d. 12 okt. 1756.

[37] En deputation sändes (d. 12 okt.) till lantmarskalken personligen »att på det ömmaste rekommendera husbehovsbränningen». Lantmarskalken lovade göra sitt bästa. (Bondest. prot. d. 13 okt. 1756.)

[38] Den deputation från adeln, som tillkännagav beslutet i borgarst. säger, att adeln förmåtts därtill »av flera förekomna betydande omständigheter». S. d. yttrar Kierman i borgarst., att han förebrått lantmarskalken

Borgarståndet yrkade ivrigt på förbudets förlängning. Talare från båda partierna betonade nödvändigheten härav med lika skärpa. Anledningen var den, att man fruktade, att städerna ej skulle kunna fullgöra sin skyldighet att förse landet med brödsäd, när spannmål nu knappast fanns att köpa utomlands. För att då slippa den ofta hörda beskyllningen, att städerna voro skulden både till spannmålsbristen och dyrheten, sökte borgarståndet med all makt få brännvinsbränningen förbjuden. Men skulle detta icke lyckas, skulle landsbygden få rätt att bränna, då förbehöll man städerna på det eftertryckligaste samma förmån. »Ty annars», fruktade mången i likhet med borgmästare Fries, »torde man göra oss svårighet nog, när vi ville taga vår rättighet igen». Vi erinra oss från det föregående, hurusom många voro av den uppfattningen, att städerna ej borde få idka brännvinsbränning, åtminstone icke till salu [39].

Innan prästeståndets bifall till adelns nyssnämnda beslut var känt i borgarståndet, gjorde talmannen upprepade förslag om att göra de övriga ståndens bevekliga föreställningar att ej bifalla. Men flera ledamöter fruktade, att man därmed ej skulle uträtta något annat än stöta bondeståndet »och jämväl andra». Detta uppkallade den oförskräckte Renhorn, som skarpt förebrådde sina standsbröder att de läto »det förbannade odjuret människofruktan tillika med egennyttan» avhålla sig från att säga sanningen rent ut i ett så riksvärdande ärende. Han fann detta så mycket besynnerligare, som de förut haft mod att säga sin konung klara sanningen, »ehuru obehaglig den kunnat vara», och undrade, om något hemligt motiv låge under [40]. Renhorn uppsatte förslag till protokollsutdrag till medstånden. Sedan prästeståndets bifall blivit känt, blev detta obehövligt, men Renhorn lät sina tankar inflyta i protokollet, därmed vädjande till en »upplyst framtid» [41]. Tal-

för denna sak och sagt sig ej kunna begripa hur denne kunnat framställa en dylik proposition. Lantmarskalken hade då till sin ursäkt anfört, att han varit nödsakad därtill »så av bondest. trägne böner som adelns benägenhet för bondest. i detta mål». (Borgarst. prot. d. 14 okt. 1756.)

[39] Borgarst. prot. d. 14 okt. 1756.

[40] Borgarst. prot. 14 okt. 1756.

[41] Borgarst. prot. d. 16 okt. 1756.

mannen begärde, att ärendet skulle få vila några dagar för att man under tiden skulle kunna pröva, om icke någon ändring kunde åstadkommas.

Ivriga bemödanden gjordes de följande dagarna i denna riktning. Rådet avsände ett nytt protokollsutdrag med de bevekligaste föreställningar till ständerna [42]. Missväxten hade varit värre, än man trott; redan inkommo klagofyllda ansökningar om spannmålshjälp, och från utlandet var nästan omöjligt att få köpa säd. På de till husbehovsbränningen föreslagna terminerna skulle så mycken spannmål uppbrännas, som 50 à 60,000 människor behövde till livsuppehälle under ett helt år: alltså komme en så stor mängd människor att få svälta ihjäl. I rådets föreställning instämde SU. på det allvarligaste och enträgnaste [43].

Denna SU:s förnyade hemställan om brännvinsförbud på ytterligare ett år utan något undantag bifölls genast följande dag av borgarståndet och även av adeln [44]. Prästståndet biföll också men med förbehåll, att försäljningen även av franskt brännvin skulle upphöra under den tid, förbudet räckte. Detta tillägg motiverades av prosten Manquer därmed, att eljest ingen hushållare kunde undgå att med dryg kostnad skaffa sig dylikt brännvin. Han visste, att ett parti franskt brännvin importerats till Stockholm »att skinna på vid denna konjunktur».

För att bevека bondeståndet till bifall sändes från de övriga ständen en deputation av 48 personer (24 av adeln och 12 av vartdera av de båda andra ständen) med Ulr. Scheffer i spetsen. Sedan rådets och SU:s protokollsutdrag upplästs, förklarade deputationen, att den i förmaket till böndernas samlingsrum ville avvakta ståndets svar. Men om därmed åsyftats att förmå bönderna till ett snabbt avgörande, blev man bedragen. Bondeståndets överläggningar pågingo under stark rörelse i två dagar.

---

[42] Utdrag av rådsprot. d. 18 okt. 1756.

[43] SU:s prot.-utdrag d. 19 okt. 1756.

[44] Löparen har påteckningen: Bifallet av adeln d. 20 okt. 1756. Adelns och borgarst. prot. d. 20 okt.

Husbehovsbränningen — om ock blott för det närmaste året — var i uppenbar fara.

Den snarfyndige Olov Håkansson påvisade emellertid genast en utväg att kanhända ändå rädda den. Hans råd var, att bondeståndet skulle bifalla prästeståndets resolution (om förbud även mot försäljning av franskt brännvin). Om sedan, som han förmodade, också adeln förenade sig härom med bondeståndet, skulle borgarståndet, vilket ogärna ville berövas rätten att sälja franskt brännvin, ändra sig och frigiva husbehovsbränningen [45]. Men indignationen och fruktan för husbehovsbränningens framtida öde var för stor bland bondeståndets ledamöter, för att de utan vidare skulle kunnat förmå sig att följa sin talmans kloka ledning. Omsider bekvämade man sig dock därtill. Men det skedde under förutsättning, att adeln också instämde med prästeståndet, och man underrättade lantmarskalken härom. Denne påpekade då, att enligt RO. det ena ståndet ej finge föreskriva det andra villkor. Efter bearbetning av Olov Håkansson lovade dock lantmarskalken att söka förmå adeln att instämma i prästeståndets resolution [46]. Så skedde också nästa dag [47].

När bondeståndet följande dag återupptog debatten, vaknade motståndet till förnyat liv. Den ene efter den andre förklarade, att han ej kunde instämma med prästeståndet. Av hänsyn till sina kommittenter vågade de ej avhända sig rät-

---

[45] Borgarst. prot. visar, att Olov Håkanssons upfattn^ var fullt riktig. Borgarst. beslöt att ej bifalla prästest:s mening. (Borgarst. prot. d. 20 okt. 1756.)

[46] Bondest. prot. d. 20 okt. 1756.

[47] Bondest. deputation till adeln yttrade, att ståndet ej ville avgiva sitt svar på SU:s prot.-utdrag, förrän adeln tillkännagivit, huruvida den instämde med prästest. Lantmarskalken hade härtill svarat, att det vore »ovanligt», att ett stånd ej ville yttra sig, innan ett annat bifallit ett visst beslut. Han hade bett bondest. att avgiva sitt yttrande oberoende av adelns. Följande dag biföll adeln präste- och bondeståndens beslut om förbud mot försäljning av både svenskt och franskt brännvin. (Riksdagsjournal för 1755—56 från Dresden, avskrift i RA.) Enligt en annan riksdagsdagbok var frågan före och avgjordes d. 22 okt. (Fransk riksdagsjournal i Rigsarkivet i Köpenhamn, avskrift i RA.) Löparen har dock påteckningen: »ånyo förehaft hos adeln d. 21 okt. och bifallit prästest:s yttrande».

ten till husbehovsbränning. Ville de övriga standen frantaga bondestandet deras »urgamla rättighet», sa finge de göra det. Men frivilligt skulle den aldrig uppgivas. En ledamot ville anse bränningsfriheten för ett bondestandets privilegium och därpa tillämpa § 11 KF., som föreskrev, att »inga privilegier ett helt stand angaende finge utan alla standens samtycke ändras». Andra ansågo, att da brännvinsbevillningen ej blivit upphävd, kunde brännvinsbränningen ej förbjudas.

Talmannen, understödd av Axel Jonasson, tog upprepade gånger till ordet för att bringa sina standsbröder pa riktigare tankar. Rätten att bränna tillkom alla ständen och var sålunda icke nagot privilegium för bondestandet. Följaktligen hörde alla dylika frågor till dem, som enligt RO. avgjordes genom ståndspluralitet. Bestämde därför 3 stånd, att bränningen skulle upphöra, maste bondestandet atnöjas därmed. Enda sättet att nå, vad bondeståndet åtrådde, var att instämma med prästeståndet, varigenom 2 stand komme mot 2, och följaktligen något av de andra ständen maste ändra sig, om ett riksdagsbeslut skulle komma till stånd. Han — liksom A. Jonasson — varnade sina ståndsbröder att visa alltför stor halsstarrighet. Sadant skulle sannolikt leda till att friheten att bränna bleve allmogen för alla tider betagen. Många instämde med talmannen. Men motståndarne, ledda främst av Svan, fortsatte ännu sitt motstånd. Äntligen skreds till votering länsvis, därvid pluraliteten visade sig vara för bifall till prästeståndets resolution [48]. Därmed hade alltså alla ständen givit sitt samtycke till förbud mot tillverkning och försäljning (av såväl svenskt som franskt brännvin) till Michaelis (29 sept.) 1757 [49]. — Men bondeståndets förhoppning om frågans återupptagande genom borgarståndet gäckades alldeles.

---

[48] Bondest. prot. d. 21 okt. 1756.

[49] I expeditionsdeputationen uppstod en tvist mellan borgast. ledamöter och adelns ang. försäljningen av franskt brännvin. I adelns res. stod, att »minuteringen» av franskt brännvin förbjöds. Borgarst. gjorde då gällande att försäljn. en gros var tillåten. De adliga ledamöterna tolkade emellertid påskriften så, att *all* försäljn. avsetts. Borgarst. beslöt i plenum att bifalla adelns påskrift och påyrka fri försäljn. en gros av franskt brännvin. (Borgarst. prot. d. 29 okt. 1756.)

KAP. XIII.

Brännvinsförbudet 1756—60.

Det förbud, som rådde under 1750-talets 4 sista år, uppbars, som vi väl veta, ej av någon allmännare övertygelse om brännvinsbrukets skadlighet. Visserligen funnos många, vilka både ur sanitära, moraliska och nationalekonomiska grunder önskade brännvinets försvinnande. Men obestridligt är, att tron på möjligheten av ett förbud med åren alltmer försvagats hos många av de ledande männen. Att den stora allmänheten betraktade brännvinet såsom en ganska nödvändig sak, hava riksdagsförhandlingarna med all tydlighet visat. Men hur stark var denna dess övertygelse? Skulle den, som somliga trodde, kunna utrotas, om brännvinet för en tid försvann? Det utfärdade förbudet skulle bliva en prövosten på, hur fast rotat brännvinsbegäret var hos svenska folket. Icke utan intresse skulle det bliva att se, huruvida laglydnaden eller smaken för brännvin visade sig starkast.

När riksens ständer hos K. Maj:t vid riksdagens slut anhöllo om brännvinsförbudets ytterligare förnyande, uttalade de samtidigt, att det »vid Michaeles nästkommande år (1757) åter måtte upphävas, och brännvinsbränningen tillåtas» under vissa här ovan omnämnda villkor[1]. Bland dessa villkor var också, som vi minnas, det, att förbud mot brännvinstillverkning skulle inträda vid ett medelpris på råg av 7 ½ d. smt.

Redan från början ställde sig regeringen ganska fri gent emot ständernas uttalade önskningar beträffande förbudets giltighetstid. I stället för den av ständerna bestämda slutpunkten, Michaelis tid (29 september) 1757, säges i den av

[1] RSt. brev till K. Maj:t d .21 okt. 1756.

regeringen utfärdade förordningen, att förbudet skulle räcka »tills vidare, och till dess annorlunda härom förordnat varder framdeles» [2]. Och fastän skörden 1757 blev ymnig [3], beslöt regeringen likväl enhälligt på Löwenhielms tillstyrkan, att förbudet skulle fortfara [4]. Beslutet motiverades därmed, att korn- och havreskörden »mest över allt» slagit fel, samt att spannmålsprisen ännu voro höga [5]. 1759 gingo spannmålspriserna starkt ned [6], och landet hugnades med i allmänhet ymnig skörd [7]. Frågan om brännvinsförbudets bestånd kom då ånyo under övervägande i rådet. Regeringen var tveksam, hur den skulle förhålla sig. Å ena sidan var man på det klara med, att allmänheten nu gjorde sig säkert hopp om förbudets upphävande enligt sista riksdagens yttrade avsikt. Å andra sidan anfördes, att rågpriset visserligen i åtskilliga provinser gått under 7 1/2 d. smt, men att det i andra ännu låge över nämnda siffra. Medelpriset för hela riket var fortfarande över det av riksdagen för bränningens frigivande bestämda. För att halla det befarade missnöjet nere beslöt man att utsända en kungörelse om rågpriserna, varav allmänheten kunde inhämta, att »den konjunktur till brännvinets lösgivande, som riksens ständer utmärkt, ännu ej alldeles inträffat» [8].

Riksmedelpriset på råg var 1759 7 d. 22 öre smt. Då det alltså låg några ören över det av ständerna för brännvinsbränningens frigivande fastställda, kunde rådet stödja sig på ständernas egen skrivelse. Annat blir förhållandet, om man

---

[2] Rådsprot. d. 9 nov. 1756. Kungl. kung. d. 26 nov. 1756. (Årstrycket.)

[3] Scheffer i rådet d. 9 aug. 1757.

[4] Kungl. förordn. d. 29 nov. 1757.

[5] Rådsprot. d. 2 nov. 1757.

[6] Rådsprot. d. 16 maj, 12 juni, 10 juli 1759.

[7] Kommerskoll. riksdagsrelat. 1760—62.

[8] Rådsprot. d. 4 sept. 1759. Som vanligt varierade priserna i olika landsdelar. Så var medelpriset å råg i Östergötland detta år (1759) 6 1/3 d. smt, i Stockholms, Uppsala och Södermanlands län 7, Skåne 7 d. 10 öre, men som alltid högre i bergslagslänen sålunda i Värmland, Nora och Linde bergslag samt Kopparbergs län 8 d. 19 öre, i Norrlandslänen 7 d. 28 öre. Riksmedelpriset för råg var detta år 7 d. 22 öre smt. (Åmark a. a. tab. 6 och 9.)

tager hänsyn till det faktiska läget. Av det starka prisfallet på spannmål gent emot de föregående åren kan man sluta, att spannmålstillgangen varit god detta år. Detta bestyrkes ytterligare av Höpkens yttrande i rådet samt av den starkt sjunkande spannmålsimporten[9]. Vad priset på spannmål beträffar, bör man halla i minnet, att den stegrade växelkursen åstadkommit en allmän fördyring av alla varor. Jämföres ragpriset med övriga varupriser detta år, framgar, att det förstnämnda ligger avgjort lägst. Allt tyder följaktligen på riklig tillgång på brödsäd.

Av allt att döma såg regeringen med största glädje, att en formell grund för brännvinsförbudets bibehållande kunde uppletas. Goda verkningar av förbudet hade redan visat sig. Den så länge åtradda minskningen i spannmålsimporten hade under dessa ar äntligen blivit en verklighet[10]. Från 586,000 tunnor år 1755 hade den nedgått till 167,000 tunnor år 1759 och till 115,000 tunnor de båda följande åren[11]. Den av Hattarna länge hävdade satsen, att brännvinsbränningen förnämligast var orsaken till spannmalsimporten syntes härmed åtminstone delvis bevisad. Detta konstaterades med glädje i rådet av Höpken, vilken uttalade som sin önskan, att brännvinsförbudet aldrig måtte upphävas[12]. Många voro de, som hoppades, att allmänhetens smak för brännvin skulle minskas, ju längre förbudet upprätthölls. Men ju ymnigare tillgången på spannmål blev, och ju lägre priset sjönk, dess svårare blev det att hålla förbudet vid makt. Ty allmänheten skulle då fordra att få förvandla säden i brännvin för att därigenom få

---

[9] Rådsprot. d. 10 juli 1759. Även ett annat skäl åberopades i rådet (Se Malmström IV s. 419 not. 2).

[10] Spannmålsimporten var 1757 306,297 tunnor, 1758 228,146, 1759 167,618, 1760 115,121, 1761 115,755 eller i genomsnitt 186,587 tr medan imp. de 10 åren före och de 10 åren efter nämnda period uppgick till resp. 413,106 och 470,943 tr i genomsnitt.

[11] Siffrorna här anförda i avrundade tal. Detaljerade sifferuppgifter i tab. Att goda skördar bidrogo till det ovannämnda resultatet får ej förbises. Obs., att imp. icke ens efter 1750 års rekordskörd var så låg! 1751 var den nämligen 233,172 tr. Alltså har brännvinsförbudet bidragit att något sänka spannmålsimporten.

[12] Rådsprot. d. 10 juli 1759.

någon nytta av densamma. Regeringen överlade därför om atgärder, som kunde förekomma spannmålens vanpris och lata bonden erhalla en mot hans möda svarande betalning i alla år. Detta kunde ske, om kronan i goda år uppköpte och lagrade spannmål för kommande behov[13]. — Först när ständerna följande aret samlades, blev förbudet av dem upphävt.

Att göra ett brännvinsförbud effektivt är ingen lätt sak. Detta visste man sedan gammalt. Ständerna hade därför ocksa denna gang vidtagit atskilliga försiktighetsmatt utöver de förut vanliga.

På våren, då den första förordningen om brännvinsbränningens inställande utkom, hade man av hänsyn till allmogens känslor ej vagat försegla brännvinspannorna. Följden var, att åtskilliga underslev under sommarens och höstens lopp konstaterades. Därför blev novemberförordningen strängare. Man nöjde sig då icke med att försegla pannorna, som man gjort 1740. En dylik atgärd liksom skärpta straff hade erfarenheten visat vara otillräcklig. För att förebygga lönnbränning bestämdes därför nu, att brännvinspannornas hattar och bröst skulle tagas i offentligt förvar under den tid, förbudet varade. Försummade någon att inom 8 dagar avlämna dessa tillbehör, hade han förverkat pannan och måste därtill böta 10 d. smt. Samma straff drabbade den, som beträddes med olovlig bränning, och en sådan person hade därjämte för hela sin livstid förverkat rätten att bränna. Böterna och den förbrutna pannan tillföllo angivaren ensam. Provokation uppmuntrades. Vore nämligen angivaren själv delaktig i brottet (i tillverkning eller försäljning), eller hade han köpt brännvin på krogen, förklarades han saklös och skulle lika fullt hava rätt till böterna. I fall han ville vara anonym, skulle han dock avstå hälften till den fiskal etc., som å kronans vägnar kärade i målet.

All försäljning av brännvin, svenskt eller franskt, förbjöds i novemberförordningen. Överträdelse medförde 10 d. smt:s vite samt förlust av krögare- eller gästgivarenäringen.

Övervakandet av förordningens efterlevnad ålåg som van-

[13] Rådsprot. d. 21 mars, 10 juli 1759.

ligt kronobetjänte, fiskaler och uppsyningsmän. Länsstyrelser, magistrater och regementschefer skulle vid hårdaste ansvar lämna dessa skyndsam handräckning, då framställning därom gjordes. Ständerna anbefallde alla de personer, som hade bevakningen sig alagd, i K. Maj:ts särskilda hägn och anhöllo om förnyande av tidigare protektorial för dem. Om den föreslagna bevakningsmetoden i någon landsdel vore olämplig eller otillräcklig, ägde K. Maj:t att vidtaga de särskilda åtgärder, som kunde befinnas nödvändiga.

K. Maj:t skärpte genast försiktighetsmåtten mot lönnbränning. Regeringen ansåg det icke vara nog, att hattar och bröst utlämnades utan bestämde, att även själva pannorna skulle sättas i publikt förvar. Denna åtgärd, som för visso var en smula brysk, var säkert mycket välbetänkt, ty dels hade kanske en del dubbla hattar till sina pannor, dels var det ej omöjligt att använda dylika av trä etc[14]. Inmurade pannor fingo behållas; endast hattarna skulle utlämnas, varjämte falsen, vid vilken hatten fästes, skulle uthamras eller avskäras. — Sedan gällde det att hindra allmänheten att skaffa sig nya pannor i stället för de gamla, som tagits i förvar. Därför förbjödos kopparslagarna att sälja brännvinspannor annat än till export samt att förfärdiga lösa hattar och bröst; all transport av pannor från städer till landsbygden eller mellan städerna blev under förbudstiden förbjuden[15]. Även mindre pannor (med undantag av apotekares destillerpannor) togos i förvar. Bränning av frukt, bär, sockerskum o. d. förbjöds, allt i samma syfte att förebygga tillfälle till olaga brännvinsbränning[16].

Den dyra tiden på vintern 1756—57 gjorde, att många måste sälja sina brännvinspannor för att skaffa bröd. Andra

---

[14] Rådsprot. d. 9 nov. 1756.

[15] Rådsprot. d. 15 nov. 1756.

[16] Rådsprot. d. 17 dec. 1756. Som exempel på regeringens stränghet härvidlag kan anföras, att den avslog en ansökan av Linné att för vetenskapligt behov få tillverka ett mindre parti brännvin. Han fick i stället inköpa franskt brännvin. Samma var förhållandet med apotekarna. Sidenfärgeriet i Stockholm hade begärt att få bränna några tunnor spannmål för färgningens skull, men det avslogs likaledes.

kanske sålde dem i desperation över förbudet, då man ej kunde veta, hur länge det skulle komma att räcka. Regeringen, som fruktade, att priserna pa brännvinspannor till de fattigares nackdel skulle alltför mycket nedtryckas av spekulationsuppköpare, om utbudet av brännvinspannor under rådande nöd bleve stort, hemställde till bankofullmäktige, huruvida icke banken kunde inlösa dem efter visst bestämt pris för varje marks vikt. Bankofullmäktige förklarade sig visserligen vara av bankoreglementet förhindrade att för bankens räkning inlösa salubjudna pannor, men att de däremot ville mot pant av brännvinspannekopparen försträcka medel, om kronan för egen räkning ville inlösa dem. Denna utväg beslöt regeringen att begagna. Utom önskan att bispringa de nödlidande medverkade härtill säkert övertygelsen, att det rätta tillfället nu kommit att reducera det alltför stora antalet brännvinspannor i landet. Kanhända skulle de, som nu avhände sig sina pannor, icke så lätt åter kunna skaffa sig sådana. Åtgärden bör säkert ses i samband med andra, som regeringen tog i syfte att för framtiden lägga hämsko på brännvinsbränningen.

I utfärdad kungörelse uppmanade K. Maj:t landshövdingarna att pa allt sätt underlätta pannornas inlösning, men det betonades samtidigt, att försäljningen skulle vara fullt frivillig. Inlösningen skedde efter ett pris av 18 $^{2}/_{3}$ öre smt marken (sedermera bestämt till 20 öre, nya pannor till 25 $^{1}/_{3}$ öre), och betalningen skulle genast tillställas ägaren. Att pannorna voro insatta under försegling, utgjorde intet hinder för deras försäljning till kronan[17]. En ansenlig del, inemot hälften, av de i förvar tagna pannorna hembjöds kronan. (4,149 Sk. ℔, inlösta av kronan med 3,111,750 d. kmt[18].) Denna koppar avyttrades sedan utomlands. Man hade övervägt, vilketdera som var fördelaktigast att sälja den på auktioner inrikes eller att utskeppa den. På Scheffers inrådan valdes det senare sättet, enär man ansåg, att inga privatper-

[17] Rådsprot. d. 8 dec. 1756.

[18] Sjöstrand a. a. s. 168 not. 2.

soner komme att köpa kopparen till så högt pris som kronan inlöst den för [19].

Som nämnts skulle enligt kungörelsen av den 26 november 1756 alla lösa brännvinspannor inlevereras i publikt förvar; inmurade behövde ej utbrytas, men hattarna skulle ägaren lämna från sig. Till följd härav inlämnades ett betydande antal pannor och övriga brännvinsredskap till förvaring. I städerna hade magistraten att taga hand om dem. På landet tillkom detta socknemännen, och där insattes pannorna i förvar antingen i tiondebodarna eller, där sådana saknades, i själva kyrkorna. Tillförlitliga längder skulle föras över de inlämnade pannorna etc. Länsstyrelserna insände sedan förteckning till regeringen. Enligt dessa förteckningar hava 169,132 brännvinspannor samt 31,531 hattar inlämnats (därjämte en del pannbröst, pipor etc.). Den sammanlagda vikten av denna koppar utgjorde 10,523 Sk ℔. Detta tycks visa, att det i landet funnits omkring 200,000 brännvinspannor. Därvid hava endast pannor och hattar tagits med i räkningen. Dessutom saknas uppgift från Göteborgs och Bohus län ävensom Stockholms stad och Stockholms län. Anmärkas bör också, att med all sannolikhet åtskilliga pannor undandolts. Den anförda totalsiffran betecknar alltså ett minimital. Då på de olika länen, har nedanstående tabell bifogats. (Se nästa sida.)

De åtgärder, som ständer och regering vidtagit i syfte att göra förbudet effektivt, voro onekligen allvarsamma: fullständigt förbud mot tillverkning och försäljning av brännvin, brännvinspannornas förvaring under offentlig kontroll, förbud mot forsling av brännvin o. s. v. Sträng uppsikt över förordningens efterlevnad var till yttermera visso anbefalld. Men skulle det också lyckas att göra förbudslagen respekterad?

Första verkan av bränningsförbudet var en prisstegring på brännvin. Redan på sommaren 1756 höjdes brännvinspriset i Stockholm från 4 ½ à 5 d. kmt till 6 d. kmt (vid minutförsäljning 6 ½ d. för enkelt och 7 d. för destillerat

[19] Rådsprot. d. 14 febr. och 27 juni 1757.

Antalet brännvinspannor länsvis i Sverige och Finland 1756.

(Enl. landshövdingarnes insända förteckningar. Brännvinskomm.: förteckn. över brännvinspannor I.)

Län	Brännvins-pannor	Hattar	Summa pannor	Antalet personer pr brännvinspanna
Stockholms	—	—	—	—
Uppsala	6,371	1,833	8,204	7.9
Södermanlands	8,236	303	8,539	9.6
Östergötlands	12,725	5,639	18,364	7.1
Jönköpings	12,423	—	12,423	8.9
Kronobergs	7,695	2,727	10,422	6.7
Kalmar	11,428	—	11,428	8.9
Gottlands	2,113	86	2,199	12.3
Blekinge	2,071	1,824	3,895	10.1
Kristianstads	7,765	441	8,206	11.3
Malmöhus	4,228	3,799	8,027	13.6
Hallands	5,707	—	5,707	10.7
Göteborgs och Bohus	—	—	—	—
Älvsborgs	10,086	16	10,102	11.8
Skaraborgs	12,528	2,615	15,143	6.8
Nerke och Värmlands	15,526	—	15,526	11.6
Västmanlands	7,407	2,842	10,249	7.1
Kopparbergs	6,637	6,700	13,337	7.7
Västernorrlands	10,634	—	10,634	11.1
Västerbottens	1,509	—	1,509	27.2
Åbo och Björneborgs	7,018	—	7,018	19.5
Nylands och Tavastehus	4,239	1,660	5,899	18.2
Österbottens	5,661	—	5,661	15
Kymmenegårds	3,845	1,046	4,891	20.6

Anm. Då man ej med säkerhet känner antalet brännvinspannor i riket, kan den verkställda uträkningen rörande antalet personer pr brännvinspanna naturligtvis ej göra anspråk på att fullt motsvara verkligheten. Med visshet vet man blott, att antalet pannor ej kan ha varit *mindre* än det här uppgivna.

eller 6 1/2 öre per jungfru) [20]. Allteftersom tiden gick, stegrades sedan priserna, isynnerhet sedan försäljningen också förbjudits. Ju större risken var, dess högre steg priset. Snart var det uppe i 12 à 18 d. kmt kannan [21]. Justitiekanslern säger, att brännvinet, som förut kostat 3 à 4 d. kmt kannan, på våren 1758 kostade 16 d. och däröver. Han beräknar »den gudlösa vinst, som en förbudsbrytare hade på bränning

[20] Rådsprot. d. 6 juli 1756.

[21] Oförgripelige påminnelser etc. av Jösta Olsson s. 9.

av 1 tunna säd», till 208 d. kmt. Detta intygas även genom andra uppgifter: en sup (= 1 jungfru) brännvin steg från 2 à 3 öre till 12, 15, 18 ja ända till 24 öre [22]. Lägges så härtill, att all accis försvunnit under förbudstiden, förstår man, att denna hantering måste bliva mycket lönande trots de höga spannmålsprisen, och att mången lockades att sysselsätta sig därmed, särskilt löst folk, som ej hade mycket att vedervåga [23]. »Brännvin brändes i början uti skogar och skrymslor, ju avlägsnare ställe ju säkrare för dess idkare, och såldes likaså lönligt, som det tillverkades [24].» Detsamma förmäla rapporter från olika landsdelar. Dagligen upptäcktes nya underslev. Med tiden ökades djärvheten. »I landsorterna förspörjes ännu ingen brist på brännvin, utan det både säljes och köpes allestädes fritt och utan sky och åtal», yttrade Löwenhielm i rådet i slutet av 1757 [25]. I rådsprotokollen talas upprepade gånger om »den i alla landsorter ännu befintliga ymniga tillgång på brännvin». Ett år senare, slutet av 1758, gjorde Höpken under regeringens bekymrade överläggningar om förbudets ineffektivitet följande uttalande: »Det behöves beklagligen ej andra bevis, än att, såsom allmänt kunnigt är, svenskt brännvin ännu finnes till salu på alla krogar och nästan överallt så i städerna som på landet, vilket åter tillika med de stundom för detta dels i skogarna dels ock å andre lönlige ställen skedde beslager av brännvinstillverkning nogsamt intyga, att denna varas tillverkning ännu med god fördel idkas och debiteras av vanartigt folk, som i sådant sitt olovliga förehavande hittills icke kunnat ertappas» [26]. Justitiekanslern omtalar verkliga upplag av bränn-

[22] Liktornskuren etc. s. 21.

[23] I kammarkoll. och statskont. gemensamma bet. av d. 6 dec. 1756 talas om »det ovanligt höga pris på brännvin och den begärlighet, varmed det eftersökes samt följaktligen den stora vinst och fördel, som faller på dess accisfria tillverkning och försäljning, varav den stora håg och lust till förbudets överträdande uppkommer, och de yttersta försök härtill förorsakas». (Yttrandet gäller närmast Stockholm.)

[24] Oförgripelige påminnelser av Jösta Olsson s, 9.

[25] Rådsprot. d. 2 nov. 1757.

[26] Rådsprot. d. 28 nov. 1758. »Åren 1759 och 1760 tilltog brännvinsbränningen i städer och byar mer än tillförne, och brännvin såldes lika fritt å publika som enskilda ställen.» Jösta Olsson s. 10.

vin både i städer och på landet, vilka ständigt förnyades, och varifrån krogarna försågos. I skrivelse till K. Maj:t på våren 1758 säger han, att trots alla regeringens åtgärder gåvo de inkomna rapporterna tillkänna, det brännvin ännu i denna dag utan sky och fruktan brännes, säljes, köpes och supes». I Stockholm såldes överallt kaffe och brännvin på kaffehus, källare och krogar. »Det synes alltså», fortsätter justitiekanslern, »som vore lagen blott en målad bild och överhetens förordnande allenast ett lekverk, varmed man efter eget behag oförsynt kunde spela, vilket kunde leda mången lydig och välsinnad undersåte på de tankar, som vore det drägeligare att hava ingen lag än en föraktad. Ty när lagen i det ena utan sky överträdes, så skall det ock med lika fräckhet ske i andra mål.» Justiekanslern ansåg brännvinsbränningen och spannmålsödandet för rikets bittraste fiender. »Utrotandet därav bleve en större vinst både nu och i framtiden, än om Sverige vunne länder och bataljer av sina fiender[27].»

Bland de landshövdingar, som i sina relationer till 1760—62 års riksdag yttrat sig angående brännvinsförbudet, säger landshövding Mörner (Örebro län), att trots allvarsam uppsikt »brännvin nästan aldrig trutit, utan allmogen skaffat sig det och haft till sin förnöjelse åtminstone vid bröllop, barnsöl eller andra gillen, vilka efter deras tanke varit utan all heder, om ej brännvin funnits, fast det, såvida jag sport, varit nog måtteligare än för detta och under den fria bränningen». Kaulbars (Göteborgs och Bohus län) klagar över förbudsöverträdelser särskilt i trakten omkring Göteborg. Rafelt (Älvsborgs län) säger däremot, att invånarna i hans län i allmänhet ställt sig förbudet till efterlevnad, fast något missbruk dock kunnat hända. »Jag kan heligt bedyra», skriver han, »att detta länets invånare vid den nogaste granskning skola minst finnas skyldiga till förbudets överträdande». Av landshövdingarnas uttalanden framgår — vad man hade skäl att vänta — att brotten mot brännvinsförbudet till antal varierat i skilda landsdelar. Men beträffande myndigheternas möjlighet att erhålla kännedom om dessa brott bör här er-

[27] Justitiekanslerns mem. till K. Maj:t d. 16 mars 1758.

inras om justitiekanslerns yttrande i sin riksdagsberättelse: »Minsta delen (av förbudsbrotten) hava blivit patalta och de flesta nedtystade och bortglömde».

Med den vändning, sakerna togo, dröjde det ej länge, förrän en livlig fejd uppstod mellan å ena sidan regeringen såsom förbudets högste vardare och a andra förbudsbrytarna, vilkas uppfinningsrikedom retade regeringen till allt flera och allt strängare atgärder. Förordningar om strängare bevakning, om skärpta straff o. s. v. kommo slag i slag.

Bland de verksammaste medel, som regeringen ägde till sitt förfogande i kampen, var säkert pannornas omhändertagande av myndigheterna. Hade alla brännvinspannor verkligen avlämnats, borde lönnbränning nästan ha omöjliggjorts. Men — som man kunde vänta — regeringens befallning hade icke av alla hörsammats. Klokt var därför beslutet att för så högt pris, som ovan sagts, till kronan inlösa hembjudna pannor. Landshövding Mörner i Örebro inberättade pa nyåret 1757, att en hel del hemmansbrukare, torpare, soldater etc. da »under atskillige enskyllningar» uppgivit sina ditills undandolda brännvinspannor. Rådet beslöt, att alla landshövdingar skulle utfärda kungörelser, att alla de, som inom en månad inlämnade sina pannor, ägde rätt att fa dem inlösta efter 20 öre marken, men att de pannor, som därefter anträffades, skulle vara förbrutna och ägaren förfallen till dubbel plikt[28]. Men icke heller denna åtgärd fick åsyftad verkan. På hösten samma år påstod sig Löwenhielm med säkerhet kunna säga, att en ganska stor del pannor ännu voro innehallna och nyttjades till olovlig brännvinsbränning, vilket framgick av den tillgång, som fortfarande var på brännvin i landet. Med Löwenhielm instämde Scheffer, som därvid pavisade, att antalet avlämnade brännvinspannor (både de till kronan sålda och de ännu i förvar stående) på långt när icke gick upp mot hemmantalen i riket eller hushallens antal i stad och på land. Härav ansåg han tydligt framgå, att många pannor ännu voro undandolda. I kungörelsen om förbudets förlängning skulle därför en ny termin till dessa brännvinspannors

[28] Rådsprot. d. 7 febr. 1757.

avlämnande utsättas[29]. Men icke ens sedan brännvinspannorna insatts i offentligt förvar, var det alldeles uteslutet, att de ej missbrukades. På landshövding Kaulbars hemställan stadgade regeringen 40 m. smt:s böter jämte förlust av tjänst eller borgerlig näring för den, som ur förvaringsrummen uttoge de insatta pannorna[30]. Förvaringen var ofta mindre säker. Där de voro insatta i särskilda väl låsta kyrkobodar, ansags fara för missbruk ej föreligga. Annorlunda var det, där de förvarades i kyrkans valv eller i prästens och klockarens hus. I detta senare fall hyste man vissa tvivelsmål, huruvida allt var, som det skulle. För att få visshet i saken men kanske ännu mer för att injaga skräck anbefallde regeringen en noggrann visitation, som skulle förrättas av häradsfogdar eller andra kronobetjänte i närvaro av vissa palitliga personer i varje församling, och därvid det gällde att utröna, huruvida de brännvinspannor, som ej blivit till kronan försålda, fortfarande funnos orubbade i sina förvaringsrum. Där underslev uppdagades, skulle den brottslige utan förskoning befordras till laga straff. För att ytterligare försvåra pannornas olaga användning för framtiden bestämdes, att de icke blott som hittills skulle förseglas var för sig, utan att man med ett rep, som träddes genom pannornas öron, skulle sammanbinda ett större antal, varpå repet skulle förseglas på knuten[31].

Brännvinsinsmuggling från landet till städerna, särskilt Stockholm, omtalas upprepade gånger. Knappt var den första förbudsförordningen (18 maj 1756) utfärdad, förrän klagomål höras över brännvinsinsmuggling till Stockholm[32]. Den vanliga bevakningsbetjäningen hade ej kunnat förhindra dylika företag, enär de verkställts av sammangaddade soldat-

[29] Rådsprot. d. 2 nov. 1757. K. Maj:t brev till landshövdingarna d. 29 nov. 1757.

[30] Rådsprot. d. 3 mars 1757.

[31] Rådsprot. d. 28 nov. 1758. Gyllenborg hade yrkat, att de inmurade pannorna skulle utbrytas, enär den största bränningen skedde med dem. Rådsprot. i just. är. d. 4 april 1758.

[32] Prosten Tiburtius berättade i prästest., huru han själv ute på Djurgården sett, att brännvin »bars ankartals kl. 6 eftermiddagen över Djurgårdsgärdslegården». (Prästest. prot. d. 2 sept. 1756.)

flockar, som voro dem alltför överlägsna. Generaltullarrendesocieteten föreslog då, att man skulle omintetgöra dylik smuggling genom att sätta en så låg taxa på brännvin i huvudstaden, att den olaga trafiken ej lönade sig. Rådet betvivlade, att detta förslag skulle föra till målet [33]. Kommerskollegium, som hördes, var av samma åsikt [34]. Dock godkändes bryggareämbetets taxa av regeringen. (Om denna se ovan).

När oaktat alla de åtgärder, som vidtagits till bränningens omöjliggörande, brännvinstillgången likväl ej visade tecken till att upphöra, grep regeringen till skärpning av straffen på förbudsförbrytelserna för att på den vägen söka täppa till brännvinsströmmen. Att förhöja den av ständerna bestämda plikten för första resans förseelse mot förbudsförordningen vågade rådet väl ej [35], men mot återfallsförbrytare, vilkas olagliga hantering det särskilt gällde att stävja, gick man så mycket strängare fram. I en på våren 1757 utfärdad förordning [36] föreskrev regeringen, att den person, som andra gången beträddes med olovlig brännvinsbränning, skulle (jämte förlust av panna och vara) böta 50 d. smt. För tredje resan var straffet förlust av tjänst eller borgarrätt och näring; den, som ej innehade tjänst eller var borgare, skulle sona sitt brott med 20 dagars fängelse vid vatten och bröd eller straffas med 20 par spö. Om någon förbröte sig även fjärde gången, skulle han dömas till 3 års fästning [37].

[33] Rådsprot. d. 26 maj 1756. Gen:tull:arr:soc:s fullmäktiges skriv. till K. Maj:t d. 24 maj 1756.

[34] Kommerskoll. utl. d. 4 juni 1756.

[35] Vid en överläggning på hösten 1757 yrkade Palmstierna, att böterna borde förvandlas till kroppsplikt, enär de ej voro tillräckliga att avhålla de vanartiga från överträdelse av förbudet. Redan förut hade han yrkat på strängare straff för första resan, enär sådant mera skulle avskräcka allmänheten. (Rådsprot. i just. är. d. 19 april 1757.)

[36] Kungl. förordn. d. 19 april 1757. (Årstrycket.)

[37] Landsh. Kaulbars hade i nitälskan för förbudets upprätthållande i sitt län gått så långt, att han föreslagit, att bönder, som gjorde sig skyldiga till lönnbränning, skulle förlora sin åbo- eller skatterättighet och därjämte ådömas svår kroppsplikt, att kyrkvärdarna skulle ansvara för de i kyrkorna insatta pannorna o. s. v. Hans förslag avstyrktes dock av J. K. och fingo förfalla. (Rådsprot. d. 9 jan. 1760.)

Kopparslagare, som sålde pannor till inrikes bruk, skulle hava förverkat pannan och dessutom böta 50 d. smt första gången och andra resan vara sin borgarrätt förlustiga.

Även för olovlig brännvinsinförsel till städerna skärptes straffet. I kungl. brevet den 14 februari 1757 hade straffet härför bestämts till konfiskation av varan. Men som detta befunnits otillräckligt att förhindra dylika förbrytelser, förordnade regeringen ett år senare[38], att allt svenskt brännvin, som påträffades antingen vid införsel i städerna eller eljest vid transport på landet, skulle vara förbrutet samt den skyldige dessutom böta 10 d. smt. Den, som beträddes andra gången och ytterligare med brännvinsinsmuggling till stad, skulle vara underkastad samma straffskärpning, som tidigare stadgats för itererad brännvinsbränning.

Regeringen sökte också på övertygelsens väg förmå allmänheten att avstå från bruket av brännvin. I ett på hösten 1757 utfärdat brev till samtliga rikets konsistorier anbefalldes prästerskapet »att göra allmänheten föreställningar angående brännvinstillverkningens skadliga påföljder». Regeringen påvisar med glädje, hurusom enligt inkomna underrättelser antalet brottmål redan minskats, sedan brännvinsförbudet utfärdades. Den framhåller vidare, att tidpunkten just då vore lämplig för upplysningsverksamhet, enär bruket av brännvin betydligt minskats till följd av spannmålsbristen. Prästerskapet borde därför »idkeligen och på det bevekligaste sättet föreställa allmogen nödvändigheten att avstå med tillverkningen och nyttjandet av brännvin». Som skäl härtill skulle anföras, att brännvinets nytta vore mycket ringa mot den stora skada, som missbruket medförde både i andlig och timlig måtto. Denna skada stode ej att förekomma så länge brännvinsbränningen vore tillåten. Den gångna nödtidens bittra erfarenheter borde lämpligen framhållas för allmänheten. Säden, Skaparens gåva, borde ej »skändligen användas» utan sparas till livsuppehälle vid timande missväxt, helst man ej alltid kunde påräkna tillförsel utifrån, varpå det sista året

[38] Kammarkoll. skriv. d. 4 nov. 1757. N. just. rev:s prot.-utdrag d. 26 jan. 1758. Kungl. förordn. d. 17 febr. 1758. (Årstrycket.)

givit exempel. Slutligen önskade regeringen, att spannmalsimportens skadliga följder för riket även matte papekas[39].

Atminstone i ett fall ledde regeringens vädjan till önskat resultat. I Odinsåkers församling i Skara stift hade menigheten pa en sockenstämma efter uppmaning av kyrkoherden överenskommit, att vid utsatt vite ingen varken vid bröllop, begravningar eller andra tillfällen skulle undfägna gästerna med brännvin. Den, som bröt mot överenskommelsen skulle böta 4 d. smt, vilka böter skulle indrivas av kyrkans sexmän[40]. Saken väckte justitiekanslerns stora glädje. I brev till landshövdingen i Skaraborgs län utbrister han: »O, en välsignad överenskommelse, som ej bör hallas i mörker och tystnad utan till socknens heder och beröm inför konungatronen och hela riket bliva bekant». I glädjen hemställde han till regeringen, huruvida icke nagon uppmuntran at dessa församlingsbor kunde anses lämplig.

Övervakandet av förbudsförordningens efterlevnad ålåg i första hand konungens befallningshavande i länen. Till biträde härvid hade länsstyrelserna den vanliga kronobetjäningen jämte tull- och accisbetjänte m. fl. i städerna. Bevakningspersonalen skulle på begäran erhalla handräckning av K.B., magistrater och regementschefer. Den bevakningspersonal däremot, som kronan hållit åren 1748—56, hade — med undantag för Stockholm — indragits, enär under förbudstiden medel saknades till dess underhåll. Till skydd för bevakningspersonalen förnyade K. Maj:t sitt protektorial för densamma. Enligt § 8 i förordningen av den 26 november 1756 ålåg det landshövdingarna att till K. Maj:t inberätta, ifall den vanliga personalen vore otillräcklig för det åsyftade ändamålet, men en betänklig omständighet var, att landsfiskalerna, vilka hade det maktpåliggande, ofta livsfarliga, värvet att på landsbygden uppspana förbrytelser mot förbudet, helt och hållet saknade avlöning. Icke heller ägde de en nog an-

---

[39] Registratur inr. civil d. 30 aug. 1757. Härvid bör kanske erinras om, att predikan under frihetstiden, den praktiska nyttans tidevarv, ej sällan behandlade ekonomiska ämnen.

[40] Justitiekanslern till K. Maj:t d. 16 mars 1758. Rådsprot. i just. är. d. 4 april 1758.

sedd ställning för att åtnjuta tillräcklig respekt hos allmänheten [41]. Även för den personal, som verkligen var avlönad, voro lönerna ofta alldeles för knappt tilltagna [42].

Följden blev också den, man kunde vänta. Från alla håll — landshövdingarna, justitiekanslern, regeringen — höras ständigt och jämnt klagomål över försumlighet och bestick-lighet. Ideligen upprepar regeringen i brev till landshövdingarna, att dessa skulle strängt tillhålla kronobetjäningen att fullgöra sin skyldighet beträffande övervakningen av förbudsförordningarna. Stränga straff drabbade den, som beträddes med försumlighet eller mannamån. Redan i 1756 års förordning var för kronobetjäningen utsatt dubbelt så hög plikt vid förseelse mot förbudet som för andra, och 1757 skärptes straffet genom tillägget, att den brottslige även skulle mista tjänsten. Avsättning från tjänsten blev dessutom följden vid underlåtenhet att anmäla förbudsbrytare, vilken utan allt anseende till person borde åtalas [43]. Ett halvår senare gick man ännu längre. När regeringen fann, att förbudslagarna alltjämt överträddes, vände sig dess harm främst mot kronobetjäningen. Vanartigt folk hade svårligen kunnat överträda förordningen »med mindre en trolös och egennyttig underhandling av kronobetjänterna och vederbörande uppsyningsmän till förbudsbrytarnas trygg- och säkerhet även därvid förelöpa måst». Dylik egennytta ansågs så mycket straffvärdare, som svår brist rådde på spannmål. För att komma till rätta härmed vädjade regeringen till allmänhetens

[41] »Landsfiskalerna äro lönlöse men stadde i förhatelige sysslor och däremot i intet anseende eller heder», yttrar justitiekanslern v. Stockenström i sin ämbetsberättelse till riksdagen 1760—62. Han anhåller därför, liksom hans företrädare gjort, att ständerna måtte förbättra deras ställning. För övervakningen av de många hushålls- och politiförordningar, som utfärdats, voro landsfiskalerna oumbärliga. Men deras villkor borde så förbättras, att man alltid kunde få pålitliga och habila personer till dessa sysslor »och de ej vara nödsakade att annorlunda umgås med sysslorna än till rikets tjänst». (Utskottshandl. 1760—62 vol. 55).

[42] Det lägre bevakningsmanskapet i huvudstaden misstänktes för bestick-lighet just på grund av sina alltför små löner. De borde hava så mycket betalt, att de »ej behövde se dem i händren, som de skola övervaka».

[43] Kungl. förordn. d. 19 april 1757. (Årstrycket.)

vinningslystnad. Den, som anmälde någon kronobetjänt för underlåtenhet att åtala brott mot brännvinsförordningen skulle i stället för kronobetjänten erhålla den brottsliges brännvinspanna och ådömda böter samt därjämte lika mycket av den försumlige kronobetjänten. Dömdes kronobetjänten förlustig sin tjänst, skulle den, som anmält honom för ämbetsfelet, vara närmast att efterträda honom i tjänsten om han därtill vore lämplig [44].

Till landsfiskalernas hjälp utsträcktes tull- och accisbetjäningens övervakningsrätt även till landsbygden omkring städerna. Under förrättning på landsbygden tillförsäkrades denna personal samma hägn och beskydd av överheten som vid sin tjänsteutövning i stad [45].

Efter den goda skörden 1758 utfärdade regeringen, som befarade ökade brott mot förbudet, och som funnit den dittills använda bevakningen »dels otillräcklig, dels ock icke nog pålitlig», en befallning till samtliga landshövdingar att i enlighet med § 8 i 1756 års förordning till regeringen inberätta, om de funne den gamla bevakningsmetoden otillräcklig eller ej lämplig för länet, samt i sådant fall giva förslag, hur bevakningen måtte kunna förbättras [46]. Förbudsförordningen skulle genast åter kungöras från predikostolarna, och övervakandet av dess iakttagande skulle ske med fördubblad uppmärksamhet [47].

Initiativet till sistnämnda förordning hade tagits av justitiekanslern, vilken funnit den av förhållandena påkallad. Rådet hade under överläggningen framhållit vikten av, att förbudsförordningen med lika stränghet upprätthölles gent emot alla rikets invånare, högre som lägre utan anseende till personen, »så att ämnen till förtydningar och vrånga omdö-

[44] Nedre just. rev. prot.-utdrag d. 17 nov. 1757. K. förordn. d. 29 nov. 1757. (Årstrycket.)

[45] K. förordn. d. 1 mars 1758.

[46] Endast i ett eller annat fall ansågo landshövdingarna detta av nöden, t. ex. Kaulbars i Göteborgs och Bohus län, men hans alltför stränga åtgärder förkastades av regeringen.

[47] Justitiekanslern mem. d. 3 okt., rådsprot. d. 4 okt., 7 och 28 nov. 1758. K. förordn. d. 31 jan. 1759. (Årstrycket.)

men hos allmänheten må ur vägen röjas». Löwenhielm reagerade mot den aldrig sinande förordningsfloden. Icke mängden av förordningar skulle leda till målet utan ett allvarsamt handhavande av de redan utfärdade förordningarna. Han påyrkade därför säkrare förvaring av de insamlade brännvinspannorna samt allvarliga förmaningar till kronobetjäningen att iakttaga, vad deras plikt tillhörde. Höpken fann, att justitiekanslerns förslag om iterering och skärpning av förbudsförordningen visade, att den ej haft åsyftad verkan. Av allra största vikt var att tillse, det lagar och författningar med mera drift blevo verkställda, så att straff utan dröjsmål följde på brottet; i motsatt fall voro de onyttiga. Särskilt var det betydelsefullt, att ämbets- och uppsyningsmännens förseelser allvarligen beivrades[48]. Höpken förmodade, att om bevakningsbetjäningen tillhölls att göra sin skyldighet utan mannamån, skulle sådant mera bidraga till ändamålets vinnande än alla böter och tvång, som pålades allmogen.

Mest maktpåliggande var bevakningen i huvudstaden. I riktig förkänsla härav hade regeringen bibehållit kronans extra bevakningspersonal[49]. Då manskapet ändå visade sig otillräckligt, hemställde justitiekanslern om dess ökande. Han tänkte sig dels ett större antal uppsyningsmän för daglig visitering av krogar och kaffehus, varigenom försäljningen skulle hindras, och brännvinssmugglingen följaktligen av sig själv avstanna; dels en ökning av antalet beslagskarlar med 40 à 50 man ur regementena för att hindra brännvinsinpraktise-

[48] Rådet uttalade, att sådana mål före alla andra borde avgöras, så att dylika personer skyndsamt måtte erhålla sitt straff. Annars vore lagstiftaren ej säker om lagarnas verkställighet och hade följaktligen ingen säkerhet mot missbruken. (Justitiekanslern mem. d. 3 okt. 1758. Rådsprot. d. 4 okt., 7 och 28 nov. 1758.) Uttalandet föranleddes närmast av en händelse i Västmanland. Där hade en länsman, vilken gjort sig skyldig till efterlåtenhet vid förseglingen och förvaringen av pannorna samt för mutor nedlagt sin talan i åtskilliga beslagsmål, blivit av tingsrätten dömd till böter och tjänstens förlust. Han hade då vädjat till hovrätten, men denna hade ännu efter $1\frac{1}{2}$ år ej avgjort saken. Enligt rådets beslut skulle målet nu genast avgöras.

[49] Den bestod i Stockholm av 1 inspektor, 2 uppsyningsmän, 6 vaktmästare och 25 besökare.

ringen. Rådet biföll detta och förordnade, att varje uppsyningsman skulle ansvara för 3 eller 4 krogar. För att de ej skulle kunna bestickas, skulle de ombytas varannan eller var tredje dag. De ägde rätt att visitera på krogar, källare och kaffehus men ej på andra ställen. Rådet ansåg husvisitationer »i allmänhet osmakelige» och fruktade, att om de sträcktes för langt, skulle sadant bidraga att göra själva förbudet misshagligt för allmänheten och bereda vägen för dess upphävande [50]. Dessa atgärder hade önskad verkan. Beslag gjordes därefter nästan dagligen, och upplagen av konfiskerat brännvin växte sa ansenligt, att man slutligen klagade över brist på utrymme för dess förvaring [51].

Sammanfattar man de intryck, som ett studium av de officiella akterna ger, kan man lugnt våga påstå, att förbudet 1756—60 ingalunda visade sig vara effektivt. Men ihagkommas bör, att man i myndigheternas handlingar huvudsakligen får se skuggsidorna. Visserligen framhållas enstämmigt förbudets nyttiga verkningar under de svåra åren och önskvärdheten av dess fortvaro, men eljest innehålla rapporterna enligt sakens natur mest klagomal över begångna förbrytelser. *Hur* talrika dessa i verkligheten varit undandrager sig vår kännedom, enär många naturligtvis aldrig uppdagats [52]. Att förbudet emellertid också haft många goda sidor framgar likaledes av samtida vittnesbörd. I flera småskrifter framhålles, att livet på vägar och offentliga platser blivit mera stillsamt än förut. Det var ett nöje att färdas på vägar och stigar, ty folket for så tyst och vackert, och ingen hade att klaga över ringaste förolämpning [53]. Vart man vände sig, märktes »tysthet, sämja och spakfärdighet». Krogar och värdshus hade ett stilla och sorgesamt utseende. Kopparslagarna be-

[50] Justitiekanslerns mem. d. 3 okt. 1758. Rådsprot. d. 4 okt. och 28 nov. 1758.

[51] Rådsprot. d. 21 mars 1760.

[52] Av fiskalernas till justitiekanslern insända förteckningar över brottmål kan man tydligt se, huru brännvinsmålen (olaga bränning och försäljning), vuxit i antal mot förut. I allmänhet hade de flesta fiskaler ett eller flera dylika mål. Men av lätt insedda skäl torde någon tillförlitlig statistik ej kunna byggas på dessa uppgifter.

[53] Andra samtalet mellan bönderna Håkan och Jan.

klagade sig över, att de mist sin bästa förtjänst. Domarna sågo sina göromål förminskade, ty slagsmål, trätor och flera indräktiga oordentligheter hade så när alldeles kommit ur bruket[54]. Vi erinra oss, att liknande skildringar föreligga om 1740 års förbud. Klart är, att även om talrika missbruk ägt rum, måste borttagandet av pannorna samt myndigheternas övervakning hava lagt en stark hämsko på bränningen. Sannolikt är väl, att förbudsbrotten ökats, när nöden var förbi och bättre tillgång på spannmål med 1758 åter inträdde[55]. En närmare eftertanke säger oss, att vittnesbörden från båda sidor kunna vara lika sanna. De torde mahända blott avse olika tider och olika orter. Oförnekeligt är dock, att förbudet, som ej vilade på den enda riktiga grunden, allmänhetens övertygelse om dess nödvändighet, aldrig blev fullt effektivt.

Tydligen ha de ledande männen av hattpartiet väntat sig för mycket av detsamma. För alla dem, som hoppats, att förbudsåren skulle avvänja nationen från smaken för brännvin, blev den faktiska utgången en bitter besvikelse. Brännvinsbränningen, särskilt husbehovsbränningen, var fastare rotad än mången velat tro. En tydlig resignation, åtminstone delvis framkallad av förbudstidens erfarenheter, gör sig märkbar bland Hattarna under början av 1760-talet. Vilken stämningen var bland de olika samhällslagren angående det oväntat långa brännvinsförbudet, lära vi bäst känna av förhandlingarna vid den 1760 sammanträdande riksdagen.

[54] J. Fischerström, Påminnelser vid Sveriges allm. och enskilte Hushållning.

[55] Jfr Oförgripeliga påminnelser etc. av Jösta Olsson, som talar om »den nu (1759 och 1760) mer än tillförne i städer och byar tilltagande brännvinsbränningen».

KAP. XIV.

Brännvinsförbudets upphävande. Städernas bränningsrätt starkt hotad. 1762 års brännvinsförordning.

När ständerna i oktober 1760 åter samlades, hade partiförhållandena undergått en stor förändring. Hattpartiet, som vid föregående riksdag stått på höjdpunkten av sin makt, var nu statt i upplösning. Det okloka pommerska kriget, rikets stora skuldsättning, förvirringen i penningväsendet, allt detta hade bidragit att hastigt minska hattpartiets anseende. Tvivlet på riktigheten av det länge följda systemet utbredde sig alltmer bland många av partiets egna medlemmar. Det allmänna missnöjet med Hattarnas inre styrelse — däribland även med överflöds- och brännvinsförordningarna — gav oppositionen stark vind i seglen. Mösspartiet reser sig åter. Dess länge undanskjutna åsikter i den ekonomiska politiken börja ånyo göra sig gällande. Under det många Hattar frångingo de gamla partidoktrinerna, förfäktade Mössorna sina asikter i näringslagstiftningen med stigande tillförsikt. Omsvängningen kan även märkas i fråga om brännvinslagstiftningen, där dock Mössornas uppfattning gjort sig gällande redan i 1752 ars förordning.

I riksdagens början tycktes Hattarna ännu ha övervikt. De lyckades få SU. och talmansposterna i sina händer. Men på grund av inre oenighet kunde de ej utnyttja denna fördel. Av ständen voro borgarna fortfarande Hattarna trogna, men hos adel, präster och bönder ägde Mössorna ett högst betydande antal anhängare. Länge voro partiförhallandena oroliga och växlande men under riksdagens senare skede fingo Hattarnas motståndare allt mer övertaget. — Ett nytt system var i annalkande.

Vilken ställning skulle riksdagen inta till brännvinsförbudet?

Att en ändring i brännvinslagstiftningen skulle komma till stånd, när ständerna åter sammankommo, var en allmänt utbredd önskan i landet. Redan långt före riksdagen fick regeringen genom justitiekanslern kännedom om, hur stark denna åstundan var, särskilt bland allmogen. I mars 1759 hade denne inberättat, att han iakttagit detta under en strax förut företagen tjänsteresa. Det hade särskilt kommit i dagen vid den anbefallda inventeringen av brännvinspannorna.

Under hänvisning till det då radande laga spannmalspriset hade bönderna påstått, att de kunde göra sig mest nytta av spannmålen både för sig själva och sina kreatur, om brännvinsbränningen bleve tillaten. Detta visade, menade justitiekanslern, att »begärelsen och smaken för denna skadliga dryck beklagligen ännu ej under förbudstiden hunnit förga allmogen». När riksdagen sammankom, kunde man därför vänta, att bondestandet skulle göra de kraftigaste ansträngningar för att fa brännvinsbränningen lösgiven. Detta föranlät justitiekanslern att hemställa till regeringen, om det icke lämpligen redan före ständernas sammankomst borde övervägas, huruvida ej brännvinsbränningen för framtiden till beredande av en ansenlig inkomst åt staten kunde på vissa villkor frigivas men därvid »sättas på en annan fot än före förbudet». Att detta sista syftade pa inrättandet av kronobrännerier framgar tydligt av den följande överläggningen. Radet tog a ena sidan i betraktande den inkomst, som kronan kunde ha att vänta, »därest brännerier för kronans räkning inrättade bleve». Det andra alternativet, varom diskussionen rörde sig, var möjligheten att kunna alldeles avvänja nationen fran brännvinet, alltsa brännvinsförbudets bibehållande[1]. Längre fram uttalade Höpken, att det vore önskvärt, att brännvinsförbudet aldrig upphävdes enär det haft en högeligen gynnsam inverkan pa handelsbalansen. Den stora svårigheten var att kunna bibehålla förbudet, da arsväxten blev ymnig och spannmalspriset följaktligen stod lågt, ty da skulle allmänheten i brist pa andra medel till skälig utkomst säkerligen med all makt söka aterfa rätten att oinskränkt tillverka brännvin. Det vore därför enligt Höpkens mening av största vikt att hindra spannmålens vanpris och till-

[1] Rådsprot. d. 21 mars 1759.

försäkra lantmannen en mot hans möda svarande vinst. För detta ändamål föreslog han magasinsavgift, premier etc. Man överlade i regeringen om upphandling av spannmål för kronans räkning för att på så sätt hålla spannmålspriset uppe. Vid ett annat tillfälle yttrade Tessin, att erfarenheten visat förbudets nytta och givit ett bevis, hur gagneligt det vore att bibehålla detsamma, om man ville försäkra sig om spannmål vid infallande missväxt [2]. Regeringens beslut med anledning av justitiekanslerns hemställan blev att från kammarkollegium infordra yttrande angående brännvinsbränningens ordnande för framtiden. Kollegiet alades att därvid iakttaga största tystlatenhet, för att ingenting matte bli känt, innan frågan blivit tillräckligt utarbetad [3].

Redan några veckor senare insände kammarkollegium begärt yttrande, huruvida brännvinsbränningen under dåvarande förhållanden borde frigivas, samt hur tillverkningen borde ske [4]. I fråga om förbudets fortvaro var kollegiet av annan mening än regeringen.

Kollegiet ansåg, att anledningen till 1756 års förbud vid den tiden upphört, enär ymnig tillgång på spannmål fanns i riket. Det skulle därför för allmänheten vara både nyttigt och angenämt, om K. Maj:t under vissa villkor tillåte en inskränkt brännvinsbränning. Detta skulle förhindra, att spannmålen »till lantmannens märkeliga skada» föllo till alltför lågt pris. Dessutom skulle genom brännvinsbränningens tillåtande vinnas, att kronan finge större inkomster, att allmänhetens hopp om att få bränna, när spannmålsbristen upphört, uppfylldes, samt att allmogen vandes vid en inskränkt bränningsfrihet, varigenom ett tygellöst brännande kunde förekommas. En modererad brännvinstillverkning skulle omintetgöra lönnbränningen samt giva kronan medel att antingen upphandla spannmål för magasinerna eller också införa premier för spannmålsexport. Ett upphävande av förbudet, sedan det ej längre kunde anses behövligt, skulle skapa ett prejudikat på

[2] Rådsprot. d. 2 dec. 1760.

[3] Rådsprot. d. 21 mars 1759.

[4] Kammarkoll. skriv. till K. Maj:t d. 1 maj 1759 (finnes bland Utslagshandl. A. 23, justitierev.).

K. Maj:ts makt att efter omständigheterna tillåta eller förbjuda brännvinsbränningen.

Vad sättet för brännvinsbränningen anginge, ansåg kammarkollegium, att den ej kunde ske, såsom dittills varit vanligt, enär en stor del av allmänheten sålt sina brännvinspannor till kronan. I stället föreslås upprättande av arrendebrännerier. Varje större socken (eller två mindre tillsamman) skulle ha ett dylikt bränneri, dit envar finge föra sin säd till förbränning och för varje tunna säd — utan att erlägga någon avgift — erhålla 10 kannor brännvin jämte dranken. Bränningen skulle regleras både till kvantitet och tid. Ägare av $^1/_4$ hemman (och därunder) kunde få bränna $^1/_2$ tunna, ägare av större gårdar i förhållande härtill. Torpare, soldater etc. skulle dock vara uteslutna. För rätten att bränna skulle av hemmansbrukarna till kronan erläggas 1 d. smt tunnan. I städerna kunde likaledes inrättas ett eller två brännerier alltefter stadens storlek. De större hushållarna i städerna finge bränna 1 tunna, de mindre $^1/_2$. Bränning finge endast äga rum under vinterhalvåret (1 okt. —1 april). Sedan privatpersonerna fått bränna, vad de önskade, borde entreprenören ha rätt att bränna till salu under den återstående delen av terminen. Landshövdingarna skulle utbjuda bränningsrätten åt personer, som voro tillräckligt förmögna att anlägga dylika större brännerier. Arrendatorns avgift till kronan föreslås exempelvis till 2 d. smt i månaden för varje kannerum, som brännvinspannorna innehölle. Efter bränningsterminens förlopp skulle pannorna förseglas.

Ytterligare bevis på allmogens otåliga längtan efter ett slut på brännvinsförbudet lämnade på hösten 1759 en berättelse av landshövding Mörner i Örebro län. Efter den goda skörden detta år visade bönderna missnöje över att ej få bränna. En del hade åberopat förra riksdagsbeslutet, att bränning skulle vara tillåten, när spannmålen kommit i så lågt pris, som fallet då i allmänhet var. Mest orolig hade allmogen i Fällingsbro och Glanshammars härader visat sig. Redan 1758 hade bönderna i det förra häradet begärt landshövdingens bistånd till förbudets upphävande. Ehuru de avvisats, hade de 1759 förnyat sin anhållan, varvid Glanshammars härad anslutit sig till dem. Landshövdingen befarade, att snart hela trakten

skulle förena sig i samma begäran. Han ville visst icke understödja allmogens önskemål utan endast visa, hur segt böndernas smak för brännvin fortfarande höll i sig, »varföre det vore fåfängt att hoppas, att man någonsin skulle kunna förmå dem att övergiva det. Snarare torde de våga det yttersta för att bibehålla sitt kära brännvin, vartill knappt mer behövdes än en duglig ledare» [5].

Om stämningen bland bondeståndet kunde man därför ej misstaga sig. Dess representanter vid riksdagen hade av sina valmän i uppdrag att utverka husbehovsbränningens snara lösgivande [6]. Detta sökte de också med all skyndsamhet och iver fullgöra. De läto t. o. m. det gamla önskemålet om säte i SU. stå tillbaka för brännvinsfrågan för att icke på något sätt stöta de andra ständen, innan de fått den åtrådda bränningsfriheten beviljad. För ärendets utredning tillsatte bondeståndet ett stort utskott, bestående av en representant för varje län, vilka skulle biträdas av talmannen och sekreteraren [7]. Avsikten med denna stora beredning var, att föreställningen till de andra stånden »måtte bli så mycket mera grundad och lämpad efter nuvarande omständigheter». Deputerade voro snart färdiga med sitt utlåtande, som mest rörde den lämpligaste taktiken för frågans lyckliga lösning. Man ville undvika att få den remitterad till en deputation, enär därigenom tiden skulle förhalas, så att allmogen ej komme i åtnjutande av bränningsfriheten under hösten och vintern, då den bäst behövdes. Därför hade deputerade funnit klokast att blott anhålla om rätt för hemmansbrukare att bränna till husbehov under hänvisning till, att den orsak, spannmålsbristen, som föranledde förbud 1756, nu ej längre förelåg. Däremot borde man undvika att vidröra sättet och villkoren för brännvinsbränningens framtida ordnande [8]. Trots förslag av en otålig ledamot att genast översända bondeståndets anhållan till medstanden beslöt man att vänta något därmed,

[5] Landshövd. Mörner till K. Maj:t d. 2 nov. 1759 (justitierev. Utslagshandl. A. 23).

[6] »Ansökan att få bränna till husbehov hade från alla rikets provinser och härader varit allmän.» BD:s bet. d. 3 april 1761.

[7] Bondest. prot. d. 3 nov. 1760.

[8] Bondest. prot. d. 5 nov. 1760.

för att bondeståndets ledamöter skulle få tillfälle att tala med sina bekanta och vänner i de övriga ständen »och göra dem sadana föreställningar, som kunna vara tjänliga att förma dem att giva bifall till ståndets tankar» [9].

Efter en veckas väntan fann bondeståndet tiden inne att avsända sitt protokollsutdrag. Det erinrade däri om årets ymniga skörd, som tryggade landets brödbehov utan införsel av utländsk spannmal, men pavisade samtidigt, att det vore lika viktigt att hindra spannmalens vanpris i goda ar som att förekomma dess stegring i svåra år. I flera provinser funnos dessutom detta ar mycket spannmal, som blivit skadad genom regn under bärgningstiden. Denna spannmal skulle till ägarens förlust alldeles förfaras, om den ej som förr finge användas till brännvinsbränning. Att erhalla tillgang till drank vore nödvändigt, da arets foderskörd blivit dalig. Av dessa skäl »höll bondestandet betänkligt och för det allmänna mindre gagneligt att lata förbudet mot brännvinsbränning vidare kontinuera». Alla hemmansbrukare borde fa tillstand att till egen nödtorft bränna brännvin »med sina små pannor» [10]. Men salubränning bade i stad och pa land skulle fortfarande vara förbjuden, tills ständerna hunne därom närmare förordna [11].

Innan bondeståndets begäran om brännvinsbränningens frigivande avgjordes i plena, fördes frågan på tal i SU. Detta skedde av Kierman, och anledningen var bekymmer, hur medel till rikets stora utgifter skulle kunna erhallas i en tid, då alla statens kassor voro uttömda, men behoven snarare ökades än minskades. En utväg vore att åter tillåta brännvinsbränningen och beskatta den. Men om avsikten att skaffa statsverket inkomster av brännvinsbränningen skulle vinnas, var det av vikt, att frågan om avgiften avgjordes samtidigt som frågan om husbehovsbränningens frigivande. Av salubränningen ensam kunde ingen större inkomst för riket erhållas. — Genom Kiermans yttrande hade brännvinsfragan nu liksom alltid tidigare sammankopplats med fragan om fyllandet av statsverkets behov. Presidenterna Höpken och Friesendorff instämde med

[9] Bondest. prot. d. 6 nov. 1760.

[10] Bondest. prot.-utdrag d. 14 nov. 1760.

[11] Bondest. prot.-utdrag d. 20 nov. Prästest. prot. d. 20 nov. 1760.

Kierman. Medel saknades även till de mest nödvändiga utgifter. Det vore svårt att finna nagon bättre utväg än den föreslagna. Om sättet till bränningens ordnande far man föga upplysning av debatten. Friesendorff betonar emellertid, att om bränningen frigaves, vore nödvändigt att träffa sadana anstalter, att spannmål sparades så mycket som möjligt, och staten samtidigt vunne en ansenlig inkomst. Brännvinsskatten trodde han kunna uppgå till 12 à 18 t. g. Ärkebiskop Troilius var också övertygad om nödvändigheten att nu begagna brännvinet som skatteobjekt. Av hänsyn till böndernas enstämmiga begäran kunde man ej undgå att frigiva bränningen. Men detta vore ofrånkomligt även därför, att förbudet visat sig ineffektivt. Trots bevakningen hade mycken spannmål bränts till brännvin, varigenom förbudets syftemål omintetgjorts. Brännvinstillverkningens medgivande vore alltså »et malum necessarium».

Mössorna i SU. yrkade bestämt på förbudets upphävande. Deras synpunkt var dock delvis en annan. I fråga om förbudets ineffektivitet instämde de tillfullo med ärkebiskopen. Förbudslagens verkningar hade varit olycksdigra: manga människor hade för förbudsbrott kommit i olycka, de som lyckats dölja sina lagöverträdelser hade haft vinst, men de laglydiga däremot förlust. Därför vore det nödvändigt, att brännvinsbränningen nu ater bleve tillaten. Men samtidigt som överste Rudbeck, Mössornas främsta kraft i SU., sålunda kritiserade förbudet, framförde han ett annat skäl till dess upphävande. Alla varor hade stigit till högt pris, spannmalen, som var lantmannens nästan enda försäljningsvara, däremot fallit i fullkomligt vanpris. Följden var, att jordbrukarna maste sälja sina produkter till lagt pris men köpa, vad de behövde, till högt. Enda medlet att upphjälpa spannmalspriset vore brännvinsbränningens frigivande, varigenom lantbrukarna sattes i tillfälle att draga största möjliga nytta av sin säd. Prosten Manquer instämde fullkomligt däri, att lantmannen skulle bli ruinerad, om icke jämvikten mellan spannmålspriset och övriga varupris återställdes, samt att den enda utvägen till uppnående av en dylik jämvikt vore den av överste Rudbeck föreslagna: brännvinsförbudets upphävande.

Hattarna voro ingalunda inom sig eniga i brännvinsfrågan. Flera av deras ledande män opponerade sig mot förbudets upphävande. Främst kom denna opposition från ett par av utskottets prästerliga ledamöter, biskop Halenius och doktor Gadolin. Halenius ansåg brännvinsförbudets upphävande ur flera synpunkter skadligt för samhället. Den första verkan därav skulle bli, att växelkursen på grund av ökad spannmålsimport komme att stiga ännu högre, än den redan var. Han trodde, att en undersökning skulle visa, att både spannmålsimport och brottslighet sjunkit under förbudstiden. Men kunde brännvinsbränningens frigivande ej undvikas, borde riket åtminstone ha den nyttan därav, som Kierman m. fl. önskat. Gadolin fann också förbudets upphävande vara »för det allmänna högst skadeligt» och ville ej gå med därpå. Han kritiserade de föregående talarnas uppfattning av läget och anvisade andra utvägar ur svårigheterna. Påståendet, att bondeståndet så orubbligt fasthölle vid kravet att få bränna, trodde han innebära en orättvisa med detta stånd: »kanhända att bondeståndet får bära namnet, och andra därav njuta gagnet». Han kände sig nästan övertygad därom, att bönderna skulle avstå från sin fordran, ifall SU. och de andra ständen gjorde bönderna en föreställning om skadan för riket och för dem själva av brännvinsbränningen. Ett bättre medel till spannmålspriset höjande än brännvinsbränningens frigivande vore att förbjuda all införsel av spannmål. Icke heller behövde man tillåta brännvinstillverkningen för att genom dess beskattning skaffa staten nödiga inkomster. Nu såväl som förr kunde statsbehoven täckas genom bevillning. Huru tryckande dessa än vore, trodde han likväl, att rikets inbyggare hellre skulle påtaga sig en sådan börda än anlita en utväg, »som nu och i framtiden vore för det allmänna skadlig». — Med dessa sistnämnda talare instämde presidenten i kommerskollegium friherre Rudenschiöld, som var livligt övertygad om brännvinsbränningens skadliga verkningar. Brännvinsförtäringen enerverade och försvagade nationen, korrumperade sederna, stegrade växelkursen och bidrog i missväxtår till spannmålens dyrhet. Det hade ömmat honom, när han hörde, att brännvinsförbudet ruinerade lantmannen, men kommerskollegium hade

redan föreslagit flera utvägar, huru spannmalen kunde bli lantmannen till nytta med bibehallande av det låga priset. Enligt Rudenschiölds mening vore det naturliga, att man sökte fälla priset pa de övriga varorna till nivå med spannmålspriset i stället för att höja det senare, vilket skulle lända den fattige till betryck och strede emot alla vedertagna principer. Sin uppfattning att brännvinsförbudet varit nyttigt »och ansenligen inflluerat på växelkursen» sökte han styrka med hänvisning till spannmalsimportens starka sjunkande under förbudsåren [12]. Därför borde SU. avråda plena från förbudets upphävande.

I Rudenschiölds yttrande om brännvinets skadlighet instämde överste Rudbeck oförbehallsamt men vidhöll likväl sin asikt om brännvinsbränningens nödvändighet som korrektiv mot då rådande låga spannmålspris. Mot växelkursens fördärvbringande stigning borde ständerna med det snaraste uttänka andra och säkrare medel, annars vore rikets undergång förestående.

Efter åtskilliga tvister i SU. om, hur brännvinsfrågan lämpligast borde handläggas, beslöts, att ärendet skulle hänskjutas till gemensam förberedande behandling av StD. och KEKD. för att därefter avgöras av plena. Biskop Halenius yrkade, att om dessa deputationer funne förslaget om brännvinsförbudets upphävande förenat med rikets fördärv, borde de göra nödiga föreställningar därom till ständerna [13].

SU:s förslag om brännvinsfrågans hänskjutande till StD. och KEKD. bifölls endast av prästeståndet [14].

[12] Växelkursen hade icke sjunkit utan tvärtom stigit under förbudsåren, trots att spannmålsinförseln »ansenligt minskats. Detta framgår av följande jämförelsetal:

År	Sp. import	Växelkurs.
1756	479,940 tunnor	40,3 mark
1757	306,297 »	44,7 »
1758	228,146 »	51,0 »
1759	167,618 »	50,1 »
1760	115,121 »	64,6 »
1761	115,755 »	72,3 »

(Åmark a. a. Tab. 1 och 10.)

[13] SU:s prot. d. 17 och 19 nov. 1760, prot.-utdrag d. 17 nov. 1760.

[14] Prästest. prot. d. 20 nov. 1760.

I borgarstandet var uppfattningen den, att brännvinsförbudet ej kunde upprätthållas: Här liksom i bondestandet hade valmännen övat påtryckning. Större delen av städernas fullmäktige ha fått in commissis att begära brännvinsbränningens lösgivande», yttrade borgmästare Brunsell. Man förmodade allmänt, att adel och präster skulle bifalla böndernas förslag. Denna uppfattning bekräftades av talmannen, vilken sade sig ha märkt mycken böjelse därtill hos de båda nämnda standen. »Saken är», märker jag, »att antingen vi säga mot eller med, lär förbudet upphävas», konstaterade Renhorn. Att dröja fann borgarståndet då vara farligt, enär städerna kunde riskera att bli uteslutna från rätten att bränna, varav följden bl. a. skulle bli, att »de hemmavarande komme att fatta ett billigt missnöje». »Ty», framhöll radman Hylphert, »om brännvinsförbudet upphäves på landet men ej i städerna, drar landet hela vinsten därav så för sig enskilt som genom brännvinsinpraktiseringar i städerna». Bevis härpå hade man fått under förbudstiden. Vissa lantbor hade funnit »nogsamma utvägar att rikta sig», men städerna hade lidit. — Uttryckligen försvarade ingen mer än radman Hanquist förbudets fortvaro, fastän man förstår, att många andra endast ogärna fogade sig i dess upphävande. Som övertygad motståndare till förbudet uppträdde endast borgmästare Malmstein. Då »otaliga brott och missbruk ägt rum» under förbudstiden, och ingen möjlighet fanns att förekomma dylikt, ansåg han bäst, att förbudet upphävdes. I övrigt märker man föga spår av någon principdebatt. — Faxell upptog en tanke från föregående riksdag, då han föreslog en sådan lösning av frågan, att införselförbudet på franskt brännvin skulle upphävas och alla importavgifter å detsamma försvinna, varigenom det skulle kunna säljas så billigt, att inhemsk bränning ej lönade sig. Därmed skulle spannmålsbesparing kunna vinnas. Förslaget vann dock ej anklang. Många befarade, att tanken ej kunde realiseras under då rådande höga växelkurs och dyra frakter. — Borgarståndet beslöt att hänskjuta frågan om brännvinsbränningen till BD [15]. Städerna borde få bränna under samma villkor som landsbygden, men

[15] Borgarst. prot. d. 20 nov. 1760.

alla stora verk skulle vara uteslutna. Men borgarståndet ansåg nödvändigt att föreskriva en viss tid för brännvinsbränningen. Denna termin bestämdes till 3 veckor. Avgiften skulle sedermera bestämmas av BD. — En erkännansvärd moderation hade borgarståndet visat, då det ej jämväl fordrat salubränningens frigivande. Ett par yrkanden därpå hade framställts men ej vunnit gehör [16]. Men bondeståndet var missnöjt både med ŠU:s och borgarståndets förslag, enär tiden därigenom skulle förhalas, så att de ej finge den påräknade nyttan av husbehovsbränningens frigivande. Bönderna skickade därför flera deputationer till prästeståndet, och deras talman anhöll i talmanskonferensen om frågans snara avgörande, »på det allmogen på landet, som icke har någon annan delikatess, måtte få bränna brännvin och sig därav vid instundande julehögtid betjäna». Prästeståndet lämnade beredvilligt sitt bifall till husbehovsbränning både i stad och på land men ville icke föreskriva någon viss tid därför [17]. Av ståndsprotokollet får man ej veta mycket om prästeståndets ställning till förbudet. Så mycket framgår dock, att flera medlemmar både Hattar och Mössor hyste betänkligheter mot att bifalla bondeståndets begäran. Biskoparna Halenius och Beronius framhöllo särskilt de moraliska vådor, som förbudets upphävande skulle föra med sig, »i det vanartigt folk skulle ta sig anledning till friare utbrott i fylleri och varjehanda därmed förknippade ogudaktigheter». Kyrkoherdarna Celsius och Manquer önskade åtgärder i likhet med de 1756 föreslagna, »för att missbruk i det möjligaste må förekommas». Men ståndet hade latit lugna sig därav, att salubränning samt införsel och försäljning fortfarande skulle vara förbjudna [18].

Adelns debatt var utförligare än medståndens och ger oss en ganska god inblick i ståndets uppfattning av brännvinsfrågan [19]. Man märker genast, att de adliga jordägarna önskade gå bönderna till mötes för att genom brännvinsbränningens frigivande få till stånd en stegring av spannmålspriset. Deras

[16] Borgarst. prot. d. 1 dec. 1760.
[17] Prästest. prot. d. 4 och 5 dec. 1760.
[18] Prästest. prot. d. 14 nov. 1760.
[19] Ad. prot. d. 5 dec. 1760.

talan fördes främst av Rudbeck, själv stor jordbrukare, vilken upprepade sina från överläggningen i SU. kända synpunkter. Han fann nödvändigt, att även försäljning av brännvin bleve tillåten, emedan eljest blott de laglydiga skulle bli lidande. Överraskande nog erkände han samtidigt, att brännvinsbränningen var skadlig för landets ekonomi genom att öka underbalansen. »Den gör oss till tiggare», yttrade han. Endast av nödtvång gav han därför sitt bifall till brännvinsbränningens frigivande.

Så långt som Rudbeck gingo nu ej Mössorna i allmänhet. De bekämpade förbudslagstiftningen i huvudsak därför, att den visat sig omöjlig att genomföra i praktiken. »Alla lagar böra vara praktikable och möjlige att med eftersyn handhavas», yttrade Cederhielm. Vore så icke fallet, bleve den rättsinte lidande men den olydige rik. Laglydnad vore nödvändig hos allmänheten. Alltså vore det av behovet påkallat att göra sådana lagar, som bunde folkets samveten, »helst sedan det olyckligtvis lärt distinguera emellan sitt samvete och sin säkerhet». Eljest medgav han gärna, att brännvin utövade en skadlig inverkan i moraliskt hänseende, och han skulle velat bannlysa det, men endast ifall även andra spritdrycker kunde utestängas. Vad spannmålsbesparingen beträffade, som brännvinsbränningens förbjudande skulle astadkomma, vore den endast skenbar, ty då skulle i stället så mycket mer spannmål åtgå till bryggning.

Förnämligast ur samma synpunkter, som Mössorna gjorde gällande, riktade Pechlin, ledaren för de fronderande Hattarna, i sitt skarpa angrepp på regeringen en kritik även mot brännvinsförbudet. Främst var väl hans parti förbittrat över förbudets förlängning, vilken de betraktade såsom en olaglighet. Fastän spannmålen salts till 6 d. smt i många landsdelar, hade brännvinsbränningen icke frigivits, vilket dock bort ske enligt ständernas eget förordnande. Lantmannens förluster på det låga spannmålspriset, förbudets bristande effektivitet, för vilket han gav regeringen skulden, förbudsbrottens långsamma avdömande i högre instans, allt sådant försummade Pechlin icke att framdraga.

De rättrogna Hattarna förklarade sig samt och synnerligen

samtycka till brännvinsbränningens frigivande endast såsom ett nödvändigt ont, som det ej stod i deras makt att hindra. Landshövding v. Hauswolf förklarade sig ha avstyrkt brännvinsbränningen i sin riksdagsrelation. Nu fann han sig dock tvungen att samtycka därtill. Han saväl som landshövding Friesendorff betonade brännvinsbränningens fördärvbringande inverkan på växelkursen, vilken säkerligen skulle komma att stiga till en odräglig höjd. Det längsta man ville gå var att medgiva husbehovsbränning på en kortare tid men däremot ingen försäljning av brännvin och ingen bränning i städerna. »Bränning är en lantmannanäring, och dem ej tillkommande», yttrade flera. Det var de stora brännerierna man riktade sig emot. Konsekvent yrkade därför en riddarhusledamot, att sådana borde speciellt undantagas från den tillämnade bränningsfriheten, även om de voro belägna på landsbygden. Endast bränning med små pannor borde bli tillåten.

Utförligast bekämpades brännvinsbränningen av den till Pechlins parti hörande kaptenlöjtnanten Lilliehorn. I en längre diktamen till protokollet utvecklade han — från hattsynpunkt — alla de vådor, som brännvinsbränningen medförde för samhället. Anmärkningsvärt länge dröjer han vid den moraliska sidan. Eftersom ett omättligt brännvinsbruk berövar människor förnuft och förstånd, följer självklart, framhåller han, att all slags brottslighet ymnigt kommer att florera bland ett folk, som hänger sig åt dryckenskap. Bästa beviset härför vore, att brottsligheten, trots allt, betydligt minskats under förbudstiden, vilket domstolarnas protokoll enligt hans utsago visade. Gemene man hade ofta själva erkänt förbudets nytta, som räddat många från hungersdöd under missväxtåren. Förbudet i sig själv vore alltså gott, men dess övervakande hade lämnat mycket övrigt att önska. »Det är icke, höggunstiga herrar, detta förbuds ohälsosamma påföljder, som gör var och en med allmogen klagande. Nej, det är en efterlåtenhet och en olika noga och grannlaga förbudets handhavande av dem, som äger däröver inseende.» I en landsdel hade myndigheterna gjort sitt bästa för att hålla förbudet i helgd, i en annan hade folket »fått rasa fritt». Det var sådant, som givit anledning till en allmän klagan. Ty den, som betjäningen velat gynna, »hade

fått suga frukten av de laglydigas återhåll och rikta sig derigenom såsom av det härligaste näringsfång».

Brännvinsmissbruket verkade, utvecklade han vidare, hämmande på näringarna, enär det förtoge hågen att uppodla jorden och gjorde fabriksarbetarna oskickliga till sitt arbete. »Vart jag vänder mig finner jag obotelig skada av denna dryck, ja, jag tör ock med sanning våga säga, att denna krydda är ett fördärv för många stora och kvicka genier, vars saknad icke utan med grämelse kan erfaras .

Bland bränningens nackdelar räknade Lilliehorn även den, att spannmålspriset därigenom uppstegrades för den fattige. På grund av sin stora vinst kunde brännvinsbrännaren alltid betala högt pris för spannmålen. Men man måste taga hänsyn till, att de, som behövde köpa spannmål, voro flera än de, som kunde sälja och icke blott se på egen vinning. Vore spannmålspriset för högt, tvingades de fattiga att tillgripa barkbröd och annan onaturlig föda, varav förödande epidemier kunde uppkomma, som ännu mer torde minska landets av krig decimerade folkmängd.

För att spannmålen icke skulle falla till så lågt pris, att lantmannen miste lusten för jordbrukets förbättring, borde kronan i landsorterna inrätta spannmålsmagasiner, där lantmannen alltid kunde påräkna att få avyttra sin säd till skäligt pris. Genom ett dylikt system skulle kronan slippa köpa behövlig spannmål till allt för höga priser, och allmänheten skulle i nödår kunna erhålla undsättning ur de upplagda förråden. Problemet att sätta spannmalen i skäligt pris kunde alltså lösas utan att frigiva brännvinsbränningen.

Men inför allmänhetens välkända åtrå efter brännvin, vilken gjorde den döv för alla förnuftsskäl, resignerade Lilliehorn liksom andra.

Dock fäste han ett oeftergivligt villkor vid sitt bifall till brännvinsbränningens frigivande. Aldrig under några omständigheter borde bränningen varken i stad eller på land utlämnas på entreprenad, ty arrendatorerna skulle kunna lägga ett alltför stort tvång på menigheten »och draga all dess must och styrka under sig». Skulle bränningen äntligen frigivas, borde

man få bränna allmänt. Vid missväxt borde dock all bränning vid hårt straff förbjudas.

Enligt riddarhusets beslut blev husbehovsbränningen tillåten endast för jordbrukare på landet och endast under 2 månaders tid. Adeln hade alltså, utom vad tidsbegränsningen beträffar, anslutit sig till bondeståndets ursprungliga förslag. Adelns avvikande beslut fick emellertid ingen betydelse, då de tre lägre ständen redan bifallit husbehovsbränningens frigivande både i stad och på land och utan att föreskriva någon viss tid därför [20]. Bränningen skulle endast få ske med små pannor och salubränning fortfarande vara förbjuden, tills ständerna närmare hunnit överväga denna fråga [21].

Beslutet om husbehovsbränningen i städerna kunde ej tillämpas i Stockholm, där bränning till husbehov sedan lång tid varit förbjuden och ej utan att medföra svåra underslev ansågs kunna åter tillåtas. Tydligen har Stockholms bryggareämbete genom sin representant i borgarståndet, Olov Ström, vilken redan under den första debatten om brännvinsbränningen förfäktat ämbetets intressen, nu åter gjort kraftiga ansträngningar för att återfå sin inkomstbringande näring. Då brännvinsbrännarna i Stockholm syntes ha utsikt till framgång med sin begäran, sporrades representanterna för Göteborg och Karlskrona att söka vinna liknande förmåner för sina respektive städer. Göteborgsriksdagsmannen Bagge, som själv var brännvinsbrännare, framhöll, att Göteborg under senare tid ej haft rätt till husbehovsbränning. Borgmästare Pihlgart från Karlskrona sökte visa, hurusom mycken oreda skulle yppa sig om husbehovsbränning bleve tillåten i hans hemstad, där utom själva borgerskapet fanns så mycket annat folk (sjömilitär m. fl.) [22]. Nu vaknade de andra städernas avundsjuka. Borg-

[20] RSt:s brev till K. Maj:t d. 6 dec. K. kung. d. 8 dec 1760. [Reg.]

[21] Med vilken längtan bönderna motsett återfåendet av sina brännvinspannor visar allmogens beteende i Sunnervikens fögderi (Bohuslän). Bönderna hade icke kunnat giva sig till tåls till dess kronobetjäningen hann utlämna de i förvar tagna pannorna utan »genast så snart K. Maj:ts kung. var på predikstolarna uppläsen, dem själve uttagit» (landsh:ämb. i Göteborg d. 7 febr. 1761).

[22] Karlskrona hade begärt att få brännvinsbränningen ställd på samma fot som Stockholm och Göteborg.

mästare Ingman m. fl. begärde, att även deras städer måtte få bränna till salu, likaväl som rikets tre största. Dessa sistnämndas anhållan vann dock ej ståndets bifall. Salubränning skulle blott tillåtas för Stockholm, Göteborg och Karlskrona [23], vilka städers bryggareämbeten skulle få avverka ett visst kvantum spannmål mot erläggande av 5 d. smt pr tunna.

Borgarståndets beslut om salubränningens frigivande i Stockholm, Göteborg och Karlskrona biträddes genast och utan svårighet av prästeståndet [24] och bondeståndet men gav på riddarhuset anledning till en längre principdebatt angående frågan, huruvida städerna överhuvud taget borde äga rätt att driva salubränning.

Enstämmigt och starkare än någonsin betonades brännvinsbränningens karaktär av en med jordbruket sammanhängande näring. Hattar likaväl som Mössor voro fullt ense i att bestrida städernas rätt till fabriksmässig brännvinsbränning. Städernas stora brännerier ruinerade landet genom de stora spannmålsmängder, som där åtgingo. Detta, menade Ehrensvärd, hade man bäst kunnat iakttaga under förbudstiden. Visserligen hade då lönnbränning florerat på landsbygden, men tack vare att de stora brännerierna i städerna, som man lättare kunde övervaka, stått stängda, hade spannmålsimporten kraftigt gått ned. Boije misstänkte, att städerna alltid bränt 3 gånger så mycket som de uppgivit. Är detta ett näringsfång, så håller jag det för ett djävulskt näringsfång», utropade han harmsen. Lantbrukarna borde ha rätt att bränna även till salu, men aldrig städerna. Ehrenmalm, Bilberg m. fl. ivrade för bildandet av en koalition mellan de tre jordbrukande stånden i syfte att garantera dessas ensamrätt till salubränningen. På präste- och bondeståndens medverkan till att »försvara lantmannens rättighet och förmån» tvivlade de ingalunda.

Beträffande det närmast föreliggande överläggningsämnet, förslaget om salubränning i Stockholm, Göteborg och Karlskrona, funno många detta betänkligt ur rättvisans synpunkt. Måste salubränning tillåtas, borde den bli allmän, annars blev följden blott lagöverträdelser. »Varför skall man göra schis-

[23] Borgarst. prot. d. 11 dec. 1760.
[24] Prästest. prot. d. 15 dec. 1760.

mer bland nationen?» utbrast Cederhielm. »Varför vissa städer och icke alla? Varför städer och icke landet? Land och städer böra njuta lika frihet.» Intet tvivel, menade han, kunde råda om brännvinets skadliga verkningar. Men liksom atskilliga andra skadliga ting kunde dess bruk ej förhindras. Alla förbud däremot vore fruktlösa. Därför ansåg han det vara en mindre fara för nationen, om brännvinet blev tillåtet, än om allmänheten vande sig att förakta lagar och förordningar, som stiftats för att hindra brännvinsmissbruket. Övertygelsen om, att brännvin var ett ont, som måste tolereras uttalades även av Jennings och andra. Det enda lagstiftaren kunde göra var att söka inskränka missbruket. Den optimistiska uppfattning, som man tidigare mött hos en och annan, att brännvinet helt skulle kunna utrotas, har vikit för en nyktrare syn på problemet. Förbudstidens lärdomar hade ej gatt spårlöst förbi. Och dock har brännvinets skadliga sidor aldrig framhävts starkare och enstämmigare än nu [25].

För att trots de tre lägre ståndens bifall hindra salubränningen i rikets tre största städer hade adeln beslutat att ej före julen lämna något svar på borgarståndets anhållan. Efter helgen påminde borgarna adeln om frågans avgörande. Svaret blev då ett rent avslag, motiverat bl. a. därmed, att städernas salubränning skulle förorsaka en ansenlig spannmalsimport, varigenom den redan höga växelkursen skulle ytterligare stegras. Samtidigt hänsköt adeln brännvinsfragan i sin helhet till BD. och lyckades också förmå prästeståndet att — med upprivande av sitt förra beslut — instämma häri [26]. Borgarståndet gjorde likaså [27]. Följden härav blev, att husbehovsbränning finge äga rum i Stockholm, Göteborg och Karlskrona liksom i övriga städer.

Det var icke utan betänkligheter som prästeståndet medverkat till, att husbehovsbränningen pa sätt som ovan sagts frigivits i rikets tre största städer. Man befarade, att en mängd löst folk i förstäderna skulle ägna sig at brännvinsbränning, vilket skulle ha till följd, att »brännvinsbränningen bleve mera

[25] Ad. prot. d. 18 dec. 1760 och 19 jan. 1761.

[26] Prästest. prot. d. 9 febr. 1761.

[27] Borgarst. prot. d. 16 febr. 1761.

vidsträckt och brukad långt överflödigare» än om den skedde i brännerierna. Därigenom skulle mera spannmål åtgå, oväsende och uppenbara ogudaktigheter skulle befrämjas, varjämte, som gångna tider visat, många eldsvådor vore att befara [28]. Alla dessa farhågor blevo till fullo besannade. I augusti anhöll därför borgarståndet, att BD., där frågan ännu vilade oavgjord, måtte få befallning att avgöra ärendet, så att ordnade förhållanden i dessa städer åter kunde komma till stånd [29]. Avgörandet dröjde dock. Störst visade sig olägenheterna i Stockholm på grund av denna stads betydande storlek. På senhösten klagade generaltullarrendesocietetens fullmäktige över den fria brännvinsbränningen i Stockholm. Då ingenting blivit stadgat om bevakning m. m., hade brännvinsbränningen bedrivits alldeles obehindrat, mest av sådana personer, som aldrig tidigare haft tillåtelse därtill. Därav hade följt, att stora kvantiteter av stadens spannmålsförråd liksom av dit ankommande sädespartier uppköpts till brännvinsbränning [30]. Regeringen, som redan vid årets början underställt riksdagen dessa frågor, meddelade genom ett protokollsutdrag till SU. de överklagade missförhållandena [31].

I detta protokollsutdrag betonade regeringen den alldeles speciella vikten av brännvinsbränningens reglering i huvudstaden. »Om», heter det här, »brännvinsbränningen i gemen till följd av den stora spannmålsåtgången blivit ett av de mest angelägna ärenden i rikets allmänna hushållning och ett bekymmersamt ämne till mångfaldiga särskilda författningar, så förtjänar detsamma i synnerhet i anseende till rikets huvudstad en besynnerlig uppmärksamhet, varest invånarnas antal allena kan räknas lika med invånarnas myckenhet i samtliga de övriga rikets städer tillsammantagna, varest bevakningen således måste bli så mycket svårare, och rikets förlust av en alltför oinskränkt brännvinsbränning ganska betydande.» För

[28] Prästest. prot. d. 26 jan. 1761.

[29] Borgarst. prot. d. 7 aug. 1761.

[30] Som ex. anfördes, att en artillerist ensam uppköpt 50 tunnor säd till brännvinsbränning. (Gen:tull:arr:soc:s fullmäktiges skriv. d. 29 okt. 1761.)

[31] Rådsprot. d. 4 nov. 1761.

ögonblicket vore fragan värd så mycket större uppmärksamhet, som årets skörd i allmänhet blivit mindre ymnig. Ett förbud mot brännvinsbränning kunde visserligen ha varit den bästa lösningen, »därest en sådan författning kunde fullkomligen handhavas, och därest ej de förra årens förfarenhet (då endast salubränningen var tillåten) utvist, huru svårt det är att förekomma inpraktiseringar av brännvin från landet, och huru mångfaldiga medel och utvägar därtill blivit uppfunna».

I borgarståndet, där denna fråga i samma dagar behandlades, underströks ytterligare, huru den ohämmade bränningen skulle ännu mera stegra mjöl- och brödpriserna, varjämte så betydande brännvinspartier skulle hinna brännas, att bryggareämbetet för det kommande året ej kunde påräkna någon avsättning och alltså ej torde kunna åtaga sig någon salutillverkning. Den beräknade inkomsten för kronan av salubränningen skulle följaktligen utebli. Av dessa orsaker fann ståndet nödigt, att husbehovsbränningen förbjödes icke endast i Stockholm utan även i Göteborg och Karlskrona. På grund av den hotande spannmålsbristen ville borgmästare Cervin utsträcka förbudet även till de övriga städerna. Men då borgmästare Pihlgart påpekade, att en dylik åtgärd skulle undanrycka grunden för den tilltänkta bevillningen för de följande åren, förföll Cervins yrkande. Borgarståndet beslöt att hos medstånden göra framställning om antagandet av en sådan författning för Stockholm, Göteborg och Karlskrona, att husbehovsbränningen genast skulle upphöra, att salubränning ensamt finge där idkas, samt att all införsel av brännvin till dessa tre städer måtte förbjudas [32].

Bondeståndet gillade borgarståndets förslag och tillade, att brännvin varken borde få föras in eller ut i de nämnda städerna [33]. Prästeståndet biföll också, men några ledamöter anmärkte beträffande förbudet mot brännvinsinförseln, att lantmannen borde äga frihet att förädla och försälja sin vara på sätt honom gott syntes [34]. På riddarhuset stodo två meningar skarpt mot varandra utan hänsyn till partiband. Å ena sidan

[32] Borgarst. prot. d. 9 nov. 1761.
[33] Bondest. prot. d. 12 nov. 1761.
[34] Prästest. prot. d. 9 nov. 1761.

förfäktade många nu som tidigare, att brännvinsbränningen vore en lantmannanäring, att den ej borde få idkas i de stora (somliga tillade även de små) städerna, och att man ej genom bifall till borgarstandets förslag borde binda händerna vid den kommande lagstiftningen. Några trodde, att kronan skulle få större inkomst, om lantmannen mot tull finge införa brännvin till de tre nämnda städerna. Intressant var Ture Rudbecks förslag till brännvinsbränningens ordnande i enlighet med de adliga godsägarnes önskemål. Enligt detta förslag skulle städerna ej få bränna. Landsbygden skulle ensam erlägga brännvinsbevillningen, på så sätt att varje helt hemman utgjorde till kronan ett visst kvantum brännvin (han föreslog 15 kannor) årligen in natura. Detta brännvin kunde kronan sedan sälja till städerna. Gent emot detta förslag ställde sig dock flera ledamöter tvivlande; man trodde ej, att allmogen skulle gå in därpå.

Den andra sidan utgjordes av dem, som läte sig bestämmas av nödvändigheten att bereda kronan inkomster och fruktade, att bryggareämbetena ej skulle kunna avsluta kontrakt, ifall brännvinsinförseln ej genast förbjödes. Mot yrkandet, att alla städer borde ha lika rätt, anfördes från detta håll, hurusom endast dessa tre städer hade bryggaresocieteter, vilka kunde åtaga sig salubränning. Skillnaden mellan städerna vore ej nu gjord utan existerade redan förut. Spannmålsödandet skulle bli mindre, men kronans inkomst större, om endast salubränningen vore tillåten. Förbjöds icke införseln av brännvin, skulle borgarna kunna bränna utom städerna och införa brännvin. Ett dylikt införselförbud vore endast avsett ad interim och utgjorde alltså intet hinder att efter behag lagstifta för framtiden.

Adeln beslöt först att bifalla endast punkten om husbehovsbränningens upphävande men uppskjuta att yttra sig angående brännvinsinförseln [35]. Expeditionsdeputationen fann sig härigenom förhindrad att expediera ståndernas beslut. Efter många övertalningar av lantmarskalken m. fl. ändrade adeln, trots G. Reuterholms protester, sitt förra beslut och instämde med de

[35] Ad. prot. d. 16 nov. 1761.

övriga stånden [36]. Borgarståndet hade alltså segrat i denna fråga. Husbehovsbränning och brännvinsinförsel förbjöds i Stockholm, Göteborg och Karlskrona [37].

Med stor iver hade, som vi sett, bondeståndet på hösten 1760 padrivit husbehovsbränningens frigivande. I bradskan hade man glömt att stadga någonting om avgift, bevakning, reseprovision, pannornas storlek m. m. Efter erinran härom av kammarkollegium och statskontoret [38] paminde K. Maj:t ständerna därom [39]. Kollegierna hade föreslagit, att brännvinsavgiften skulle tillsvidare utgå enligt 1756 års bevillningsförordning [40]. BD. instämde häri [41]. Till grund för uppbörden av brännvinsavgifterna skulle läggas den i januari 1756 upprättade taxeringslängden för land och stad varvid likväl borde iakttagas, att *alla* hemmansbrukare nu borde betala brännvinsavgift, eftersom tillåtelsen att bränna varit allmän. Häremot opponerade sig bondeståndet under förebärande, att mangen bonde, som under förbudstiden salt sin panna, av denna orsak ej kunnat bränna, och att andra ej bränt av brist pa spannmal. En undersökning, angående vilka som bränt eller icke, borde först företagas. På riddarhuset ställde sig en del på bondestandets sida. Wallen framhöll, att i Åbo och Björneborgs län hade endast få sina pannor kvar. Det vore hart, om de som ej bränt likväl skulle erlägga brännvinstillverkningsavgift. Ehrenmalm sökte lösa frågan genom att i stället föreslå en personell avgift. Pluraliteten trodde dock, att ingen orättvisa vore att befara, enär bönderna allmänt bränt. De som ej haft egna pannor hade lånat sådana av grannarna. Också biföll adeln BD:s betänkande [42]. Fragan blev sedermera aterremitterad till BD., enär enighet ej kunnat uppnas, och alla bevillningar med standens överenskommande

[36] Ad. prot. d. 21 nov. 1761.

[37] RSt. brev till K. Maj:t d. 21 nov. 1761. K. kung. d. 3 dec. 1761. (Årstrycket.)

[38] Kammarkoll. och statskontorets skriv. d. 20 dec. 1760.

[39] Utdrag av rådsprot. d. 9 jan. 1761.

[40] Denna skulle ju enligt sin ordalydelse gälla till slutet av det år, då nästföljande riksdag upphörde.

[41] BD:s bet. d. 3 april 1761.

[42] Ad. prot. d. 31 juli 1761.

borde fastställas»[43]. Tiden gick, utan att nagon lösning kom till stand. I början av oktober tillkännagav ED. ståndens beslut, att BD. med det snaraste borde inkomma med nytt förslag angående brännvinsavgiften för det löpande året[44]. Men i stället framlade BD. i början av följande manad ett förslag om fullständig eftergift av 1761 års brännvinsbevillning på land och i stad. Som orsak till detta sitt förslag anförde BD., att till följd av den framskridna tiden ingen brännvinsavgift skulle kunna hinna uppbäras under det innevarande året utan först på samma gang som nästa års. Detta trodde deputationen bli för kännbart, i synnerhet som den för de kommande åren ämnade föreslå en så dryg bevillning, att den »vida övergick de bevillningar, som av ständer under varande regeringssätt förut blivit utgjorda». Ett ytterligare skäl var omöjligheten att finna en fullt rättvis metod för utkrävandet av det snart tilländalupna årets avgifter. Trots den svara statsbristen fann därför deputationen högeligen önskvärt att genom en dylik eftergift uppmuntra rikets »beträngda men villiga invånare». Det skulle bidraga till »den allmänna förtrolighet, beredvillighet och jämlikhet, som är i bevillningen till rikets frihet och bestånd så nyttig och så oumbärlig»[45]. Ständen biföllo med glädje[46]. Ständerna beslöto sedermera på BD:s förslag att för år 1762 upptaga den i 1756 års bevillningsförordning, art. I stadgade brännvinsavgiften[47].

Härmed frigavs även salubränningen. För de tre största städerna bestämdes dennas minimistorlek. Stockholm och Göteborg fingo tillverka så stort kvantum, som de latit anteckna 1755, och Karlskrona 600 tunnor.

Under mer än ett års tid efter förbudets upphävande hade husbehovsbränningen fått idkas fullständigt fritt, utan avgift och utan inskränkning till tid eller kvantitet etc. Glädjen över att efter 4 ½ års förbud återigen få bränna jämte den radande

---

[43] Ad. prot. d. 13 aug. 1761.

[44] ED:s prot. d. 7 okt. 1761.

[45] BD:s bet. 3 nov. 1761, borgarst. arkiv 1760—62 n:r 16.

[46] Ad., prästest. och borgarst. d. 9, bondest. d. 12 nov. 1761.

[47] RSt. brev till K. Maj:t 3 febr. 1762. K. kung. d. 5 febr. 1762. BD:s bet. 23 nov. 1761 i borgarst. arkiv 1760—62 n:r 16.

goda tillgangen pa spannmal gjorde, att tillverkningen drevs vida utöver, vad man förmodat. Därtill bidrog i sin man, att förbudet mot salubränning fortfarande ägde bestand. Frestelsen att göra sig så mycket nytta som möjligt av säden har säkerligen blivit mangen övermäktig. Talrika bevis pa den ymniga tillverkningen föreligga. I Göteborg hade den bedrivits sa flitigt, att staden pa nyaret 1762, da salubränningen där skulle börja, tillkännagav, att den ville avsäga sig all bränning [48]. Överflödande förrad av brännvin omtalas i Stockholm och Karlskrona [49]. Magistraten i Uddevalla anförde, att brännvinsbränningen efter förbudets upphävande mera än förr och sa ansenligen tilltagit, att redan ej allenast en allmän brist på spannmal förspörjes utan ock vad därav övrigt är stigit till ett ganska högt pris». Magistraten liksom landshövdingen i länet hemställde, huruvida icke ett förbud mot bränning kunde anses av behovet påkallat; atminstone borde K. Maj:t vidtaga sadana åtgärder, att tillverkningen ej finge sträcka sig längre än till husbehov enligt ordalydelsen i kungörelsen av den 8 dec. 1760 [50]. Liknande klagomål hördes även i Stockholm. I skrivelse till överståthållaren säger magistraten: »Det nu idkade överflödiga brännvinsbrännandet i stad och pa land är den förnämsta och nästan endaste orsaken till den existerande bristen och dyrheten på spannmål». För att icke allmänheten skulle behöva att lida brist pa bröd, anhöll man om K. Maj:ts ingripande mot en dylik oförsvarlig bränning [51]. Erkännas bör dock, att den frigivna brännvinsbränningen icke ensam bar skulden till spannmalsbristen. Skörden 1761 hade ej blivit sa särdeles ymnig, i vissa orter säges den ha varit »nog svag». Någon missväxt hade emellertid ej inträffat.

Med anledning av de missbruk, vartill den frigivna husbehovsbränningen redan pa kort tid lett, beslöt regeringen att till ständerna göra en framställning i brännvinsfrågan.

---

[48] Bagge i borgarst. d. 26 jan. 1762.

[49] Rådsprot. d. 18 dec. 1761. Pihlgart i borgarst. d. 26 jan. 1762.

[50] Landshövding Kaulbars till K. Maj:t d. 20 jan. 1762.

[51] Magistraten i Stockholm till överståthållaren d. 15 mars 1762 Rådsprot. d. 27 jan. och 16 mars 1762.

Regeringen framhåller, hurusom vådan för riket av en fri brännvinsbränning nu låge i öppen dag.

Ständerna borde därför låta sig angeläget vara att befria fäderneslandet »från det med någon vanheder förknippade äventyr att för brännvinets skull antingen lida brist på brödfödan eller ock för redbart mynt köpa den från utrikes orter».

Förbudstiden hade lärt, att ingen bevakning, inga straff, hur kraftiga de än varit, kunnat förebygga lönnbränning, varigenom kronan gått miste om sin inkomst och endast lagöverträdaren haft vinst. Att alldeles förbjuda brännvinsbränning skulle alltså icke kunna lända riket till någon båtnad, sedan »brännvinet vunnit den smak och det tycke att för en nödvändighetsvara anses». I betraktande av den stora statsbrist, som förelåg, vore det för riket av större vikt än någonsin tillförne att ju förr dess hellre indraga den privata friheten att tillverka brännvin och i likhet med andra riken därav göra ett regale. Därigenom skulle kronan vinna en fördubblad inkomst av brännvinet till statsbristens fyllande. Allmänheten skulle utan spannmålsspillan bekvämt erhålla både brännvin och drank, och lurendrejarna urståndsättas» att till vidare vinning idka sin förra vanart» [52].

De från många håll inlupna underrättelserna om en besinningslös brännvinsbränning gåvo SU. anledning att föreslå ständerna kraftiga åtgärder för att avvända en befarad hungersnöd. Någon annan utväg än brännvinsbränningens omedelbara inställande (tills vidare) såg SU. ej. Utskottet kände sig fullkomligt övertygat om, att den uppkomna spannmålsbristen »endast och huvudsakligast» härrört av brännvinstillverkningen. Alla ämbetsmäns berättelser gåve vid handen, att brännvinstillverkningen »på det överflödigaste sätt av allmogen och meninge man så på landet som i städerna idkades». Pålitliga underrättelser hade också ingått, att allmogen uppmuntrad av den vinst, som brännvinsbränningen medförde, och av fruktan för högre avgifter i framtiden hellre förvandlade sin säd i brännvin än sålde den, hur hög betalning därför än erbjöds. Allt detta fann SU. vara orsak nog till hemställan

[52] Rådsprot. d. 16 mars 1762.

om ett interimsförbud mot bränning både till husbehov och salu [53].

SU:s förslag vann genast de tre högre ståndens gillande. På riddarhuset höjdes ingen enda röst däremot. I hagkomst av det förra förbudet uttalade man endast en önskan, att regeringen måtte vidtaga de kraftigaste matt för att göra förbudet fullt effektivt [54].

I prästeståndet uppstod däremot en längre debatt. Liksom hos adeln var det mest Mössor, som talade för förbud. Salunda förklarade sig t. ex. Wikman, Mathesius, Grunnerus, Serenius, Kiörning, Celsius m. fl. instämma med SU. Hattarna, sasom Halenius, Filenius, Lütkeman, Benzelstierna o. a. voro dock ej mindre ivriga. Från båda sidor anfördes spannmalsbristen som orsak till brännvinsbränningens inställande, men flera sågo också fragan ur sedlighetens synpunkt. Brännvinsförbudet borde aldrig ha upphävts förklarades det från flera håll. Dess bibehallande hade kunnat förekomma mycken ogudaktighet och oordentligt leverne bland gemene man, betygade överhovpredikanten Grunnerus. Hans synpunkter delades fullkomligt av biskop Beronius. Somliga önskade en så radikal åtgärd som förbud även mot franskt brännvin. Mathesius ville ej blott förbjuda införseln därav utan förordade, att vad som redan fanns i riket skulle exporteras, enär eljest alla krogar, trots tillverkningsförbudet, skulle ha överflöd på brännvin. På denna punkt var man dock icke ense. Biskop Halenius ansåg, att det franska brännvinet vore så billigt i inköp, att riket ej hade någon större förlust av dess import.

Men de flesta av den tidens präster hade lantbruk. Det var därför att vänta att brännvinsbränningen ur lantbrukssynpunkt skulle finna försvarare. Prosten Hellberg samt kyrkoherdarna Kloth och Hofgardt funno det oundgängligt för lantbefolkningen att få bränna under den på våren rådande foderbristen. Prosten Alin ville — fastän ingen vän av brännvinsbränningen — för ståndernas eget anseendes skull undvika alltför häftiga ändringar i brännvinslagstiftningen. Kyrkoherde Celsius manade sina ståndsbröder att bortse från den ekonomiska fördel de

[53] SU:s prot. d. 26 mars 1762, prot.-utdrag till ståndens s. d.

[54] Ad. prot. d. 27 mars 1762.

såsom lantbrukare kunde ha av brännvinsbränningen. Genom ett sådant exempel av oegennytta hoppades han, att borgarståndet skulle påverkas och gå med på brännvinstillverkningens inställande i städerna.

Trots upprepade försök av ärkebiskopen kunde prästeståndet icke enas om, vilket svar som borde givas på SU:s hemställan. Ordföranden, liksom Filenius och Serenius avstyrkte votering, men slutligen måste man dock tillgripa denna utväg för att få saken avgjord. Med 12 rösters övervikt (33 ja och 21 nej) bifölls SU:s förslag om interimsförbud. I likhet med adeln gav prästeståndet uttryck åt sin önskan om bättre bevakning än förut [55].

Liksom i prästeståndet påvisades även i borgarståndet det olämpliga i de täta förändringarna i brännvinslagstiftningen. Efter att ha erinrat om de olika författningar i denna fråga, som den sittande riksdagen vidtagit, utropade borgmästare Brunsell: »Vi förordna fram och tillbaka, till dess alltsamman stannar i oordning och det allmännas missnöje». Då en och annan drog i tvivelsmål, huruvida läget verkligen fordrade ett brännvinsförbud, upplyste Faxell om, att både England och Danmark förbjudit spannmalsutförsel, och Malmstein berättade, att i Dalarna spannmålsbristen vore så stor, att man fruktade, att allmogen måste vandra nedåt landet för att tigga sitt bröd. Talmannen erinrade om, att ståndet alltid varit det första att göra föreställningar mot spannmålens ödande till brännvin, och det borde ej frångå denna berömliga tradition.

Renhorn ironiserade över den lättvindighet, varmed man vid riksdagens början upphävt brännvinsförbudet. Att man då ej kunnat föreställa sig, att detta beslut skulle få de olyckliga följder, som man nu bevittnade, vore en klen ursäkt. »Men förfarenheten har med vår skada visat oss den nödvändiga följden, och nu stå vi rådlösa». — Borgarståndet beslöt att bifalla SU:s hemställan om förbud tills vidare. Samtidigt uppdrogs åt Kungl. Maj:t att vidtaga de kraftigaste åtgärder mot underslev och missbruk. — Borgmästare Cervin var icke nöjd med ett förbud tills vidare utan yrkade, att »brännvinsbrän-

[55] Prästest. prot. d. 27 mars 1762.

ningen till evärdliga tider måtte avskaffas». Men talmannen föreställde, att ett dylikt förslag ej vore lämpligt nu, enär det mera skulle hindra än gagna det åsyftade ändamålet [56].

De tre högre ståndens hade alltså bifallit förslaget om interimsförbud.

I bondeståndet mötte frågan emellertid ett bestämt motstånd. Jon Bengtsson och andra menade, att bondeståndet ej kunde ge sitt bifall till SU:s hemställan, enär det därigenom betoges sin rättighet att efter eget gottfinnande använda sin spannmål. Han yrkade därför direkt avslag. Talmannen m. fl. trodde det vara klokast att ej alldeles avslå SU:s förslag, vilket var grundat på tillförlitliga underrättelser från landsorterna om befarad spannmalsbrist, utan i stället yrka på förbud mot bränning i städerna, där den mesta och bästa spannmålen förstördes, men samtidigt begära, att allmogen, som mest använde slösäd, fortfarande måtte få bränna till husbehov för kreaturens skull. Men talmannens mening segrade ej denna gång. Gent emot honom framkom Josef Hansson med ett listigt men mindre tilltalande förslag att hindra en expedition av de tre högre ståndens beslut. Detta kunde ske, ifall bondestandet alldeles underläte att yttra sig i frågan. Ståndet fann gott att följa denna anvisning [57].

Genom sin tredska hade bondeståndet förhalat frågan så länge, att den med förbudet åsyftade nyttan omintetgjorts. I slutet av varen framställde häradshövding Lindelöf på riddarhuset förslag att till bondestandets nöje upphäva det tidigare fattade beslutet om interimsförbud. Förslaget understöddes av Gyllensvan och lantmarskalken, vilken senare framhöll, att bondestandet näppeligen skulle komma att godkänna bevillningen, innan brännvinsfragan blivit avgjord. Påverkad härav frangick adeln sitt förra beslut. Förslaget om interimsförbud hade därmed fallit [58].

I det föregående har skildrats förbudets upphävande, frågan om interimsbeskattningen av den frigivna brännvinsbränningen samt slutligen det av en överdriven bränning föranledda

[56] Borgarst. prot. d. 27 mars 1762.

[57] Bondest. prot. d. 27 och 29 mars och 24 maj 1762.

[58] Ad. prot. d. 24 maj 1762.

förslaget om ett nytt brännvinsförbud ad interim. Mest förtjänt av uppmärksamhet i dessa debatter är den hos de högre standen mera allmänt än förr uttalade övertygelsen om brännvinet såsom ett »malum necessarium», skadligt för hälsan, skadligt för landets ekonomi men omöjligt att förbjuda, sedan allmänheten fått en sådan smak därför. Av intresse är vidare de adliga lantjunkarnas mycket starka betonande av brännvinsbränningen såsom varande en lantmannanäring, ett sätt för jordbrukaren att »förädla» sin spannmål och dymedelst draga större nytta av åkerbrukets avkastning men en hantering, som alldeles ej hade något existensberättigande i städerna, vilka måste köpa den spannmål, som de använde till bränningen. Detta var en gammal men nu allt mera skärpt tvistefraga mellan land och stad. Det var tillika en strid mellan smadrift och stordrift, mellan Hattarnas system att koncentrera brännvinsbränningen i stora bränn erier och Mössornas att göra den till en hemindustri.

Vi vända oss härefter till meningsutbytet rörande brännvinsbränningens reglering för framtiden.

Förbudstiden tycks ha givit anledning till ett livligt tänkande över brännvinsproblemet. Därom vittnar i sin mån de flerfaldiga förslag i brännvinsfragan, som framkommo under denna riksdag.

Redan före ständernas sammankomst, insände landshövding Adolf Mörner i Örebro till regeringen en redogörelse för sin erfarenhet av förbudets verkningar, varvid han tillika bifogade sina tankar angaende brännvinsbränningens ordnande, om som han antog, förbudet upphävdes.

Att förbudet ej skulle kunna upprätthållas, var han fullt på det klara med. Men att a andra sidan lämna bränningen lika fri som före förbudstiden fann han vara »landsfördärveligt och högst skadligt». Så som allmogen bedrev bränningen, var den för det första alldeles för oekonomisk. Bristande förtrogenhet med den rätta bränningsmetoden gjorde, att bonden sällan finge mer än 8—9 kannor brännvin efter 1 tunna säd, stundom kanske ingenting alls. Stor nationell förlust förorsakade den mycken ved och de otaliga dagsverken, som förspilldes vid bränningen. Största olägenheten med den fria brän-

ningen vore dock, att ungdomen redan från sina späda år vandes vid brännvin och därigenom bleve fördärvad till hälsa och krafter. När man var sysselsatt med brännvinstillredningen, hände ofta, att mödrarna bespisade barnen med en bit bröd och litet av det nya brännvinet. De äldre togo då stundom så mycket till bästa, att de mitt på dagen somnade från alla sina göromål. »Alltså», konstaterar landshövdingen, »är den fria brännvinsbränningen det allmännas skada och allmogens fördärv». Mörner trodde att man lämpligen borde gå en medelväg mellan fri bränning och förbud och föreslog en koncentrering av bränningen i likhet med tidigare framställda förslag. I varje stad och socken borde finnas vissa brännerier, lämpade efter ortens behov, så att för stor tillverkning kunde undvikas. Beträffande försäljningen av brännvin innehåller Mörners förslag en nyhet. Den borde endast ske från brännerierna. Krogarna borde avskaffas, enär största missbruket där ägde rum, och de voro ett sannskyldigt fördärv för både gammal och ung. Ordnades bränningen på det av landshövdingen föreslagna sättet, skulle förtäringen ske inom hemmen, spannmålsatgången skulle bli mindre till följd av bättre tillverkningsmetod inom de större brännerierna än vid hembränningen, då mycken säd förstörts dels av lättsinne dels av okunnighet, och slutligen skulle kontroll över brännvinstillverkningen därmed bli möjlig, vilket dittills ej varit fallet. En omattlig brännvinsbränning kunde därigenom förhindras [59].

Vid början av riksdagen behandlades brännvinsfrågan i flera memorial på riddarhuset.

Ett bland dessa, författat av J. H. von Kochen, gjorde sig till tolk för lantmannaintresset i brännvinsfragan och innehöll en både skarp och utförlig vidräkning med Hattarnas uppfattning i denna sak. Memorialet, som författaren begärde att få delgiva alla ständen var adresserat till BD., åt vilken brännvinfrågans behandling överlämnats [60].

Ingen, menade v. Kochen, tvivlade på, att missbruk av

[59] Mörner till K. Maj:t d. 2 nov. 1759. Utskottshandl. 1760—62 vol. 59 även bl. Utslagshandl. A. 23, just. rev.

[60] Kochens mem. dat. d. 11 dec. och uppläst hos adeln d. 18 dec. 1760, finnes bland alleg. t. adelns prot. tom. I.

brännvin vore skadligt för människans kropp, men att brännvinsbränningen i ekonomiskt hänseende vore för landet nyttig, ja oundgänglig vore lika ostridigt. Själv hade han tidigare liksom mången annan trott, att den spannmål, som användes till brännvin, vore förlorad, men hade nu insett oriktigheten därav. Säden bleve tvärtom tjänligare och drygare till kreatursföda genom kokningen. Mycket intressant är hans uppfattning av bränningsprocessens inverkan på spannmålens näringsvärde. »Brännvin är ej annat än en koncentrerad ånga av den jästa säden; hade jag ingen hatt över pannan, dunstade den ångan i luften, och säden förlorade intet av sin födande kraft. Tvärtom, den förbättras genom kokning och fermentation». »Man har brännvin för intet», säger han, »och den brända spannmålen använd till kreatursföda, förvandlas till mjölk, kött, fläsk etc. Om brännvinsförbudet minskar spannmålsimporten, så ökar det i stället införseln av sovelvaror, vin, franskt brännvin m. m.». Brännvinsbränningen hade alltså ingen del i växelkursens stegring. Detta framginge också tydligt därav, att växelkursen betydligt höjt sig under själva förbudstiden. Genom förbud botas ej växelkursen. »Det är ett målat spöke, en skugga, som tages för kroppen.»

Allmänt hade man — det sades åtminstone så — satt som mål lantbrukets upphjälpande såsom den fastaste grunden till rikets välfärd. Men då kunde man ej utan att göra sig skyldig till en uppenbar motsägelse med tvång hindra spannmålsförädlingen eller lägga hinder i vägen för lantmannen att draga största nytta av sin skörd. Vid svag skörd redde sig bonden bra, men inföll ymnig årsväxt, var han illa ställd. Ingen ville köpa hans spannmål. Blev skörden skadad av väta, var bondens ställning än värre. Ägde däremot lantmannen i dessa fall frihet att genom bränning »förädla sin säd till mjölk, kött etc.», då vore han behållen. Ett brännvinsförbud medförde alltför stor skada för jordbruket. »Det är ej nog», säger v. Kochen, »att brännvinsförbudet är stridande mot åkerbrukets upphjälpande (mången hade under förbudstiden igenlagt åker men skulle med glädje göra nyodlingar, om avsättning för spannmålen kunde vinnas) men jag vågar säga: Det är stridande mot principen av en fri regering».

Spannmålens »förädling» till brännvin borde såsom en lantmannanäring endast tillhöra jordbrukaren och vara alldeles förbjuden för stadsbon, som hade så många andra näringsfång. Erhölle lantbrukaren rätt att förse städerna med brännvin, då borde han kontribuera för bränningen men för hushållsbränning kunde han lika litet åläggas skatt som för grötkokning eller brödbakning. Finge lantmannen ej fournera städerna, kunde han ej bränna mer än för hushållets behov, ty då alla ägde frihet att bränna, förbjöde bränningen sig själv.

Spannmålsimportens och spannmålsprisens fluktuationer härrörde endast av årsväxtens beskaffenhet. Härpå lämnade förbudstiden bevis nog. I dess början gällde spannmål 50 d. kmt tunnan och däröver, 1759 såldes den för 18 à 14 d. kmt. Att spannmålsinförseln dessa år varit mindre, berodde på den rikliga skörden och på den minskning i konsumtion, som följde av krigshärens bortovaro.

Kochens slutsats blev, att brännvinsbränningen i ekonomiskt hänseende icke vore skadlig utan tvärtom nyttig för riket, på grund av den utväg den öppnade för åkerbrukaren att med fördel avsätta sin vara och den uppmuntran, som genom en lättare spannmålsavsättning gåves till nyodlingar och till ett mera driftigt åkerbruk. Brännvinsbränningen vore »enlig med principen av en på frihet och på lantbrukets uppkomst grundad regering». Förbudet däremot vore »både obilligt och inpracticabelt».

Detta memorial, som utgör ett typiskt uttryck för den företrädesvis av mösspartiet (till stor del bestående just av lantbrukare) representerade liberala strömningen, kompletteras av ett memorial av C. J. v. Wallvijk några dagar senare [61].

Liksom v. Kochen är även Wallvijk en målsman för lantmannasynpunkterna i brännvinsfrågan. Vad som varit bestämmande för honom vid utarbetandet av hans förslag hade varit att söka så reglera brännvinsbränningen, att den bleve minst skadlig för folket, mest nyttig för den allmänna hushållningen och mest indräktig för kronan. Därför avvisar han

---

[61] Wallvijks mem. som är dat. d. 19 dec. 1760 ligger i Utskottshandl. vol. 33.

genast tanken på brännvinsregalet. Detta kunde visserligen vara indräktigt för kronan men ej befrämja de båda andra syftemålen. Ty för kronans vinst måste konsumtionen alltmer ökas, vilket vore folkets fördärv, enär fylleriet därigenom skulle ta överhanden: av kronobränningen skulle lanthushallningen ej ha någon nytta.

Salubränningen både i stad och på land vore skadlig. Den astadkom överflöd pa brännvin med ty atföljande missbruk till hälsans fördärv och var utan nytta för lantmannen.

Därför fann han bäst vara, om varje hemmansbrukare och de invånare i de mindre städerna, som hade åkerbruk, finge lov att bränna ett medelmattigt kvantum arligen samt därjämte sälja (kanne- eller ankartals), vad som ej åtginge till eget behov. De större städerna borde ej få bränna varken till salu eller husbehov utan köpa sitt brännvin från landet och de mindre städerna. Detta motiverade han därmed, att de större städerna köpte all sin spannmål, alltså även den, som åtginge till brännvinsbränningen, varigenom de ökade importen och undervikten samt åstadkomme överflöd och lågt pris på brännvin.

Om, såsom Wallvijk föreslagit, endast jordbrukarna finge bränna, skulle därav följa stora fördelar. Tillgången på brännvin skulle ej bli så stor, enär tillverkningen bleve mera inskränkt. Priset på denna vara skulle följaktligen bli högre, varigenom till folkets bästa konsumtionen bleve mindre, än om priset vore lågt. Jordbrukaren finge förädla sin egen spannmål och erhölle därigenom den profit, som salubrännaren hittills haft. Det skulle icke åtgå mera spannmål än vid enbart husbehovsbränning. Ingen utländsk spannmal till brännvinsbränning behövde införskrivas. Kronan skulle få större inkomst än hittills, om lantmannen även finge försäljningsfrihet. Priset pa sovelvaror skulle bli billigare än förut till följd av mera uppdriven ladugårdsskötsel.

För att ej rikta utlänningen ville Wallvijk, att all import av utländskt brännvin skulle förbjudas.

Erfarenheten under förbudstiden hade visat, säger Wallvijk, vad nytta allmogen haft av brännvinsbränningen, när man vagat överträda lagen. Samma fördel kunde lantmannen allt framgent ha, om hans förslag vunne bifall, vilket åsyftade

att giva något var del av den vinst, som enskilda personer dittills haft.

Största uppmärksamheten tilldrog sig ett i BD. framställt förslag av kapten R. J. Jägerhorn, själv medlem av denna deputation. Förslaget, som gick ut på att införa ett statsmonopol på brännvinsförsäljningen, men med bibehallen bränningsrätt för allmänheten, lovade staten en högst betydande inkomst samt brännvinstillverkarna en ansenlig vinst. Tydligen har Jägerhorn, som var finne, fatt idén till sitt projekt från det sedan länge i Ryssland tillämpade systemet, men sedan betydligt modifierat metoden. Grunddragen av Jägerhorns märkliga förslag voro följande [62].

Envar i städer och på landet, vilken tidigare ägt bränningsrätt, skulle fortfarande ha tillstånd att tillverka brännvin. För varje till bränning antecknad tunna spannmål skulle accisen utgå med 8 d. smt. Det brännvin, som tillverkaren ej använde för eget behov, hade han rätt att sälja till kronan, men ej till någon annan, mot 6 d. kmt kannan (16 kannor brännvin beräknades efter varje tunna säd). Brännvinet skulle på bestämda tider och orter mottagas och inlösas av kronan, som sedan utlämnade det till försäljningsställena. Krögarna borde vara förpliktade att till ovannämnda pris mottaga kronans brännvin och vid hårt straff ej få sälja något annat. I förtjänst vid utminuteringen borde de ha rätt att taga på landet $1\,^1/_2$ d., i städerna 2 d. och i Stockholm och de större städerna 3 d. kmt pr kanna.

Jägerhorn beräknade, att vid mattlig brännvinskonsumtion atginge atminstone 1 million tunnor spannmål årligen i riket. Efter 8 d. smt tillverkningsaccis pr tunna skulle statens inkomst härav bli 80 t. g., varav han dock frândrog $^1/_4$ i förvaltningsomkostnader. Nettovinsten skulle alltså uppga till 60 t. g.

För att icke brännvinstillverkningen skulle bli för stor, skulle ständerna äga att bestämma rikets årliga bränningskvantum, vilket sedan skulle fördelas på de särskilda länen efter omständigheterna. Vid anteckningen av, vad var och en önskade bränna, liksom vid brännvinets mottagande skulle

---

[62] Jägerhorns projekt bl. alleg. till adelns prot. tom. 2.

kronans ombud biträdas av en adelsman samt vederbörande kyrkoherde, vilka skulle kontrollera, att allt gick rätt till. Brännvinsbränningen skulle endast vara tillaten under tiden dec. —april. För varje tillverkare skulle tiden bestämmas alltefter storleken av hans bränningskvantum och panna. Efter bränningstidens utgang skulle pannorna förseglas. Bränning pa olaga tid borde beläggas med 200 d. smt böter i städer och 100 d. pa landet. Samma plikt jämte näringens förlust stadgades för den krögare, som sålde annat än kronans brännvin samt för den, som sålde brännvin utan att därtill ha rätt.

Jägerhorn sökte i särskilda inlagor visa förslagets verkställbarhet. Det skulle ej åtgå mera spannmål enligt hans projekt än om fri husbehovs- och salubränning tillätes. Intet ståndsrättigheter voro trädda för nära, tvärtom skulle alla få betydande ekonomiska fördelar. Lurendrejeri skulle ej kunna äga rum: Ville någon söka undandra sig tillverkningsaccisen, skulle han förlora i stället för att vinna därpå. Svårigheten för staten att skaffa pengar till betalning av den första brännvinsleveransen visste Jägerhorn råd för. I stället för pengar skulle leverantören av kronan erhålla ett slags sedlar, ställda till inlösen inom viss tid och gällande som lagligt betalningsmedel på samma sätt som bankens sedlar. Vid anfordran skulle de sedan inlösas av kronan för de medel, som inflöto vid brännvinets återförsäljning till krögarna.

Jägerhorns förslag vann BD:s stora sympati. Man hade länge och ivrigt ansträngt sig att utfinna medel till täckande av den gapande statsbristen. En mycket dryg bevillning hade föreslagits, däri även brännvinsbränningen var högt beskattad. Likväl skulle brännvinsbevillningen för hela riket ej komma att uppgå till mer än omkring 7 t. g. Att brännvinet borde ge staten vida större inkomst, tycktes utländska exempel ge vid handen. Men de förslag, som tidigare framkommit att göra brännvinsbränningen regal, hade enligt deputationens asikt med rätta förkastats, enär nationen ej utan grund fruktat, att en sadan inrättning i längden kunde leda till äventyrliga påföljder. BD. tar bestämt avstand fran alla dylika planer och förklarar sig tro, att dessa skulle »för landet vara i alla tider lika skadliga».

Samtidigt som BD. rekommenderar Jägerhorns förslag såsom den lyckligaste lösningen av bevillningsfragan ger den sina ord eftertryck genom att utlova en betydande eftergift av flera poster i det nu framlagda bevillningsprojektet [63].

BD:s entusiasm för Jägerhorns förslag smittade ej ståndén, vilka tvärtom förhöllo sig mycket kyligt däremot. Endast adeln har underkastat det någon närmare granskning, dock först sedan den allmänna bevillningen blivit antagen. Ett par ledamöter ansago väl, att Jägerhorns förslag borde närmare prövas och yrkade därför, att regeringen skulle givas rätt att under ett års tid probera det, utan att likväl den fastställda bevillningen rubbades. Men Axel Reuterholm, Funck m. fl. förklarade det omöjligt att genomföra, på grund av att man ej skulle kunna utöva tillräcklig kontroll vid bränning och försäljning m. m. Dessutom fruktade man, att det skulle »lägga ett nytt band på landet, som är ovant med entreprenörer, paktare och kontrollörer». Trots Jägerhorns försvar för sitt förslag och trots det erkännande, som kom honom till del för hans goda uppsåt, avslog adeln hans förslag. Sammalunda de övriga ståndén [64].

Samtidigt som BD. till ståndén insände Jägerhorns projekt, överlämnade deputationen också ett förslag till allmän bevillning för tiden intill nästa riksdag. Bland andra avgifter föreslogs där även skatt på brännvinet.

BD:s förslag till brännvinsförordning var ingalunda så liberalt som den före förbudstiden gällande brännvinsförordningen, den av 1752. I huvudsak har man nu återgått till 1740-talets praxis. Salunda föreslog BD. återinförandet av skillnaden mellan husbehovs- och salubränning, förbud mot brännvinsinförsel till stad och mot transport av sädesbrännvin från den ena staden till den andra. På landet skulle endast egentliga hemmansbrukare få bränningsrätt; torpareklassen uteslöts liksom före 1752. Alla, som enligt äldre förordningar saknat brän-

[63] BD:s förslag till kontributions utgörande av brännvinsbränningen i riket avg. d. 31 mars 1762 finns i borgarst. handl. 1760—62 n:r 16).

[64] Ad. prot. d. 10 juni, prästest. d. 14 juni, borgarst. d. 15 juni 1762 Ehrenhielm sökte den 12 juni komma Jägerhorn till undsättning. Men adeln vägrade, att låta E. föredraga sitt mem., då frågan redan vore avgjord. (Ad. prot. d. 12 juni. Ehrenhielms mem. bl. alleg. till ad. prot. Tom. 2.)

ningsrätt, skulle fortfarande vara förbjudna att bränna t. o. m. att inneha brännvinspanna. Från 1756 års förslag upptogs idéen, att landsbygdens husbehovsbrännare endast skulle få använda en enda panna. Högsta tillåtna storleken på en husbehovspanna ville man nu bestämma till 80 à 90 kannor (i 1756 års förslag hade man velat tillåta pannor av upp till 240 kannors rymd) [65].

Avgiften för rätt att bränna till husbehov föreslogs på grund av statens finansiella nödläge flerdubbelt högre än 1752. Detsamma var fallet med utskänkningsavgiften. Den minimiförsäljningskvantitet, som en krog måste låta sig taxeras till för att erhålla rätt att sälja brännvin fixerades till det dubbla mot 1752. BD. föreslog också, att ingen försäljning för framtiden skulle få ske av franskt brännvin.

I ständen blev BD:s förslag i vissa punkter ändrat.

Så skedde med bestämmelsen om pannerymden. Adeln, som gillade grundtanken häri, ändrade punkten så, att till förekommande av en obehörig salubränning på landet förbud skulle stadgas mot inrättande på landsbygden av »stora bränneries med stora eller flera pannor». De övriga ständen voro härvidlag av samma tanke som adeln. — Det tillämnade förbudet mot försäljning av franskt brännvin möttes av ogillande i borgarståndet. Man framhöll i detta stånd, att många handlande, vilka efter upphävandet av förbudet mot försäljning av franskt brännvin införskrivit dylikt brännvin, skulle tillfogas oförskylt lidande, ifall BD:s förslag godkändes [66]. Genom adelns bistånd lyckades borgarståndet få denna punkt utesluten [67].

På riddarhuset väckte det föreslagna förbudet för lantmannen att bränna till salu mångas missnöje. Gustav Reuterholm uppläste en diktamen till protokollet, vari han karakteriserade nämnda förbud såsom »högst obilligt», när man toge hänsyn till den dryga hemmansavgift, som skulle erläggas för friheten att tillverka brännvin. Ett dylikt förbud mot försäljning skulle

[65] Fischerström uppgiver att böndernas pannor i allmänhet vore av 20 à 24 kannors rymd. (Fischerström Nya ekonom. dictionnairen del III s. 319.)

[66] Borgarst. prot. d. 15 juni 1762.

[67] Ad. prot. d. 17 juni 1762.

endast rikta den mindre laglydige och locka mången till förbrytelser, vilket den närmast föregående tidens erfarenhet kunde bestyrka. — Beträffande den föreslagna bevillningen, som vore ovanligt dryg, hade man visserligen gjort det förbehållet, att den ej finge lända till något prejudikat för framtiden, men Reuterholm trodde, att detta förbehåll skulle vinna mera i styrka, ifall den kallades »Krigskulders betalnings och Frids hjälp». Varnad av förbudstidens erfarenhet, yrkade Reuterholm nu på garantier för bränningsrättens åtnjutande till gengäld för den stora brännvinsbevillning, som man stod i begrepp att åta sig, så att man icke, som under förbudsåren skett, finge betala brännvinsavgift, även om regeringen återkallade tillåtelsen att bränna. — Missnöje med hemmansavgiften förspordes också, men det nedtystades med erinran om rikets beträngda tillstånd och riksdagens nära förestående slut. Ridderstolpe bad adeln »för Guds skull behjärta, att rikets armé tarvade medel till uppehälle och till dess återkomst i riket» och därför påskynda antagandet av bevillningen [68]. — Sanningen härav var obestridlig. Ständerna hade intet annat val än att godkänna bevillningsprojektet, hur tryckande de föreslagna avgifterna än voro [69].

Översikt av 1762 års brännvinsförordning [70].

Uteslutna från rätt att bränna voro samma yrkesgrupper som i 1747 års förordning, alltså även torpareklassen, av vilken en del enligt 1752 års förordning haft rätt till husbehovsbränning. För kontrollens skull voro alla dessa klasser nu liksom förut förbjudna att inneha brännvinspanna.

---

[68] Ad. prot. d. 10 juni 1762.

[69] Ad. prot. d. 26 april och 10 juni, prästest. d. 24 april och 12 juni, borgarst. d. 26 april, 14, 15, 19 juni, bondest. d, 4 maj och 16 juni 1762 I bondest. vägrade man länge att låta bevillningsförslaget föreläsas, trots talmannens föreställningar att något dylikt vore »ovanligt». (Bondest. prot. t. ex. d. 26 maj.) Tydligen funno bönderna de föreslagna avgifterna alltför höga.

[70] Bestämmelserna om brännvinsbränningen finnas i bevillningsförordningen art. I §§ 5 och 6 samt i art. II §§ 1—6. Svea Rikes Ständers bevillning för 1763 och de följande åren etc. d. 21 juni 1762. (Årstrycket.)

Husbohovsbränningen. För rätten att tillverka brännvin till husbehov gällde fortfarande såsom villkor att tillhöra den egentliga hemmansbrukareklassen å landet (adel, prästerskap, standspersoner och allmoge) eller ock innehava jord i städerna, där likväl de, som endast ägde små täppor voro uteslutna. Den avgift, som på landet skulle erläggas för obehindrad frihet att tillverka brännvin», var för adel, prästerskap etc. 8 d. smt för helt hemman och i proportion därtill för större eller mindre gårdar. Allmogen betalade däremot 10 d. smt för helt hemman, för $^3/_4$—$^1/_2$ hemman 8d., $^1/_2$—$^3/_8$ hemman 5 d. o. s. v. ned till 2 d. smt för gårdar under $^1/_8$ hemman. Hushållen i städerna skulle likaledes taxeras till 2—10 d. smt avgift för husbehovsbränningsrätten, varvid till grund för taxeringen skulle läggas vars och ens ägande jorddelar. Husbehovsbränningen var ej bunden till några särskilda tider och ej underkastad någon bevakning.

Salubränningen. Gästgivare och krögare ägde rätt att tillverka brännvin till salu, till så stor kvantitet som vederbörande utskänkningsställe kunde anses vara i stånd att föryttra. Alltefter läget skulle landsbygdskrogarnes etc. försäljningskvantitet bestämmas till 256, 128 eller 64 kannor per år utan att någon minskning däri finge medgivas. I stad var utskänkningsminimum 80 kannor. Vägrade krogägaren eller gästgivaren att låta sig taxeras för brännvinsförsäljning, miste han även rätten att sälja öl och andra drycker. Minuteringsavgiften för den för ett utskänkningsställe bestämda brännvinskvantiteten skulle utgå med 12 öre smt pr kanna. Men därjämte skulle salubrännaren betala 8 d. smt pr tunna (i stad 10 d.) i tillverkningsaccis. För salubrännarna bestämdes det spannmålskvantum, som de fingo avverka, på så sätt, att man räknade 12 kannor brännvin efter 1 tunna säd. I enlighet med den antecknade spannmalskvantitetens storlek uträknades det antal dagar, som behövdes för tillverkningen. Efter bränningstidens utgång skulle salupannorna förseglas.

En nyhet nu är, att landsbygdens utskänkningsställen utom brännvinsminuteringsavgiften beläggas med en särskild avgift (5—50 d. smt) för deras *övriga* näring. Dock skulle de krogar eller gästgiverier, som ej hade någon sadan särskild näring,

kunna befrias därifrån. Det uttalades bestämt, att inga nya krogar finge anläggas. I städerna alades myndigheterna att noga tillse, att krogarnas antal ej var större än för staden var behövligt.

Bland städerna bildade Stockholm, Göteborg och Karls krona fortfarande en grupp för sig ifråga om brännvinsbränningen [71]. Tillverkningen av brännvin skulle i dessa städer uteslutande ske som fabriksdrift, och all husbehovsbränning var förbjuden. Bryggareämbetena i ifrågavarande städer hade företrädesrätt till brännvinstillverkningen: önskade de icke åtaga sig densamma, skulle den upplåtas till andra personer. Tillverkningskvantiteterna bestämdes till resp. 20,000, 1,200 och 600 tunnor årligen, tillverkningsavgiften blev 10 d. smt tunnan liksom i de övriga städerna [72]. Ville någon annan stad ordna sin brännvinsbränning i likhet med Stockholm, Göteborg och Karlskrona stode sådant fritt.

Bräunvin finge ej införas från landet till städerna. Transport av sädesbrännvin från en stad till en annan var förbjuden.

Bevakningen av förordningens efterlevnad ålåg på landsbygden kronobetjänterna samt de uppsyningsmän, som landshövdingarna därtill förordnade. I städerna skulle övervakningen ske av fiskalerna samt stads- och tullbetjänte; de hade sig särskilt alagd öppnandet och förseglandet av salupannorna. — Men denna bevakning gällde endast salubränningen. Husbehovsbränningen var i stad liksom på land ej underkastad någon uppsikt.

Böterna voro låga. För olaga innehav av brännvinspanna stadgades sålunda endast förlust av pannan. »Obehörig salubränning» på landet d. v. s. anläggning av större bränneries straffades med 20 d. smts böter samt förlust av den olovligen tillverkade varan. Ifråga om överskridandet av angivet salukvantum samt beträffande olaga brännvinsförsäljning i stad skulle förhållas »efter förra emot sadana förbrytelser utgangne k. förordningar».

[71] Under åren 1753—56 hade dock Karlskrona haft rätt till husbehovsbränning.

[72] Stockholms förutvarande andel i brännvinsaccisen garanteras fortfarande.

Att det är Mössornas åskådning, som satt sin prägel på 1762 års brännvinsförordning, är uppenbart. Deras gamla krav på en fri husbehovsbränning är här fullt förverkligat: friheten att tillverka brännvin är, som stadgan själv säger, »obehindrad». Inga bestämmelser finnas längre om bränningsterminer, bränningskvantum, anmälningsskyldighet, bevakning m. m. Avgiften för husbehovsbränningen lag ej pa det använda ramaterialet utan var liksom 1747 en skatt, lagd på jordegendomen. Alla spår av Hattarnas restriktionssystem voro försvunna. — Salubränningen har däremot blivit strängt reglerad och betydligt högre beskattad än förut, vilket, som vi veta, stod i full överensstämmelse med Mössornas ofta gjorda uttalanden. Genom den högre avgiften pa utminuteringen ville man hindra uppkomsten av nya krogar, nagot som ocksa lyckades. Att brännvinsbränningen på landsbygden endast skulle vara en hemindustri är klart framhäft genom bestämmelsen att inga stora brännerier finge anläggas på landet.

KAP. XV.

Lagstiftning mot fylleri. Eftergift av straff vid brott mot brännvinsförordningarna.

Redan under reformationstiden höras klagomål över tilltagande dryckenskap i Sverige men ännu mer i Danmark och Tyskland. Tydligen beror den överklagade omåttligheten i starka drycker (främst öl i de germanska länderna) i sin man på renässanstidens överdrivna livsglädje och njutningsbegär, även om germanerna icke heller förut utmärkt sig för någon större måttlighet i fråga om starka drycker. Under sina bemödanden, att höja det sedliga tillståndet i allmänhet vände sig reformatorerna även mot fylleriet. Så utgav Luther själv 1541 en skrift »Wider Hans Worst», däri han bekämpade dryckenskapen. I Sverige följde man exemplet, men nöjde sig med att sprida översättningar av tyska skrifter. Laurentius Petri utgav 1557 en dylik skrift i svensk översättning »Emoot dryckenskap», vilken anses vara vår första tryckta nykterhetsskrift. Även under följande sekel utkommer en och annan skrift, som varnar för dryckenskap t. ex. Ciegler, Speculum mundi, översatt till svenska 1620, Fernander, Theatrum tragicum ebriosorum 1695 m. fl.

I landskapslagarna och landslagen finnas inga bestämmelser mot fylleri. Utom genom förmaningar sökte prästerskapet bekämpa dryckenskapen på kyrkotuktens väg. Därvid kunde man dock ej komma längre, än att kyrka och gudstjänst skyddades. I 1686 års kyrkolag utsattes straff för den, som kom överlastad i kyrkan eller gjorde sig skyldig till dobbel och dryckenskap under gudstjänsten. — Först under frihetstiden har den världsliga statsmakten ingripit mot fylleriet efter initiativ av prästeståndet.

Fragan om införandet av särskilda straffbestämmelser för fylleri behandlades vid 1723 års riksdag av JD.[1] samt av KEKD. Från prästerligt håll hade klagats[2], »att ett ogement dryckenskap och fylleri på flera ställen utan sky och oaktat all varning eller straffande efter Guds ord förövas» och samtidigt hade anhållits, att vissa straffbestämmelser för dylika förseelser måtte införas, alldenstund några stadganden härom hittills ej funnits i den allmänna lagen. — I anledning härav projekterade nu JD. vissa särskilda straffpåföljder för itererade fylleriförseelser: den, som gjorde sig skyldig till sadant brott, borde först några ganger erhalla varning, men om han likväl ej bättrade sig, kunde straffet skärpas till stockstraff för ringare personer samt till böter till kyrka eller hospital för förmögnare; i sista hand skulle den i dryckenskap framhärdande ställas under världslig rätt och »undfa den näpst, som vederbör efter personernas beskaffenhet, villkor och genstörlighet» och sålunda erhalla en allvarsam tillrättavisning för sitt oskickliga leverne. JD. trodde alltså allvarliga atgärder vara behövliga för att råda bot på det överklagade onda, men med god psykologisk blick för straffets verkan önskade den, att de föreslagna straffbestämmelserna ej matte till sin verkan avtrubbas genom att för ofta komma till användning. För att undvika detta vore synnerligen angeläget att undanröja själva roten till superiet genom att försvåra tillgangen till starka drycker. Detta kunde ske genom den lagstadgade stängningstidens noggranna iakttagande — på vardagar lika väl som på sön- och helgdagar. — vidare genom strängt förbud att servera en person, när han började bli överlastad samt slutligen framför allt genom att reducera antalet spritutskänkningsställen.

Man klagade särskilt över det dåliga inflytande, som de s. k. brännvinshusen utövade. »Dessa voro», säges det, »en rätt skola för fylleri och dryckenskap samt följaktligen till all synd och slemhet». »Ty brännvin är den farligaste drycken, som minst kostar och mest intager och bedårar». Framför

[1] JD:s bet. d. 2 aug. 1723. (Utskottshandl. vol. 27.)
[2] I mem. av prosten Kock.

allt ville deputationen avskaffa de många smakrogar, som uppkommit, där gemene man bortslösade tid och pengar och hade tillfälle att söla sig i laster och brott. Brännvinsutskänkningen vid kyrkorna ville deputationen helt och hållet skulle förbjudas vid påföljd av böter och stockstraff för både säljare och köpare.

Men deputationen ville ingalunda, att allmänheten skulle sakna brännvin, om vars nytta den tvärtom var fullt övertygad, för så vitt nämligen bruket därav var mattligt. Men någon bristande tillgång på brännvin till följd av den föreslagna indragningen av smakrogarna vore ej att befara. I städerna kunde man nämligen få köpa brännvin såväl på gästgiverierna och krogarna som på en del andra ställen (i bagarbodar samt i stånd och bodar »här och där i gatorna»). På landet brände man i allmänhet själv, vilket deputationen framhöll såsom varande fördelaktigare för bönderna, då de därigenom kunde använda den erhållna dranken till boskapen; dessutom hade lantbefolkningen även tillgång till de privilegierade krogarna vid landsvägarna. Deputationen slutade med att framhålla de ansenliga fördelar, som den föreslagna åtgärden skulle medföra för samhället: »Det överhandtagande fylleriet» och det därav härflytande onda skulle stävjas, ett tuktigt leverne, flit och arbetsamhet skulle följa samt därjämte besparing av spannmålen m. m.

Detta betänkande, som ju giver en rätt god föreställning om tillståndet vid denna tid, synes endast ha föredragits i borgarståndet och även där ha behandlats endast helt summariskt. Borgarståndet instämde i huvudsak i JD:s betänkande och gjorde blott på ett par punkter några anmärkningar. Detta gällde särskilt utskänkningen i städerna, angående vilken borgarståndet önskade, att den endast skulle få ske i vissa därtill utsedda hus, men däremot ingalunda tillåtas i kyffen och bodar, ännu mindre i bagarbodar, vilket strede emot utfärdade förordningar. Ståndet ansåg, att de här åsyftade kyffena borde helt avskaffas på grund av de mångfaldiga laster, som där plägade förövas [3].

[3] Borgarst. prot. d. 7 okt. 1723.

KEKD. framhöll i ett nagra dagar senare avgivet utlatande liksom JD. fördärvligheten av fylleriet, »vilket», som den säger, »är en Gudi och ärbara människor mycket misshaglig last, som försvagar hälsan, förkortar lifstiden och mangen stor undergång tillskyndar i hans ägodelar». Fylleri borde därför beläggas med vissa straff. Dessa borde vara högre för ståndspersoner än för andra, enär de förras exempel voro skadligare. Standspersoner borde alltså för förargelseväckande fylleri böta första gangen 10 d. smt, vilken plikt sedan för varje gang förseelsen upprepades borde ökas med nämnda belopp, och om de framhärdade i dryckenskap, kunde de efter laga rannsakning och dom avsättas från ämbete och berövas sin karaktär. För andra personer, utan tjänst och rang, skulle böterna blott vara hälften så stora. Den, som ej orkade botum, skulle efter trenne fylleriförseelser fa plikten förvandlad till fängelse pa vatten och bröd samt därefter till spö- eller risstraff [4].

Vid riksdagen 1731 begärde prästestandet i sina besvär, att åtgärder skulle vidtagas mot fylleri och dryckenskap. I enlighet härmed utfärdade K. Maj:t 1733 en dylik förordning. Nämnda stadga utgjorde ett led i den genom 1731 ars förordning inledda kampen mot brännvinsmissbruket [5].

De åtgärder, som denna förordning anbefaller till superiets hämmande, äro dels upplysning rörande dryckenskapens följder, dels straffbestämmelser för fylleri samt en viss kontroll över utskänkningen. Med bedrövelse säger sig K. Maj:t ha sett det florerande brännvinsmissbruket. Att kristendomen och gudsfruktan jämte den hos envar medfödda omsorgen om egen välfärd skulle ha varit tillräckligt kraftiga medel att avhalla från fylleri och dryckenskap, kunde man med rätta haft skäl att hoppas. Men verkligheten hade gäckat en dylik förhoppning. Kraftigt målas de svåra följder, som dryckenskapen för med sig, huru de, som äro hemfallna under denna

[4] KEKD:s bet. över borgmäst. Bunges mem. om avskaffande av överflöd i mat och dryck.

[5] K. Maj:t res. på prästerskapets allm. besvär d. 14 sept. 1731 § 12. K. Maj:ts förordning emot svalg och dryckenskap d. 17 april 1733. (Årstrycket.)

last, under sin ådragna yrhet och förvirring föröva den ena skändliga missgärningen efter den andra, hastigt förslösa sina ägodelar, raka i förakt hos dygdigt och ärbart folk, »förutan det att de genom sitt omattliga och överflödiga leverne asamka sig ohälsa samt varjehanda kroppens sjukdomar och bräckligheter och sålunda följaktligen själva livet förkortas, och det som faseligt är, att de, om en sann bättring icke emellan kommer stanna uti evigt fördärv». Att en »slik odygd», vilken var »modern och tillfället till så manga andra grova synder och missgärningar» måtte avskaffas, var K. Maj:ts högsta åstundan.

Till förverkligande av detta önskemal ansåg regeringen, att predikanters och lärares undervisning och föredöme mest skulle bidraga. För den skull uppmanas på det allvarligaste alla och envar av predikoämbetet, att icke allenast själva förelysa sina åhörare med nykterhet och ett ärbart leverne utan ock i sina predikningar etc. »dem flitigen underrätta, uti vad uselt och beklagligt tillstand saväl å själens som kroppens vägnar de äro stadde, som sig uti svalg och dryckenskap förhveta».

Men man nöjde sig icke härmed. Ett än kraftigare medel i kampen mot dryckenskapen sökte man erhålla genom införande av särskilda straffbestämmelser för fylleriförseelser. Eho, hette det i § 2, som av starka drycker vore så överlastad, att envar ögonskenligen kunde märka, att han var drucken, densamme skulle, evad det var man eller kvinna, första gången böta 5, andra 10 och tredje gången 15 d. smt. I händelse de ådömda böterna ej kunde utgå i penningar skulle de förvandlas till fängelsestraff: första och andra resan i resp. 4 och 8 dagars fängelse, tredje resan skulle förvandlas i 8 dagars fängelse vid vatten och bröd. För fjärde resans fylleri var straffet 20 d. smts plikt eller fängelse vid vatten och bröd i 14 dagar. Beträddes någon än ytterligare med fylleri, skulle saken hänskjutas till högre instans, där då även straffet bestämdes. För vissa kategorier av den lägre befolkningen fanns i fråga om böternas förvandling en särskild bestämmelse. Det föreskrevs nämligen, att ryttare, soldater, båtsmän, arbetskarlar, tjänstefolk, gesäller och lärodrängar eller

deras vederlikar skulle i händelse de icke voro i stand att erlägga för fylleri adömda böter, sona sitt brott första gangen med 1 och andra gangen med 2 söndagars stockstraff samt tredje resan med spö- eller risstraff. Minderåriga, som druckit sig druckna, borde genom lämplig aga av föräldrar eller husbönder avhållas från sådan odygd.

Fylleriförseelser, begångna under tjänsteutövning, straffades strängare än eljest. Befunnes någon under förrättande av K. Maj:ts och Kronans tjänst vara överlastad, var han första och andra gangen underkastad dubbelt högre penningeböter än vad här ovan omförmälts och tredje gången kunde en sådan ämbetsman dömas förlustig sin tjänst. Naturligt är, att man skulle visa sig särskilt mån om, att prästerskapet skulle avhålla sig från dryckenskap, och att man särskilt strängt skulle straffa de präster, som voro druckna i tjänsten. Prästerna måste ju själva vara oförvitliga, om de skulle kunna i enlighet med regeringens önskan fostra folket till större nykterhet. Det stadgades därför, att den prästman, som infunne sig drucken i kyrkan, skulle utan nåd skiljas fran ämbetet. — För lekmän, som infunne sig överlastade i kyrkan eller där förde oljud, funnos sedan gammalt straffbestämmelser.

Fylleri finge ej anses som förmildrande omständighet vid bedömandet av brott, som begåtts under rusets inflytande, utan den brottslige skulle dömas särskilt för fylleriförseelsen och särskilt för det andra brottet.

Allt förledande av annan till att berusa sig förbjöds vid samma vite för båda parterna, som var stadgat för fylleri. Den som trugade någon att dricka sig drucken eller också på bedrägligt sätt gjorde en person berusad, skulle böta 20 d. smt eller plikta med 14 dagars fängelse vid vatten och bröd (event. kroppsplikt). Man sökte också att genom lagbestämmelser angaende utminuteringen i någon mån försvåra åtkomsten av spritdrycker för vissa personer, som särskilt kunde antagas missbruka desamma. I detta syfte stadgades, att den värd, som borgade starka drycker åt personer, vilka voro till dryckenskap benägna och hade för vana att sitta på krogen, skulle vara förlustiga sin borgade varas värde. Därjämte förnyades

förut utfärdade bestämmelser, enligt vilka krögare och köpmän, som borgade dryckesvaror at studerande vid akademier, gymnasier och skolor eller at tjänstefolk, köpmansgossar och lärpojkar utan informators, husbondes eller mästares vilja och vetskap, förklarades förlustiga all rätt att på laga väg utsöka betalning därför [6].

Den i förordningen föreskrivna inskränkningen i utskänkningstiden var likaledes en atgärd till dryckenskapens motarbetande. Under vardagar skulle utskänkningsställena få hallas öppna under tiden 1 aug.—1 maj till kl. 9 samt från 1 maj —1 aug. till kl. 10 om aftonen. Dagen före sön- och högtidsdagar skulle krogar, källare etc. stängas kl. 7 e. m. och vara stängda till samma klockslag den följande helgdagens eftermiddag; [7] under denna tid fick ingen utom resande och spisgäster serveras vid 10 d. smt vite [8]. Försäljning till gästerna av starka drycker efter stängningstiden var förbjuden. Det ålåg värden att uppmana gästerna att i rätt tid avlägsna sig. Den som ej hörsammade denna uppmaning utan kvarstannade över den bestämda tiden, var förfallen till 10 d. smts böter.

För att denna K. Maj:ts allvarliga vilja och befallning, som i förordningen var uttryckt, matte bliva desto bättre känd bland allmänheten påbjöds, att förordningen skulle uppläsas fran predikstolarna 4 ganger om aret, nämligen söndagarna näst före jul och påsk samt på midsommar- och mikaelsmässodagen. Därjämte skulle genom värdens försorg ett exemplar av förordningen uppslås på väggen i alla värdshus, krogar, gästgivaregårdar etc. i städerna och på landet.

* *
*

---

[6] Jfr k. res. d. 24 nov. 1725 samt k. förordningen d. 20 okt. 1727. (Årstrycket.)

[7] KED. 1723 hade föreslagit, att utskänkningsställena skulle vara stängda från lördag kl. 6 e. m. till måndag kl. 7 f. m.

[8] Gällde endast krogarna i städerna. Krogarna på landet ägde fortfarande rätt att utskänka brännvin m. m. även under sön- och helgdagar. Rådsprot. d. 13 aug. 1733.

En atgärd, som förefaller betänklig i anseende till allmänhetens respekt för brännvinsförordningarna, var, att K. Maj:t på ståndernas begäran, vid flera tillfällen medgav allmän eftergift i straffet för dem, som brutit mot nämnda lagar. Initiativet härtill togs av bondeståndet på riksdagen 1746—47. Som vi minnas, hade genom kungl. kungörelse den 9 december 1746 en lindring i det då rådande brännvinsförbudet blivit gjord i så måtto, att husbehovsbränning av skämd spannmål finge ske, men försäljning av brännvin alltfort var förbjuden vid hög plikt. Åtskilliga personer hade givetvis dukat under för frestelsen att sälja av sitt husbehovsbrännvin. Bondeståndet ömmande för dessa lagöverträdare, så mycket mer som väl de flesta tillhörde ståndets »hemmavarande medbröder» och sände ett protokollsutdrag till medstanden med anhållan om förskoning från böter för dem, som bränt eller salt sädesbrännvin mot förbudet [9]. Detta bifölls av ständerna, vilka i sin skrivelse till K. Maj:t [10], att ifrågavarande förbrytelser »så mycket mer synes förtjäna medlidande, som under tiden svenskt brännvin varken på krogar eller annorstädes fått tillverkas eller säljas utom i Stockholm, ehuru begärligheten och nödvändigheten av samma vara är även så stor på andra orter i riket». Då därtill böterna voro höga (200 d. smt), hade man funnit, att förbudsbrytarna skulle komma att bli alltför mycket lidande.

Sedan man väl slagit in på eftergiftens väg, var det svårt att hejda sig. Vid följande riksdag väckes frågan anyo. Den under åren närmast före denna riksdag tillämpade förordningen — 1747 års brännvinsförordning — hade sökt genom ganska dryga böter sätta stopp för försäljning av husbehovsbrännvin (100 d. smt jämte förlust av bränningsrätt, ämbete eller tjänst m. m.). Men trots detta stränga straffhot hade naturligtvis även nu många personer i städer som på landet förbrutit sig. Mot riksdagens slut fördes frågan på tal i bondeståndet [11], som beslöt att göra en liknande framställning som 1747

[9] Bondest. prot. d. 7 dec. 1747.

[10] RSt. brev till K. Maj:t d. 14 dec .1747.

[11] Bondest. prot. d. 30 maj 1752.

och därvid framhalla, att de, som förbrutit sig mot brännvinsförordningen, skulle bli ruinerade, om de dryga böterna av dem uttoges och därigenom bli urstandsatta att betala sina utskylder de följande aren. Som förmildrande omständighet anfördes, att dessa förbrytelser »troligen härrört endast av enfaldighet men ej av argt uppsat», samt att den olagliga försäljningen varit mycket ringa, »allenast av några styvers värde». Det var icke endast från ådömda böter, som förskoning nu begärdes, utan även från den förlust av rätt att tillverka brännvin, som den då gällande förordningen stadgade. Även denna gång förenade sig de övriga ståndén med bönderna, men prästeståndet gjorde ett kraftigt förbehåll, att detta ej finge tjäna till prejudikat för framtiden, »sedan Riksens Ständer vid innevarande riksdag iakttagit all skälig moderation vid dessa böters utsättande». Tillkännagivandet av denna efterskänkning av böter borde enligt prästeståndets mening ej ske genom allmän kungörelse utan genom särskilda brev tillkännagivas för länsstyrelserna [12]. Enligt ståndernas skrivelse, som uppsattes i enlighet härmed, skulle alltså alla böter, som ännu ej uttagits, efterskänkas samt förverkad bränningsrätt återgivas [13].

Då ständerna i nyssnämnda skrivelse utlalat, att vad som då beslutats ej skulle få bli ett prejudikat för framtiden, hade de sagt mer, än de voro i stånd att hålla. Vid slutet av 1762 års riksdag var situationen väl så ömmande som 1752. Då hade den långa förbudstiden med dess mer än vanligt harda straff dragit många människor i olycka». På bondeståndets initiativ anhöllo ständerna återigen om strafflöshet för lagöverträdarna på samma sätt som 1752 [14]. Expeditionsdeputationen beslöt, att tillkännagivandet härom ej skulle ske genom offentlig kungörelse utan genom brev fran regeringen till vederbörande överrätter »till förekommande av anledning till lagbrott hos menigheten» [15].

[12] Prästest. prot. d. 2 juni 1752.

[13] RSt. brev till K. Maj:t d. 4 juni 1752.

[14] RSt. brev till K. Maj:t d. 21 juni 1762.

[15] Exp. dep. prot. d. 17 juli 1762. Utskottshandl. vol. 102. Kommerskoll. brev till accisrätterna d. 22 sept. 1762, Svea hovrätts brev d. 1 okt. 1762.

KAP. XVI.

Utskänkning av brännvin.

När brännvinet vunnit sa stor utbredning, att det börjar mera allmänt försäljas, äro formerna för handel och utminutering av spritdrycker redan väl utbildade. Om tillhandahallandet av öl, mjöd, vin m. m. funnos då redan åtskilliga förordningar. För brännvinsutminuteringen kommer länge samma bestämmelser att gälla som för ovannämnda drycker. Det är därför behövligt att lämna en översikt av äldre stadganden angående (gästgiveri-) och krögerinäringen.

I Magnus Ladulås ar 1285 utfärdade Stadga emot frigästning bestämdes, att i varje by skulle tillsättas en gästgivare, som mot betalning skulle sälja till vägfarande, vad de behövde.

Bestämmelserna om de resandes förplägnad intagas längre fram i landslagen. I Magnus Erikssons landslag heter det härom: Nu aghae tauerne a almaennings vaeghum vara, raettare i storbyum der ei gita tuerne varit, vaegfarande mannum mat saelia [1]. Kristoffers landslag stadgar, att taverner skulle finnas vid de allmänna vägarna pa 2 eller högst 2 ½ mils avstånd från varandra. I byar, där ej taverner funnos skulle vara rättare. På tavernerna skulle bl. a. öl säljas till de resande [2].

Vad städerna beträffar stadgas redan i de äldsta stadslagarna, att stadens styrelse hade att meddela tillåtelse till försäljningen av öl, mjöd och vin samt övervaka densamma. Enligt Magnus Erikssons stadslag fordrades fogdens och borg-

[1] Magnus Erikssons LL. Kon. B. kap. XXIII.
[2] Kristoffers LL. Kon. B. kap. XXIV.

mästarens tillstånd till dylik försäljning[3]. Det alag myndigheterna att utfärda pristaxa till vederbörandes efterrättelse.

Städerna eller åtminstone en stor del av dem hade av ålder erhållit privilegium att inrätta stadskällare för försäljning av vin etc. Dessa källare befriades från erläggande av accis till kronan för de främmande drycker, som där försåldes. Inkomsten skulle användas såsom bidrag till avlöning av stadens tjänstemän. I Stockholm hade borgmästare och råd rätt att införskriva viner och försälja dem på stadskällaren eller också bortarrendera utminuteringsrätten åt s. k. vintappare[4].

För att bringa reda i utskänkningsrörelsen utfärdade Gustaf II Adolf flera förordningar. En mängd ölkrogar hade uppvuxit i städerna. Detta fann regeringen icke önskvärt och bestämde därför, att utminuteringen av utländska drycker, vin, öl etc. endast fick utövas av de personer, som erhöllo privilegium därtill. I Stockholm inskränktes utminuteringen av dessa drycker till de 8 källare, som av ålder haft rätt därtill samt 4 nya, 2 på Norrmalm och 2 på Södermalm. I andra städer skulle först och främst finnas en stadskällare, vars utskänkningsrörelse antingen kunde drivas av staden själv eller också utarrenderas. Vidare skulle en eller flera personer, alltefter stadens storlek, förlänas gästgiverirättighet med åtföljande ensamrätt att utminutera främmande drycker[5].

Några år senare gåvos föreskrifter även för utminuteringen av inhemska spritdrycker samt för tillverkningen av dessa. Tillverkningen och utminuteringen skildes härvid från varandra och tilldelades olika skrån. Tillverkningen av öl uppdrogs åt bryggarämbetet. I alla rikets städer skulle inrättas vissa brygghus och förordnas så många bryggare, som staden ansågs behöva. Bryggarna fingo endast sälja ölet i parti d. v. s. läste- och tunnetals. Utminuteringen tillhörde däremot krögarna, vilka voro skyldiga att köpa ölet av bryggarna[6]. I varje stad skulle tillsättas så många krögare, som

[3] Magnus Erikssons StL. Köpm. B. kap. XXV—XXIX.

[4] Stockholms privilegier d. 12 april 1553 § 24.

[5] Handels- och seglationsordningen 1614 punkt 16. Upprepat i Ordinantian om köphandeln 1617.

[6] Ordning huruledes skall hållas med bryggningar 1622. Upprepat i instruktionen för tullinspektören Flygge 1639 (Stiernman II s. 210).

staden behövde [7]. Här ifrågavarande krögare fingo icke sälja utländska drycker, vin etc. ej heller brännvin. Denna rättighet tillkom en särskild grupp av krögare, enligt vad här ovan nämnts. Anmärkas må, att 1622 års förordning förbjöd vinkrögarna att utskänka främmande brännvin, »evad namn det helst hava kan». Detta förbud mot utskänkning av utländskt brännvin blev dock ej av lång varaktighet. Men i övrigt blevo Gustaf Adolfs förordningar av normerande betydelse för framtiden. Särskiljandet av tillverkning och utminutering skola vi längre fram finna efterbildat i fråga om brännvinslagstiftningen, fastän det ej blev någon allmän regel.

De tidigaste underrättelserna angående försäljning av brännvin i Sverige ha vi i Stockholms medeltida stadsböcker. Ursprungligen hade troligtvis brännvinshandeln fallit under bestämmelserna i St. L. Köpm. B. Den finnes ytterligare reglerad i burspråken. Det stadgas, att ingen finge sälja brännvin utan den, som sattes därtill av rådet (1476), av fogden och rådet (1482). Vitet var förlust av vara och redskap [8]. Bestämmelserna gälla naturligtvis endast för huvudstaden.

Först längre fram får man underrättelser om brännvinsutskänkningen i det övriga landet. Under 1600-talets förra hälft börjar brännvin omtalas i gästgivare- och krögarordningarna, och vissa bestämmelser införas om minutförsäljningen därav. Den livligare beröringen med utlandet gjorde, att de resandes antal betydligt ökades, och att därmed frågan om gästgiveriväsendets bättre ordnande trädde i förgrunden.

Tillgodoseendet av de resandes nödtorft var i äldre tid ett svårlöst problem. Seden, att de resande utan ersättning tilltvingade sig skjuts och förplägning, höll länge i sig. Genom upprepade påbud sökte regeringen skydda allmogen, som bittert klagade. Enda möjligheten att åstadkomma ett bättre tillstånd var att anlägga tillräckligt med gästgiverier (och kro-

[7] Ordning för krögare, som sälja svenskt öl 1622.

[8] S. Clason, Stockholms återf. stadsböcker fr. medeltiden (Hist. Tidskrift 1903 s. 115).

gar), vilka mot betalning skulle skaffa de resande saväl skjuts som förplägning. Särskilt från mitten av 1600-talet har man ivrigt arbetat härpa. I riksdagsbeslutet 1652 betonades angelägenheten av, att »i hvar Stadh efter thess storleek och lägenhet, blifwa wisse Herbergen och Skiutzrättare nämnde och förordnade; så och å landet, på alla orter och wägar, wisse och nödtorftige Krogar och Tawerne sa och Skiutz Rättare förordnade — — — eenkannerligen att belägne rumm och hemman uthsåges och deputerades; thå hwar af oss, efter wilkohren, gerne wele befordra wercket». Kom gästgivaregården eller krogen att ligga på kronans mark, skulle landshövdingen draga försorg om dess uppbyggande. »Hörer landet nogon Frelsesman til, thå bäre Herren ther sårgh före, at huusen bygges och Krogen vppehålles, och njute så sielf, eller genom sitt folck, hwad nytta ther af efter Ordinantzien kommer. Finnes ock någon af annat Stånd, som ther til lust hafwer, och äger gården, honom stånde samma rättighet til». Kunde eller ville icke jordägaren bygga krog, skulle han mot ersättning avstå platsen at kronan, och angränsande socknar bygga gästgiveriet genom sammanskott av timmer och penningar[9]. Genom upprepade gästgivareförordningar (t. ex. 1636, 1643, 1651, 1664) fingo gästgivarna atskilliga förmåner. De fingo ensamrätt till försäljning av öl, vin och brännvin inom ett område av 1, sedan 2 mil från gästgivaregården. I städerna fingo gästgivare och krögare frihet att utskänka svenskt och utländskt öl, vin och brännvin till sina gäster samt sälja dessa drycker (kanne- och stopvis) även till andra personer. Samma rättighet medgavs även krögarna å landet utan hinder av lagen om landsköp. Gästgivarna på landet åtnjöto frihet från utskrivning för sig själv och tjänstepojkar jämte frihet på åboende hemman m. m. Vissa krogar tilldelades gästgiverierna till dessas understöd. 1668 anhöll adeln att få inrätta gästgiverier på sina egna ägor mellan de ordinarie gästgivaregårdarna. Men sådant medgavs endast efter särskild undersökning, och savitt det ej strede mot gästgiveriförordningen. Adeln fick rätt att bygga krogar på sina frälseägor, men detta förbjöds skattebönderna[10].

[9] Riksdagsbeslutet 1652 § 6. (Stiernman Riksdagsbesluth II sid. 1192.)

[10] Res. på adelns besvär 1686 § 21. (Stiernman III. s. 1966.)

Krogar och gästgivaregardar fingo ej upprättas närmare städerna än på 2 mils avstand. Angaende de krogar, som funnos i närheten av kyrkorna, klagade ofta prästerskapet. Men regeringen, som ansag, att dylika krogar ej kunde flyttas utan olägenhet för de resande, nöjde sig med att förbjuda krögarna utskänkning före och under predikan [11]. I den mån brännvinet blev mera allmänt uppkommo vissa missförhållanden vid dess utminutering, mot vilka regeringen fann sig föranlåten att inskrida. Så stadgas i tjänstehjonsordningen 1664: »intet Legohjon skal hafwa mackt, at holla Brännewijns etc. sälgningh brede widh des Löhn, som en part på Landzbygden här till icke uthan Bondens och Landzens stoora skadha, så ock annan olägenheet giordt hafwa» [12]. Och i 1686 års kyrkolag förbjödos prästerna vid ämbetets förlust »at inlåta sigh medh sadan kiöpslagan och Handtering, som them och theras Embete intet ägnar och anstar sasom halla Brännewijns etc. utmånglande». Redan tidigt infördes i ordningssyfte bestämmelser om viss stängningstid för krogarna. I ett mandat för Stockholm 1633 föreskrives, att vin och öl ej finge utskänkas på krogar och taverner, »sedan det var ringdt i vård». 1649 i Patent om julfreden förbjödos vin- och öltappare att under den instundande julen utskänka vin, öl eller brännvin under gudstjänsten eller om aftnarna efter klockan 9. Förbud mot utskänkning under helgdag stadgas i förordningen om sabbatsbrott 1687 art. V, där det heter: Alla brännvinskrogar etc. skola om aftonen för söndagen tillslutas kl. 7 och ingen skänkning eller förtäring därinne tillåtas, i städer eller på landet, förrän kl. 4 om söndagsaftonen [13].

Avgift vid utminutering av såväl främmande som inhemska drycker infördes i vårt land på 1500-talet efter mönster från utlandet. Den troligtvis första *allmänna* förordningen härom utkom 1572 [14]. Accisen på minutförsäljning av ut-

[11] Res. på prästerskap. besvär 1660 § 3, 1672 § 8.

[12] Stiernman III s. 246.

[13] Stiernman IV s. 998.

[14] Mandat om accisens rätta erläggande 1572. (Stiernman I 223.) Tapperianaccisen upphävdes först d. 2 april 1770. [Brännvinskommittén 1878 sid. 56.]

ländska drycker kallades sedermera tapperianaccis. Därförut har avgift på utminutering av öl (de s. k. ölpenningarna) varit pålagd atminstone i huvudstaden. För grosshandel med utländska spritdrycker har ingen annan avgift erlagts än importtullen [15].

I Stockholm finnes redan vid mitten av 1500-talet bland stadens inkomst en post, som benämnes »brännvinspengar». Troligen ha dessa liksom »ölpenningarna» varit en avgift av minutförsäljningen [16]. Under 1600-talet sammanslogs tillverknings- och krögeriaccisen.

Vid frihetstidens början klagas över uppkomna missförhållanden beträffande brännvinsutskänkningen. Med den starkt ökade konsumtionen hade försäljningen blivit ett lockande näringsfång, vilket framgick av den mängd utskänkningsställen, som uppstatt. Jämte gästgiverierna och sådana krogar, som höllo mat och rum för resande, funnos en hel del andra utskänkningsställen. I de större städerna sålunda källare, tapperier, skänkerier, där både in- och utländska drycker höllos till salu samt slutligen de »egentliga» krogarna, de s. k. öl- och brännvinshusen, vilka voro tillhåll för allehanda slödder. Även i bagarbodar och kyffen utskänktes brännvin [17]. På landsbygden hade man också mer eller mindre nödvändiga utminuteringsställen. Oumbärliga voro sådan krogar, vilka voro förenade med gästgiveri och skjutsning samt andra vid lands- och stråkvägar eller vid hamnar belägna, där mat m. m. tillhandahölls de resande. Men därjämte fanns på landet spridda krogar vid gårdar, kvarnar, tings- och marknadsplatser, ibland t. o. m. vid kyrkorna [18].

Adelsprivilegierna 1723 gavo adeln rätt att anlägga krogar på sina frälseägor vid bi- och intervägar. Vid de stora

---

[15] Tapperianaccisens ordning 1658. Stiernman II, 872. Res. på städernas besvär 1660 § 5.

[16] Denna inkomsttitel, vars storlek möjligen kan ge en föreställning om brännvinskonsumtionen vid denna tid, är för några år vid århundradets mitt följande: 1541 5 mark, 1546 26 mark, 1554 11 mark 2 öre.

[17] Borgarst. prot. d. 7 okt. 1723.

[18] JD:s bet. d. 2 aug. 1723.

strakvägarna fingo krogar ej anläggas närmare gästgivaregårdarna än en halv mil [19].

Genom 1731 års brännvinsförordning åstadkoms en riktigare ordning i brännvinsförsäljningen, därigenom att de överklagade missförhållandena avlägsnades. Rätten till salubränning inskränktes. Ett generellt förbud både att bränna och sälja brännvin drabbade allt s. k. löst folk på land och i stad. Men inte heller de kategorier bland befolkningen, som hade husbehovsbränningsrätt, fingo sälja något brännvin. I 1741 års förordning har tanken fått ett tydligare uttryck. Där bestämmes, att intet annat brännvin fick säljas på landsbygdens krogar, än det dessa själva tillverkat. Där salubränningen var av större omfång, skildes den från minuteringen (i de större städerna), där den åter var av mindre omfattning förenades tillverkning och avsalu på en hand (smastäder och landsbygd). Utminuteringen tillkom endast de av myndigheterna tillåtna utskänkningsställena, vilka ej fingo vara flera än »nödvändigheten fordrade». Sådana voro utom gästgiverierna: krogar, källare och kaffehus. Även apotekare fingo sälja brännvin. Då brännvinsbrännarna ej längre fingo sälja brännvin i minut i de större städerna, ålades dessa inrätta dylika försäljningsställen, om sådana ej funnos förut [20]. Brännvinsutminuteringen var belagd med särskild avgift, krögeriaccis, alltefter avsättningens storlek. I Stockholm bestämdes krögeriaccisen genom kontrakt till 20,000 d. smt; i övriga städer och på landet genom särskild taxering av myndigheterna. Som man var angelägen, att bli av med småkrogarna stadgades, att brännvinsutminutering ej tilläts, ifall krogens minimi-

[19] Ridd. och adelns privilegier d. 16 okt. 1723 § 14.

[20] I 1734 års lag stadgas (4 kap. 4 § handelsbanken), att i varje stad skulle finnas stadskällare, en eller flera, där vin och öl såldes. Städerna åtnjöto s. k. källarfrihet d. v. s. tullfrihet till visst belopp för vin och främmande drycker, som infördes för stadskällaren. Tidigast tillkom en dylik källarfrihet Stockholm (enl. K. förklar. av Handelsordningen d. 25 febr. 1614, Kungl. breven d. 20 juli och 29 okt. 1681). Även vissa andra städer erhöllo sedan en dylik förmån. Genom K. Maj:ts brev till statskontoret d. 23 okt. 1686 och d. 26 mars 1687 utsträcktes denna rätt till alla städer. Varje stad skulle åtnjuta en viss frihet i förhållande till den kontribution, som staden betalade 1686. (Rydin, a. a. sid. 131.)

försäljningsavgift ej uppgick till 10 d. smt årligen. I 1741 års förordning finnes ett stadgande i liknande syfte. Minimitillverkningen bestämmes där till följande för varje termin: för gästgiverierna 10 tunnor i större städer, 5 tunnor i mindre städer och på landet. Krogar och värdshus på landet lägst hälften. Bestämmelsen om ett visst försäljningsminimum bibehölls även i de följande förordningarna. Det har säkerligen verksamt bidragit att hindra uppkomsten av smakrogar.

För Stockholm funnos särskilda bestämmelser. Spritutskänkningen var där uppdelad på tvänne ämbeten, krögareämbetet och vinskänkningssocieteten. För vartdera var noga bestämt, vilka slag av dryckesvaror, som fick utskänkas, och i enlighet med gängse uppfattning om nödvändigheten av olika yrkens isärhållande vakade man strängt över, att de ej ingrepo på varandras verksamhetsområde. Krögareämbetet hade utskänkningen av svenskt brännvin och öl och var skyldigt att halla bada dessa. Ämbetet ålades att halla »gott och oförfalskat brännvin». Brännvinet utgjorde alltså intet undantag från lagen om, att alla varor skulle vara fullgoda. Krogarnas antal i huvudstaden reducerades nu till 400. Huru många där fanns förut, hade icke ens myndigheterna reda på. De uteslutna krögarna och de, som olovligen idkat krögeri, varnas särskilt för att i smyg fortsätta med sin handtering. Överträdelse medförde böter (100—500 d. smt). Genom egen betjäning ägde krögareämbetet visitera i syfte att förhindra olaga krögeri. Dylika visitationer borde emellertid endast äga rum på skäligen misstänkta ställen, och därvid skulle iakttagas, att allt lagligen och ordentligen tillginge [21]. Men uppgiften var förenad med åtskilliga svarigheter. Visiteringsmanskapet bemöttes så ogent, att magistraten fann sig föranlåten att utfärda en särskild kungörelse, där vederbörande vid 40 marks böter ålades att ej lägga hinder i vägen för dylika visiteringar [22].

Utminuteringen av utländskt brännvin, franskt, renskt och spanskt, tillhörde vinskänkssocieteten (jämte minutförsälj-

[21] Magistratens kung. d. 11 dec. 1731. (Årstrycket.)
[22] Magistratens kung. d. 26 febr. 1732. (Årstrycket.)

ningen av vin). Vingrossisterna fingo ej sälja i minut [23]. Blott tillfälligtvis erhöll krögarecämbetet tillstånd att sälja franskt brännvin. Så var fallet 1741—43, då tillgången på svenskt brännvin var otillräcklig.

Krögerirörelsen åtnjöt icke samma anseende som vanliga yrken. Den ansågs ej som en rätt borgerlig näring, på vilken burskap kunde vinnas [24]. Därför ansågs, att unga och friska män ej borde få idka krögeri. Den näringen tycktes bättre passa för lytta personer eller för gamla änkor och dylika [25]. Man fann emellertid på ett sätt att för det allmänna bästa draga nytta av krögarna, vilka eljest betraktades »såsom mindre nyttiga medlemmar i det borgerliga samhället». Vid riksdagen 1738 ålades de, att till fabrikerna leverera en viss mängd spånad. För att slippa detta onus åtogo de sig 1741 att i stället årligen betala 10,000 d. smt till spinnhuset i Stockholm [26].

För riket i övrigt gällande bestämmelser om utskänkningen finnas i 1734 års gästgivare- och krögareförordning. Här stadgas, att gästgivare såväl i stad som på land för de resandes behov skulle vara försedda med enkelt och dubbelt brännvin, öl etc. I städer, där det icke fanns stadskällare eller värdshus, ägde gästgivaren rätt att både till resande och andra personer sälja brännvin, öl och tillåtna vinsorter i minut, d. v. s. kann- och stoptals. Men där stadskällare eller värdshus voro inrättade, tillkom minuthandeln med nyssnämnda varor dessa, och gästgivaren fick sälja endast till förtäring på stället samt till resande. På landsbygden ägde gästgivarna alltjämt tillstånd till minuthandel med spritvaror (brännvin, öl och vin)

[23] K. förordningen d. 25 nov. 1720.

[24] Öl- och brännvinssäljning räknas ej för en borgerlig näring, som försvarar någon som en rätt borgare. (Landsh. instrukt. 1687 § 18.) [König, Lärdomsövning IV Cap. 4 § 18.]

[25] Riksens ständers brev till K. Maj:t d. 3 aug. 1747.

[26] Sekr. handels- och manuf. deput:s bet. d. 7 nov. 1747. Redan 1735 hade krögerierna i städerna belagts med avgift till spinnhusfonden. Av varje stadskrog, där brännvin och öl såldes, skulle en årlig skatt utgå. Denna bestämdes till 6 d. kmt i Stockholm, 3 d. i Göteborg och 2 d. i de övriga städerna. I samma syfte ökades importtullen på brännvin, vin och öl med 2%. (Taxa till spinnhusfondens uppbärande d. 22 juli 1735, Årstrycket.)

åt sina gäster utan hinder av lagen om landsköp. Gästgivarna voro fortfarande garanterade ett bestämt försäljnigsområde. Ingen utom de ägde rätt att sälja brännvin, öl och vin åt resande på 2 mils avstånd från gästgivaregården. Då gästgivaregårdarna lågo högst 2 mil från varandra omöjliggjordes i regel genom detta stadgande brännvinsförsäljning på andra ställen vid de vanliga farvägarna. Dock hade adeln enligt sina privilegier rätt att på sina frälseägor anlägga krogar ända till en halv mils avstånd från gästgivaregård.

Om krogarnas stängningstid var stadgat i förordningen mot svalg och dryckenskap 1733. I städerna skulle krogar, källare och kaffehus stängas sommartid (1 maj—1 aug.) kl. 10 och vintertid (1 aug.—1 maj) kl. 9 om aftonen. Dagen före sön- och helgdag skulle de stängas kl. 7. Söndagsstängning var stadgad. Först kl. 7 på kvällen fingo krogarna öppnas på sön- och högtidsdagar. Resande och spisgäster ägde dock hela dagen få, vad de behövde. Krogarna på landsbygden voro undantagna från söndagsstängningen. De fingo sälja brännvin etc. även under sön- och helgdagar. Orsaken till undantaget var omtanken om de vägfarande [27].

Då det torde vara av intresse att se, hur utskänkningsställena fördelat sig på rikets olika delar, ha några tablåer däröver bifogats. Säkra underrättelser härom föreligga först vid århundradets mitt, då tabellverket bland andra uppgifter lämnar upplysning även om denna fråga. De år, för vilka redogörelse här lämnas äro 1751, 1754, 1760 och 1766. 1751 är tabellverkets första. De övriga ha valts för att belysa de följande brännvinsförordningarnas verkningar: 1754 för att visa inverkan av 1752 års liberala förordning, 1760 för att åskådliggöra förbudstidens inverkan och 1766 för att utröna, huru Mössornas lagstiftning inverkat på utskänkningsställenas antal.

Vi vända först vår uppmärksamhet till redogörelsen för år 1751 [28]. Av samtliga detta år upptagna offentliga utskänkningsställen, 3786, fanns ungefär lika stort antal i städer och

---

[27] Rådsprot. d. 13 aug. 1733.

[28] För detta år har följts en framställning av H. Gahn, Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige (Mimer 1916, häft. 3.) För de övriga åren har

på landsbygd (städerna 1924 eller 51 %, landsbygden 1862 eller 49 %). Men de äro icke jämnt fördelade på de olika administrativa områdena. Det ojämförligt största antalet påträffas i Stockholms stad. Antalet är här 768. Enbart i huvudstaden fanns alltså mer än $^1/_5$ av det egentliga Sveriges samtliga utskänkningsställen. Bland länen uppvisa Stockholms (294), Malmöhus (259), Göteborgs och Bohus (246) samt Södermanlands (212) ett stort antal krogar. Anmärkningsvärt få utskänkningsställen funnos däremot i Västerbottens (52), Gottlands (55) och Hallands län (64). Se vi på fördelningen av de olika slagen av utskänkningsställen finna vi alltjämt huvudstaden främst. Där funnos 18 av rikets 23 kaffehus och 37 av dess 130 källare; flertalet av de övriga städerna torde endast ha haft en källare. Av städernas 1771 krogar hade Stockholm 713, Göteborgs och Bohus län 140, Södermanlands 100, Malmöhus län 81, Västmanlands län 78 och Uppsala län 70. Av landsbygdens krogar lågo 176 i Stockholms län, 151 i Malmöhus län och 91 i Kristianstads län. Då samtliga krogar på landet utgjorde 883, återfinnas sålunda nära hälften i Stockholmstrakten och Skåne. Anmärkningsvärt få krogar funnos, utom i Hallands län (6), å Västerbottens (3), Kopparbergs (6) och Gävleborgs läns landsbygd (10). Inom Norrland och Dalarna funnos alltså på landsbygden icke mer än 19 krogar. — Gästgiverierna fördela sig däremot mycket jämnare på de olika landsdelarna.

Ännu mer upplysande bli de anförda siffrorna, om de sättas i relation till folkmängden. Då antalet invånare i det egentliga Sverige år 1751 i runt tal utgjorde 1.790.000 och antalet utskänkningsställen samtidigt var 3786, komma sålunda 473 personer på varje dylikt ställe. Från detta riksmedeltal finnas dock stora avvikelser inom flera av de olika länen. Det minsta antalet invånare per utskänkningsställe uppvisar Stock-

materialet hämtats ur Tabellkommissionens folkmängdstabeller i Statistiska Centralbyråns arkiv. För den tidigare frihetstiden finnas vissa uppgifter i taxeringslängderna (Kammararkivet, Tull- och licentkontorets handl. sign. brännvinsaccis). Men då dessa uppgifter äro ofullständiga och oenhetliga, har det ej ansetts lönа sig att anföra dem.

holms stad. Här fanns 1751 en krog e. d. på var 80:de invånare. Under riksmedeltalet komma vidare Stockholms samt Göteborgs och Bohus (vartdera med 311), Södermanlands (376), Malmöhus (406), Blekinge (426), Uppsala (429) och Gottlands län (447). Det största invanarantalet per utskänkningsställe uppvisar Kopparbergs län med siffran 1265. Anmärkningsvärt höga tal paträffas också i Närkes och Värmlands (940) samt Hallands län (910).

År 1754 har utskänkningsställenas numerär något ökats nämligen 3862 mot 3786 år 1751. Säkerligen har man att häri se inverkan av 1752 års brännvinsförordning, vilken enligt samtida utsagor föranlett en stegring i brännvinskonsumtionen. Men för den följande tiden visar antalet utskänkningsställen en sjunkande tendens. Så är det 1760 3514, vilket betyder en minskning mot 1754 av 348 stycken utskänkningsställen. Orsaken är givetvis den långa förbudstiden (1756—60). 1766 har siffran ytterligare nedgått. Den är då endast 3109 — alltså en sänknig mot närmast förut av 405 stycken utskänkningsställen. Här har nog främst den kraftiga beskattning verkat, som infördes 1762. På ett och ett halvt årtionde ha utskänkningsställena minskats fran 3786 till 3109 — eller med 677 stycken. Med någon förtrogenhet med tidsförhållandena torde en till sina grunddrag tillfredsställande förklaring angaende krogfrekvensen kunna givas. Diskussionen här nedan gäller endast *krog*fördelningen under frihetstiden.

Upprepade gånger under detta tidsskede framhålles, hurusom brännvinet betraktas sasom en oumbärlig förnödenhetsartikel på resor, speciellt vintertiden. Särskilt betonas detta av allmogen, som i stor utsträckning, framför allt under höst och vinter, var sysselsatt med transport av egna eller andras varor. De vägfarande ägde rätt att medföra egen reseprovision av brännvin och kunde dessutom erhålla denna vara på gästgivaregårdarna, vilka enligt lag voro skyldiga att tillhandahålla brännvin. Där trafiken var starkare, uppväxte vid sidan av gästgiverierna också krogar. Naturligtvis bör då dessas antal stå i direkt förhållande till trafikens omfattning.

Landets största trafikcentrum var Stockholm. Denna stad var utan jämförelse rikets förnämsta handelsstad. Långliga tiders bemödanden hade lyckats dit dirigera huvuddelen av landets utförsel och införsel. Där sammanlöpte livligt frekventerade trafikleder från såväl land- som sjösidan. Naturligt var, att en ymnig brännvinsutminutering åt den stora resandeströmmen skulle komma att ske både i själva huvudstaden, vilken utom i de resande hade en betydande kundkrets i industriarbetare och garnisonsmanskap, och utmed de ditgående trafiklederna. Härav förklaras alltså det stora antalet utskänkningsställen i Stockholm och närmaste trakten däromkring.

Minst lika nödvändigt som för de resande ansags brännvinet vara för fiskarbefolkningen i skärgårdarna, sjöfarande m. fl. Det i förhållande till folkmängden ovanligt höga krogantalet i Stockholms samt Göteborgs och Bohuslän torde häri finna sin förklaring särskilt som skärgårdsbefolkningen hade mindre tillgång till egen spannmål. I sin mån likartat har nog förhållandet varit i Blekinge m. fl. skärgårdsområden.

Givet är, att spannmålstillgången spelade en roll ifråga om brännvinstillverkningens storlek. Där ymnig tillgång och gott pris på spannmål förefanns, kan man förmoda, att brännvinstillverkningen skulle vara större och även krogarna ligga tätare, än där spannmålsknapphet och högt pris rådde.

På grund av de svåra transportförhållandena kunde sädestillgången inom landet endast i ganska ofullständig grad utjämnas. Spannmålsodling var därför icke alltid ett så lönande näringsfång, som man i första ögonblicket kunde vara böjd att tro. Den finska adelns sega strid vid riksdagarna för rätten till brännvinsbränning finner en osökt förklaring i det faktum, att spannmålstransport framför allt från de inre delarna av Finland ned till kusten var synnerligen besvärlig och knappast kunde anses lönande; fall omtalas rent av, då det ej ansågs mödan värt att bärga all skörden. Spannmålens förvandling till brännvin var därför för dessa trakters större producenter nästan det enda sättet att tillgodogöra sig densamma. Vad det egentliga Sverige beträffar rådde framför allt i Skåne, vår sädesrikaste provins, ständigt mycket lågt

pris på spannmål. Om man så besinnar, att Skåne ägde en talrik befolkning och ett tätt förgrenat vägnät, far man ej förvanas över den höga krogsiffran, särskilt i Malmöhus län. Ännu lägre spannmalspriser radde pa Gottland, där också krogantalet var rätt högt. — En bestämd varning bör emellertid uttalas mot en sadan tolkning av det här anförda som skulle brännvinsbränningens omfattning sta i direkt proportion till spannmalspriset. Problemet är tydligen mera komplicerat. Att även andra faktorer måste ha spelat in är klart och framgår exempelvis därav, att Östergötland trots låga spannmålspriser (dock högre än de skånska) har mindre antal krogar (absolut och relativt) än till exempel Älvsborgs län med betydligt högre sädespriser. Hänsyn måste även tagas till krogarnas kundkrets. Da de besuttna bönderna förmodligen i regel tillverkade sitt brännvin själva utgjordes lantkrogarnas avnämare dels som ovan sagts av den resande allmänheten, dels också av den obesuttna befolkningen, vars större eller mindre talrikhet är en faktor att räkna med. Olika orters större eller minde smak för bännvin torde väl också i någon mån ha spelat in.

Att i landsdelar med utpräglat höga spannmålspris brännvinsbränningen bör ha nått mindre omfattning, och krogantalet varit lägre, är vad man kan vänta. Områden med avgjorda maximipriser pa spannmål äro främst bergslagerna och Norrland. Också finna vi i dessa trakter ett påfallande litet antal krogar, så i Kopparbergs län (med rikets relativt lägsta krogantal), Värmlands län, Örebro län samt i norrlandslänen.

Det här sagda gäller endast krogarna. Gästgivaregårdarna äro mera likformigt fördelade i rikets olika delar. Men gästgiverierna, som tillkommit genom överhetens direkta åtgärder, voro en nödvändig inrättning för de resande, vilket krogarna ej alltid kunde sägas vara.

KAP. XVII.

Upplysningsverksamhet rörande brännvinsmissbrukets skadliga följder.

I den mån brännvinsbruket vinner insteg, uppstå också olika meningar rörande denna spritdrycks berättigande. Dess ursprungliga, rent medicinska, användning urartade snart. Allmänheten gjorde sig alltför överdrivna föreställningar om brännvinets egenskaper som läke- och styrkemedel. Det trodde hjälpa mot alla möjliga sjukdomar och även vara ett verksamt skyddsmedel mot smitta. Flera av de namn, som man gav brännvinet, vittna om det höga anseende, det åtnjöt. Det kallades aqua vitae, cordial, kraftvatten etc. Också användes det av mången i tid och otid under förevändning, att det skedde för hälsans skull. Det skulle tjäna att fördriva dålig luft, uppväcka aptit, skydda magen för kolik och rev, smälta maten, fördriva värk, skingra sorger och bekymmer m. m.[1]. Alltför lätt övergick det härigenom till ett njutningsmedel. Det användes inom alla samhällsklasser, mest dock bland de lägre. Hos de högre ersattes det till en del av det dyrbarare vinet. Allmogen kallade det sitt »endaste medikament». Det anfördes ofta, att fattigt folk och de, som bodde långt från apotek, begagnade brännvin i stället för annan medicin.

Mot den växande brännvinskulten höjdes redan under 1600-talet en och annan röst från läkarhåll, trots att brännvinsbruket då ännu ej antagit så överväldigande proportioner. Drottning Kristinas livmedicus, Andreas Sparman, utgav 1642 en bok »Sundhetzens Speghel», där han bland annat också yttrar sig om vinets och brännvinets egenskaper. Vin, måttligt njutet, har i flera avseenden en välgörande inverkan på

[1] Linné, Anm. om brännvin i almanack för 1748.

organismen, säger han, men använt i överflöd anser han det vara skadligt. Liknande är förhållandet med brännvin. Detta finner han vara »fast tjänligt för dem, som bo i kalla landsorter och ofta med kalla och fuktiga sjukdomar kväljas». Det förmerar den naturliga värmen, stärker lekamens krafter, hjälper till att försmälta den grova spisen, som de där gemenligen bruka». Men de, »som hetsige äre av naturen och med mycken galla beladde, de göra sin hälsa stort till korta därmed». »Det som hos oss, helst i Norrebottnen och andra kalla orter av åtskilligt slags malt eller drank bränt varder, haver nästan samma krafter, kan fulle väl bekomma dem, som där norrut bo, om de visste taga litet mindre därav; men det kommer mången annan ifrån sitt förnuft och skäl, hälsa och sundhet så ock all välfärd» [2].

Ännu starkare uttalar sig Urban Hiärne några decennier därefter mot det allt ymnigare brännvinsbruket. Brännvin måste hållas för en medicin och ej för näring» [3], säger han, »därföre måste man drickat, när det omtränger, nämligen sällan och litet i sänder, och icke var morgon och afton efter en elak vana, vars överflödiga brukande mycken skada förorsakar. Därför vore väl, att det förbannade brännvinsdrickande avskaffades och tillika därmed så mycket ont saväl till hälsa som leverne. Så mådde mången bättre och levde mycket längre».

Under frihetstiden, då brännvinskonsumtionen starkt ökats, bli de till besinning manande rösterna allt flera och starkare. Riksdagsförhandlingarna vittna oförtydbart härom. Liksom förut har prästerskapet allt fortfarande manat sina åhörare till återhållsamhet, närmast i sedlighetens intresse. Efter hand som brännvinsfrågan blev allt mera brännande fingo kyrkans män hjälp av läkare, nationalekonomer m. fl. En rad profana smaskrifter uppstår, genom vilka man vill varna och upplysa allmänheten. Närmast sker detta med anledningen av 1740 års brännvinsförbud, då man ville uppvisa förbudets välsignelse, och att brännvinet ej vore så nyttigt eller oumbärligt,

[2] Andreas Sparman, Sundhetzens Speghel s. 127.

[3] Jfr uppfattningen, att ölet var bröd i flytande form. Då brännvin bereddes av säd, låg en sådan tro nära till hands även beträffande detta.

som mången föreställde sig. Efter 1746—47 års riksdag ville man påverka den allmänna opinionen till förmån för brännvinsbränningens upplåtande till kronan. I sådant syfte trycktes då en del riksdagshandlingar. Även under följande tid utkom en och annan broschyr.

Om brännvinskonsumtionens omfattning ge oss dessa småskrifter en del upplysningar; dock äro säkerligen skildringarna i agitatoriskt syfte stundom något överdrivna. På en mansalder hade, uppgives det, brännvinsbränningen starkt tilltagit. I socknar, där förr funnits 2 à 3 brännvinspannor, funnos nu lika många i varje hus — påstås det — t. o. m. i backstugorna [4]. Bränningskonsten var så allmänt spridd, att »varenda käring var däri mästare», säger Linné [5]. Naturligtvis stod konsumtionen i proportion härtill. »Av 100 vuxna personer finns knappt en, som icke super brännvin» [6]. Det användes allmänt till frukost — och även annars — åt tjänste- och arbetsfolket, som satte så mycket värde därpå, att de ofta bytte om tjänst för att komma till en mera spendersam husbonde. Även kvinnorna, »som i förra tider någon gång med blygsamhet smakat denna drycken», använde det nu »så fritt som karlar» [7].

Agitationens främsta mål blev nu att betaga allmänheten dess blinda tro på brännvinets förträfflighet. Man vill upplysa om brännvinsmissbrukets skadliga inverkan på människans kropp och själ, den enskildes och landets ekonomi o. s. v.

De ifrågavarande skrifterna röja en rätt omfattande kännedom om brännvinets fysiologiska verkningar. Många läkare hade uttalat, att brännvinet var orsaken till flera av den tidens sjukdomar, att det försvagade kroppskonstitutionen och vållade, att flera sjukdomar ej hade samma symptom som förr, samt att det förtog de vanliga läkemedlens kraft. Tidens största auktoritet på detta område är emellertid Linné, vars uppfattning därför mest intresserar oss. Denne hade 1742 hållit en serie föreläsningar »Om dieten eller rätt levnadsordning». Därvid hade han även berört brännvinets inverkan på män-

[4] Dryckenskaps falska lovlighet etc.
[5] Anm. om brännvinet.
[6] Tvenne olika sinnens samtal etc.
[7] Dryckenskaps etc.

niskokroppen. I syfte att nå en större allmänhet infördes ett sammandrag härav under titeln »Anmärkningar om brännvin» i almanackan för 1748 [8].

»Ett rent brännvin», heter det i denna uppsats, »är ett starkt förgift för människans kropp, ty det koagulerar vätskorna och gör alla köttrådar styva och sköra. Vid operationer ser man, att köttet på brännvinssupare är så skört, att det med svårighet håller att ta i med tängerna. Då synes ock, hur lever, mjälte, lungor och alla körtlar blivit förstoppade och med elak materia uppfyllde .

Men brännvinets verkningar bero på, hur stor dosis som tages. I små mängder »retar det alla de finaste nerver, spänner dem och uppmuntrar kroppen, i större kvantiteter förorsakar det hetta och yrsel, och taget i mycket stora kvantiteter, förskämmer det hela kroppen och dödar». De s. k. måttlighetssuparna »leva väl länge men få en bräcklig ålderdom med darrande lemmar och förnötta sinnen, som stundeligen komma i olag och vela stanna, om de ej uppdragas med morgon-, förmiddags-, aptit-, mat-, eftermiddags-, afton- och kvällssupen».

»Visserligen göra spirituösa drycker, om de rätt brukas, vad intet annat gör, nämligen uppmuntrar liv och sinnen, men så ädla som de äro, så varsamt måste de ock hanteras. All vana är farlig och all överdrift skadlig. Mången, som tänkt genom brännvin bota sig för alla krämpor, har till sist stannat i brännvinssjukan, som ingen doktor med hela apoteken kunnat hjälpa».

Därpå vederläggas åtskilliga hos allmänheten inrotade villfarelser angående brännvinets nytta.

Det var en allmän föreställning, att brännvinet framkallade aptit. Så är ock fallet, medgiver Linné, men endast för en liten stund, sedan verkade det raka motsatsen. — Alldeles ogrundad vore tron, att brännvinet smälter födan.

Mot smittosamma sjukdomar troddes brännvinet vara ett gott preservativ. Sanningen härav medgives för vissa fall. Man hade funnit, att brännvin ofta skyddat mot smitta i sjukrum och mot vissa smittosamma sjukdomar. Det kunde därför vara nyttigt för soldater i fält, för sjömän o. s. v.

[8] Nya uppl. 1750, 1804, 27, 31, 36, 68.

Mängen var övertygad om, att brännvinet var ett verkligt födoämne, som alltså kunde ersätta annan mat. Därför gav man ofta tjänstefolket brännvin till frukost och ansåg sig därmed göra en besparing i hushållet. »Men detta», säger Linné, »är en uppmuntran för dem som en piskslång för skjutsmärren; hon springer väl litet därefter men blir därav intet fetare».

Brännvinet var högt skattat på resor vintertid för sin egenskap att värma. Linné visar nu, att det efteråt avkyler kroppen lika mycket, som det till en början värmer den. Detta gjorde, att lantborna om våren ofta ådrogo sig »håll och styng och dogo därav i tusental».

Särskilt farligt var att ge barn brännvin. Det hade en synnerligt menlig inverkan på organismen under uppväxtåldern. — För bruket av brännvin som sorgfördrivande medel varnas. Det utmärglade kroppen och gjorde, att alla vedervärdigheter mera beto på den, om man sedan ej ständigt finge brännvin.

»Det ligger makt uppå att tillse», säger Linné, »det nationen ej från unga aren blir utmärglad genom det fördömeliga brännvinssupandet», och att ej så många tusen människor årligen bortryckas i förtid genom de tre vanligaste sjukdomarna feber, gulsot och vattusot, »som komma av de faselige polyper eller blodlevrar, dem brännvin verkar vid och uti själva hjärtat».

Linnés mening var alltså, att brännvinet gjorde någon nytta som medicin, »men eljest», säger han, »är det högst skadligt i diet, i seder, i gudstjänst och i hela det allmänna».

Några år senare riktades till allmänheten en ny varning för de faror, som brännvinsmissbruket medförde. Detta skedde i en liten skrift: Förmaning till brännvinssupare, tryckt 1754 [9]. Denna skrift var en översättning av en broschyr av den engelske läkaren Stephan Hales I England hade brännvinssuperiet redan blivit mycket omfattande, och starka klagomål över dess sorgliga följder hördes från alla håll. Liksom Linné söker

[9] Doctor Stephan Hales: Förmaning till Brännvinssupare ... med en vittberömd doctoris medici underrättelse, huru de skola skicka sig, som vilja avbryta en så olycklig vana. Övers. från 4:de eng. uppl. och tryckt på Coll. medici censur Stockholm 1754.

Hales genom framhållande av brännvinets fördärvbringande fysiologiska verkningar avhålla dess älskare från att framhärda i sina ovanor. »Det är nogsamt bekant», säger han, »att dessa flyktiga vätskor (= de spirituösa dryckerna) ysta och göra blodet tjockt samt blodkärlen tranga». Av författaren anställda försök på djur hade bekräftat detta. Spritdryckerna åstadkommo förslappning i levern, varav gul- och vattusot samt andra farliga sjukdomar uppstodo. »På samma sätt bränna de och förtära lungorna». Även magen skadas. »Därmedelst att de (= de spirituösa vätskorna) krumpa och sammandraga och snart därefter slappa, så veka de och nöta ut själva magen och dess hinnor». Matlusten försvinner ofta, och matens smältning hindras. Spriten »skadar de finare blodkärlen och i synnerhet fibrerna, där de äro mjukast, såsom uti hjärnan, och därigenom både vettet och minnet förstöres: att förtiga, det de, sedan de anstuckit blodet och satt såväl blodkärlen som känslotrådarna i oordning, fördärva människans hela väsen och naturliga kroppsstyrka». Några goda verkningar kan Hales ej finna hos spritdryckerna. Tvärtom. Supandet är värre än de tre hårda landsplagorna: krig, hunger och pest, ty sedan dessa härjat en tid upphöra de, men spriten är en fiende, som härjar från släkte till släkte. Spritens olyckliga verkan sträcker sig också till barnen, »antingen de redan vid födseln äro klene och spinkote eller sedermera genom föräldrarnes obetänksamhet tidigt vänjas vid sprit». Brännvinsmissbruket hade en mycket ofördelaktig inverkan på nativiteten. Hales uppgiver, att antalet födda i London minskats efter 1724, da bruket av spritdrycker nått en förfärande höjd, och att födelsetalet år 1750 var lägre än år 1700. Därjämte hade — av samma orsak — många barn varit klena vid födelsen och till stort antal dött under 5 års ålder [10].

[10] Då folkmängdens snabba tillväxt var ett av den tidens stora önskemål, väckte Hales uttalande hos många bekymmer. Detta synes t. ex. av en inlaga till riksdagen 1760 rörande »den finska hushållningens uppkomst, grundad på folkhopens förmerande» etc., författad av akademisekreteraren i Åbo Johan Olivecreutz. Denne prisar det då rådande brännvinsförbudet och framhåller bl. a., att det hindrat mången att i förtid tillskynda sig döden »eller ock oförsvarligen, fast ovetande hindra människosläktets tillväxt». Utlänningarna ha, fortsätter O., noga under-

I slutet av broschyren är bifogat ett råd till brännvinssupare om sättet att frigöra sig från sin fördärvbringande ovana. Metoden är mycket enkel. Man skulle uppblanda brännvinet med vatten och successivt minska brännvinskvantiteten, tills den slutligen helt vore borta. »På detta sättet har man icke någon elak känning, sedan man beslutat övergiva brännvinet, vilket med många är vordet försökt».

Om spritdryckernas inverkan på folkhälsan yttrar sig J. Browallius i Tankar om svenska folkbristen. »Man kan ej», säger han, »utan rörelse besinna, att folk genom elak diet — — — samt i synnerhet varjehanda starka drycker förspilla både liv och hälsa». Gemene man fördärvade sig på brännvin, de högre klasserna förstörde sig med utländska spritdrycker. Största missbruket ägde rum i de större städerna, framför allt i Stockholm. Däri låge ock orsaken till, att människorna i allmänhet blevo äldre på landsbygden än i städerna. I denna skrift, vilken utkom samtidigt som ständerna stadfäste brännvinsförbudet i nov. 1756, rekommenderar författaren såsom botemedel mot det onda, som spritdryckerna medföra, »införandet av en god ordning så i städer som på landet». Genom förbud mot såväl brännvin som andra starka drycker eller åtminstone påbud om ett mycket inskränkt bruk av dessa skulle ett bättre tillstånd vinnas [11]. Standpunkten är, som vi finna, den rättrogne Hattens.

I en större, populärt skriven, hälsolära, som med collegii medici gillande i mitten av 1760-talet utgavs av Frans Westerdahl, inskärpas de av Linné m. fl. uttalade åsikterna om brännvinets skadliga inverkan på människokroppen. Författaren

sökt och befunnit, att missbruket av hetsiga drycker märkeligen försvagar den alstrande naturens förmögenhet. Exempel härpå vore indianernas decimering till följd av brännvinsmissbruket. På svenskar och finnar »måste brännvinet ha om icke lika, dock nog svår verkan». [Utskottshandl. 1760—62 vol. 39]. Liknande farhågor hade uttalats i rådet 1756 av Löwenhielm, Stromberg m. fl. samt under riksdagsdebatterna.

[11] Browallius förmodar, att allmogen under då rådande hungersnöd vore benägen att bortbyta sina brännvinspannor mot spannmål. Det vore, menar han, ett lyckligt och välsignat byte och den dag, då detta bleve beslutat, borde årligen firas som en helgdag. — Browallius önskemål gingo, som vi veta, i stor utsträckning i uppfyllelse.

bekämpar den gängse uppfattningen, att brännvin var nyttigt vid alla möjliga tillfällen. »Folket i allmänhet», säger han, »tillegna brännvinet flera goda egenskaper, än det vid nogare skärskadande verkligen äger». Sedan han därpa redogjort för dess fysiologiska verkningar, fortsätter han: »Det är därför helt säkert, att denna liqueuren förstör kroppen, ger honom ett blått, blekt och svartgult utseende, påför en darrande kropp, lungsot, inflammationsfebrar, slag, gulsot, vattensot, all slags gikt och flussar, samt i förtid dödar manga tusende människor». Att brännvin var nyttigt för matsmältningen, vilket var en mycket utbredd föreställning, söker Westerdahl utförligt vederlägga. Han anser, att »appetits supar» gjorde föga nytta, ehuru de i början ökade matlusten; efter en stund försvagade och förtogo de aptiten och gjorde magen slappare. Summan av hans råd till allmänheten rörande bruket av brännvin blir: »Man bör aldrig överflöda med brännvin utan bruka det ganska sparsamt och som medicin, taga en sup understundom vid måltiden». »Så länge man har god maga, kan en fördraga all slags mat och dricka; då bör man ock vara därmed till frids samt förskona magen fran all brännvinsmedicin, ty därigenom vinnes en bättre och långvarigare hälsa» [12].

Naturligtvis försummar man ej att i agitationen framhålla, vilka välgörande verkningar 1740 ars brännvinsförbud haft. Där hade ju brännvinets motståndare det yppersta bevismaterial för riktigheten av sina påståenden. Förbudet hade, betonas det ofta, haft en gynnsam inverkan på folkets seder. Detta betygas fran kyrkligt håll samt likaledes av officerare i Stockholm. Soldaterna hade då utan tvång iakttagit en god disciplin, sa att »missgärningar och överdadigheter sällan försports». Antalet sjuka vid ett av regementena, som förut vanligen uppgatt till 150—200 man, hade nu minskats till 50—60. Sadana, som förut ej kunnat botas med medicin, hade blivit fullt friska, sedan de måst vara utan brännvin.

Många förståndiga lantmän förklarade rent av, att de haft besparing i sitt hushåll under brännvinsförbudet, därför att de sluppit traktera folket med brännvin. Så länge bränningen var

[12] Westerdahl, Underrättelse om hälsans bevarande 2 uppl. s. 237—249.

tillaten hade annars tjänstefolket ej givit sig till tals, förrän husbonden skaffat dem brännvin.

En gradskillnad i fördömandet av brännvinet gör sig märkbar. Det vanligaste var, att man försvarade det mattliga bruket och menade, att missbruket ej berättigade till ett fullständigt förbjudande av denna vara. Men manga funnos, som ej voro tillfredsställda därmed utan förordade totalförbudet sasom den enda effektiva lösningen av brännvinsfragan. Så sker ofta. Särskilt utvecklar en liten skrift från 1746 denna tanke [13]. Författaren hemställer till måttlighetsvännerna, om de icke för sina karaktärssvagare medbröders skull ville alldeles avstå fran att förtära brännvin. Man borde följa Gustav Vasas exempel och slå banden av vinfaten. »Många önska, att brännvinet vore borta, men de kunna ej låta bli det, så länge det finns. Överheten måste hjälpa dem med tvång».

Dryckenskapens följder för folkets moral hade länge varit ägnade att uppväcka de allvarligaste bekymmer och skildras i flera av 1740-talets småskrifter i starka ordalag. Människorna hade genom brännvinet förvandlats till »vederstyggliga kreatur och bestar», och allt det vilda och djuriska i människonaturen hade framträtt. Otaliga svåra brott begingos under rusets inflytande. Mången lovande förmåga hade förstörts, månget hem skövlats. Författaren känner sig så överväldigad vid tanken härpå, att han utbrister: »Ho hinner uppräkna, vad ont av denna vätska kommit» [14].

Den ekonomiska förlust, som den enskilde och det allmänna gjorde genom brännvinsbränningen, var, som vi veta, ett ofta använt argument i striden. Bonden kunde, menade mangen, de flesta ar ständigt ha tillräckligt med bröd och dricka i sitt hus, om han icke, såsom fallet nu var, genom brännvinsbränningen hölles i permanent fattigdom [15]. Uppstäderna, som borde varit riket till nytta genom hantverk och slöjder, bidrogo tvärtom i ansenlig grad till rikets utarmande, därigenom att de brände och utmanglade brännvin. Om en sådan riksfördärvlig näring berövades dem, hade de ej berät-

[13] Dryckenskaps falska Loflighet etc. av Carl Ekman.
[14] Philadelphus upptäcker och föreställer några oråd etc.
[15] En redlig patriots tankar etc.

tigad anledning att klaga. Icke heller allmogen hade skäl därtill, om brännvinsbränningen försvunne, ty tron på brännvinsbränningens oumbärlighet för boskapsskötseln var blott en villfarelse. Den spannmålsmängd, som årligen förbrändes, kunde föda en stor mängd människor, varigenom riket kunde få en betydande tillökning i styrka. Hur den stora spannmålsimporten däremot försvagade landet, framhålles med eftertryck. Viktigt var därför, att den verkliga fosterlandsvännen asidosatte egen eventuell fördel och behjärtade sanningen av satsen: salus publica suprema lex. — Till klarläggande av brännvinsfragans ekonomiska sida tjänade även SSD:s betänkanden, som utgåvos från trycket 1747, och för vilkas innehåll är redogjort på annat ställe.

Den grundåskådning, som uppbär denna agitation mot brännvinet på 1740-talet, är tydligen densamma, som vi återfinna hos hattpartiet vid riksdagarna. Något försvar för brännvinet finner man endast sällan [16].

Brännvinsförbudet 1756 gav, som man kunde vänta, upphov till ett flertal småskrifter, vilka sökte övertyga allmänheten om den skada, som brännvinsbränningen medförde för individ och samhälle. Förbudets fördelar prisas både på vers och prosa. Redan i dec. 1756 syntes i Lärda tidningar en avskedssång till brännvinet, vilken efter uppräknandet av all den skada, som denna dryck vållat, slutade med en tacksägelse till överheten för det beslutade förbudet:

Gud signe kung och ständer, som fört det ur vår' länder! [17]

I ett par småskrifter året därpå vederlades föreställningen om brännvinets och drankens nytta i lanthushållningen och lovordas förbudets välgörande inverkan pa folkets seder [18]. En versifierad, för övrigt ganska obetydlig, flygskrift, »Märg i benen den 1 maj 1758», ironiserar över supseden, särskilt på 1 maj, och föreställningen, att brännvinet gave styrka. »Härlig

[16] Bland dessa skrifter endast i »Tvenne olika sinnens samtal». Men denna skrift icke blott försvarar utan också angriper brännvinsbränningen.

[17] Lärda Tidningar n:r 97, d. 9 dec. 1756.

[18] Kort samtal mellan bönderna Håkan och Jan ang. brännvinsbränningen etc. samt Andra samtalet mellan bönderna Håkan och Jan båda 1757.

märg!», utbrister författaren. Brännvinet gör människor vettlösa i huvudet och vanmäktiga i de övriga kroppens delar». — Alldeles oemotsagda blevo väl ej dessa anfall mot brännvinet[19]. Men försvaret, som egentligen inskränkte sig till att hävda brännvinsbränningens berättigande för lanthushållningen, kunde i energi ingalunda mäta sig med angreppet.

Under kampen mot brännvinsmissbruket uppstod redan nu tanken att skaffa allmänheten en mera hälsosam och oskyldig dryck till ersättning för det alkoholstarka brännvinet. Vi minnas från riksdagsförhandlingarna, att man ofta rekommenderat öl och dricka. 1755 publicerade kyrkoherde Deckberg »en beskrivning, huru ett hälsosamt vin i Sverige lätt kan tillverkas». Han föreslog här tillverkning av enbärsvin med någon tillsats av brännvin. — Tanken återkommer i olika former under den följande tiden.

[19] Från lantmannasynpunkt försvaras brännvinsbränningen och uppvisas förbudets ineffektivitet i skriften: Liktornskuren eller Samtal mellan Jan Santesson och Karl Isaksson om det skadliga brännvinet etc. (1761). Mest betydande är dock Jan Brauner, Kort avhandling rörande allmänna hushållningen etc. (1761), vilken ivrigt försvarar bränningens nytta för landet och ej tror på brännvinets skadlighet ur hälsosynpunkt.

KAP. XVIII.

Import av spritdrycker (brännvin och vin). Några huvuddrag av importpolitiken.

Redan tidigt började importen av utländska spritdrycker väcka betänkligheter pa grund av dess ofördelaktiga inverkan på handelsbalansen. Införseln omfattade till en början huvudsakligast öl för att sedan så småningom övergå till övervägande vin. Importen av spanskt och franskt brännvin blev också med tiden alltmer betydande.

I den mån importen steg, riktades också regeringens uppmärksamhet därpa.

Under en överläggning i rådet 1635 påpekade riksmarsken den skada, riket led genom importen, särskilt av dyrare tyska ölsorter. Till Sverige ankom årligen enligt hans uppgift 50 à 60 skutor med rostocköl, för vilket reda penningar gick ur landet. Då det invändes, att staten dock hade en ansenlig tullinkomst av det importerade ölet, utbrast riksskattmästaren »Chronan vinner i så måtto itt runstycke och förlorar een daler» [1].

För att minska importen uppmuntrade regeringen den inhemska öltillverkningen. Genom detaljerade bestämmelser sökte man inskränka konsumtionen av dyrbarare utländska ölsorter samt vin till de förmögnare klasserna. De lägre folkklasserna däremot borde nöja sig med svenskt öl och brännvin.

---

[1] Svenska riksrådets prot. 1635 sid. 276.

1640 var importen av öl 335,000 kannor
» » » vin 350,000 »
Brännvin däremot endast 7,000 »
(Odhner a. a. sid. 291).

Genom beröringen med kontinenten under de långvariga krigen på 1600-talet, speciellt 30-åriga kriget, under och efter vilket lyxen även i fråga om dryckesvaror hastigt steg i vårt land, ökades vinimporten högst väsentligt.

Den stora införskrivningen av utländska viner väckte bekymmer. Under SU:s överläggningar 1686 anmärkte Cronskiöld på tal härom: »Det nödigaste för Sverige är, att man ej låter kostliga varor gå ut ur landet för onödiga drycker och annat till överflöd tjänande». Han upplyste om, att vinimporten uppgick till oväntat höga summor årligen: sålunda för år 1674 till 4 2/3 t. g., för 1676 till 5, för 1677 till 7 1/2, för 1678 till 2, för 1679 till 7 1/2, för 1680 till 4 1/2 t. g. Importen av franskt brännvin uppgavs vara 600 ahmar årligen. När det samtidigt upplystes, att rikets import översteg dess export med mer än 3 tunnor guld vissa år, förskräcktes man, och lantmarskalken utropade: »På sådant sätt måste riket bliva fattigt. Det är en alltför stor skada!» De merkantilistiska idéerna om handelsbalansen, som sedan spelade en så stor roll under 1700-talet, finna vi här klart uttalade. Botemedlet mot rikets »undervikt i handelsvågen» såg man också nu i samma åtgärder som under frihetstiden: minskad import, framför allt av överflödsvaror. Vad angår importen av vin och franskt brännvin beslöt SU., att i någon mån söka hämma densamma genom en förhöjning av tullen [2].

Under frihetstiden följde man den principen beträffande vinimporten, att de dyrare sorterna antingen importförbjödos eller också belades med en hög konsumtionsavgift. Genom en förordning av 1727 förbjöds införseln av ungerskt vin, champagne, bourgogne m. fl. sorter. Vid riksdagen 1734 hemställde ständerna, att alla sådana varor, som kunde tillverkas inom landet samt sådana, som endast tjänade till yppighet och överflöd skulle importförbjudas. Detta drabbade bl. a. sädesbrännvin samt de ovannämnda vinsorterna [3]. Men vid följande riksdag upphävdes detta importförbud. De upp-

[2] SU:s prot. d. 30 sept. 1686. Prästest. uttalade farhågor för, att fattiga församlingar kunde få svårt att anskaffa sakramentsvin, ifall vinet bleve för dyrt.

[3] Kungl. förordningen d. 11 dec. 1734. (Årstrycket.)

räknade vinerna belades i stället med en konsumtionsaccis (vilken erlades i tullen) [4].

Utländskt sädesbrännvin blev genom 1731 års brännvinsförordning förbjudet att införas vid konfiskation av varan och 1000 d. smts böter. Främmande vinbrännvin fick däremot fortfarande införas. Det belades med en importtull av 1 d. kmt per kanna. Avsikten härmed angavs vara, att det utländska brännvinet i fråga om pris skulle sta i tillbörlig proportion till det inhemska.

Förbudet mot införsel av utländskt sädesbrännvin upprepas i brännvinsförordningen av 1741 [5]. Men franskt brännvin var tillåtet att införas även under brännvinsbränningsförbudet 1740.

Manufaktur- och handelsdeputationen hade vid riksdagen 1740—41 utarbetat en ny taxa till konsumtionsaccis på »mindre nödige och till överflöd tjänande varor, däribland utländska vin- och brännvinssorter» [6].

Mot denna taxa gjorde Lars Åkerhielm i SU. anmärkning, enär enligt hans mening särskilt den avgift av endast 8 öre smt kannan, varmed de franska brännvinssorterna voro belagda, vore alltför liten och ingalunda svarade mot den avgift, som StD. komme att föreslå på svenskt sädesbrännvin. Och gentemot Plomgrens erinran att manufaktur- och handelsdeputationen velat undvika åtgärder, som kunde strida mot handelstraktaten med Frankrike, invände Åkerhielm, att man ej för vänskaps skull kunde ge bort en revenue för kronan. Men vore det emot traktaten att efter omständigheterna fördyra det franska brännvinet, så vore det bättre att alldeles förbjuda importen därav [7]. Den konsumtionsaccis på svenskt brännvin, som StD. hade under utarbetande komme särskilt

---

[4] Kungl. förordningen d. 8 maj 1739. (Årstrycket.)

[5] Under ryska kriget införskrevs likväl betydande partier utländskt sädesbrännvin för kronans räkning. Bryggareämbetets mem. till riksdagen 1742—43. § 5. (I KEKD:s prot. d. 9 nov. 1742.)

[6] Man. och hand. dep:s prot. d. 18 maj 1741.

[7] Vid frågan om avgifterna på de franska vinerna säges, att man måste undvika att stöta Frankrike härvidlag, enär vin var den förnämsta artikeln i rikets handel med Frankrike.

att drabba det lägre folket. Men billigt vore då, att på något sätt hämma överflödet även hos de förnämare. Detta kunde ske genom att dyrbarare och förut obekanta vinsorter antingen importförbjödos eller också belades med en så hög avgift, att förbrukningen därigenom minskades [8]. Åkerhielm hemställde därför, att man skulle uppskjuta med fastställandet av taxan på utländska viner och brännviner, tills StD. bleve färdig med sitt förslag till konsumtionsaccis på svenskt brännvin.

I sitt betänkande föreslog StD. som vi minnas, att det svenska brännvinet skulle fördyras så mycket, att det för framtiden skulle kosta minst 2 d. smt kannan. För att då icke utländskt brännvin skulle importeras och i Sverige säljas till samma eller rent av lägre pris än det inhemska och således omintetgöra deputationens syfte att minska brännvinskonsumtionen och samtidigt öka kronans inkomster hemställde StD. antingen om importförbud på allt franskt och annat utländskt brännvin eller också om en så hög konsumtionsaccis därpå, att det åtminstone bleve dubbelt dyrare än det svenska.

När detta ärende föredrogs i SU. [9] påpekade biskop Erik Benzelius liksom förut Plomgren vikten av, att ingenting härvidlag företogs, som kunde vara stridande mot våra med Frankrike ingångna förbindelser. Med honom instämde Palmstierna liksom också v. Törne, vilken påminde därom, att när Sverige så nyligen slutit en konvention med Frankrike angående handeln, måste man tillse, att icke strax därefter sådana beslut fattades, som gjorde den för franska nationen onyttig »särskilt i en punkt, vilken man under negociationen vid franska hovet gjort sig en merit av och brukat som ett motiv». Med hänsyn härtill måste enligt v. Törnes mening franska brännviner (och viner) beläggas med mindre konsumtionsaccis än andra utländska.

Åkerhielm försvarade StD:s förslag. Finge franskt brännvin importeras under alltför lindriga villkor, skulle en sådan

[8] SU:s prot. d. 23 maj 1741.
[9] SU:s prot. d. 28 maj 1741.

import draga pengar ur landet till utländingen och minska den svenska statens inkomst av accisen på svenskt brännvin.

Ständerna beslöto, att det franska brännvinet skulle beläggas med så hög avgift, att det alltid komme att kosta dubbelt så mycket som det svenska. Enligt manufakt. och handelsdeputationens beräkningar skulle det svenska brännvinet komma att kosta 2 d. smt kannan. Deputationen antog nämligen, att 1 tunna spannmål vid bränning gav 12 kannor brännvin; spannmålspriset satte den till 30 d. kmt, omkostnader, vinst etc. utgjorde resten. Nu kostade det franska brännvinet 7 d. och 16 öre kmt kannan. När man därtill lade (den av dep. föreslagna) konsumtionsaccisen 3 d. kmt kannan jämte tapperiansaccisen samt gross- och minuthandlarnas avance, beräknades en kanna franskt brännvin komma att kosta 12 d. kmt alltså dubbelt mot det svenska brännvinet.

Adeln fann emellertid, att accisen på franskt brännvin ej vore nog hög i jämförelse med det svenska, varför man befarade, »det hela det påsyftade ändamålet med brännvinsaccisen skulle slå felt, emedan då allenast skulle bli avgång på franska brännviner (och lättare franska viner), som med rikets reelle effekter betalas». Ingen skulle under sådana förhållanden vilja eller kunna ataga sig att bränna svenskt brännvin med erläggande av den höga accis, som föreslagits. Adeln beslöt därför att belägga det franska och övriga utländska brännviner med en konsumtionsaccis av 1 d. och $5\,^1/_3$ öre smt per kanna [10]. De övriga ståndén instämde häri [11].

Denna höga accis kom dock att erläggas blott ett par år. Då nämligen vid 1742—43 års riksdag accisavgifterna enligt 1741 års förordning bortfallit, hemställde vinhandlarna i Stockholm, att också accisförhöjningen på det franska brännvinet

[10] Ad. prot. d. 3 aug. 1741.

[11] Taxan, som är tryckt tillsammans med 1741 års brännvinsförordning, belägger destillerat brännvin med 2 d. smt per kanna, rom och arrack med 1 d. smt, ungerskt vin med 1 d. 16 öre samt övriga vinsorter 4—24 öre smt kannan (champagne, d'eremitage 24, bourgogne, renskt och mosel 16, piccardon, portugisiskt, alicant, spanskt, Peter Siemens 8 öre; den lägre accisen på portugisiska och spanska viner beror förmodligen på att dessa användes som communionvin).

matte upphöra, enär denna, som ovan nämnts, pålagts för att priset på det franska brännvinet skulle komma i önskad proportion till det svenska. Men vinhandlarna nöjde sig ej med att begära upphävandet av 1741 års konsumtionsaccis (à 1 d. $5\ ^{1}/_{3}$ öre smt kannan) utan anhöllo samtidigt att också 1731 års accis på det franska brännvinet (à 1 d. kmt kannan) skulle försvinna. Riksdagen tillmötesgick vinhandlarna i sa matto, att accisen på franskt brännvin därefter skulle utgå enligt 1739 års taxa med 1 öre smt kannan men 1731 års accisavgift bibehållas oförändrad [12].

När man vid mitten av 1740-talet med iver diskuterade orsakerna till rikets underbalans i handeln, visades bl. a. också på den stora importen av främmande viner och brännviner. »Ofelbart är», säges i rådet, »att den myckna vininförseln anseenligen måtte bidraga till rikets underbalans i handeln». Vinet hade för mången blivit en oumbärlig vara. Också beräknades importen av vin och brännvin till i medeltal 589,000 d. smt årligen [13].

Sparsamhetskommissionen hade helst velat förbjuda all vinimport, men ej ansett det rådligt att gå så långt. Dock hade den tagit i övervägande, hur man görligast skulle kunna hämma vinförbrukningen. Flera medel härtill hade skärskådats.

Under rådets överläggningar härom framkastades olika förslag, såsom om inskränkning av antalet tillatna vinsorter, om högre tull m. m. Åkerhielm menade, att många just av de dyrare vinsorterna kunde anses alldeles onödiga och följaktligen borde importförbjudas [14]. Tillåtas kunde däremot franskt, renskt, spanskt och portugisiskt vin. — Ehrenpreus menade, att Åkerhielms förslag ej skulle leda till målet. Om nagra vinsorter importförbjödos, skulle man importera så mycket mer av de tillåtna sorterna, och dessa då såsom mera efter-

---

[12] RSt. d. 12 sept. 1743. Rådsprot. d. 3 okt. 1743.

[13] Enl. Vult. v. Steierns promemoria (se ovan!)

[14] Han uppräknar följande: alicant, bourgogne, malaga, champagne, florentiner, frontignac, muskateller, ungerskt och italienskt vin samt secker.

frågade stegras i pris. Därjämte sattes i fråga, huruvida regeringen kunde anses äga rätt att förbjuda införseln av sådana viner, som ständerna själva tillåtit.

Förslaget att genom konsumtionsaccisens höjning hämma den alltför ymniga vinförbrukningen utgick från Tessin. Men han hemställde, huruvida en sådan höjning kunde av K. Maj:t vidtagas, utan att den komme att anses såsom en ny pålaga mellan riksdagarna. Dessutom hade man att taga hänsyn därtill, att regeringen var i färd med att avsluta en handelstraktat med Frankrike och Spanien. Villkoren i denna traktat kunde väntas bli mindre gynnsamma, ifall den föreslagna höjningen i konsumtionsaccisen gjordes.

En efter annan yttrade sig rådsledamöterna. Men dels ansågo de ej de föreslagna utvägarna tillräckliga, dels och förnämligast fästes uppmärksamheten därpå, att det hittills varit ständerna själva, som lagstiftat om vinimporten. Johan Gyllenborg föreslog därför, med instämmande av Tessin, Ehrenpreus och Rosen, att ärendet skulle utredas och överlämnas till ständernas avgörande vid nästkommande riksdag [15].

Enligt brännvinsförordningen av 1747 blev all försäljning av franskt brännvin förbjuden både på krogarna och gästgivaregårdarna såväl i städerna som på landet. Importen var däremot ej förbjuden [16]. Syftet härmed var tydligen att i överensstämmelse med de uttalanden, som gjorts i rådet och riksdagen, lägga en hämsko på importen, då man av hänsyn till Frankrike ej vågade alldeles förbjuda densamma.

Det stora importförbudet 1756 omfattade även brännvin och de flesta vinsorter. Tillåtna att införas voro endast vita och röda vins de grave [17]. I Portugal förspordes missnöje däröver, att portugisiskt vin importförbjudits, under det franskt fick införas. Men anledningen till detta missnöje försvann, då K. Maj:t 1758 åter tillät införseln av portugisiskt vin [18].

---

[15] Rådsprot. d. 1 och 19 febr., 26 och 27 aug. 1745.

[16] Kungl. förordningen d. 10 dec. 1747 § $4_{,4}$. (Årstrycket.)

[17] Sekr. hand. och manuf. deputationens bet. d. 16 juni 1756 Kungl. förordningen d. 4 nov. 1756 (Årstrycket). Franskt brännvin infördes dock bl. a. för apoteken, amiralitet m. m.

[18] Kommerskoll. relation till riksdagen 1760. (Utskottshandl. vol. 50.)

Importen av främmande brännvin var länge mycket obetydlig. Under 1500-talet infördes alltemellanåt en eller annan »åtting» från tyska städer [19]. Längre fram ökas den något. Några spridda siffror kunna kanske ge en föreställning om denna imports storlek och ökning. Så angives den för år 1629 ha uppgått till 2 pipor, 1 oxhuvud; för 1630 till 32 oxhuvud; för 1632 till 14 oxhuvud [20]; för 1637 till 124 1/2 åm, för 1640 113 1/4 åm [21]; för 1641 till 148 åmar (till Sthm) [22]. Både under 1500-, 1600- och 1700-talet gick importen till alldeles övervägande del till huvudstaden.

När vi komma till frihetstiden, ha vi tillförlitligare underrättelser. Importsiffrorna visa under sagda tid en avsevärd stegring. F. o. m. 1738 finnas fullständiga importlistor. Ett utdrag ur dessa för några av de största stapelstäderna meddelas här nedan. Till jämförelse anföras också siffror för de första aren av frihetstiden. För de mellanliggande aren (1722—37) ha inga uppgifter påträffats. Då avsikten emellertid ej varit att lämna en fullständig redogörelse för brännvinsimporten utan endast att ge en antydan om dess storlek, torde det meddelade siffermaterialet, trots sin fragmentariska beskaffenhet, likväl ej sakna ett visst intresse.

---

[19] Hans Forssell, Anteckningar om Sveriges handel etc. sid. 8.

[20] Cronholm, Sveriges hist. under Gustaf Adolfs reg. del. IV. s. 288 not

[21] Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling bd 11 sid. 177.

[22] F. F. Carlson, Sveriges hist. under kon. av pfalziska huset I. s. 52 not.

BILAGOR

TAB. I a. **Import av franskt brännvin 1719 och 1721 samt 1738—1765** (liter) (till vissa städer samt hela riket).

År	Stockholm	Norrköping	Kalmar	Karlskrona	Malmö	Varberg	Göteborg	Uddevalla	Hela riket
1719	244,654	14,603	17,587	20,257	18,686	14,133	77,887	—	494,021
1721	67,830	1,099	785	15,075	3,297	79	32,976	314	127,509
1738	49,150	3,611	—	1,570	1,413	1,570	12,719	2,198	81,185
1739	27,010	1,570	—	785	314	157	3,297	942	39,572
1740	102,070	2,827	—	314	1,727	314	35,489	4,397	155,618
1741	169,123	3.611	—	314	1,570	471	57,473	6,281	255,489
1742	104,425	1,099	1,256	39	314	1,099	5,496	2,512	136,774
1743	8,794	1,727	—	157	1,256	157	2,512	8,323	25,910
1744	37,687	471	314	471	157	—	3,926	8,951	54,803
1745	21,042	3,455	—	—	785	314	30,620	12,719	81,028
1746	48,051	—	157	157	314	942	27,009	10.521	92,491
1747	115,418	—	471	4,082	157	314	39,415	2,041	165,825
1748	52,448	157	314	—	314	157	2,983	4,868	62,655
1749	30,463	1,099	157	785	79	628	14,603	7,380	68,465
1750	32,191	471	—	157	314	—	29,992	3,926	69,721
1751	40,199	157	—	314	157	785	8,794	2,670	57,473
1752	42,241	—	—	—	—	—	7,380	2,198	57,159
1753	96,103	314	—	—	—	1,256	10,835	6,281	122,327
1754	78,358	—	—	785	314	2,827	20,414	6,438	115,732
1755	31,091	314	—	314	—	—	3,297	5,496	45,853
1756	156,717	157	157	157	157	628	68,465	6,281	238,688
1757	369,809	1,256	157	14,132	—	—	—	5,496	393,678
1758	282,656	—	314	—	—	—	—	11,777	302.913
1759	158,445	—	—	—	—	—	—	2,512	170.693
1760	111,335	—	—	—	—	3,455	—	4,711	125,154
1761	54,961	471	—	3,769	—	3,455	7,852	8,794	86,524
1762	154,519	—	—	1,099	157	471	10,207	5,025	198,016
1763	70,978	1,413	—	—	—	8,951	28,579	18,529	142,741
1764	43,183	942	—	—	—	1,256	29,365	4,554	83,540
1765	143,840	1,099	157	79	—	3,926	59,514	5,182	218,902

Anm. 1) Under importsiffrorna för 1719 och 1721 upptages »allehanda» brännvin, alltså ej endast franskt.

2) Uppgifterna för åren 1719 och 1721 hava påträffats bland tulldep:s akter 1723. (Frihetstidens utskottshandlingar 1723 n:o 50 a.) För åren 1738—1765 äro siffrorna hämtade ur kommerskollegii års berättelser. Utrikes handel ser. 2.

3) Brännvinsimporten till övervägande del från Frankrike. Spanskt och renskt brännvin infördes endast i helt små poster och nästan uteslutande till Stockholm.

4) Originalet har importen uttryckt i åhmar (1 åhm = 60 kannor = 157 l.).

TAB. I b. **Import av franskt vin 1719 och 1721 samt 1738—1765** (liter)
(till vissa städer samt hela riket).

År	Stockholm	Norrköping	Kalmar	Karlskrona	Malmö	Varberg	Göteborg	Uddevalla	Hela riket
1719	1,186,700	97,700	16,000	25,300	14,800	7,500	184,800	15,100	1,676,500
1721	729,600	23,200	7,100	13,300	14,300	2,200	174,900	4,200	1,016,300
1738	645,300	90,800	3,600	28,700	8,500	12,700	208,500	1,200	1,071,900
1739	574,400	33,900	3,000	22,900	10,800	2,800	158,100	4,600	933,400
1740	650,300	34,200	4,400	30,300	9,900	4,900	89,200	23,100	926,000
1741	587,600	31,100	4,600	2,800	9,300	500	263,500	17,100	1,065,300
1742	1,132,400	27,500	81,000	7,400	6,600	20,300	46,500	19,900	1,397,600
1743	663,000	55,100	3,900	6,600	12,200	20,700	184,700	4,300	1,116,900
1744	420,400	38,600	5,200	13,500	6,000	800	49,500	23,400	601,000
1745	1,126,200	1,100	1,000	3,000	8,600	24,300	159,000	32,700	1,448,300
1746	592,500	27,500	15,500	3,300	4,600	8,000	202,700	13,700	959,600
1747	585,500	—	5,200	29,000	300	300	209,600	12,700	905,600
1748	236,200	7,700	3,100	—	2,400	—	25,800	16,600	328,800
1749	865,700	1,300	4,100	16,200	2,000	20,400	125,500	15,500	1,176,900
1750	697,400	7,700	2,800	200	3,100	—	224,900	16,900	1,067,800
1751	598,400	28,700	4,100	7,900	4,700	—	155,900	7,500	904,500
1752	566,100	5,200	3,600	4,400	3,400	800	189,100	16,500	898,500
1753	958,000	80,900	2,400	9,100	3,300	14,000	210,600	32,400	1,538,300
1754	839,900	1,000	1,400	53,100	5,000	—	241,200	38,900	1,356,900
1755	513,600	60,500	6,000	9,900	3,300	—	143,700	28,300	839,800
1756	1,149,500	2,200	2,400	8,500	2,700	8,300	235,900	23,200	1,494,900
1757	859,900	50,600	3,100	11,600	4,400	600	68,500	3,000	1,023,400
1758	812,800	85,400	21,500	5,800	4,300	1,100	111,800	2,800	1,109,700
1759	1,208,000	500	9,900	5,500	3,600	1,700	111,700	2,200	1,426,800
1760	1,623,900	137,100	10,100	32,000	1,700	28,300	193,900	42,400	2,083,000
1761	719,200	300	9,600	16,300	2,000	1,600	277,000	4,600	1,082,900
1762	856,900	4,600	5,000	25,000	1,600	2,800	93,600	16,000	1,068,100
1763	1,082,400	133,200	18,400	1,400	3,100	18,400	156,200	2,700	1,583,700
1764	734,300	16,500	1,100	300	1,100	3,100	174,600	4,600	990,900
1765	1,273,400	49,900	11,300	800	800	—	337,500	1,000	1,816,900

Anm. 1) Vinimporten åren 1719 och 1721 omfattar »allehanda vin».

2) Källorna äro desamma som för brännvinsimporten.

3) Liksom brännvinet kom också vinet till allra största delen från Frankrike. Mindre betydande var importen av portugisiskt och renskt vin.

4) Importlistornas uppgift är i åhmar (1 åhm = 60 kannor = 157 l.). Detta har omräknats i liter (i jämna hundratal).

TAB. II a. **Antalet utskänkningsställen, länsvis, år 1751.**

Område	I städerna				På landsbygden			Invånare per utskänkningsställe
	Kaffehus	Källare	Krogar	Summa	Gästgiverier	Krogar	Summa	
Stockholms stad	18	37	713	768	—			80
Stockholms län	—	5	57	62	56	176	232	311
Uppsala	1	4	70	75	25	49	74	429
Södermanlands	—	6	100	106	59	47	106	376
Östergötlands	—	7	66	73	59	42	101	741
Jönköpings	1	4	42	47	65	13	78	851
Kronobergs	—	1	12	13	43	32	75	765
Kalmar	-	3	61	64	52	32	84	649
Gottlands	—	1	20	21	21	13	34	447
Blekinge	—	6	59	65	12	35	47	426
Kristianstads		3	27	30	31	91	122	594
Malmöhus	1	3	81	85	23	151	174	406
Hallands	—	3	36	39	19	6	25	910
Göteborgs och Bohus	-	16	140	156	40	50	90	311
Älfsborgs		7	50	57	79	55	134	670
Skaraborgs		4	38	42	55	36	91	736
Värmlands och Örebro	2	5	65	72	95	18	113	940
Västmanlands		5	78	83	48	18	66	483
Kopparbergs		2	26	28	43	6	49	1,265
Gävleborgs och Västernorrlands	-	5	25	30	113	10	123	731
Västerbottens	—	3	5	8	41	3	44	709
Hela egentliga Sverige	23	130	1,771	1,924	979	883	1,862	473

TAB. II b. **Antalet utskänkningsställen, länsvis, år 1754.**

Stockholms stad	18	42	723	783	—	-	—	79
Stockholms län	—	5	70	75	50	188	238	298
Uppsala	1	2	72	75	27	69	96	362
Södermanlands	—	6	92	98	53	59	112	390
Östergötlands	1	7	65	73	58	48	106	734
Jönköpings	1	5	40	46	63	18	81	855
Kronobergs	1	1	16	18	45	25	70	785
Kalmar	—	3	61	64	52	32	84	679
Gottlands	—	1	33	34	22	15	37	356
Blekinge	—	—	—	—	9	20	29	
Kristianstads	—	4	27	31	30	81	111	649
Malmöhus		5	107	112	20	165	185	368
Hallands		2	44	46	19	4	23	873
Göteborgs och Bohus		15	138	153	40	104	144	264
Älvsborgs		6	38	44	63	53	116	725
Skaraborgs	1	7	40	48	60	37	97	704
Nerike och Värmlands	3	5	72	80	100	24	124	888
Västmanlands		5	98	103	23	14	37	498
Kopparbergs	—	2	27	29	43	13	56	1,185
Västernorrlands	1	5	22	28	114	12	126	746
Västerbottens	—	4	4	8	36	6	42	761
Hela egentliga Sverige	27	132	1,789	1,948	927	987	1,914	483

TAB. II c. **Antalet utskänkningsställen, länsvis, år 1760.**

Område	I städerna				På landsbygden			Invånare pr. utskänkningsställe
	Kaffehus	Källare	Krogar	Summa	Gästgiverier	Krogar	Summa	
Stockholms stad	17	43	697	757	—	—	—	91
Stockholms län	—	6	61	67	62	118	180	379
Uppsala	3	4	69	76	19	50	69	456
Södermanlands		8	94	102	56	54	110	386
Östergötlands	—	9	64	73	59	48	107	742
Jönköpings	—	3	21	24	52	16	68	1,226
Kronobergs	1	1	16	18	48	12	60	909
Kalmar	1	2	46	49	50	26	76	838
Gottlands	—	1	11	12	19	15	34	553
Blekinge	—	1	17	18	13	41	54	542
Kristianstads	—	3	30	33	30	72	102	695
Malmöhus	—	7	56	63	22	122	144	524
Hallands	—	4	43	47	19	7	26	856
Göteborgs och Bohus	—	14	126	140	42	110	152	278
Älvsborgs	—	4	46	50	67	42	109	757
Skaraborgs	1	6	33	40	56	41	97	777
Nerike och Värmlands	1	5	71	77	103	20	123	921
Västmanlands	—	4	77	81	48	17	65	499
Kopparbergs			—	—		—	—	-
Västernorrlands	—	5	22	27	118	9	127	778
Västerbottens	—	4	3	7	46	4	50	727
Hela egentliga Sverige	24	134	1,603	1,761	929	824	1,753	539

TAB. II d. **Antalet utskänkningsställen, länsvis, år 1766.**

Stockholms stad	23	42	635	700	—	—	—	98
Stockholms län	—	5	28	33	60	176	236	354
Uppsala	5	5	45	55	20	42	62	592
Södermanlands	—	8	21	29	56	45	101	648
Östergötlands	—	8	51	59	58	36	94	906
Jönköpings	1	6	26	33	65	12	77	1,058
Kronobergs	—	1	11	12	33	5	38	1,474
Kalmar	—	2	29	31	55	24	79	1,007
Gottlands	—	1	7	8	24	8	32	675
Blekinge	-					-		
Kristianstads	—	2	16	18	30	68	98	859
Malmöhus	—	4	58	62	28	84	112	662
Hallands	—	5	13	18	25	5	30	1,359
Göteborgs och Bohus	—	17	147	164	54	41	95	340
Älvsborgs	—	6	22	28	63	21	84	1,115
Skaraborgs	—	4	29	33	64	23	87	931
Nerike och Värmlands	—	9	46	55	120	23	143	982
Västmanlands	—	4	23	27	48	20	68	803
Kopparbergs	—	3	27	30	44	12	56	1,260
Gävleborgs och Västernorrlands	—	5	14	19	129	10	139	818
Västerbottens	–	4	3	7	52	5	57	674
Hela egentliga Sverige	29	141	1,251	1,421	1,028	660	1,688	637

Tab. III. **Spannmålsinförsel åren 1719—1765** [1].

År	Summa tunnor	År	Summa tunnor	År	Summa tunnor
1719	291,247	1742	523,641	1755	586,790
1720	308,044	1743	689,140	1756	479,940
1721	157,792	1744	552,690	1757	306,297
1732	268,593	1745	225,700	1758	288,146
1733	293,496	1746	267,191	1759	167,618
1734	200,590	1747	518,171	1760	115,121
1735	192,579	1748	364,303	1761	115,755
1736	436,794	1749	449,214	1762	330,633
1737	291,556	1750	340,880	1763	413,595
1738	276,256	1751	233,172	1764	701,054
1739	336,033	1752	300,651	1765	593,803
1740	229,203	1753	403,679		
1741	345,487	1754	454,258		

[1] Tab. är hämtad ur Åmark a. a. sid. 354.

OM BRÄNNVINS NYTTA.

Ipocras som var en dyr och kostelighen mästare i bokeligha konsth och serdelis i arstedia som är lekedom han haffuer fwnnedh listh och konstena huru man skal brenne thät vathneth som förlängher människiona liff Thät vatnith skal brennas aff rödha vine hwar ey thät haffuer han brenne thät aff hwita vine hwar ekke haffuer vin han brenne thät aff myödh eller goth öl Nar thu brenner thät aff vin tha far thu aff x mattor ena, aff myödenom xx mattor och aff olena samaledis om thät krafftogth är

Thätta är thät vatnis dygdh Försth är thät goth för yktena ho thät nöther Thät är goth them thär adronar och senonar krwmpna then thär mädh sik smör och väther them thär mädher, hwar thät drikker thät fördriffuer förgifftilse, thät fördriffuer kräfthen som hether vppa latino cancer, thät fördriffuer ena handa sywko och kallas fistel ho thät drikker och sik thär mäder smör, thät stadgher och krafftoghan gör maghan och smälther väl i honom ho thät drikker om morgonen en lithen drik blandaden mädh vin eller vatn then daghen skal han ey smittas aff soth som honom dragher til dödhin Alth köth och annan maath lather thät vatneth smelta och ekke rotna, första man thät thär mädher stenker kringeth tha skal man thät aff twa, för en han thät sywdher eller ether eller thät wardher för krafftogth Vare thät sa ath man lathe thät i en dödhan man thär kwndhe inghen ondh lokth til koma Och kwnna han ey i mangh ar rotna Och skal thu merkia ena stora dygdh aff thenna vatnena läther man olio i thät hon sywnker til grwndha som andra ärther thät är goth för howudh verk| och sterker hiernan Thät är goth them thär marken haffuer i bakenom, och för hoffdeno thy han dräper them, thät är goth them marken haffuer i

hareno om han väther thät thär vthi Thät läker the ondha howdhen thär man vardher försmadher före, thät dräper gnyther i harena och driffuer lys aff hoffdena, Thät är och goth före ögna verk ho sik thär mädher väther Och fördriffuer the ondha haren Thät stiller och flytandhe öghon, och fördriffuer blanadh i öghon och alla handha mal i öghon, Hwar sik thär mädher stryker om them, thät borth tagher alla handa krydhe och rätther syna makth alth thät thär varder lakth vthi Thät vpnygher onth vin och gör bätre, wardher thät gwtidh i förskaladh vin eller lakth tha komber thät ather til syna makth Thät fördriffuer och sywkdom aff lwngone och mältonom och lewerne Haffuer thu och noghen krankdom i liffueno när thu thät kenner tha gör eth plasther och veth thät väl i vineno och lägh thär a thu kenner värken, Thät är goth i öron them thär ekke höre blandath mädh enne roth som man plägher lathe vndher, Thät fördriffuer örna klank Thät fördriffuer fläkker aff änlithen och alla handa mal Hwar sik thär mädher smether thät fördriffuer alth thät ondha och kalla vädreth w maganom ok liffuer Thät fördriffuer liffuer byldh och stärker nywran Jtem ho som haffuer stenen i blädrone huru hardher eller gamal han är tha skal han drikka thätta vineth mädh andra vine blandath afftan och morghon twädelena skulu vare vin och tridia delin brenth vin han skal ey förgas, Thät gör och giffuer glath hierta Thät giffuer och gör eth fagerth och klarth anlithe hwar sik thär mädher smör Thät fördriffuer eth swagerth| modh och giffuer frydh när man drikker om morgonom mädh andra vine mänkth Thät är goth them blodith faller för öronen och ey fa väl hörth han skal lathe thät i öronen Thät är och goth för ondan andha och gör honom godhan Hwa som onth haffuer i maghan han skal drikka thät och vätha i the bomwl eller eth linedh klädhe och lägghe thät vppa nafflan Thät är och goth för fallandis sothene ho thät drikker blandath mädh andra vine Thät moghnar och heta boldha och andra byldh och brythers them Thät är och goth för tanna värk tha skal man halla thär litidh aff i mwnnen en litzla stwndh och lathe thät ather vtlöpa, och göre sa twa resor iij eller iiij eller mera effther

the som värkin är stoor til han skal borth gha Thät är goth them som ekke getidh väl ätidh och smälther väl i magha Thät är goth them bwkin sullin är thät fördriffuer vatusothena then thät ikkeliga drikker och smöria sik thär mädher Thät är goth them thär tänder haffua hola och lösa thät fästher them, och twa them thär mädher Thät är goth quinnom som vfrwkthsamar äre aff kaldha saker eller natura thät gör them warma Thät är goth them maledh vil förgha och hwesser thät Thät är goth them sigh haffua förrykth i lidomen them skal man thär mädher twa Thät är goth för alla i stynghie och krankheth i liffrena, Thät fördriffuer the hender heta äro som the brwnno Thätta äre dygdena aff brändho vinena nogoth aff them thär före hether thät liffuande vatn thy ath thät lenar människio för manga handa krankheth och thy kalladis thät aff mästarom arstedia en moder Amen

(Efter Cod. Ups. C. 213.)

(Tryckt som n:r 6 i bilaga till Svenska Fornskriftssällskapets årsmöte 1913)

Tillägg och rättelser.

Sid. XV. Använda förkortningar. Här tillägges:
Exp. dep. = expeditionsdeputationen.
Gen:tull:arr:soc. = generaltullarrendesocieteten.
N. just. rev. = nedre justitierevisionen.
Sid. XVI. Beträffande myntförhållandena tillägges:
1 tunna guld (t. g.) = 100,000 d. smt.

Sid. 9 rad 11 uppifrån står borgarskapet läs borgerskapet.
» 24 » 24 » » efter ordet missväxt inskjutes inträffade.
» 32 » 4 » står vänjes läs vänjas.
» 48 » 9 » » Finl. läs Finland.
» 55 » 11 nedifrån » borgarskapet läs borgerskapet.
» 73 » 14 och 31 uppifrån står Olof läs Olov (likaså s. 79 rad 17 och 27 uppifrån).
» 83 » 11 uppifrån står tillsatt läs tillstatt.
» 103 » 3 nedifrån » kommer in till städerna och vill köpa läs komme och ville.
» 112 not 69 rad 1 nedifrån står var, det läs var, att det.
» 116 rad 7 nedifrån står tunor läs tunnor.
» 144 not 20 rad 7 nedifrån står av läs del.
» 152 rad 6 uppifrån står spnnmålsödandet läs spannmålsödandet.
» 165 » 6 nedifrån » råddvill läs rådvill.
» 179 » 6 » » skattskyldiga läs skyldiga.
» 184 » 7 uppifrån » bryggarämbetet läs bryggarämbete.
» 186 » 5 » orden någon för- utgå.
» » » 9 » står häradsrätten ... accisrätten läs häradsrätt ... accisrätt.
» » » 10 » » tillfölle läs tillföllo.
» 193 » 12 » ordet en utgår.
» 199 » 2 » står arbestlön läs arbetslön.
» 208 » 11 nedifrån » bevakningen läs bevakning.
» 234 » 6 » » överflödsanordningar läs överflödsförordningar.
» 240 » 7 » » en mindre smak läs mindre smak.

Sid. 250 rad 17 uppifrån efter ordet tillåten bör vara nytt stycke.
» 254 » 4 nedifrån står de läs bönderna.
» 256 » 10 uppifrån » benämning läs bränning.
» 259 not 45 står uppfattn. läs uppfattning.
» 267 rad 23 uppifrån har utfallit. Den lyder: (Då) det torde vara av intresse att se brännvinspannornas fördelning...
» 276 rad 16 uppifrån står vilken läs vilka.
» 287 » 15 » » »et läs ett.
» 322 » 2 » » KEKD läs KED (likaså s. 324 rad 1 uppifrån samt s. 324 not 4).
» 328 » 17 » efter K. Maj:t har ordet framhålla utfallit.
» 335 not 16 i slutet av noten tillägges: (Forsell, Sveriges inr. hist. II s. 76—77).
» 336 » 20 rad 1 står handelsbanken läs handelsbalken.
» 337 rad 11 uppifrån står vinskänkningssocieteten läs vinskänkssocieteten.
» 362 rad 7—8 uppifrån står åm läs åhm. (åhmar).
» 369 Tab. III. Spannmålsinförsel: 1758 288,146 tunnor läs 228,146 tunnor.

x2975135x

HD 9393 .E93 1923
Evers, Artur
Den svenska ...
(75144)

HD 9393 .E93 1923
Evers, Artur
Den svenska ...
(75144)

DISCARD

ACADEMY OF THE NEW CHURCH
LIBRARY
BRYN ATHYN, PA 19009

S S

HD9393 .E93 1923 MAIN
Evers, Artur/Den svenska brännvinslagsti
3 0740 00023 9918